DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

TOPLUMSAL

Tarih

149
MAYIS
2006

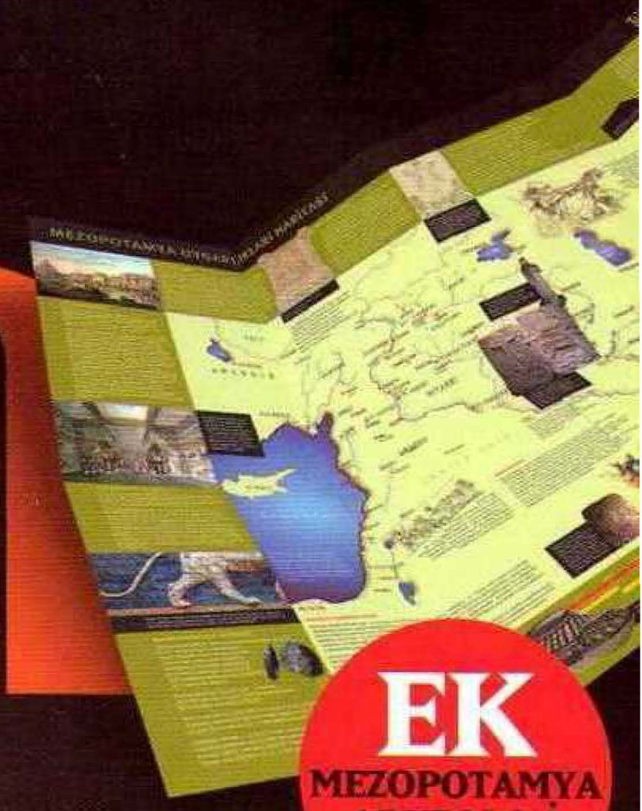

EK
MEZOPOTAMYA ARKEOLOJİ HARİTASI

Trabzon'da Çeteciliğin Tarihi
"Ya Devlet Başa Ya Kuzgun Leşe"
Emrah Cilasun

II. Dünya Savaşı'nda Selanik Yahudileri ve Yunanistan
Ulvi Keser

Osmanlı Donanması'na Kalyonların Girişi
İbrahim Başak Dağgülü

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | Fiyatı: 5,00 YTL. (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025

TARİH ÖNCESİNDEN PERSLERE KADAR

Mezopotamya

Dicle ve Fırat'ın hayat verdiği ve uygarlıkların beşiği kabul edilen bu topraklarda bulunan Sümerce çivi yazısı tabletlerinde 'Yaratılış' ve 'Tufan' gibi temel dinsel anlatılar da kayıtlı. *Kemalettin Köroğlu'nun yazısı 16. sayfada.*

"Düşünceler"in ufku "cogito" ile genişliyor...

Geçmişten günümüze... Aristoteles'ten Adorno'ya, Mehmet Rifat'tan Nermi Uygur'a... "Varoluşçuluk"tan "göstergebilim"e, "aşk"tan "ten"e... "Düşünme"yi "düşünce"ye dönüştüren "cogito" kitapları, "kitap" gibi "cogito" dergileri...

Popüler müzik, sanıldığından yaşlı olabilir mi? Popüler müzik teorisi ve tarihi profesörü Peter Wicke, **Mozart'tan Madonna'ya Popüler Müziğin Bir Kültür Tarihi**'nde, bu sorunun cevaplarını arıyor... Tangodan teknoya uzanan uzun çizgide, farklı müzik türlerinin ve dansların bedenlerdeki yansımalarını da inceleyen Wicke, popüler müziğin köklerini ve gelişimini araştırıyor.

Mozart'tan Madonna'ya
Popüler Müziğin Bir Kültür Tarihi
Peter Wicke, Çev: Serpil Dalaman
344 sayfa, 16 YTL

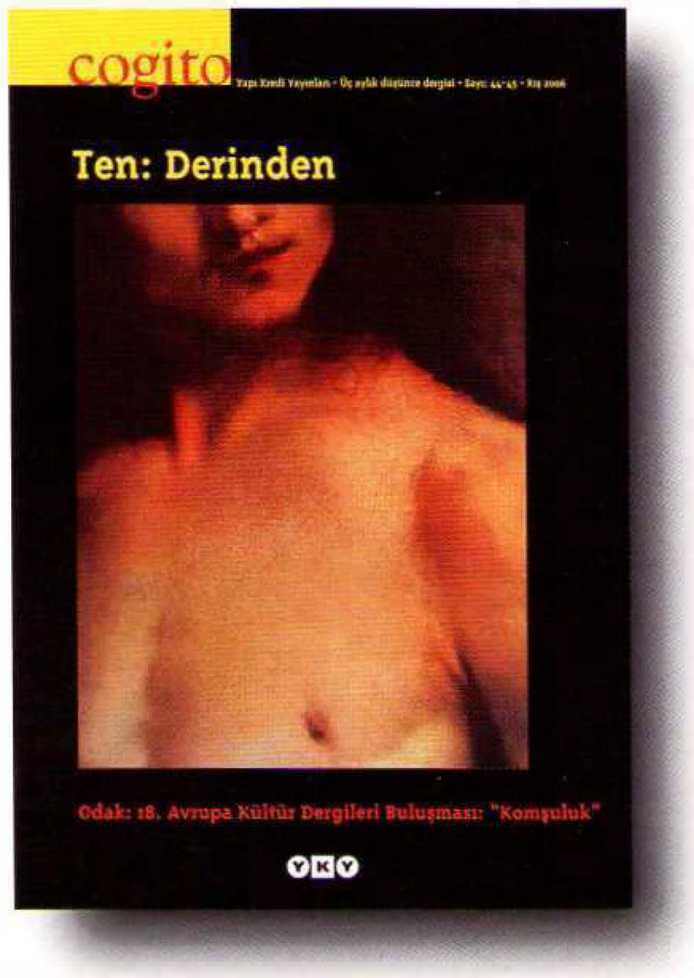

Cogito'nun "Ten" konulu dosyası açılıyor: Zeynep Sayın, Doğu'nun tenini vurguluyor, Bülent Somay tenselliği ele alıyor. Kubilay Akman, ten değiştiren bir sanatçıyı, Orlan'ı anlatıyor. Kaan H. Ökten, Yahudi teolojisinin deri fenomenolojisini, A. Sait Aykut Arap-İslâm kültüründe ten sevgisini işliyor. Anadolu'da "ten resmi"ni, dövme ve kınayı, Ahmet Taşğın ve Bircan-Aydın Durdu çifti anlatıyor.

Cogito
Sayı 44-45
320 sayfa, 15 YTL

Tekrar baskıları yapılan Cogito kitapları

Fizik - Aristoteles (3. Baskı) ▪ **Düşünceler** - Marcus Aurelius (2. Baskı) ▪ **Göstergebilimsel Serüven** - Roland Barthes (4. Baskı) ▪ **Aşk** - Éric Blondel (4. Baskı) ▪ **Hegel** (3. Baskı) - **Tartışılan Modernlik: Descartes ve Spinoza** (3. Baskı) - Tülin Bumin ▪ **Postmodernist Kültür** - Steven Connor (2. Baskı) ▪ **Felsefe Nedir?** - G. Deleuze-F. Guattari (8. Baskı) ▪ **Ansiklopedi** - Diderot & D'Alembert (3. Baskı) ▪ **Sevgi Üstüne** (6. Baskı) - **Avcılık Üstüne** (2. Baskı) / José Ortega y Gasset ▪ **"Öteki" Olmak, "Öteki"yle Yaşamak** (4. Baskı) - Jürgen Habermas ▪ **Medya Tarihi** - Jean-Noel Jeanneney (2. Baskı) ▪ **Dostoyevski'den Sartre'a Varoluşçuluk** - Walter Kaufmann (4. Baskı) ▪ **Bir Gazetenin Tarihi: Cumhuriyet** - Aysun Köktener (2. Baskı) ▪ **Sanat Yapıtı** - Béatrice Lenoir (4. Baskı) ▪ **Daha İyi Bir Dünya Arayışı** - Karl Raimund Popper (2. Baskı) ▪ **Din ile Bilim** - Bertrand Russel (2. Baskı) ▪ **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri** (14. Baskı) - Bülent Tanör ▪ **Çokkültürcülük: Tanıma Politikası** - Charles Taylor (2. Baskı) ▪ **Yazın Kuramı ve Rus Biçimcilerinin Metinleri** - Tzvetan Todorov (2. Baskı) ▪ **Kültür Kuramı** (3. Baskı) - **Başka-Sevgisi** (3. Baskı) - **Bunalımdan Yaşama Kültürü** - **Dilin Gücü** (3. Baskı) - **Yaşama Felsefesi** (3. Baskı) - **Denemeli Denemesiz** (2. Baskı) / Nermi Uygur ▪ **Anadolu'da Kan Davası** - Artun Ünsal (3. Baskı)

Tekrar baskıları yapılan Cogito dergileri

Cogito 01 **Laiklik** (7. Baskı) ▪ Cogito 04 **Aşk** (10. Baskı) ▪ Cogito 06-07 **Şiddet** (5. Baskı) ▪ Cogito 10 **Öyleyse Descartes** (3. Baskı) ▪ Cogito 17 **Bizans** (5. Baskı) ▪ Cogito 19 **Osmanlılar** (Özel Sayı) (8. Baskı) ▪ Cogito 25 **Nietzsche: Kayıp Bir Kıta** (6. Baskı) ▪ Cogito 29 **Selçuklular** (3. Baskı) ▪ Cogito 36 **Adorno: Kitle, Melankoli, Felsefe** (3. Baskı)

Yapı Kredi Yayınları

YAPI KREDİ YAYINLARI KİTABEVLERİ ▪ İSTANBUL: 212 293 08 24 / 502 ▪ İZMİR: 232 463 82 90 ▪ ANKARA: 312 435 85 94
E-POSTA ▪ ykykultur@ykykultur.com.tr **WEB SİTESİ** ▪ www.yapikrediyayinlari.com **INTERNET SATIŞ** ▪ yky.estore.com.tr ▪ www.teleweb.com.tr
YAPI KREDİ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK TİC. VE SAN. A.Ş. 212 293 08 24 - 252 47 00

YAPI KREDİ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK

TARİH DOSTU OLUN!

Tabulardan, övünmelerden,

her türlü önyargıdan, ayrımcılıktan,

şovenizmden uzak bir tarih bilinci için...

Temel desteğini varlıklı bir aileden,

bir büyük sermaye grubundan,

politik bir çevreden ya da devletten almamasına karşın,

ülkenin en büyük sivil toplum kuruluşlarından biri

olmayı başaran ve sürdüren bir Tarih Vakfı için...

TARİH DOSTU OLUN!

www.tarihvakfi.org.tr

VAKIF MERKEZİ
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi
34349 Beşiktaş İstanbul
T (0212) 227 37 33-(0212) 227 37 34
F (0212) 227 37 32
E tarihdostu@tarihvakfi.org.tr

GÖNÜLLÜLÜK, PROJE VE FON GELİŞTİRME,
İLETİŞİM ÇALIŞMALARI MERKEZİ VE
İSTANBUL MÜZESİ PROJESİ
Tarihi Darphane Binaları
Osman Hamdi Bey Yokuşu, Arkeoloji Müzesi Karşısı
34122 Gülhane İstanbul
T (0212) 513 50 82-(0212) 522 02 02
F (0212) 522 25 46

TARİH VAKFI

149. SAYIMIZLA MERHABA

C.W. Ceram, 'Tanrılar, Mezarlar ve Bilginler' adlı kitabında 19. yüzyılda Sümer tabletleri deşifre edilip, 'Yaratılış' ve 'Tufan' anlatılarının Eski Ahit öncesi bir kaynağa dayandığının anlaşılmasının, o dönem İngiliz basınında olağanüstü bir ilgi gördüğünü yazar. Bizim böylesine bir ilgi beklemeye hakkımız yok tabii ama dergimizde uzun zamandır eksikliğini hissettiğimiz 'eski yakındoğu tarihini', bu sayımızda kapsamlı bir içerikle sunuyoruz. Marmara Üniversitesi'nden Doç. Dr. Kemalettin Köroğlu'nun 'Uygarlıklar Beşiği Mezopotamya' yazısını ve bu yazıyı destekleyici nitelikteki harita ekimizi beğeneceğinizi umuyoruz.

Dergimizin aşina olduğunuz; Osmanlı Basınında Yüz yıl Önce Bu Ay, Arşivden Bir Belge, L'Ilustration'dan Seçmeler, Kitabiyat, Web'de Tarih ve Anakronik bölümlerinde yine ilginç bilgi, belge, haber ve çizimler yer alıyor.

Son günlerde, sokaklarındaki linç görüntüleri ile akla gelen Trabzon'u, Emrah Cilasun çetecilik bağlamında ele alıyor. Yazar, Mustafa Suphi, Ethem Nejat ve arkadaşlarının katlini ve Suphi'nin eşinin hazin sonunu anlatırken, o dönemin kıyıcı havası ile çağdaş çeteler arasında bağlantı kuruyor.

Osmanlı tarihi yine dergimizin en zengin bölümlerinden biri: İbrahim Başak Dağgülü'nün 17. yüzyıl Osmanlı kalyonlarını anlattığı yazısı, Yavuz Selim Karakışla'nın Bekirağa Bölüğü yazısı ve gardiyan kıyafetleri çizimleri ve Banu Öztürk'ün 'Hüseyin Kâzım'ın Seyahatnameleri'nde Protokol Hediyeleri' yazısı ile Osmanlı'nın iki farklı dönemi değişik yönleriyle ele alınıyor.

Brian Johnson'un kaleme aldığı eğitim tarihi yazılarının bu haftaki durağı İzmir Amerikan Koleji. Sosyal tarih bölümümüzde, Selanik Yahudilerinin yok edilmesini Ulvi Keser'in kaleminden okuyacaksınız. Necdet Sakaoğlu ise yazısında Amasra'ya yolu düşeceklere, görülecek yeni bir nokta daha öneriyor. Yerel Tarih bölümünde Semih Aktekin Bitlis, Ahlat ve Ankara'da yaptığı araştırmalarla tarih öğretmenlerinin gözünden yerel tarih konusunu ve üniversite öncesi müfredata alınmasını değerlendiriyor.

Haziran'da görüşmek umuduyla.

Toplumsal Tarih

Lagaş'ın II. Hanedan Dönemi. Gudea, içinde balıkların da olduğu akarsuların kaynağını elinde tutuyor.

04 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
Hazırlayan: Emel Seyhan

06 GÜNCEL

10 KARA KARA KARGALAR, BAŞIMIZA NEREDEN GELDİNİZ? (1903)
Yavuz Selim Karakışla

12 SELANİK'TE SAVAŞ HAZIRLIKLARI ŞARK OLAYLARI
Hazırlayan: Edhem Eldem

16 TARİH ÖNCESİNDEN PERSLERE UYGARLIKLAR BEŞİĞİ MEZOPOTAMYA
Kemalettin Köroğlu

28 DALGAKIRAN TAŞINDAKİ FRANSIZCA İBARE: AMASRA'DAKİ 'I MAYIS' YAZITI
Necdet Sakaoğlu

30 ALMAN İŞGALİ ALTINDA: SELANİK YAHUDİLERİ VE YUNANİSTAN
Ulvi Keser

38 TÜRKİYE'DE BİR AMERİKAN OKULUNUN DOĞUŞ ÖYKÜSÜ: İZMİR AMERİKAN KOLEJİ
Brian Johnson

44 TÜRK ULUSÇULUĞUNA 'GAYRİMÜSLİM' KATKI AVRAM GALANTİ'NİN 'KÜÇÜK TÜRK TETEBBULAR'I
Aytül Tamer

48 MALEK CHEBEL'DEN İSLAMDA BEDEN
Fatma Mansur Coşar

52 TRABZON'DA ÇETECİLİĞİN SERÜVENİ "YA DEVLET BAŞA, YA KUZGUN LEŞE"
Emrah Cilasun

58 OSMANLI GARDİYAN KIYAFETLERİ (1921)
Yavuz Selim Karakışla

62 OSMANLI KENTİNDE 'MAHALLE'
Mutlu Özgen

64 FAHRİ KAPTAN'IN DENİZLERİNDE...
Serdar Başaran

68 17. YÜZYIL OSMANLI DONANMASI'NDA SAVAŞ KALYONLARI
İbrahim Başak Dağgülü

74 KAÇIRILAN HAZİNE İKİ YAĞMA ÖYKÜSÜ
Pierre Chuvin

76 HÜSEYİN KÂZIM'IN SEYAHATNAMELERİ.. PROTOKOL İLİŞKİLERİNDE HEDİYENİN ROLÜ
Banu Öztürk

83 TARİH ÖĞRETMENLERİNİN GÖZÜYLE TARİH DERSLERİNDE YEREL TARİH
Semih Aytekin

90 ÇOKPARTİLİ YAŞAM VE SOL
Erden Akbulut

92 TARİH VAKFI YURT YAYINLARI'NA BİR ELEŞTİRİ '6-7 EYLÜL OLAYLARI'
Elçin Macar

94 KİTABİYAT

95 WEB'DE TARİH
Gürel Tüzün

96 ANAKRONİK
Aydan Çelik

Özür ve düzelti

148. sayımızda yer alan Ayşe Hür'ün kaleme aldığı 'Hilafetin Kaldırılması' başlıklı yazıda Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanış tarihi 23 Ağustos 1923 olarak verilmiştir. Doğrusu 24 Temmuz 1923 olacaktır.

38 **İZMİR AMERİKAN KOLEJİ**

Brian Johnson'dan, Amerikan misyonunun 1822'de İzmir'de başlayan eğitim çalışmalarının tarihi.

48 **MALEK CHEBEL'DEN 'İSLAMDA BEDEN'**

Fatma Mansur Coşar, Malek Chebel'in bedenin Mağrip kültüründeki etkilerini araştırdığı kitabını tanıtıyor.

58 **BEKİRAĞA BÖLÜĞÜ VE MAHPUSLAR**

Yavuz Selim Karakışla Bekirağa Bölüğü'nü ve Abdülhamid'den 1922'ye mahpusların tarihini anlatıyor.

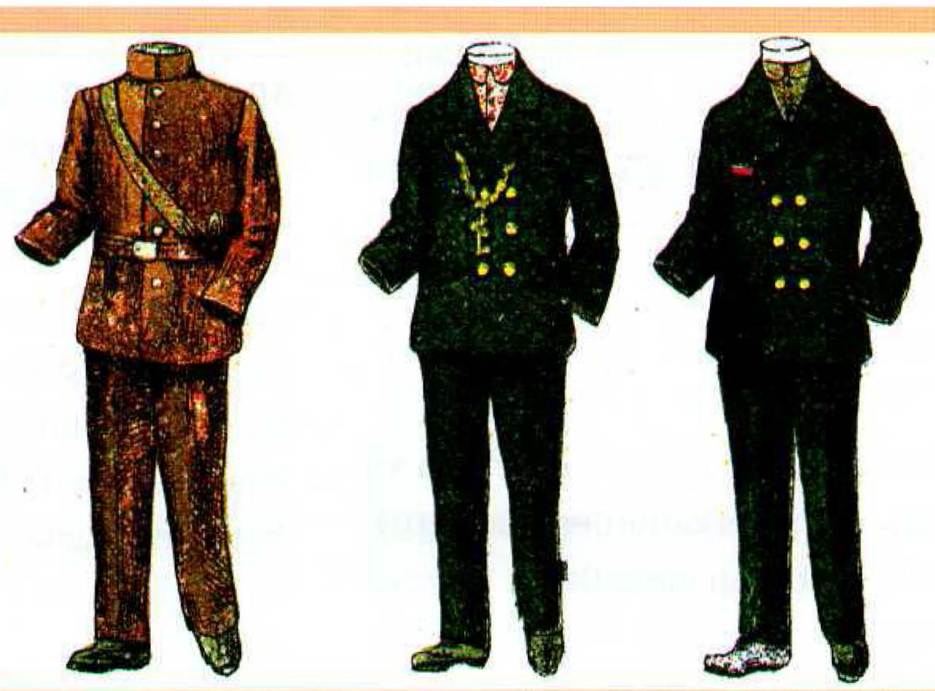

74 **İKİ YAĞMA ÖYKÜSÜ**

Pierre Chuvin, 1750 yıl arayla önce Kuşanlar ve sonra Afgan Mücahitleri tarafından yağmalanan hazinenin öyküsünü anlatıyor.

83 **TARİH DERSLERİNDE YEREL DARİH**

Semih Aktekin'den yerel tarihin müfredata dahil edilmesi konusundaki öğretmen görüşlerini de içeren bir araştırma...

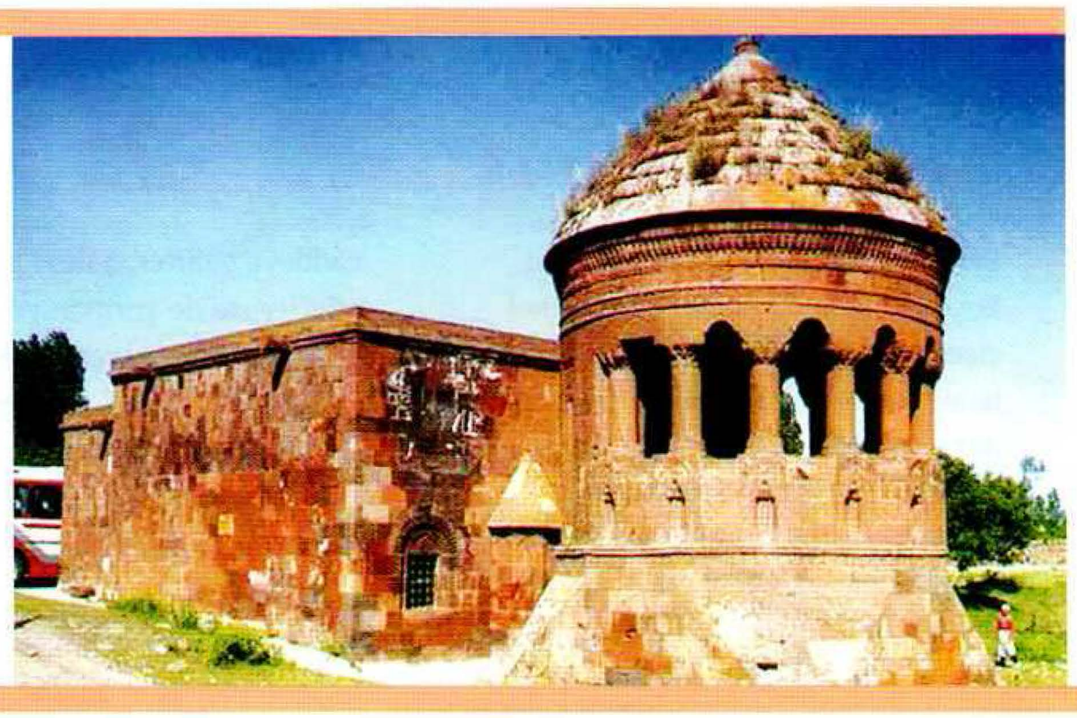

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 149. Mayıs 2006

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Orhan Silier

TARİH VAKFI

Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı
Arabacılar Dairesi 34349
Beşiktaş/İstanbul
0 212 227 37 33-227 37 34

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Erden Akbulut, Murat Belge, Gökhan Çetinsaya, Edhem Eldem, Murat Güvenç, Yavuz Selim Karakışla, Murat Koraltürk, Nevra Necipoğlu, Necdet Sakaoğlu, Mustafa H. Sayar, Oğuz Tekin, Mutlu Öztürk, Taner Timur, Mete Tunçay, Gürel Tüzün, Nuran Yıldırım.

KOORDİNASYON
Halim Bulutoğlu
Rauf Kösemen

S.YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ
A. Münise Mahmutoğulları

EDİTÖRLER
Ahmet Akşit
Tan Morgül

YARDIMCI EDİTÖRLER
Esin Kumral
Hamza Aktan

REDAKSİYON/DÜZELTİ
Belgin Sunal

KATKIDA BULUNANLAR
Mustafa Yolaç, (Misafir editör)
Ayşe Çavdar

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK UYGULAMA
Serkan Özcan, Myra

SAYFA UYGULAMA
Aysel Kazıcı

REKLAM VE ABONELİK
Tarih Vakfı
0 212 2273733 (Dahili 31)
0 212 2273732 (Faks)

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
50,00 YTL.

BİLEŞİM MATBAASI
Bileşim Yayıncılık, Fuarcılık ve Tanıtım Hizmetleri A.Ş.
Barbaros Caddesi No: 11
4. Levent / İstanbul
Tel: 324 44 43

BASKI TARİHİ
02.05.2006

DAĞITIM
YAYSAT
0 212 622 2222
www.yaysat.com.tr

İLETİŞİM
0 212 2432670 (Dahili 1611)
0 212 2432671 (Faks)
haktan@tarihvakfi.org.tr

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
0 312 426 16 54

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

Katkılarından dolayı Bileşim Matbaası'na teşekkür ederiz.

Rûz-ı Hızır

7 MAYIS 1906
İKDAM

Rûz-ı Hızır olmak münasebetiyle dün hapishane-i umumideki mahbûsîne sâye-i merâhim-vâye-i hazret-i padişahide kuzu dolması tevzi ve itâ kılınmış ve bu vesile ile de temâdî -i ömür ve afiyet hazret-i hilafetpenahi duası yad ve tekrar kılınmıştır.

Erenköyü Civarında Sirkatler

8 MAYIS 1906
SABAH

Erenköyü ve Göztepe civarında vukua gelen sirkatlerden bahsettiğimiz sırada şu sirkatlerin cüretkâr bir hırsız kumpanyası tarafından îka edildiğini ve bunların men-i mazarratı için tedabir-i ciddiye ittihazı lazım geldiğini yazmış idik.

Bu bâbdaki takayyüdâtın şiddet-i lüzumunu evvelki akşam yeniden Erenköyü civarında mühim bir sirkat daha vukua gelmesi ispat eylemiştir. Hırsızlar bu defa da Feshane-i Amire nazırı saadetlu Muhittin Paşa hazretlerinin Kozyatağı'ndaki köşklerine girerek yirmi dört kalem eşya çalmışlardır.

Sarıklar girip çıktıkları kapıları kamilen açık bırakmak ve bir çok mahalleri taharri ederek işlerine gelen eşyayı tefrik etmek gibi ahval ile cüretlerinin derecesini göstermişlerdir.

Sabahleyin vakadan haberdar olan hane sakinleri zabıtaya müracaat etmiş olduklarından köşk dahilinde iktiza eden keşfiyat icra edildikten sonra boyacı Mustafa,Süleyman, Kadri ve Hüseyin ve yine Kadri namlarında beş kişi maznunen taht-ı tevkife alınarak cümlesi mahfuzen Üsküdar Mutasarrıfıyet-i aliyyesine izâm kılınmıştır.

Şu münasebetle bir kaç defa yazdığımız vechile Erenköyü Göztepe cihetlerinde umur-ı zabıtanın bir kat daha dikkat ve itina altına alınması muktezidir. Şimdiye kadar ötede beride ufak tefek sirkatler vukua geldikçe memurin-i zabıtaca yazılan jurnallerde sirkatin bir düzd-i hanegîye levdekilerden birinin hırsızlığına] isnat edildiği, bunun ev içinde bulunan hidmetçilerden biri tarafından ikaı daha ziyade muhtemel bulunduğu zikr edilmekle işin o kadar tamiki cihetine gidilmemekte idi. Halbuki bidâyeten böyle ehemmiyetsiz hırsızlıklardan ibaret gibi görünen hırsızlıklar, bilahare zabıtanın nazar-ı dikkatini celbedecek hale gelmiştir. Evvelce vukua gelen sirkatler üzerine Nuri namında biri ile iki üç kişi daha derdest olunmuştu. Hırsızların bunlardan ibaret olmadığı son vaka ile tebeyyün etmiş demektir.

Bundan başka nazar-ı dikkate çarpan bir nokta vardır ki o da sarıkların taharriyat-ı vâkıaya karşı kendilerince tahaffuz edebilecek bir mahal bulduklarına mü'temin olmalarıdır. Her halde mahalli zabıtasının şu cihetleri ve o civardaki sirkat vukuatının tevâlîsinden [devam etmesinden] dolayı işi lâyık olduğu ehemmiyetle telakki ederek bu gibi ahvale nihayet verilmesine bir çare bulunacağını ümit eyleriz.

İstanbul Mesireleri

16 MAYIS 1906
İKDAM

Fransa meşâhîr-i üdebâsından [ünlü yazarlarından] Mösyö Piyer Loti şehrimiz hakkında bu defa da bir eser yazmış ve İstanbul refikimiz dünkü nüshasında bazı fıkarâtını nakletmişdir ki biz de aynen tercüme eyliyoruz:

"Kağıthane İstanbul'un en latif mesirelerinden biridir. Ağaçlar ve çayırlar arasında küçük bir deredir ki bahara müsadif Cuma günleri buraya bir çok halk gider. Göksu Deresi ise bundan daha küçük ve adeta bir ırmak halinde olup Asya sahilindeki tepelerden Boğaziçine cereyan eder ki buraya da yaz'a müsadif Cuma günleri erbâb-ı tenezzühü cezb ve celbeden bu mecra-yı mâ'-i mümtaz kurûn-i vustâ tarz-ı mimarisinde yapılmış ve ve kuleler, mazgallarla yükselmiş bir kale-i heybet-nümâ ile, rıhtımı mermerden masnû kasr-ı dilâra arasındadır.

Erbâb-ı tenezzühten kısm-ı azamı, her renkte elbise giymiş sandalcı ve kayıkçılara malik her şekilde sandal ve kayıklarda, kısm-ı diğeri ise sanki oturmak ve sandalları temâşya dalmak isteyenler için yapılmış gibi anfiteatr tarzında bulunan ve gayet ince ve latif çimenlerle müzeyyen olan sahildedir. Şurada burada te-

İki Çiçek Demeti

23 MAYIS 1906 / İKDAM

Evvelki gün çiçek meraklısı bir zat Beyoğlu'ndan iki demet mükemmel çiçek imal ettirip götürmek üzere bir hammala verir. Götüreceği mahalli dahi hammala güzelce tarif eder. Hammal Taksim'i geçip Küçük Pangaltı'ya geldiği zaman yorgunluk almak üzere tevakkuf eder. Hammal dinlenmekte olsun açıkgöz bir dolandırıcı çiçeklere göz atar. Bir suretle hammalın yanına sokularak ahbap olur ve nereye gideceğini sorup öğrenir. Saf-dil hammal dolandırıcıyı namuslu bir adam zannederek konuşmaya başlar. Dolandırıcı hammala hitaben kendisine acıdığından demetin bir tanesini taşıyacağını söyler. Hammal merkumun bu sözüne de itimat ederek buketi verir. Her ikisi biraz yürüdükten sonra şahs-ı mechul hammala hitaben "sokağın içinde bir kasap var oraya kadar git bana çağır ben burada seni bekliyorum" der. Hammal kasabı çağırır, birlikte caddeye gelirler. Şahs-ı mechulü taharri ederler ise de yerinde yeller estiğini görürler. Biçare hammal elindeki buketin, bu suretle iğfal edilerek aşırıldığını anlar. Bir çok taharriyat icra eder ise de ne buketi ne de dolandırıcıyı bulamaz. Tek kalmış olan buketi tarif edilen mahale götürüp teslim eder. İkinci buketin başına gelen felaketi meyûsen anlatır. Buket sahibi çiçekten fazla hammalın haline acır. Buketin dolandırıcıya luzumu olmasına ihtimal verir Beyoğlu Mutasarrıfiyet-i âliyyesine ihbar-ı keyfiyeti de unutmaz. Zabıtaca tahkikat ve taharriyat-ı lazıme icra edilir. Dolandırıcının Yedikule Şimendüfer İstasyonu civarında müstahdem ve Pangaltı'da mukim Salih namında bir şahıs olduğu anlaşılır. Derdest edilip hammal ile muvâcehe olunarak çiçek demetini alıp sıvışan şahıs olduğu meydana çıkar.

sadüf edilen cesim ağaçların altında küçük kahveler vardır ki erbâb-ı zevk oralarda ihramlar ve hasırlar sererek istirahat ederler. Derenin iki cihetini, mutarrâ ve hadrâ bir meyil ile yükselen ve zirveleri ağaçlıklar, çalılıklarla hoş bir manzara arz eden tepecikler ihata etmiştir. Derenin iki güzel ve küçük sahilleriyle tepeler arasında hasıl olan tabii setler üzerinde ârâm edilir. [dinlenilir]

Mesirenin letafet-i safâ-bahşâsı, bu kadar sakin bu kadar yeşillikle muhât suyun üzerine yıkılmış gibi duran zarif sahillerle setler ve tepelerdir. Derede bazen kayıklar o kadar çoğalır ki yan yana tevakkufa mecbur kalır, bazı kayıklar kenar-ı çemenzare çekilerek suya sarkan ağaç kütükleriyle, yosunlar arasında dururlar. Beş altı yüz metre ileriye gidilince size doğru sarkan ağaç dallarının iltisak eylediği [birleştiği] görülür, sular pek ziyade sığlaşır, artık dönmek lazım gelir.Cereyana tabi olarak mansıbe doğru gidilir.

Tepebaşı Bahçesi

21 MAYIS 1906
SABAH

Bâlâdaki serlevha ile aldığımız varakada deniliyor ki :Şehrimizde İlkbahar ve Yaz mevsimlerinde halkın rağbet gösterdiği nüzhet-gâhlardan [gezinti yerleri] biri Tepebaşı Bahçesi olduğu malumdur. Bu bahçe menâzır-ı latife itibarıyla hakikaten pek nazire-nevâzdır. Medd-i basar akşamüstü Haliç üzerinden uzandıkça kürr-i şemsin hâver-i igtirâbında [güneşin batımında] hakikaten temaşasına doyulamayan bedialar görür. Bunun için bu mevki, zevk- aşinayan maâlinin kürs-i istigrâkıdır denilebilir. Tepebaşı Bahçesi'ne sefa-perestanın rağbeti öteden beri pek pek ziyadedir. Ancak bahçenin hidmeti bir takım nâ-ehillerin eline düşeli ve hele garson namı altında müsdahtem bir takım edepsizlerin ellerine verileli beri halkın ve ezcümle erbab-ı namus ve itibarın bu latif mevkiden malesef çekilmeye mecburiyet hissettiği görülüyor. Evet,Tepebaşı Bahçesi kabiliyât-ı mevkiye nokta-i nazarından her türlü terakkiyata müstaiddir.Teessüf olunur ki bu bahçe terakki-perest bir adamın eline henüz geçmediği için pek geride kalmıştır. Bu gün İstavro namında bir zat bu bahçenin müsteciridir. Vakıa İstavro iyi bir adam. Fakat gerek bahçede gerek tiyatroda istihdam ettiği adamlar o kadar bayağı herifler ki terbiye namında bunlarda kaşık bulaşığı kadar meziyet aramak beyhude yorgunluktan başka bir şeyi intac edemez. Çünkü bir iki kuruş bahşiş mukabili tenezzül etmedikleri rezâil kalmayan bu herifler bayağı kelimesinin bile pek mâdûnundadırlar. Hele tiyatro garsonları terbiye ve hadd-i na-şinaslık cihetiyle bahçenin garsonlarında kat kat aşağı şeyler. Bakınız, bir misl îrâd edeyim:

Dün gece bir zat yazlık tiyatroya gitmiş ve bahçenin ilk leyl-i küşâdı olmak ve müstecire bir muavenet-i dostanede bulunmak maksadıyla tiyatronun koltuk sandalyelerinden birini yirmi beş kattan fazla ücret vererek işgal etmiş idi. Orada garson olan bir herif, dediğim zata takarrüb edip [yanaşıp] pek bi-edebâne bir tavır ile : "Efendi, bu yer başkasına satılmıştır, siz şu sandalyeye geçiniz !" dedi. Bu zat hiç itiraz etmeden kalkıp gösterilen yere oturdu. Lakin yine rahat yüzü göremedi. Zira garson bir dakika sonra gelip: "Efendi burası da satılmış, şu sandalyeye oturunuz" diye başka bir yer gösterdi.İmdi teemmül buyurunuz, bir koltuğa yirmi yirmi beş kat fazla ücret veren bu zat şu üçüncü hakaret üzerine "sana da tiyatrona da . . . " diyerek beş dakika temâşâ mukabiline tamam beş lira- ki beş para değmez- verip çıkıp giderse acaba İstavri cenapları şu edepsizliğe ne demeli? Bahçenin yemek kısmı daha beter ve şayan-ı dikkat, bu bâbda da başkaca beyan-ı malumat edeceği.

Gayet Müessir Tahtakurusu Ve Pire Tozu

31 MAYIS 1906 / SABAH

Sıhhatinize halel gelmeyip güzel güzel uyku uyumak ve zirde tadad olunan muzır böceklerin verdikleri rahatsızlıktan kurtulmak ve sabahları kemâl-i afiyetle uyanmak ister misiniz? Mahmutpaşa başında poğaçacı fırını karşısında 261 numaralı Haçik Fesçiyan Eczahanesine müracaat ediniz. Mezkûr eczahane Kış mevsiminde füruht etmiş olduğu Morina balık yağından dolayı rağbet-i umumiyeye mazhar olduğu gibi bu defa da Yaz mevsiminde tahtakurusu, pire, sinek, sivrisinek, karınca, güve, tırtıl, buğday biti vesair birtakım muzır böcekleri ân-ı vâhidde mahv ve telef edici tesir-i nafisi emsaline faik ve gayet müessir birinci nevi tozdan suret-i mahsusada celb ve muhtelif kutular derununa vaz ile ehven ve maktû fiyatla fürûht edilmektedir. İşbu tozların istimaline mahsus körükler dahi mevcuttur. Mezkû eczahane İsviçre telkihhanelerinden biriyle bil-muhabere hususi olarak haftada iki gün taze inek aşı kalemleri getirtmektedir. Keza Bursa'dan suret-i mahsusada celb olunan yel ve sızıya menafii mücerreb meşhur alabalığı yağı dahi bulunduğu gibi Osmanlı ve Avrupa müstahzarat-ı tabii ve envai taze maden suları ve ezcümle kolanya suları ve sabun ve envai ıtriyat ve öksürük ve göğüs hastalıkları için pelesenkli katran suları, kınakına hülasaları ve diş hastalıklarına nâfi tozlar ve diş iksirleri ve fırçalar vesaire bulunmakta olup reçeteler dahi usul-i fenne tatabikan kemâl-i itina ve dikkat-i tamme ile istihzar olunur. Eczahane geceleri dahi luzumunda açılır.

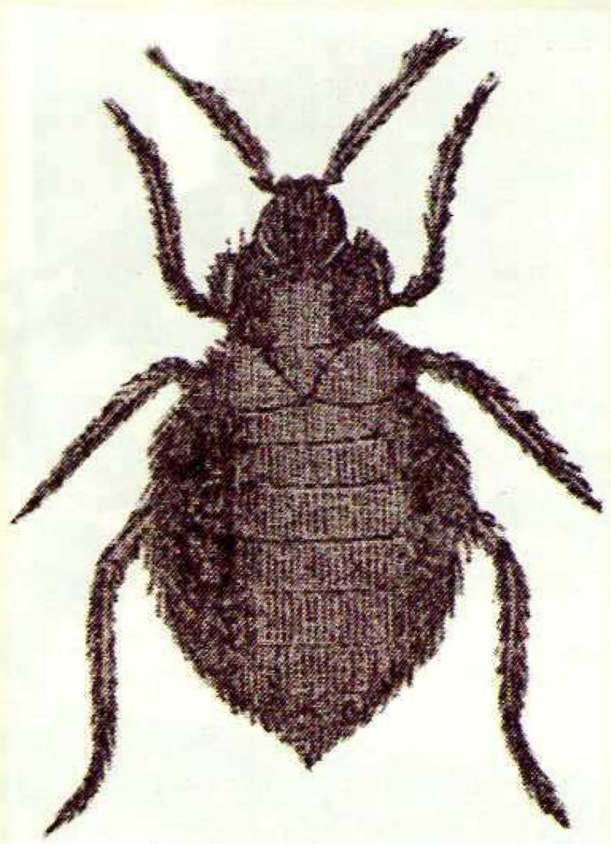

2010'DA KÜLTÜR BAŞKENTİ İSTANBUL

İstanbul'un Avrupa Kültür Başkenti seçilmesi üzerine başbakan Erdoğan ve AKB Girişim Grubu ortak basın toplantısı düzenledi.

Başbakan R.Tayyip Erdoğan ve AKB Girişim Grubu'nun bazı üyeleri toplu halde.

İstanbul; Avrupa Birliği (AB) kurumlarının yetkililerinden oluşan yedi kişilik bir jüri tarafından, 2010 Avrupa Kültür Başkenti (AKB) seçildi. Bu gelişme üzerine Başbakan Recep Tayip Erdoğan 11 Nisan tarihinde Conrad Otel'de, sivil toplum örgütlerinin oluşturduğu AKB Girişim Grubu Proje Başkanı Nuri Çolakoğlu, İstanbul Valisi Muammer Güler, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Kadir Topbaş, Proje Danışma Kurulu Başkanı Milletvekili Egemen Bağış ile birlikte basın toplantısı düzenledi. 2010 Girişim Grubu'nun yürüttüğü İstanbul projesi, Aristo'nun evrenin dört temel unsuru olarak gösterdiği toprak, su, hava ve ateş temaları üzerine oturtuldu.

İstanbul 2010 Yürütme Kurulu üyelerinin de hazır bulunduğu toplantıda konuşan Erdoğan, İstanbul'un '2010 Avrupa Kültür Başkenti ilan edilmesinin son derece önemli olduğunu belirterek, hazırlık sürecinde devletin bütün imkanlarını seferber edeceklerini ifade etti. Erdoğan, "Yerel yönetim ve STK'lar, İstanbul'un 2010 Avrupa Kültür Başkenti ilan edilmesinde takdire şayan bir dayanışma ve ortak çalışma örneği göstermişlerdir" diye konuştu.

AKB Girişimi'nin AB jürisine yaptığı sunumda, İstanbul'un 2010 Avrupa Kültür Başkentliği projeleri arasında, çok sayıda etkinlik yer alıyor. Müzik, tiyatro, mimari, dans, fotoğraf gibi kültür ve sanatın her alanında etkinliklerin yer alacağı yol haritasında, yeni müze ve kültürel merkezler kapsamında Santral İstanbul, İstanbul Müzesi, Hasanpaşa Gazhanesi'nin dönüşümü, Tersane-i Amire Projesi, İstanbul Arkeoloji Müzesi'nin yeniden düzenlenmesi, Osmanlı Bankası Müzesi etkinlikleri, Doğal Tarih Müzesi düşünülüyor. Kentsel dönüşüm projeleri arasında, Sultanahmet Rehabilitasyon Projesi, Beyoğlu Rehabilitasyon Projesi, Fener-Balat Değerlendirme/Örnek Proje, Kadıköy Tarihi Pazarı'nın Yeniden Canlandırılışı, Zeyrek Evlerinin Restorasyonu, Zeytinburnu Kültür Adası, Gayrimüslim Mezarlıklarının Restorasyonu yer alıyor. 2. Element: Hava etkinlikleri kapsamında düşünülen '40 gün 40 konser' kapsamında ise U2, REM, Red Hot Chili Peppers gibi rock dünyasının ünlü isimlerinin yer aldığı barış konserleri planlanıyor.

YANMAZ'IN GÖZÜNDEN TİYATRONUN 40 AYNASI

Fotoğraf Sanatçısı Muammer Yanmaz'ın '40 Ayna' sergisi, 15. Uluslararası İstanbul Tiyatro Festivali ve 4. Uluslararası Tiyatro Olimpiyatları kapsamında 25 Mayıs'ta Karşı Sanat Galerisi'nde açılacak.

Fotoğraf çalışmalarında sanatın, özellikle de tiyatro sanatının özel bir yeri bulunan Muammer Yanmaz, bu kez '40 Ayna' projesiyle sanatseverlerin karşısına çıkıyor. İstanbul Kültür Sanat Vakfı'nın düzenlendiği sergi, 40 siyah-beyaz fotoğraftan oluşacak. 10 Haziran'a kadar izlenebilecek serginin koordinatörlüğünü Ilgın Erarslan üstleniyor. '40 Ayna' sergisinde Ali Poyrazoğlu, Arsen Gürzap, Ayla Algan, Can Gürzap, Cihan Ünal, Cüneyt Türel, Engin Cezzar, Erol Günaydın, Erol Keskin, Genco Erkal, Gülriz Sururi, Hadi Çaman, Haldun Dormen, Haluk Bilginer, Işık Yenersu, Köksal Engür, Selçuk Yöntem, Tilbe Saran, Uğur Polat, Yıldız Kenter, Zafer Ergin, Zeliha Berksoy ve Zuhal Olcay gibi tiyatro oyuncularının fotoğrafları yer alacak. Portre çalışmalarıyla tanınmış bir fotoğraf sanatçısı olan Muammer Yanmaz '40 Ayna' projesinden önce, '40 İstasyon Paris', '40 İstasyon New York', '40 Yönetmen' ve 'Kadın Yönetmenler' projelerini gerçekleştirdi.

BİLGİ ÜNİVERSİTESİ'NDE

'TAŞRA'NIN TARİHİ, TARİHİN TAŞRASI MIDIR?' TOPLANTISI

İstanbul Bilgi Üniversitesi Tarih Araştırmaları Kulübü, düzenlediği 'Tarih Hikaye midir?' ve 'Tarih Siyaset midir?' başlıklı toplantıların üçüncü ayağını oluşturan 'Taşranın Tarihi, Tarihin Taşrası mıdır?' başlıklı oturum 14 Nisan 2006'da, Kuştepe Kampüsü'nde gerçekleştirildi. Toplantıya Yazar Editör Tanıl Bora, Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü (IFEA) araştırmacısı Jean François Perouse ve Gazi Üniversitesi Öğretim Üyesi Ahmet Çiğdem konuşmacı olarak katıldı.

Toplantıda ilk söz alan Tanıl Bora; ilerlemeci merkez ve onun karşısında yer alan muhafazâkâr cennet taşra imgesinin, Türkiye sosyalbilim camiasının kabul ettiği neredeyse tek gerçeklik olduğunu belirtti. Hem yerel tarihçiliğin hem de entelektüel camianın taşrayı merkezden bağımsız ve kendi özerkliği içinde kavrayan bir bakışa ihtiyacı olduğunu dile getiren Bora, taşranın yerli kültürünün giderek silikleştiğini ve çokkültürlülük odaklı 'turist' bakışının nesnesi olduğunu ifade etti.

Fransa'dan örneklerle karşılaştırmalı bir analiz sunan Jean-François Perouse ise tarihin merkezi ve devlet odaklı söylem içeren bir disiplin olduğuna dikkat çekti. Tarihin birçok yerde olduğu gibi Fransa'da da- "ülkesini seven, mekansız ve sınıfsız bir vatandaş yaratmak ve merkezden kitleleri aydınlatmak" gibi milli görevlerle kendini mükellef kıldığına değinen Perouse, bunun yanında yerel tarihin tali ve şüpheli görülerek

Toplantıya Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü'nden (IFEA) araştırmacı Jean François Perouse, Yazar Editör Tanıl Bora, ve Gazi Üniversitesi Öğretim Üyesi Ahmet Çiğdem konuşmacı olarak katıldı. (soldan sağa)

neredeyse karşı devrimci olarak nitelendirildiğini belirtti. Toplantının son konuşmacısı Ahmet Çiğdem ise taşraya bakışın sınıfsal bir karakter taşıdığını, dolayısıyla onunla kurulacak ilişkinin de bu minvalde şekillendiğini vurgulayarak, taşranın her daim kendisinin dışında bir şeyle tanımlanması nedeniyle ebedi bir öteki olduğuna dikkat çekti. İstanbul Bilgi Üniversitesi Tarih Araştırmaları Kulübü, 'Tarih (midir)?' toplantılarının dördüncüsünü Mayıs ayı içinde 'Homo-academicus: Akademide Tarih Yapmak' başlığıyla gerçekleştirmeyi planlıyor.

BARIŞ AYDIN

TÜRKİYE'DE BİR İLK:

İŞÇİ FİLMLERİ FESTİVALİ

Türkiye'de ilk defa gerçekleştirilecek olan İşçi Filmleri Festivali 1-7 Mayıs tarihleri arasında İstanbul ve Ankara'da izleyiciyle buluşacak. 20 ülkeden 40 filmin gösterileceği Festivalin açılış gecesi 2 Mayıs akşamı Yeni Melek Gösteri Merkezi'nde yapılacak.

Film gösterimleri 5, 6 ve 7 Mayıs tarihlerinde Ankara'da Ekin Kültür Merkezi, SMMM Odası Salonu, İstanbul'da Fransız Kültür Merkezi, Yeşilçam Sineması ve Halkevi Gösteri Salonu'nda gerçekleşecek Ayrıntılı bilgiye www.festival.sendika.org adresinden ulaşabiliyor

IFEA'DAN KARAGÖZ'LÜ SEMPOZYUM

Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü (IFEA) Antik tiyatrodan gölge oyununa komik maskesinin dönüşümleri konulu uluslararası bir sempozyum düzenliyor. Karagöz besteleri konseri, Karagöz gösterisi, İtalyan oyuncu Ferucio Soleri gösterisi, Karagöz-Karaghiozis sergisinin de yer alacağı sempozyum için geniş bir katılım hedefleniyor. Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü, Poitiers Üniversitesi, Institut Universitaire de France, Pera Müzesi, İtalyan Kültür Merkezi ve İspanyol Kültür Merkezi'nin işbirliğiyle düzenlenen sepozyum, 25 Mayıs'ta Pera Palas Oteli'nde ve 26-27 Mayıs tarihlerinde Pera Müzesi'nde gerçekleştirilecek.

OSMANLI KÜLTÜRÜ TOPKAPI SARAYI'NDA

Topkapı Müzesi koleksiyonlarından seçilen hamam eşyaları, berber takımları ve kişisel bakım ile ilgili objeler 'Hamam: Osmanlı'da Yıkanma Geleneği ve Berber Zanaatı' adlı özel bir sergiyle meraklılarına sunuluyor. 31 Temmuz'a kadar sürecek sergide, yaklaşık 130 adet eser bulunuyor.

Sergide Sultan II. Bayezid (1481-1512) döneminden 1511 tarihli Enderun Hünkar Hamamı'nın planı ile Sultan III. Murat (1574-1595) dönemine ait Surname-i Hümayun (1582) ve Sultan III. Ahmet döneminden Surname-i Vehbi nüshalarında berber ve hamamcı esnafının geçiş sahneleri de sergileniyor. Sergide bulunan objeler arasında ise Sultan II. Mahmud'un (1808-1839) berberbaşısı Giritli Ali Ağa'nın (H.1227) kitabeli ve Enderun'a hediye ettiği tombak gülabdan, Sultan II. Mahmut tuğralı, gümüş üzerine altın yaldızlı berber takımı, Sultan II. Abdülhamid'e (1876-1909) ait som altın leğen-ibrik, 18. yüzyıl sonu, 19. yüzyılın başına ait murassa altın saplı ustura, Mineli, (H.1114) tarihli bakır üzeri tombak hamam tası, 18. yüzyıla ait saray hamamlarında kullanılmış hamam muslukları da yer alıyor.

BURSA KENT MÜZESİ AVRUPA ÖDÜLÜ YOLUNDA

Bursa Kent Müzesi, Avrupa Müze Forumu tarafından verilen Avrupa Müze ödülünde finale kaldı.

Bursalıların da eşya bağışlarıyla katkıda bulunduğu müzeden bir görüntü.

2004 yılında ziyarete açılan Bursa Kent Müzesi, yaklaşık iki yıl içinde 500 bin kişi tarafından ziyaret edildi. Müze özellikle kentlilik bilincini yaygınlaştırma çabaları nedeniyle, Avrupa Müze Forumu tarafından verilen 'Avrupa Müzesi Ödülü'nde finale kaldı. Müze Müdürü Ahmet Erdönmez, özellikle İl Milli Eğitim Müdürlüğü ile birlikte yapılan çalışmalarla öğrencilerin kent tarihini öğrenmelerinin sağlandığını ifade ederek, bu ve benzeri çalışmalarla müzenin toplumun tüm kademelerine ulaştığını söyledi. Müzenin, Avrupa Müzeler Birliği'ne üye olarak uluslararası iletişimde de önemli bir noktaya geldiğini belirten Erdönmez, "Avrupa Müzeler Birliği Başkanı Wim Van Der Weiden, geçtiğimiz yılın Ekim ayında Avrupa Müze Forumu'nca verilen Avrupa Müzesi Ödülü'ne aday olan müzemizde incelemelerde bulundu, müzenin Bursa'yı ne kadar yansıttığını, halkla ne kadar bütünleştiğini gördü. Her yıl 50-60 müzenin başvurduğu ödül için finallere kaldık. Siz çok modern bir müze yaparsınız ama halkın hiç umurunda değildir, müzenin halkla bütünleşebilmesi çok önemli" dedi. Erdönmez, Müze'nin en önemli başarı ölçütlerinden birinin de Bursalıların, kentin belleğini oluşturan eşyaları müzeye bağışlamaları olduğunu söyledi.
Bursa Kent Müzesi'nin ödülü alıp almayacağı, 13 Mayıs'ta Lizbon'da yapılacak törende belli olacak.

RESSAM BELLİNİ'NİN İSTANBUL'U LONDRA'DA

İtalyan Ressam Gentile Bellini'nin Fatih Sultan Mehmet'in davetiyle Osmanlı sarayında geçirdiği 18 ay içinde çizdiği tablolar Londra'daki National Gallery'de sergilenmeye başladı.

25 Haziran'a kadar sürecek olan sergi 'Bellini and the East' (Bellini ve Doğu) adını taşıyor. Sergide yer alan en ilginç eserler kuşkusuz Fatih Sultan Mehmet'in tasvir edildiği tablolar.

Sergi, İngiliz basınından da büyük ilgi görüyor.

The Daily Telegraph Gazetesi'nde yayınlanan bir yorumda, sergi "büyüleyici" olarak nitelendi. Yorumda, Bellini'nin tablolarında "Fatih Sultan Mehmet'in diğer ressamlarca aksettirilen asker kişiliğinin dışında, müthiş aristokratik zarafetinin de vurgulandığı" ifade edildi.

ABD'de yayınlanan *Financial Times Gazetesi*'nde yer alan yorumda ise Bellini'nin Osmanlı sarayında ortaya koyduğu eserlerin, Doğu ile Batı arasındaki iletişimin en değerli örnekleri olduğu vurgulandı.

AVRUPA'NIN İLK VE EN BÜYÜK PİRAMİDİ BOSNA'DA

Piramidin yaklaşık 640 metre yüksekliğinde olduğu tahmin ediliyor.

Arkeologlar Avrupa'nın ilk ve en büyük piramidini ortaya çıkarabilmek için Bosna'da kazı çalışmalarına başladı. Yaklaşık 640 metre yüksekliğinde olduğu düşünülen piramit, Güney Amerika'daki piramit kazılarına katılan bir Bosnalı arkeoloğun girişimleriyle keşfedildi.

Osmanagic, daha çalışmanın başlarında olmalarına rağmen elde ettikleri kimi bulguların kesin olarak bir piramit üzerinde çalıştıklarını ispat ettiğini ifade ederek, Mısır'ın Giza bölgesindeki büyük piramitten bile büyük bir yapı üzerinde çalıştıklarının anlaşıldığını söyledi.
Geçtiğimiz hafta yapılan çalışmalarda büyük taş bloklar ortaya çıkarıldı. Osmanagic, "Şimdiye kadar ortaya çıkan katmanların insan yapımı olduğu çok açık. Bölgenin uydudan çekilen fotoğrafları Bosna'daki Visoko Vadisi'nde iki küçük piramitin daha olabileceğini gösteriyor. Saraybosna'ya 20 kilometre uzaklıktaki Visoko Vadisi'nde çalışma yapmak üzere Mısır'dan da iki uzman arkeolog davet edildi.

TARİH VAKFI'NDAN KISA KISA

SEMPOZYUMLAR, SERGİLER, ETKİNLİKLER...

TARİHİ YARIMADAYI KORUMA ÇALIŞMASI'NA EUROPA NOSTRA'DAN ÖDÜL

Avrupa Kültürel ve Doğal Miras Birliği / Europa Nostra, İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) Mimarlık Fakültesi ve İTÜ Çevre ve Şehircilik Uyg-Ar Merkezi bünyesinde, Prof. Dr. Nuran Zeren Gülersoy ve ekibi (Azime Tezer, Reyhan Yiğiter, Kerem Koramaz ve Zeynep Günay) tarafından gerçekleştirilen İstanbul'daki Tarihi Yarımadayı Koruma Çalışması'nı, kentsel koruma dalında En Başarılı Araştırma seçti. 2004 yılında yapılan ve Avrupa Birliği Kültürel Miras Ödülü'nü almaya hak kazanan proje için ulusal ödül töreni, 18 Nisan Salı günü İTÜ Mimarlık Fakültesi'nde yapıldı. Törende Gülersoy ve ekibi ödülü, Europa Nostra Yönetim Kurulu Üyesi ve Tarih Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı Orhan Silier'in elinden aldı.

Zeyrek, Süleymaniye ve Yenikapı semtlerine odaklanan İstanbul'daki Tarihi Yarımadayı Koruma Çalışması'nın, "kültürel değerlerin kapsamlı olarak belgelenmesi ve tarihi çevrenin canlandırılmasına yönelik bütünleşik kentsel koruma yaklaşımının geliştirilmesi" gerekçesiyle kentsel koruma dalında En Başarılı Araştırma seçildiği belirtildi.

ULUSLARARASI UYGARLIKLAR VE DÜNYA DÜZENLERİ SEMPOZYUMU

Bilim ve Sanat Vakfı'nın üstlendiği 'Uygarlıklar ve Dünya Düzenleri' adlı uluslararası sempozyum 12-14 Mayıs tarihlerinde İstanbul'da gerçekleştiriliyor. Küresel değişimlerin uygarlık ve dünya düzeni kavramlarını da yoğun biçimde etkilemesi sonucunda bu kavramların yeniden gözden geçirilmesi ihtiyacından doğan sempozyum, yeni yaklaşımların tartışıldığı disiplinlerarası bir platform sunmayı amaçlıyor.

ULUSLARARASI MARDİN TARİHİ SEMPOZYUMU

Avrupa Komisyonu ve Mardin Valiliği, 'Mardin Tarih Kütüphanesi Projesi' kapsamında Mayıs ayında '1. Uluslararası Mardin Sempozyumu'nu düzenliyor. Sempozyumda Mardin ve çevresinin antik çağdan bu yana tarih, kültür ve bilim dünyasına katkıları, eğitim durumu, ekonomik tarihi, dinsel toplulukları, kent mimarisi, ünlü kişileri ve inanç turizmi ele alınacak.

AVRUPA BİRLİĞİ BİLGİ MERKEZİ'NDE OYUNCAK SERGİSİ

Eyüplü kadınların yaptığı geleneksel Eyüp Oyuncakları, Avrupa Komisyonu Türkiye Delegasyonu AB Bilgi Merkezi (ABBM) ve Tarih Vakfı işbirliğiyle, AB Bilgi Merkezi'nde sergilendi. 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı kutlamaları kapsamında açılan sergi, 24 Nisan Pazartesi gününe kadar Taksim'deki Avrupa Birliği Belge Merkezi'nde açık kaldı ve her yaştan ziyaretçinin yoğun ilgisiyle karşılaştı.

KENT MÜZELERİ ULUSLARARASI SEMPOZYUMU YAPILDI

Antalya Büyükşehir Belediyesi ve Antalya Kültür Sanat Vakfı'nın girişimiyle Tarih Vakfı tarafından yürütülen Antalya Kent Müzesi Projesi'nin uygulamadaki ilk adımı, 'Kent Müzeleri Uluslararası Sempozyumu' ile atıldı. 21 Nisan Cuma günü Antalya Büyükşehir Belediyesi'nde başlayan sempozyumda, Türk ve yabancı uzmanların katılımıyla, kent

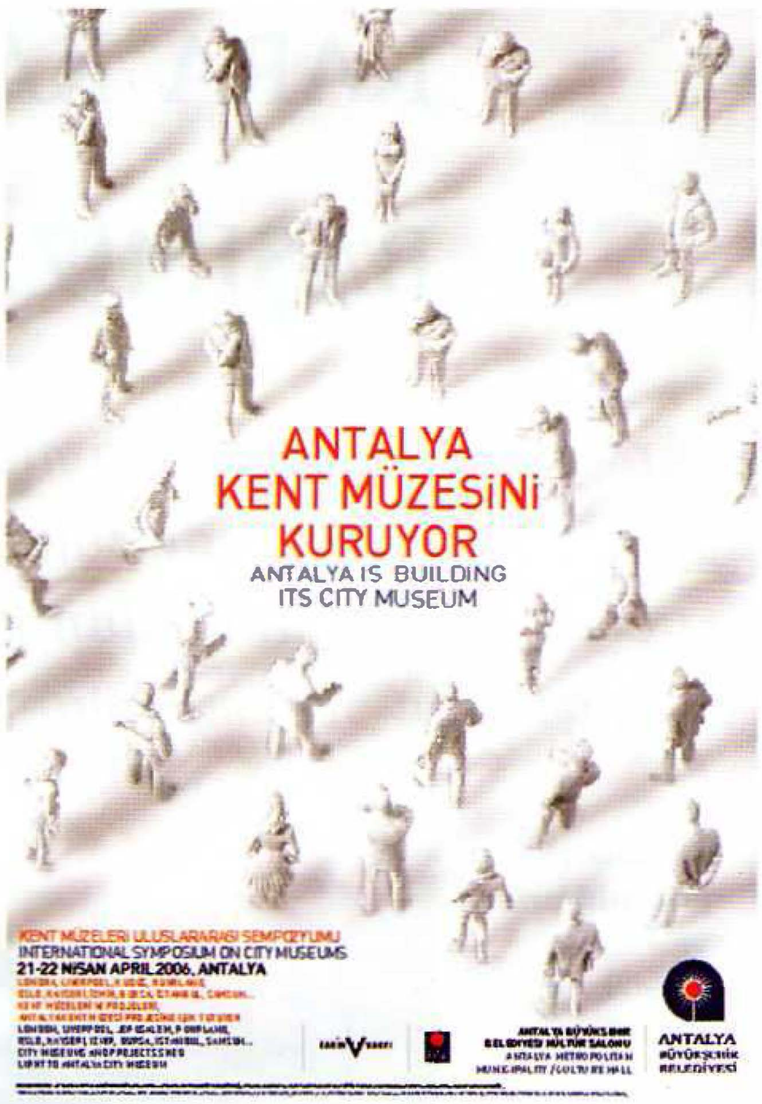

müzeciliğindeki ulusal ve uluslararası gelişmeler ele alındı. Antalya Kent Müzesi'ne kavramsal yaklaşımın da tartışıldığı sempozyumda Antalyalılar beş kentin (Londra, Ruhrland, Kudüs, Oslo ve Liverpool) müzeleri dışında, Türkiye'de kurulmuş olan üç kent müzesi (Kayseri, İzmir ve Bursa) ile proje aşamasında olan iki müzeyi de (İstanbul ve Samsun) tanıma fırsatını buldular.

Mayısta Darphane'deyiz!

Tarih Vakfı, 2005 yılının yaz aylarında başlattığı ve büyük ilgi gören Gönüllü Toplantıları'nı sürdürüyor. Her yaştan ve meslek grubundan çok sayıda kişinin katıldığı bu girişimin yeni toplantısı 6 Mayıs Cumartesi günü, Darphane'de yapılacak.

Tarih Vakfı 15. kuruluş yıldönümünü kutladığı 2006 yılında gönüllü desteğini artırmayı hedefliyor. Vakıf, barış, karşılıklı anlayış ve çağdaş bir tarih bilinci için yürüttüğü çalışmaları daha da kitleselleştirmeye, Anadolu'ya yaymaya, belli başlı tüm üniversite ve liselerimizle ilişki kurmaya yöneliyor.

Tarih Vakfı bu dönüşümü, az sayıda profesyonel çalışan ile çok sayıda gönüllü destekçiye dayanan bir örgütlenmeyle gerçekleştirmeyi planlıyor. Bu nedenle Vakıf, proje geliştirme, proje yönetimi, fon geliştirme, iletişim ve gönüllü kazanma alanları başta olmak üzere, vakfın tüm çalışma alanlarında düzenli ve sürekli destek verebilecek gönüllüler arıyor.

Altı ay boyunca haftada en az iki yarım gününü (Vakıf'ta ya da vereceğiniz desteğin türüne bağlı olarak evinizde) düzenli ve sürekli olarak böyle bir gönüllü çalışmaya ayırabilecek olan tarihseverler, 6 Mayıs Cumartesi günü saat 10:30 – 12:30 arasında Darphane'ye bekleniyor.

Bu toplantılara katılmak ve Tarih Vakfı'na gönüllü katkıda bulunmak isteyenler www.tarihvakfi.org.tr adresindeki Tarih Vakfı web sitesini ziyaret edebiliyor; iyegin@tarihvakfi. org.tr e-posta adresine ("Yeni Gönüllü" kısaltmasını kullanarak) ya da (0 212) 513 50 82 numaralı telefona başvurabiliyor.

Darphane-i Amire:
Osman Hamdi Bey Yokuşu,
Arkeoloji Müzesi Karşısı
34122 Gülhane

T.C. BAŞBAKANLIK DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

KARA KARA KARGALAR, BAŞIMIZA NEREDEN GELDİNİZ? (1903)

Arşivden Bir Belge dizimizin bu ayki yetmiş üçüncü sayısında, 1903 yazında "Edirne Vilâyeti'nde zuhûr etmiş olan" ve ekili arazilerde büyük hasara yol açmış olduğu anlaşılan kargaların itlafına dair, Sultan II. Abdülhamid tarafından verilmiş olan bir irâde-i senniye yer alıyor.

Kargalar tüm kurnazlıkları, ve vahşilikleri ile herkesçe gayet iyi bilinen, leş yiyici, fırsatçı, ve en önemlisi de 'zararlı' olarak kabul edilmiş bir kuş cinsidir.

YAVUZ SELİM KARAKIŞLA

Arşivden Bir Belge dizimizin daha önce 'Kuşların Neslinin Korunması Hakkında Nizamname (1904)' başlığıyla yayınlanmış olan üçüncü sayısında, kendisi de bir kuş meraklısı olan Sultan II. Abdülhamid'in Almanya'da 22 Mart 1888 tarihinde kabul edilmiş olan çevreci bir kanunun bir nizamname olarak Türkçeye çevirilmesini ve uygulamaya konmasını sağladığı diğer bir irâde-i seniyyesini yayınlama olanağı bulmuştuk.[1] Ancak, hemen belirtmek gerekir ki, bu nizamnamenin metnine sonradan eklenmiş olduğu anlaşılan bir listede yer alan çeşitli yırtıcı ve zararlı kuşlara ve bu arada "karga cinsinden olan kuşlara şâmil değildir" ibaresi yer almaktadır.

Kargaların dünya kuşçuluk sektöründeki yeri malum! Kargalar tüm kurnazlıkları, küstahlıkları, vahşilikleri ve acımasızlıklarıyla herkesçe gayet iyi bilinen, leş yiyici, fırsatçı, ve en önemlisi de 'zararlı' olarak kabul edilmiş bir kuş cinsidir.[2] Karga denince aklımıza önce 'besle kargayı, oysun gözünü' özdeyişi, sonra da Lafontain'in 'Karga ile Tilki' masalı gelir. Bir de, küçük Mustafa Kemal'in okulun kapalı olduğu yaz aylarında dayısının tarlasında kargaları kovalamakla görevlendirilmiş olduğunu biliriz, o kadar...

Oysa, Selim Somçağ *Türkiye Kuşları* adını vermiş olduğu enfes kitabında bizlere Osmanlı coğrafyasında yaşamış ve bugün de halen ülkemizde bolca rastlanan saksağan (pica pica), ala karga (garrulus glandarius), karga (corvus monedula, corvus co-

rone, corvus frugileus), kuzgun (corvus corax) kargaları hakkında eşsiz gözlemleri ve ilginç bilgileri art arda sıralamaktadır.[3]

Belgelerimize gelince... Birinci belgemiz, Edirne'deki dikili alanları kargaların basması ve ekinlerin büyük zarar görmeye başlaması üzerine Edirne Vilayeti'nden Zirâ'ât ve Meâdin Nezâreti'ne gönderilmiş olan yazı üzerine, bu nezaretin Şûrâ-yı Devlet'e yapmış olduğu başvuruya karşılık olarak Şûrâ-yı Devlet Mâliye Dâiresi'nden yazılmış olan cevap yazısıdır. Bu cevap yazısında, kargalar gibi zararlı hayvanların öldürülmesi için vilayet bütçelerinde ayrıca bir kalem bulunmadığı, ancak Edirne Vilayeti'ne kargalarla mücadele etmek için kendi bütçesinde "çekirge itlâfı" için ayrılmış olan parayı kullanılabileceğinin bildirilmesi fikri uygun görülmüş ve benimsenmiştir.[4]

İkinci belgemiz ise, Şûrâ-yı Devlet'in bu kararını onaylayan dönemin sadrazamı Mehmed Ferîd Paşa'nın Yıldız Sarayı'na hitaben yazmış olduğu sadaret tezkeresidir. Belgenin ekinde yer alan "serkâtib-i hazret-i şehriyârî Tahsîn" imzalı metinde ise, Sultan II. Abdülhamid'in irâde-i seniyyesi yer almaktadır.[5]

Kıssadan Hisse: Edirne Valisi Mehmed Ârif Paşa'nın kargaları telef etmek için Ormân ve Zirâ'ât ve Meâdin Nezâreti'ne 1903 yılının Nisan ve Mayıs aylarında başvurmuş olduğu anlaşılıyor. Ancak, bütün bu yazışmalar gerçekleştirilirken zaman hızla geçmiş ve Sultan II. Abdülhamid'in iradesi ancak 30 Temmuz 1903 günü alınabilmiş. Bu durumda, İstanbul'dan Edirne Vilâyeti'ne "çekirge itlâfı parasını kullanın" emri gelinceye kadar, Edirne'de kargaların yavrularını çoktan büyütmüş ve uçurmuş, neslini ikiye katlamış, hatta maaile günlerini gün etmiş oldukları anlaşılıyor...

Şûrâ-yı Devlet
Mâliye Dâiresi
Aded
1228

Ormân ve Ma'adin ve Zirâ'at Nezâreti'nden Şûrâ-yı Devlet'e havâle buyurulan 27 Sefer sene 1321 tarih ve seksen altı numerolu tezkeresi Mâliye Dâiresi'nde kırâ'at olundu.
Meâlinde dâhil-i vilâyetde zuhûr edüb müzarrûâta irâs-ı hasâr eden kargaların itlâfı yolunda sarfı muktezî mebâliğin mahallince tedârik ve tesviyesi gayet mümkin olduğu beyânıyla bu uğurda icâb eden masrafa karşılık olmak üzere vilâyet nâmına senevî on bin kuruşun tahsîsi lüzûmu Edirne Vilâyeti'nden iş'ar olunmuş olmasına ve tahsîsât-ı zirâ'iyye meyânında yalnız çekirge itlâfı için ta'lîmât-ı mahsûsâsı mûcibince vukû' bulacak gaz ve bez ve kireç ve me'mûr harcirâhı gibi mesârif-i cüz'iyyeye karşılık olmak üzere seksen küsûr bin kuruş dâhil olup kargaların serçe ve fâre gibi tuyûr ve hayvânât-ı muzırranın itlâfı mesârifi için bir güne karşılık olmadığına ve bunlarla emsâlin yalnız vilâyet-i müşârünileyhâda değil vilâyât-ı sâire-i şâhânede dahi ara sıra zuhûr ederek ikâ'-i hasâr eylemekde olmalarıyla memâlik-i mahrûsa-i şâhânenin her neresinde zuhûr eder ise imhâ ve itlâfları için vukû' bulacak mesârife yeniden karşılık bulunamadığına binâen çekirge ta'lîmâtına tevfîkan ahâlinin muâvenet-i fiilesiyle itlâf etdirilerek bu yolda isti'mâl olunacak mevâd bedellerinin ve mahallince istihdâm olunacak me'mûrîn-i muvakkate harcirâhının şimdilik tahsîsât-ı zirâ'iyye meyânındaki çekirge itlâfı tertîbinden tesvîyesi istizân olunmuş ve suveran-ı iş'âr muvâfık-ı hâl ve maslahat görünmüş olduğundan ol vechile icrâ-yı iktizâsının nezâret-i müşârünileyhâya havalesi tezkâr kılındı.
Ol bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.
fî 8 Rebiyyülâhir sene 1321 ve fî 21 Haziran sene 1319 [4 Temmuz 1903]
Şûrâ-yı Devlet (mühür ve imzalar)

BOA, İrâdeler Tasnîfi, İrâde-i Ormân ve Meadin, Genel No: 979 (434), Husûsî No: 1, 5.CA.1321. Vesika: 1.

Bâb-ı Alî
Dâire-i Sedâret
Umûr-ı Divân-ı Hümâyûn
1118

Devletlû efendim hazretleri
Ormân ve Meâdin Nezâreti-i celîlesinden bi'l-vürûd Şûrâ-yı Devlet'e havâle olunan tezkere üzerine Mâliye Dâiresi'nden kaleme alınan ve leffen arz ü takdîm kılınan mazbata memâlik-i mahrûsa-i şâhânenin ba'zı cihetlerinde zuhûr eden mezrû'âta îrâs-ı hasâr eden kargaların itlâfı yolunda sarf edilecek mebâliğ ile istihdâm olunacak me'mûrîn-i muvakkate harcirâhlarının tahsîsât-ı zirâ'iyye meyânındaki çekirge itlâfı tertîb-i mahsûsundan tesvîyesi husûsunun nezâret-i müşârünileyhâya havâlesi lüzûmu gösterilmiş olmağla ol bâbda her ne vechile irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî şeref-müteallik buyurulur ise mantûk-ı âlîsi infâz edileceği beyânıyla tezkere-i senâverî terkîm kılındı efendim.

fî 17 Rebiyyülâhir sene 1321 ve fî 30 Haziran sene 1319 [13 Temmuz 1903]
Sadrâzâm
Mehmed Ferîd

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki Res'ide-i dest-i ta'zîm olup melfûfuyla nazar-ı alî buyurulan işbu tezkere-i sâmiye-i sadâret-penâhî üzerine mûcîbince irâde-i seniyye-i zât-ı hilâfet-penâhî şeref-sudûr bulunmuş olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

fî 5 Cemâziyyelevvel sene 1321 ve fî 17 Temmuz sene 1319 [30 Temmuz 1903]
Serkâtib-i hazret-i şehriyârî
Tahsîn

BOA, İrâdeler Tasnîfi, İrâde-i Ormân ve Meadin, Genel No: 979 (434), Husûsî No: 1, 5.CA.1321. Vesika: 2.

DİPNOTLAR

1 Yavuz Selim Karakışla, 'Arşivden Bir Belge (3): Kuşların Neslinin Korunması Hakkında Nizamname (1904),' *Toplumsal Tarih*, Cilt. XI, No. 66, Haziran 1999, ss. 32-33.

2 Saadet Ergene, *Türkiye Kuşları*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Monografileri, Kenan Matbaası, 1945), ss. 285-291; tablo: 87-89.

3 Selim Somçağ, *Türkiye Kuşları*, (İstanbul: YKY, 2005), ss. 212-225.

4 BOA, İrâdeler Tasnîfi, İrâde-i Ormân ve Meadin, Genel No: 979 (434), Husûsî No: 1, 5.CA.1321. Vesika: 1.

5 BOA, İrâdeler Tasnîfi, İrâde-i Ormân ve Meadin, Genel No: 979 (434), Husûsi No: 1, 5.CA.1321. Vesika:2.

SELANİK'TE SAVAŞ HAZIRLIKLARI

ŞARK OLAYLARI

L'illustration'un 12 Ağustos 1876 tarihli kapağı.

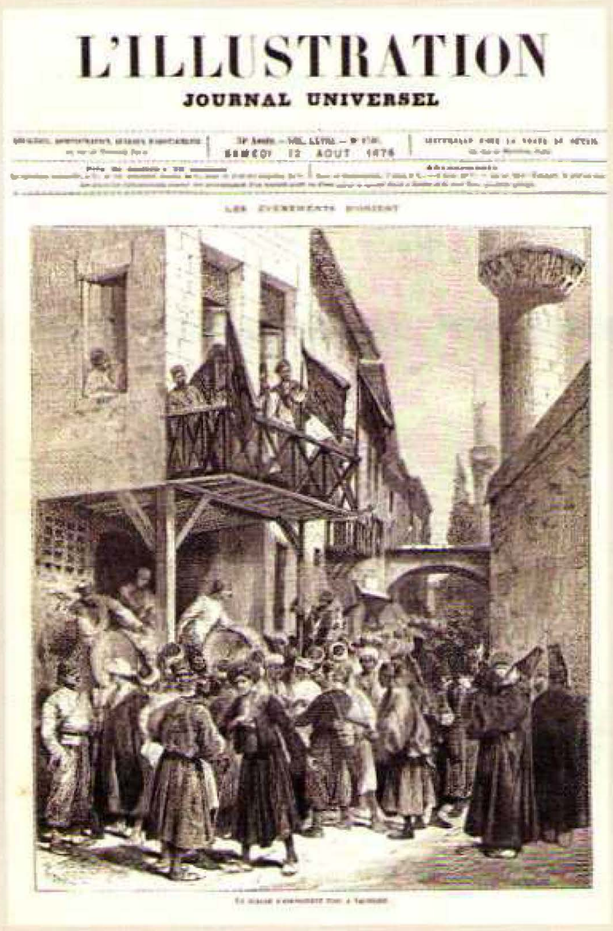
L'ILLUSTRATION
JOURNAL UNIVERSEL
SAMEDI 12 AOUT 1876

L'Illustration dergisinin 12 Ağustos 1876 tarihli ve 1746 numaralı sayısında Osmanlı Ordusu'nun Selanik'te topladığı gönüllüler ve savaş hazırlığı anlatılıyordu. Bu ay, geçen sayımızda bu nüshadan aktardığımız 746 nolu haber ve resimlerin devamını sunuyoruz.

Temmuz 1876'da Sırbistan ve Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne saldırmasıyla başlayan savaşın Selanik'teki görüntü ve izlenimlerini aktaran dergi, kapağına şehir merkezinde kurulan bir askerlik şubesinin görüntüsünü taşımıştı. Derginin iç sayfalarında yer alan üç resimde ise bu savaş hazırlıklarının üç ayrı safhasını konu alan gravürlere yer verilmişti. Geçen sayımızda da aktardığımız gibi, resimlere eşlik eden metin ağırlıklı olarak oryantalizm kokan bir anlatımla halkın ve gönüllü askerlerin vahşice coşkusunu, özellikle de Başıbozuk adıyla bilinen düzensiz askerlerin cihat çağrısı karşısındaki heyecanlarını aktarmaktaydı. Derginin bu sayısının devamında da aynı havanın hâkim olduğunu söylemek mümkün. Selanik'in dışında kurulan Başıbozuk kampının veya gönüllülerin şehirden istasyona yürüyüşlerinin anlatıldığı bu metinde gene düzensizlik, kalabalık, coşku, öldürme hevesi gibi hislerin yanında kıyafetlerin ve sancakların renkleri ve Avrupalı gözündeki garipliği üzerinde durulmaktadır. Başıbozukların düzensizliğinin karşısında Mısır'dan gelen askerlerin düzeni ve kıyafetinin düzgünlüğü -ayaklarında ayakkabıları olduğu ısrarla (ve dolayısıyla hayretle) belirtilmekte...- arasındaki karşılaştırma ise ilginç olduğu kadar manidardır...

Metinde bahsi geçen ilginç bir ayrıntıyı açıklamakta fayda olabilir. Yazarın Paris'ten ataşe olarak tanıdığını ve Selanik'te basit bir gönüllü olarak tekrar gördüğünü söylediği İzzet Bey, sonradan paşa olacak olan Keçecizade İzzet Fuad Bey'dir (1852-1925). Gerçekten de bu zat meşhur Tanzimat devlet adamı Keçecizade Mehmed Fuad Paşa'nın (1815-1869) torunu ve Mehmed Ali Paşa'nın torunlarından Mustafa Fa-

A. FERDINANDUS

zıl Paşa'nın (1829-1875) kızı Azize Emine Hanım'ın (?-1895) kocasıdır. 1876-1878 yılları arasındaki savaşlarda meşhur Osmanlı ailelerinin genç fertlerinin vatanperverlik gösterisi olarak gönüllü asker yazılmalarının benzer bir örneğini, İbrahim Edhem Paşa'nın oğlu meşhur ressam ve müzeci Osman Hamdi Bey'de görmek mümkündür.

Türk ordusunun hizmetinde kullanılacak atların karaya indirilmesi. (üstteki resim)

Beş Çınar'daki Başıozuk kampı. (yan sayfada, alttaki resim)

Selanik rıhtımındaki insanlar için bu güzel Arap atlarının karaya çıkartılması hoş bir manzara oluştururken, Türk askerleri de ellerinde kırbaç ve yularlarla mavnalarda ve rıhtımda duruyorlar.

ŞARK MUHABERATI

Selanik, Sırbistan sınırına uzanan tek demiryolu hattının başlangıç noktasını oluşturuyor; İzmir'den, İskenderiye'den gelen birliklerin hepsi Selanik'ten geçmektedir. Böylece Selanik'teki halkın tavrından Türkiye'de bir savaş havası olup olmadığına karar vermemiz kolaylaşıyor.

Bugün sizlere Başıbozukların askere alınmasıyla bu gönüllülerin Nitro-Nitza'ya, yani Sırp sınırından önceki son demiryolu istasyonuna doğru ayrılışlarını anlatacağım. Bir de haftada bir Selanik'e varan Arap atlarının nakillerini... Selanik rıhtımındaki insanlar için bu güzel atların karaya çıkartılması gayet hoş bir manzara oluşturuyor. Türk askerlerinin bazıları mavnalarda, bazıları ise rıhtımda duruyorlar. Kiminin elinde kırbaç, kiminin elinde ise yular bulunuyor. Atların yüzlerini iskelenin ahşap merdivenlerine doğru çevirdikten sonra yularlı adamlar atları boynunlarından çekerken, kırbaçlı olanlar ise onları arkadan coşturup iskeleye atlamalarını sağlıyorlar. Deniz biraz çalkantılı olduğundan ve mavnalar da her defasında tam yanaşamadığından, atların bazıları, atlarken mavnayla iskelenin arasına düşüp böylece asılı kalıyorlar. Bazıları ise bacaklarını kırabiliyor. Ancak çoğu iskeleye çıkmayı başarıp demiryolu istasyonuna doğru koşmaya hazırlanıyor. Orada da onları deniz seyahati kadar tatsız bir yolculuk beklemekte.

[...]

Kalabalık harekete geçip vatanı koruyacak olanlara eşlik ediyor. Gönüllüler, önlerinde davullar, Peygamber'in iki yeşil sancağı ve kırmızı savaş sancağı olduğu halde Yeni Kapı'dan Selanik dışına çıkıyorlar. Surlara doğru yükselen alanlarda her cinsten Müslümanlar kaynıyor ve Mevleviler dahil, dervişler kalabalığı coşturuyor. Yeni Kapı'dan geçtikten sonra, alay Batıdaki Müslüman mezarlığından geçerek demiryolu istasyonuna ulaşıyor; orada insanlar muazzam bağrışmalarla vedalaşıyorlar. Bir cihat şevki hissediliyor ama büyük miktarda mastikanın coşturduğu bir şevk bu...

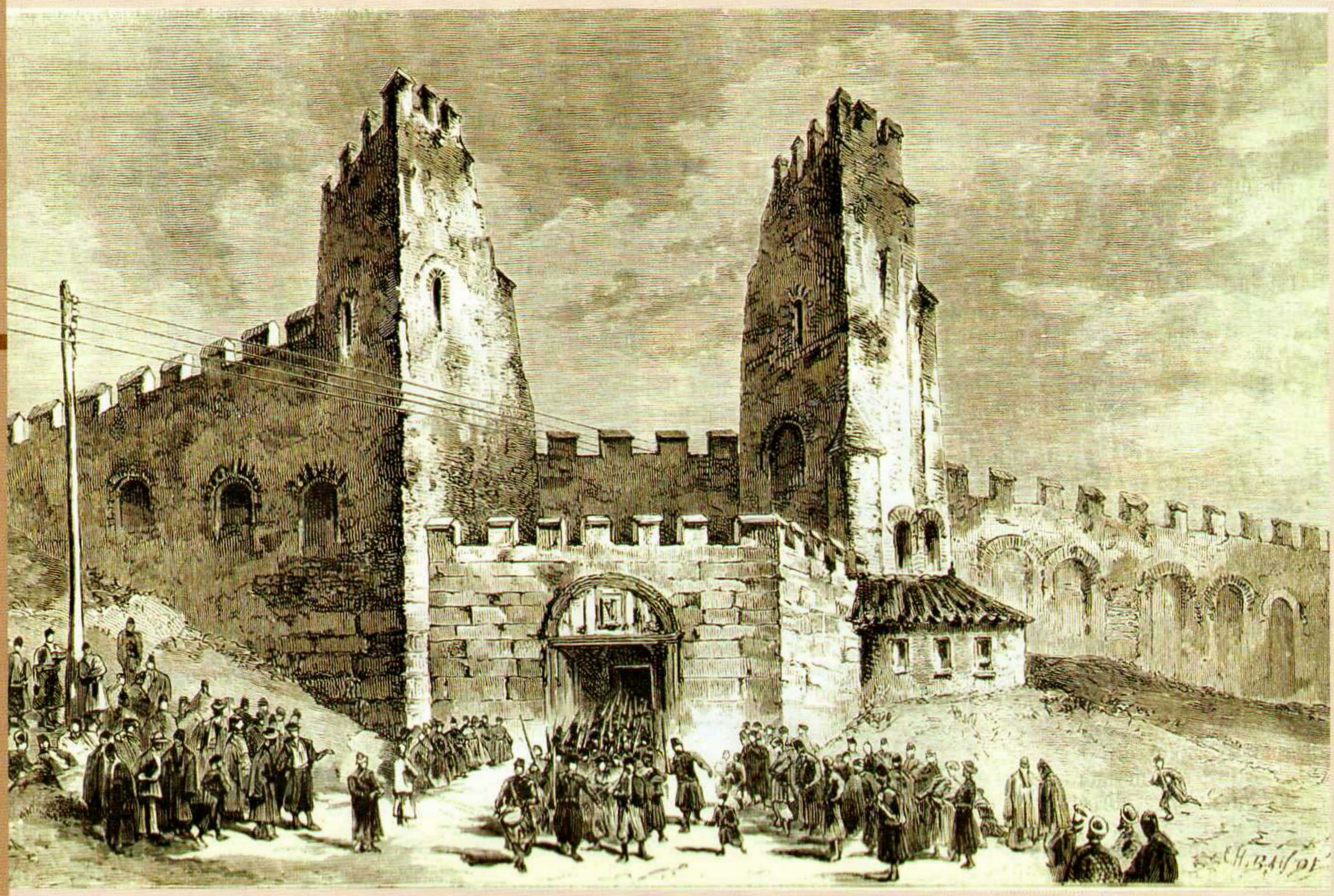

Gönüllü askerler demiryolu istasyonuna gitmek üzere şehirden, Yeni Kapı'dan çıkarken.

24 TEMMUZ
İŞTE BİRKAÇ RESİM DAHA

Genellikle kurumuş olan bir çayla ve demiryoluna giden yolla Beş Çınar'dan ayrılan Başıbozukların kampı. Burada bulunan 1.400 kadar Başıbozuk, yanlarında İzmir ve İstanbul'dan gelmiş softalar olduğu halde 21 Temmuz günü Nitro-Nitza'ya doğru ayrıldılar. Şimdi ise Beş Çınar kampını Mısırlı askerler kullanmaktadırlar. Gün içinde üç adet nakliye gemisi limana girdi. Habeşistan savaşına katılmış olan bu Mısır askerleri kıyafetleri ve görünümleri açısından çok hoş görünüyorlar. Üniformaları temiz olduğu kadar basit: Kırmızı fes, beyaz ceket, kırmızı kemer, gayet geniş beyaz pantolon, beyaz tozluk ve... *ayakkabı*. Ellerinde Remington marka tüfekleri var; halbuki Başıbozukların kimi çakmaklı, kimi pistonlu, kimi ise eski model kovanlı tüfekler kullanıyor.

Beş Çınar kampında eskiden Paris'te ataşelik yapmış ve geçen kış buz pateni pistinde görmüş olabileceğiniz eski bir dostuma rastladım; o artık burada basit bir gönüllü. Söz konusu kişi Fuad Paşa'nın torunu ve Mısır Hıdivinin kardeşi Mustafa Paşa'nın damadı İzzet Bey. Bu sabah asker taşıyan ilk gemiyle gelmiş ve yarın ilk trenle İstanbul'dan gelmiş olan Mısır birlikleriyle yola çıkacak.

Artık Şeyhülislam'ın ağzından cihat ilan edildiğine göre, kısa zamanda Beş Çınar kampında Tunus ve Trablusgarp'tan gelecek birlikleri görmeye hazırlanıyoruz.

Mısırlılar, bütün gazetelerde İstanbul'a varışları ilan edilen iki alayı oluşturuyorlar. Bir hafta kadar orada kaldıktan sonra deniz yoluyla daha önce de söylediğim gibi, Sırbistan yolu üzerindeki Nitro-Nitza demiryolunun başlangıç noktası olan Selanik'e geldiler.

Birinci grup, ayın 20'sinde Muhammed'in kutsal emanetleriyle birlikte gelen dervişlerin başının önünde buluşan iki Başıbozuk birliğini temsil etmektedir. Dervişlerin başı bir bakıma birlikleri teftiş edip, ulemanın kutsal dilinde kendilerine kısa bir nutuk çekti. Böylece askerleri cihada ve gavurları katletmeye yolladı.

Çadırlar Beş Çınar'ın önünde yer alan ve bir taraftan çayın, diğer taraftan ise demiryolu istasyonun sınırlarını oluşturduğu büyük bir çayıra kurulmuş. Yakınında büyük bir su birikintisi, onun etrafında da kırmızı, pembe ve beyaz renkteki savaş sancaklarıyla yeşil renkteki dini sancaklar bulunmaktadır.

Başıbozuklar alışılmış sırayla ilerliyorlar, yani bir derviş, davulcular, zurnacılar, sancaklar, sonra da askerler.

İkinci birliğin başında ise bir süvari bölüğü bulunmakta. Bu bölükteki süvarilerin üstünde Başıbozukların bütün farklı kıyafetlerini görmek mümkün. Bazılarının ayağında çizme bulunmuyor.

Burada tanık olduğumuz Şark coşkusu ve Müslüman fanatizmi sahnelerine benzeyebilecek bir tek Fransız maskeli alaylarını ve Arap fantazyalarını (atlı asker gösterileri) düşünebiliyorum.

20. YÜZYIL DÜNYA VE TÜRKİYE TARİHİ

GÖKÇEN ALPKAYA
FARUK ALPKAYA

20. Yüzyıl Dünya ve Türkiye Tarihi
"Öğrenci ve Öğretmen Kitapları"
uzun yıllar boyunca Tarih Vakfı'nın gündeminde beklemiş bir projenin ilk ürünleridir.

Milli Eğitim Bakanlığı'nın tarih eğitiminin 1930'larda bitirilmeyip 20. yüzyılın tümünü kapsaması ve liselerin dört yıla çıkartılması yönündeki kararını dikkate alarak hazırlanan bu kitabı yenileri izleyecek, Tarih Vakfı, Milli Eğitim Bakanlığı'nın ders programlarını ve kitaplarını köklü bir biçimde yenileme çabalarını aktif bir biçimde destekleyecektir.

Bu kitapların, öğrencilerin, öğretmenlerin, eğitim ve tarih çevrelerinin, velilerin ve tüm ilgili yurttaşlarımızin degerlendirme ve katkılarıyla, yeni ve daha da başarılı çalışmaların en temel güvencesi olacağına inanıyoruz.

Tarih Vakfı Yayınları
ISBN 975-333-18
Kasım 2004, Karton Kapak,
Öğrenci Kitabı: 20,00 YTL.
Öğretmen Kitabı: 10,00 YTL.

www.tarihvakfi.org.tr

TARİH VAKFI YAYINLARI
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi
34349 Beşiktaş İstanbul
T (0212) 227 37 33-(0212) 227 37 34
F (0212) 227 37 32
E yayin@tarihvakfi.org.tr

TARİH VAKFI

TARİH ÖNCESİNDEN PERSLERE

UYGARLIKLAR BEŞİĞİ MEZOPOTAMYA

Güney Mezopotamya'da nüfusları gittikçe artan kentlerin ihtiyaçları, yaygın kara ve deniz ticareti, ileri tarımsal yöntemler ve çeşitli iş kollarının gelişmesi ile karşılanabilmekteydi. Madencilik ve teknoloji alanında gösterilen çabalar da bunlara eklenince, kentlerde farklı bir yaşam biçimi oluşmaya başlamıştır. Bu yeni süreç, adını, dönemi karakterize eden ilk bulguların ortaya çıkarıldığı Uruk kentinden alır. Kentli yaşam biçimi, Uruk döneminde (4000-3100) ortaya çıkmıştır. Sulu tarım sayesinde ekilip biçilen alanlardan daha çok ürün elde edilmeye başlanmış; saban, tekerlekli araba, kayık (nehir taşımacılığında) günlük kullanıma girmiştir.

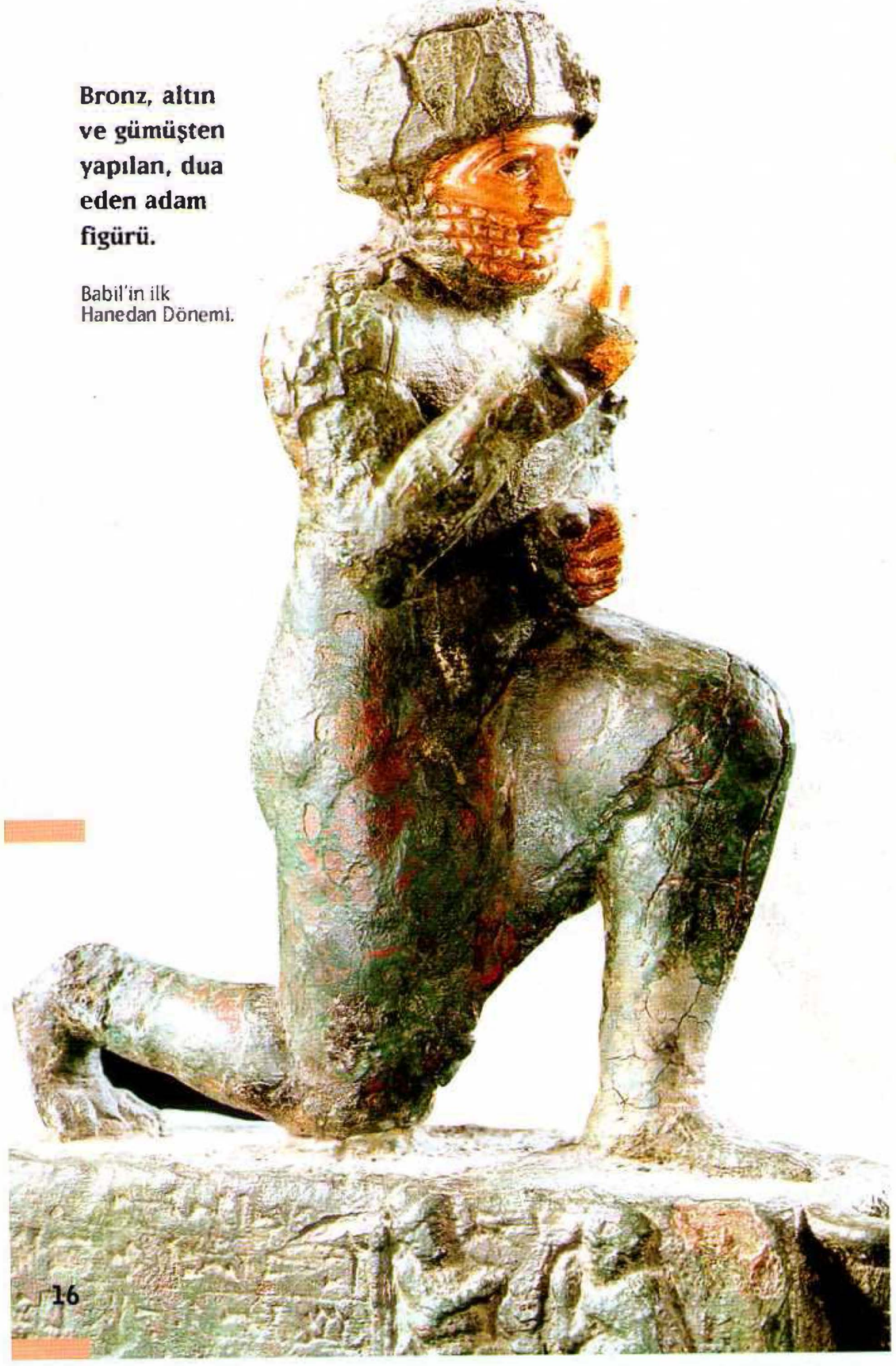

Bronz, altın ve gümüşten yapılan, dua eden adam figürü.

Babil'in ilk Hanedan Dönemi.

KEMALETTİN KÖROĞLU

Günümüzdeki Irak toprakları ve çevresindeki alanı tanımlayan Mezopotamya adı, geçmişle ilgilenen ve insanlığın yaşadığı uzun tarihin aşamaları konusunda soruları olan herkes için parlak uygarlıkları ve onların ürettiği görkemli eserleri çağrıştırır. Fırat (Purattu) ve Dicle (Diglat) nehirlerinin hayat verdiği bu coğrafyada yaşananlar, Önasya'daki tüm eski uygarlıkların gelişme sürecini etkilemiş ve zaman zaman da doğrudan yönlendirmiştir. Kentleşme, mimarlık, sanat anlayışı, din ve yazı sistemleri gibi alanlarda ortaya çıkan öncü düşünce ve uygulamalar, ticaret veya siyasal ilişkilerin sonucunda Suriye, Anadolu ve İran gibi bölgelere ulaşmış ve buradaki uygarlıkların oluşumuna katkıda bulunmuştur. Mezopotamya bir coğrafi terim olmakla birlikte, burada gelişen Sümer, Akkad, Babil ve Assur gibi uygarlıklardan günümüze ulaşan bileşik kültürel bir kimliği de ifade etmektedir.

Mezopotamya'da inşaatın temel malzemesi olan kerpiç için gerekli kil ve tarımsal ürünler bol miktarda bulunurken, günlük yaşamın vazgeçilmez aletlerini üretmek için gerekli maden, kaliteli kereste ve sert taş (çakmaktaşı, obsidyen) kaynakları bölgeye oldukça uzaktı. Büyüyen kentler ve gelişen sosyal yaşam, eksik olan temel ihtiyaç maddelerinin komşu bölgelerden ticaret yoluyla elde edilmesini gerektiriyordu. Bir anlamda Mezopotamya'da kentleşme, mimari ve sanat gibi alanlarda büyük hamleler yapılması, çevre bölgelerle sağlıklı ticari ilişkilere bağlıydı. Bu ilişkilerin başlangıcı, yerleşik köy toplumlarının oluştuğu neolitik çağa kadar gitmektedir. Kesici ve delici aletlerin yapımında kullanılan maddelerden biri olan volkanik cam (obsidyen), Fırat Nehri'nın kaynak bölgesinden, Van Gölü çevresinden geliyordu. Uzun tarihi süreç boyunca günlük eşya üretiminde kullanılan bakır Yukarı Dicle yö-

Aksi belirtilmediği sürece metindeki tüm tarihler milattan öncesine aittir.

I. Kserkses'in huzuruna çıkış. Persepolis, hazine odası kabartması.

Mezopotamya'da köy yaşamının başlangıcıyla yazılı belgelerin ortaya çıkışı arasındaki gelişmeler, taş alet ya da madencilikte kat edilen aşamayı gösteren adlarla değil de, yerleşim karakteri, ev plan tipi, üretim teknolojisi ve moda olan çanak çömlek tipleri gibi ortak kültürel unsurları tanımlayan adlarla anılırdı.

resindeki Ergani'den, gümüş Toroslardan, kalay belki doğudan, Afganistan'dan ithal ediliyordu. Saray ve tapınaklarda kullanılan kaliteli ahşap malzemelerden sedir, servi ve ardıç ağaçları Lübnan ya da Amanoslardan Fırat yoluyla getiriliyordu. Daha yakın olan Zagroslardaki ormanlar ucuz kereste ihtiyacını karşılıyordu. Doğudaki İran'ın kaliteli taş yataklarına sahip olduğu bilinmekteydi.

Ticari ilişkiler, daha çok nehirler, nehir vadilerindeki yollar, dağları aşan belli geçitler ve denizler üzerinden sağlanabilmekteydi. Bölgenin batısını kuşatan çöl, ancak belli mevsimlerde ve yeterli donanıma sahip olunduğunda aşılabilmiştir. Bu bölgede geliştirilen sallar ve yelkenli tekneler, dış dünyaya açılma konusunda güneydeki Basra Körfezi'nin de kullanılmasına olanak tanımıştır. Sızıntılardan elde edilen ve inşaatlarda da kullanılan bitümen (zift) yardımıyla izolasyonu yapılabilen teknelerle üçüncü binyılın sonlarından başlayarak, Ur ile Dilmun (Bahreyn), Umman (eski Magan ve Meluhha) gibi uzak ülkeler arasında deniz ulaşımı yapılabilmekteydi.

MEZOPOTAMYA'DA TOPLUMLAR VE DİLLER

Mezopotamya'nın verimli topraklarına yerleşen insanların yaşam biçimi ve refah düzeyi birçok topluluğun bu bölgeye ilgi duymasına neden olmuştur. Bölgeye göç eden halklardan bir bölümü kısa zamanda asimile olarak kendi gelenekleri-ni, hatta dillerini unutmuş ve buradaki uygarlıklarla kaynaşmıştır. Yazılı belgelerde bunlar hakkında, adları dışında hemen hiçbir bilgi yoktur. İkinci binyılda Mezopotamya'ya gelen Guti, Amurru ve Kassit gibi toplumlar bu grup içinde sayılabilir. Ancak aşağıda adlarını verdiğimiz birçok halk, başta çiviyazısı olmak üzere bu coğrafyada geliştirilen yenilikleri özümseyerek yaşamayı başarmış ve tuttukları kayıtlarla dillerini günümüze taşımıştır.

Çiviyazılı belgeler aracılığıyla Mezopotamya'da en yaygın biçimde konuşulduğu anlaşılan dillerin Sümerce ve Akkadca olduğu anlaşılmaktadır. Sümerce, günümüzde bilinen hiçbir dille doğrudan akrabalığı kurulamamış bir dildir. Hint-Avrupa ve Sami kökenli dillerle akraba ol-

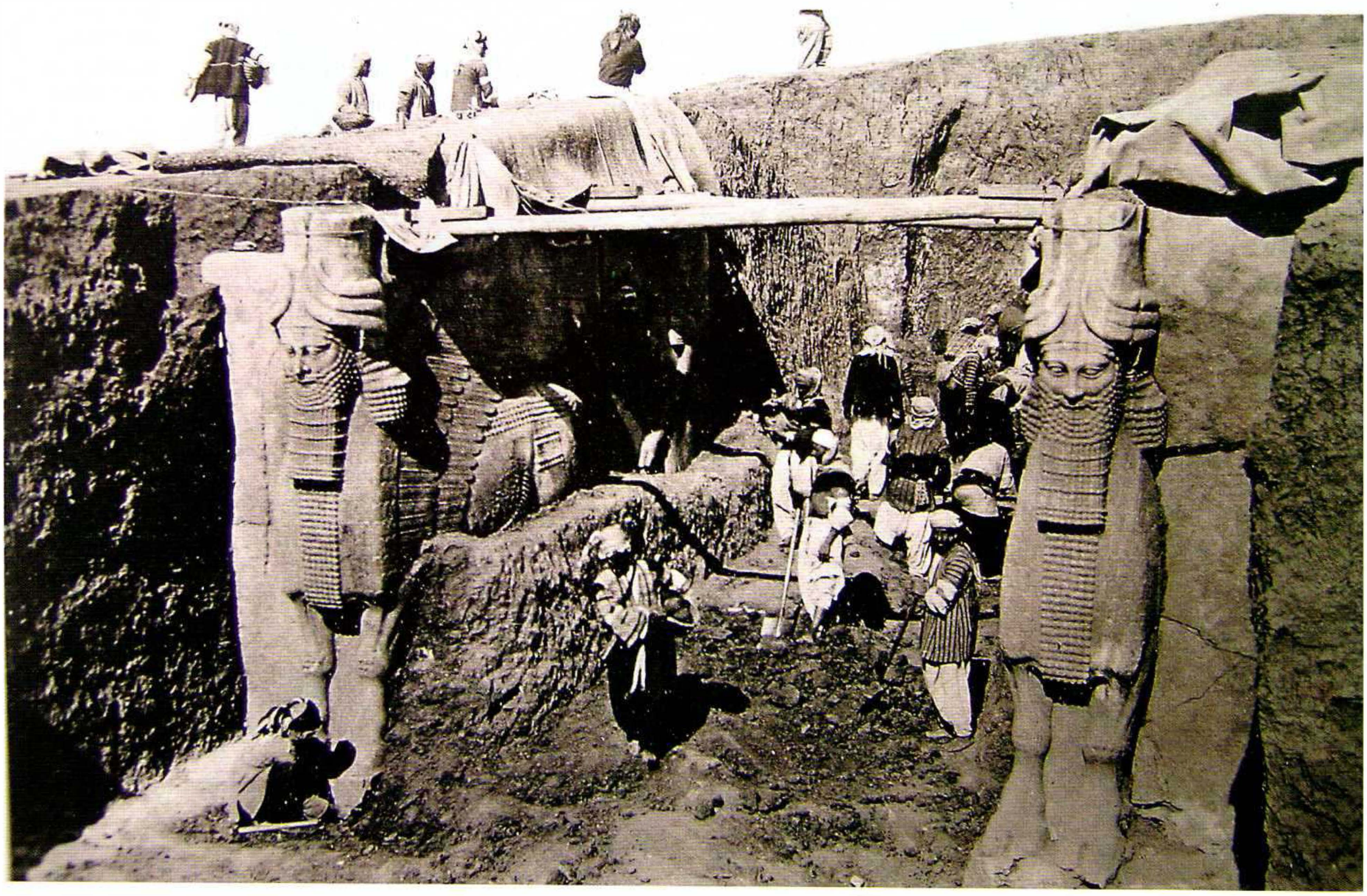

Yazının ortaya çıkışı ve günlük hayatta kullanılmaya başlanması, bize tarihi yapanların ve kültürleri oluşturanların adlarını ve toplumsal yapılarını da anlatır. Sümerler, Mezopotamya uygarlıkları içinde adeta belirleyici rol oynayan ilk önemli toplumdur. Eski Mezopotamya ve çevresindeki toplumlar yazı geleneğini, temel dini kuramları onlardan öğrenmiş ve binlerce yıl boyunca dualarını Sümerce yapmışlardır.

Yeni Assur Krallığı'nın başkentlerinde yapılan ilk kazıların amacı, gösterişli eserler bulmak ve bunları Avrupa'nın büyük müzelerine götürmekti. Horsabad sitadelinin (A) kapısındaki lamaşşular (aslan ayaklı, boğa gövdeli heykeller), 19. yüzyıldaki ilk kazılarda bulunmuştur.

madığı, ancak bazı özelliklerinin de belli ölçülerde Ural-Altay dillerini hatırlattığı kabul edilir. Akkadca, Babilce, Assurca, İbranice, Aramice ve Arapça gibi Sami kökenli bir dildir. Akkadlar Mezopotamya'ya üçüncü binyılın sonlarında gelmiş ve kültürel mirası Sümerlerden alarak sahiplenmişlerdir. Hurrice, kuzey Suriye ve çevresinde üçüncü binyılın ortalarından, ikinci binyılın son çeyreğine kadar etkin olan dillerden biriydi. Doğu Anadolu'da birinci binyılda konuşulan Urartuca ile aynı kökenden geliştiği anlaşılan bu dilden de oldukça az sayıda yazılı belge günümüze ulaşmıştır. Hurrice ve Urartuca günümüzde Kuzeydoğu Kafkasya'da konuşulan bazı dillerle benzerlik gösterir. Elamca (Elamite), güneybatı İran'da, Pers İmparatorluğu'nun Eski Persçe ve Babilce ile birlikte kullandığı üçüncü dildir. Elamca da Sümerce gibi dördüncü binyılın sonlarından itibaren kullanılmaya başlanmıştır ve diğer Önasya dillerinden farklı özelliklere sahiptir.

TARİH (YAZI) ÖNCESİNDE MEZOPOTAMYA

Günümüzden yaklaşık olarak 12 binyıl öncesine kadar dünyanın kuzey yarım küresinde buzul ve buzul arası iklim koşulları hâkim olmuş; insanoğlu bu süreçte, buzul hareketlerinin daha az etkili olduğu Toroslar ve Zagrosların güney yamaçlarında bulduğu uygun koşulları değerlendirmiştir. Gruplar halinde ve bir yere uzun süre bağlı kalmadan yaşayan insanlar doğal olarak yetişen meyveler, kökler, çeşitli bitkiler ve avladıkları hayvanlarla beslenirlerdi. Kaya oyukları ve mağaralar barınak olarak kullanılmakta, bunların bulunmadığı yerlerde ise saz veya dallardan geçici kamplar kurulmaktaydı. Günlük yaşamda kullanılan aletler için ana malzeme, taştı. İlk şekillendirilen kesici ve delici aletler çok ilkeldi. Hammaddeyi oluşturan çekirdek taş kütlesi üzerine

başka bir sert taşla vurularak kenarlardan parçalar ayrılıyor ve keskin yüzeyler oluşturuluyordu. Bu nedenle, Önasya'da insanoğlunun uzak geçmişi genellikle üretilen taş aletlere göre paleolitik (eski taş), mezolitik (orta taş) ve neolitik (yeni taş) çağ olarak adlandırılır. Bu sürece ait barınaklar arasında, kuzey Irak'ta Küçük Zap bölgesinde Barda-Balka adlı 'atölye' veya 'kamp alanı' ile, Büyük Zap Irmağı vadisinde bulunan Şanidar Mağarası örnek olarak verilebilir. İklim yavaş yavaş değişerek günümüzdekine yakın koşullar oluşunca, insan toplulukları tarıma alınabilecek bitkilerin ve evcilleştirilmeye uygun hayvanların daha çok olduğu bölgelerde uzun süre yaşamaya, basit evler yapmaya başlamışlardır. İnsanlık tarihinin en önemli dönüm noktalarından biri ve belki de en önemlisi, avcılık ve toplayıcılıktan sonra üreticilik evresine geçiştir. Neolitik dönemden itibaren taş temelli, kerpiç veya saz ve çamur duvarlı evlerden oluşan ilk köyler kurulmaya başlanmış, bazı bitkiler tarıma alınarak ilk düzenli üretim gerçekleştirilmiştir. Ayrıca koyun, keçi ve sığır gibi hayvanlar evcilleştirilmiş; çanak çömlek yapımı günlük hayata girmiştir. Mezopotamya'da neolitik dönemin en ünlü yerleşmelerinden biri, kuzey Irak'taki Cermo'dur (Jarmo). Ayrıca güneydoğu Anadolu'da Diyarbakır/Çayönü, Urfa/Nevali Çori ve Göbekli Tepe bu dönemin sivil mimari, tapınak anlayışı ve heykelcilik konusundaki gelişmelerini yansıtan önemli yerleşmeleridir. Neolitik dönemin bir diğer merkezi olan Magzaliye'de ise yerleşmenin çevresini kuşatan, kulelere sahip bir sur kalıntısı saptanmıştır ki bu, türünün en erken örneklerinden birini oluşturur.

Mezopotamya'da köy yaşamının başlangıcıyla, yazılı belgelerin ortaya çıkışı arasındaki gelişmeler, taş alet ya da madencilikte kat edilen aşamayı gösteren adlarla değil de, yerleşim karakteri, ev plan tipi, üretim teknolojisi ve moda olan çanak çömlek tipleri gibi ortak kültürel unsurları tanımlayan adlarla anılır. Bu kültürler genellikle ilk belirlendikleri yerin adını almışlardır. Aşağıda değineceğimiz üzere, Hassuna, Samarra, Halaf ve Obeyd gibi isimler hem bir kenti, hem de geniş bölgelerde, farklı zaman dilimlerinde kabul gören kültürel unsurları simgeler. Hassuna, Musul'un 35 km güneyinde, Dicle Nehri üzerinde kurulmuş bir yerleşim birimidir. Burada yedinci binyılın sonu ile altıncı binyılın ilk yarısında erken köy kültürüne ait izlerin üzerinde, daha gelişmiş bir mimari anlayışla planlanmış, bir avluyu çevreleyen 6-7 odalı evlerle temsil edilen bir kültür saptanmıştır. Bu dönemin başlıca kriteri Hassuna seramiği denen standart mallardır. Bu üslup güneydoğu Anadolu, Suriye ve Filistin'e kadar geniş bir alana yayılmıştır. Halaf kültürü (5600-5000) adını, ilk kez bulunduğu Yukarı Habur bölgesindeki Tel Halaf adlı yerleşmeden almıştır. Mimarlık alanında bu dönemin markası olarak kabul edilebilecek yenilik, 'tholos' adı verilen konut tipidir. Taş temel ve kerpiç duvar tekniği varlığını sürdürmekle birlikte, mekan boyutlarının küçüldüğü görülür. Bu kültürün yayılım alanı, Zagros Dağları ile Akdeniz arasındaki bütün kuzey Irak, kuzey Suriye ve güneydoğu Anadolu ve çevresini kapsar. Dönemin moda olan çanak çömleği, kültürel ilişkiler sonucu Torosların kuzeyinde, Elazığ, Malatya ve Van bölgesinde de kullanılmıştır. Tüm bu alan genel olarak kuru tarım yapılabilecek coğrafi bir yapıya sahiptir. Halaf kültürü ile eş zamanlı olarak güney Mezopotamya'da, ilk buluntu yerinden dolayı Ubaid veya Obeyd (5500-4000) olarak adlandırılan bir kültür gelişmekteydi. Bu

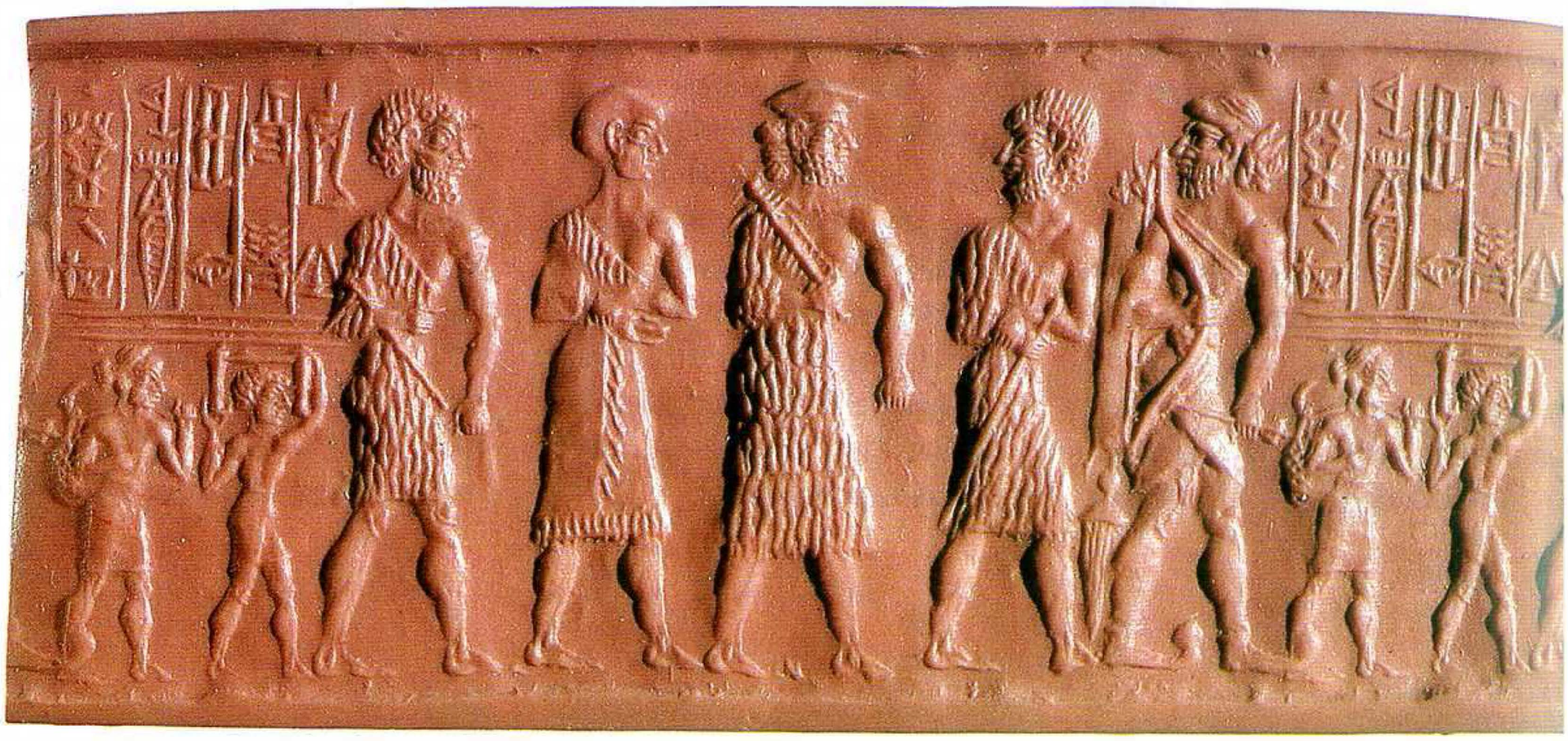

Akkad Hanedanı Dönemi, Kalki katibinin benekli diyorit taşından silindir mührü (altta) ve baskısı (yanda).

kültür ve gelenekleri zamanla kuzeye doğru yayılarak burada yaşayan insanlar üzerinde de etkili olmuş; tholos tipi ev yapımı son bulmuş, Halaf çanak çömlek geleneği de bu süreçte yeni bir gelenekle yer değiştirmiştir.

YAZILI SÜRECİN BAŞLANGICI

Güney Mezopotamya'da nüfusları gittikçe artan kentlerin ihtiyaçları, yaygın kara ve deniz ticareti, ileri tarımsal yöntemler ve çeşitli iş kollarının gelişmesi ile karşılanabilmekteydi. Madencilik ve teknoloji alanında gösterilen çabalar da bunlara eklenince, kentlerde farklı bir yaşam biçimi oluşmaya başlamıştır. Bu yeni süreç adını, dönemi karakterize eden ilk bulguların ortaya çıkarıldığı Uruk (Tel el-Varka) kentinden alır. Uruk dönemi (4000-3100), kentli yaşam biçiminin ortaya çıkışını temsil eder. Sulu tarım sayesinde ekilip biçilen alanlardan daha çok ürün elde edilmeye başlanmış; saban, tekerlekli araba ve nehir taşımacılığı için de kayıklar günlük kullanıma girmiştir. Uruklu tüccarlar kentlerin ihtiyaçlarını karşılamak için Mezopotamya'nın bilinen sınırlarına ulaşarak bir ticaret ağı oluşturdular. Dönemin başlangıcında gerçek anlamda bir çömlekçi çarkının geliştirilmesiyle, çömlekçi atölyelerinin temel ihtiyaçlara yönelik seri üretime geçtikleri görülür. Özellikle Anadolu'dan karşılanan temel ihtiyaç maddeleri nedeniyle Uruk kültürü Fırat üzerinden Orta ve Yukarı Fırat bölgesindeki birçok merkeze taşınmıştır.

Gittikçe karmaşık hale gelen sosyal ve özellikle de ekonomik ilişkiler, dönemin sonlarında geliştirilen yazı (3200 yılları) sayesinde tutulmaya başlanan kayıtlarla düzene sokulmaya çalışılmıştır. Uruk döneminde, neolitik çağdan beri kullanılan baskı mühür geleneği, yerini büyük oranda silindir mühürlere bırakmıştır. Güney Mezopotamya'da üçüncü binyılın son yüzyılı ile ikinci binyılın ilk yüzyılı Cemdet Nasr Dönemi; kuzey Mezopotamya'da ise Uruk'un çağdaşı Gawra Dönemi olarak adlandırılır. Ticari ilişkilere rağmen, kuzey ve güney Mezopotamya arasında kentleşme ve günlük yaşamda belirgin farklar vardı. Yazının kullanımı ve birçok teknolojik gelişme uzun bir süre yalnızca güney kentleri ile sınırlı kalmış, kuzey bölgelerine daha sonra yayılmıştır.

Sümer heykelleri, belden üstü çıplak veya sağ omzu açıkta bırakılan ve tek parçadan oluşan bir elbise giydirilmiş biçimdedir. Eller ibadet pozisyonunda, göbek üzerinde birleştirilmiştir.

İstanbul/Eski Şark Eserleri Müzesi.

Erken Hanedanlar Dönemi (2900-2350)

Yazının ortaya çıkışı ve günlük hayatta kullanılmaya başlanması, bize tarihi yapanların ve kültürleri oluşturanların adlarını ve toplumsal yapılarını da tanıtır. Sümerler Mezopotamya uygarlıkları içinde adeta belirleyici rol oynayan ilk önemli toplumdur. Eski Mezopotamya ve çevresindeki toplumlar yazı geleneğini, temel dini kuramları onlardan öğrenmiş ve binlerce yıl boyunca dualarını Sümerce yapmışlardır. İlk kez onların kaydettiği anlatılardan bir bölümü uzun tarihsel süreci aşarak günümüze kadar ulaşmıştır. 'Yaratılış' ve 'Tufan' gibi tek tanrılı dinlerde de karşılaşılan temel dinsel anlatıların kökeni Sümerlere dayanır. Yazılı kanunlar, matematik, tıp, fal, büyü vb. konularda atılan ilk adımlarda onların payı vardır. Çömlekçi çarkı, araba tekerleği, saban, yelkenli tekne, yapı kemeri, tonoz, oymacılık, kakmacılık gibi yararlı teknikler ve aletler yine Sümer ülkesinde geliştirilmiştir. Erken Hanedanlar döneminde Sümerler güney Mezopotamya'da, Fırat ve Dicle'nin taşıdığı alüvyonlu birikinti ovasındaki kentlerde, her biri güçlü ve kendi yöneticilerine sahip devletlerde yaşadılar. Bu bölgede 18'i büyük, 35 kadar şehir ve kasabanın bulunduğu bilinmektedir. En önemli krallıklar arasında, kuzeyden güneye doğru Sippar, Kiş, İsin, Nippur, Adab, Zabalam, Şuruppak, Umma, Girsu, Lagaş, Badtibira, Uruk, Larsa, Ur ve Eridu sayılabilir. Kuzeyde Fırat üzerindeki Mari ve eski adını bilmediğimiz güneydeki Obeyd höyüğünde de bir krallık olduğu anlaşılmaktadır. Hemen her kent surlarla çevrilmişti. Kent içinde, merkezde yüksekçe bir tepe üzerine yerleştirilmiş bir tapınak yer almaktaydı. Günümüze ikinci binyıl başlarındaki kopyaları ulaşmış olmakla birlikte, Erken Hanedanlar döneminden söz ettiği anlaşılan 'Kral Listeleri', tarihsel doğrulukları tartışmalı ve mitolojiyle harmanlanmış birçok kahraman ile hanedanı ele alır. Kral listesine göre Sümer ülkesinde Tufan'dan önce hüküm sürmüş, adları bilinen efsanevi 8 yönetici ve kentleri vardı. Buradaki mitolojiyle karışmış kayıtlara göre, tanrılar ilk krallığı kurma görevini Eridu kentine vermiştir. Tufan sonucunda krallık yıkılmış, ancak yeniden kurulduğunda egemenlik zaman zaman bir kentten diğerine geçerek el değiştirmiştir. Tufan'dan sonraki ilk üç Sümer Hanedanı, sırasıyla Kiş, Uruk ve Ur hanedanlarıdır. Uruk Hanedanı'nın kralları arasında Lugalbanda, Dumuzi ve Gılgamış gibi mitolojik kahramanlar da sıralanır. Bunlardan Gılgamış bütün Önasya'da bilinen Tufan, Yaratılış ve Ölümsüzlük Arayışı gibi mitlerin en ünlü kahramanlarından biridir. Bu dönemde Sümer kentlerinden Lagaş'ta iktidarı ele geçiren kral Ur-Nanşe yaptığı inşaatlar, kral Urukagina ise ilk yazılı reformları ile anılır. Sümerlerin, adı yazılı belgelere geçen yüzlerce tanrısı vardı. Ancak bunların tümü aynı derecede kutsanmamaktaydı. Önemli tanrı ve tanrıçalar üst sıralarda yer alırken eşleri, çocukları veya hizmetkârları alt sıralarda bulunmaktaydı. Gök tanrısı An başlangıçta Sümerlerin baş tanrısıyken, yerini hava tanrısı Enlil'e bırakmıştır. Ekur adındaki tapınağı Nippur kentinde bulunan Enlil, aynı zamanda tanrıların babası olarak bilinirdi. Nippur, Sümerlerin dini başkentiydi ve orada hizmet etmek, inşaat yapmak veya yapımına katkıda bulunmak büyük bir onur olarak kabul edilirdi. Enki bilgelik tanrısı; Ninmah (Ninhursag) ulu hanım, ana-tanrıça; Nanna ay tanrısı; oğlu Utu güneş tanrısı; İnanna aşk tanrıçasıydı.

AKKADLAR

Sümerler güney Mezopotamya'yı zengin, dışa açık ve refah seviyesi yüksek bir bölge haline getirdikleri sırada, Akkad olarak adlandırılan bazı Sami kökenli toplumlar da yavaş yavaş bölgeye sızmaya başlamışlardır. Yeni grupların gelişi buradaki uygarlığın tarihsel seyrinde bir kesintiye yol açmamış, tersine Akkadlar, egemen bir güç haline gelinceye kadar Sümer kent kültürünü özümsemiş ve kendi katkılarıyla birlikte bu kültürün sonraki toplumlara aktarılmasında önemli rol oynamışlardır. Akkadlar, Mezopotamya uygarlıkları arasında ikinci ve birinci binyılda önemli rol oynayan Assur ve Babil gibi Sami kökenli krallıkların öncüsüdür. Yaklaşık 200 yıl kadar tarih sahnesinde kalan devletin krallarından özellikle sülalenin kurucusu Sargon (2334-2279) ve torunu Naram-Sin (2254-2218) bu süreçte oldukça önemli rol oynamıştır.

Sargon'un (Akkadca Şarru-kin) geçmişi mitolojiktir. Yazılı belgelere göre, Kiş sarayında yükselerek yönetimi ele geçirdikten sonra Babil yakınlarında Agade adlı bir başkent kurmuş; kendisi için bir saray ve tanrıları için de büyük tapınaklar inşa ettirmiştir. Sargon 56 yıllık uzun saltanatı boyunca kayıtlara geçen en az 34 savaş yapmıştır. Sümer kent devletlerini, Elam ülkesini Fırat boyunca ilerleyerek Mari (Tel Hariri) ve Ebla (Tel Mardih) gibi krallıkları ele geçirdi. Böylece Toroslardaki gümüş madenlerine ve Amanosların değerli sedir ormanlarına ulaşmış; ordularıyla Anadolu içlerine yağma seferleri yapma olanağı bulmuştur. Torunu Naram-Sin (2254-2218) döneminde de aynı politika izlenmiş; bu kez sefer yapılan bölgelere kralın betimlemeleriyle bezenmiş anıtlar dikilerek ulaşılan noktalar işaretlenmiştir. Naram-Sin'den sonra istikrar bozulmuş; kuzeyden dağlı Gutiler güneye doğru hareketlenmiş; kuzey Suriye ve güneydoğu Anadolu'da Hurriler bir güç olarak sahneye çıkmışlardır.

Akkad egemenliği Mezopotamya'da yeni bir devlet modelini ve yeni bir kral tipini geliştirmiştir. Bu krallar başkentlerinin ihtiyaçlarını karşılamak için yıllık sefer yapan, rakip tanımayan, 'Agade'nin Kralı' unvanının yanı sıra, 'Dört Bir Yanın Hükümdarı' ve 'Evrenin Kralı' gibi unvanlar kullanmaktaydı. Akkadlarla birlikte kent devleti modelinden, 'bütün dünyayı' yönetmeye aday bir imparatorluk düşüncesine geçildiğini veya bu düşüncenin temellerinin atıldığını söyleyebiliriz.

İKİNCİ BİNYILDA MEZOPOTAMYA

Güney Mezopotamya'da önce Akkad ve arkasından da III. Ur Sülalesi döneminde oluşturulmaya çalışılan imparatorluk düşüncesi kalıcı olamamıştır. Mezopotamya mirasına sahip olma kavgası yerel krallık-

Akkad kralı Naram-Sin'in döküm tekniğiyle yapılmış bakır maskı. Sami kökenli Akkad, Babil ve Assur kralları, erkeklik sembolü olarak kabul edilen sakalları ve saçlarıyla birlikte gösterilirdi.

III. Ur Sülalesi (2112-2000)

Güney Mezopotamya'da Sami kökenli Akkadların Sümer kentleri üzerindeki baskısı ortadan kalkınca, birçok kentin yönetici sülaleleri yeniden egemenliklerini ilan etmişlerdir. Gudea önderliğinde Lagaş, Utu-hegal yönetiminde Uruk bu kentlerden başlıcalarıdır. Ur Sülalesi ise ünlü kralı Ur-Nammu tarafından kurulmuştur.

Akkad modelinde bir egemenlik anlayışı içinde 'Sümer ve Akkad ülkelerinin kralı' unvanını kullanarak tüm bölgeyi denetleme politikası gütmüştür. Bu sülalenin yaklaşık yüz yıllık iktidarında Ur kenti Mezopotamya'nın en büyük siyasal gücünün merkezi olmuştur. Doğuda Elam ülkesi ve kuzeyde Assur kenti üzerinde merkezi yönetimin kontrolü sağlanmıştır. Kuzeybatıda Akdeniz'e ulaşan Fırat yolu üzerindeki Mari, Tuttul, Ebla ve Akdeniz kıyısındaki Biblos gibi kentlerle de siyasi ilişkiler kurulmuştur. Dönemin en büyük kralларından biri olan Şulgi, Akkad Kralı Naram-Sin gibi kutsal bir kişilik olarak kabul edilmiş, adına tapınaklar yapılmış ve Sümer edebiyatında onun için ilahiler yazılmıştır. Üçüncü binyılın sonunda, Suriye'den Amurruların göçü, doğudan da Elam akınları devleti zayıflatmış, sülalenin yönetimi ve Mezopotamya'daki Sümer egemenliği sona ermiştir. Sümerler siyasal sahneden çekilmiş olsa da, gerçekleştirdikleri anıtsal mimari eserler ve yarattıkları kültür, binlerce yıl daha Mezopotamya toplumlarıyla birlikte yaşamıştır.

III. Ur Sülalesi döneminde gerçekleştirilen büyük inşa projeleri güney Mezopotamya'daki birçok kentin çehresini değiştirmiştir. Ur kentindeki ziggurat bunun en iyi örneklerinden biridir. Zigguratlar, tapınakların yükseltilmiş alanlara kurulması geleneğinin bu dönemde aldığı son biçimi temsil eder. Mezopotamya'da reform çabalarının yazılı belgelere yansıması Lagaş Kralı Entemena ve Urukagina dönemlerine uzanır. Bu ilk belgelerde daha çok borç affı gibi konular işlenmiştir. Dünyada bilinen ilk yasa koyucu, Kral Ur-Nammu'dur.

Ur Kral mezarlarında bulunmuş altın ve lapis lazuliden yapılmış 'boğa başı'.

lar tarafından yürütülmüş; güneyde, din ve kültür merkezi olarak Babil, kuzeyde de güçlü bir devlet merkezi konumu kazanan Assur, ikinci ve birinci binyılda bu iki bölgenin temsilcileri olarak ön plana çıkmıştır.

İkinci binyılın ilk yarısında kuzeyden Hurriler, batıdan da Amurrular gibi bazı yeni halklar kendi özgün kimlikleriyle Mezopotamya uygarlık haritasına katılmışlardır. Bölgenin nüfus yapısı ve yönetici hanedanlar büyük oranda değişmiştir. Ancak köklü mirasın kesintiye uğramadığı ve devam ettiği görülmektedir. Kuzey kökenli Hurriler, Mezopotamya çevresinde o döneme dek gelenlerlerini değiştirerek bölgeye adapte olduklarını gösterir. Sümer kökenli bazı kültürel ve mitolojik unsurların tek tanrılı dinlere aktarılmasında da bu toplumun payı olduğu düşünülür.

Güney Mezopotamya'da Amurru kökenli Hammurabi sülalesinin egemenliğinden önce, İsin (Bahriyat) ve

Akkad egemenliği Mezopotamya'da yeni bir devlet modelini ve yeni bir kral tipini geliştirmiştir. Bu krallar, başkentlerinin ihtiyaçlarını karşılamak için yıllık sefer yapan, rakip tanımayan, 'Agade'nin Kralı' unvanının yanı sıra, 'Dört Bir Yanın Hükümdarı' ve 'Evrenin Kralı' gibi unvanlar kullanmaktaydı. Akkadlarla birlikte kent devleti modelinden 'bütün dünyayı' yönetmeye aday bir imparatorluk düşüncesine geçildiğini veya bu düşüncenin temellerinin atıldığını söyleyebiliriz.

Susa şehrinde bulunmuş, 12. yüzyıla tarihlenen adamak üzere elinde bir oğlak tutan, altından yapılmış figür.

den farklı özelliklere sahip ilginç toplumlardan biridir. Akkad Kralı Naram-Sin dönemi yazıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, Hurriler Mezopotamya çevresine üçüncü binyıl sonlarında gelmişlerdi. İlk tunç çağında doğu Anadolu, Orta Fırat Havzası ve güneyde Filistin'e kadar yayılmış olan Erken Transkafkasya kültürünün bu toplumla ilişkili olduğu ileri sürülmüştür. İkinci binyıl başlarında Hurri nüfusu doğuya, Assur Krallığı'nın merkezi bölgesini de kapsayacak biçimde Zagros Dağları'na kadar yayılmıştı. Batıda ise Hurri nüfuzu Fırat havzasını aşarak Anadolu içlerine kadar yaygınlaşmıştır. Hurriler ikinci binyıl boyunca Mezopotamya ile Anadolu arasındaki ilişkilerde aracı rolü oynamışlar; başta inanç sistemleri olmak üzere, kültürleri bölge toplumları üzerinde belirgin izler bırakmıştır. Büyük bir siyasi güç oluşturmaları ise, ikinci binyılın ikinci yarısında Mitanni kökenli krallar önderliğinde gerçekleşmiştir.

Üçüncü binyıl sonlarında Mezopotamya'ya gelen Amurrular (MAR.TU; Amorit) ise, Aramiler ve İbraniler gibi batı Sami kökenli toplumlardan biridir. Babilli Hammurabi gibi, ikinci binyıl boyunca pek çok kentte kralların Amurru kökenli isimler taşıması, buralara yerleşenlerin yaşam biçim-

Larsa (Tel Senkereh) kentleri siyasi üstünlük ve bölgenin mirası için mücadeleye başlamıştı. Ancak bu bölgede Uruk, Kiş ve Sippar gibi kentlerin de kendi kralları vardı. Fırat üzerindeki Mari (Tel Hariri), Dicle havzasındaki Eşnunna (Tel Asmar) ve Assur (Kal at Şerkat) kentleri de adlarından söz ettirecek kadar önemli gelişmelere sahne olmuştur. Kent devletlerinin güneydoğudaki komşusu Elam ise, zaman zaman güney Mezopotamya'ya doğru genişleyerek bu tabloya katılmıştır.

Kuzey Mezopotamya'da ikinci binyıl başlarında ticarette oynadığı rol nedeniyle Assur, hem kendi siyasal pozisyonunu, hem de Anadolu'nun gelişim çizgisini köklü bir biçimde değiştirmiştir. Assur ile Anadolu arasında, 1920-1750 yılları arasında gerçekleşen örgütlü ticaret, Erişum ile İşme-Dagan arasındaki yedi kralın egemenlik dönemini kapsar. Ticaretin Anadolu'da oluşturduğu en büyük merkez, Kayseri yakınlarındaki Kültepe (Kaniş/Neşa) idi. Burada, Assurlu tüccarların evleri ve dükkanlarını da içine alan büyük bir pazar yeri (karum) oluşturulmuştu. Assur'dan lüks tüketim malları ve tekstil ürünlerini orta Anadolu'ya taşıyan kervanlar buradaki pazar yerlerinde ürünlerini satmaktaydılar. Aycıca Uzakdoğu'dan gelen ka-

lay da bu kervanlarla Anadolu'daki atölyelere ulaştırılıyordu. Kültepe Aşağı Şehir'de bir yangının ayırdığı iki tabakada (II ve Ib) kazılarla ortaya çıkarılan Assur kökenli çeşitli eşyalar ve 20 bine yakın çiviyazılı tablet ise bu sürecin en zengin koleksiyonunu oluşturur. Bu ticaretin en önemli sonuçlarından biri, şüphesiz Anadolu'nun yazıyla tanışmasıdır. Ayrıca yaklaşık 150 yıldan uzun bir süre boyunca ticaret aracılığıyla Mezopotamya ve Anadolu arasında kültürel etkileşim yaşanmıştır.

Güney Mezopotamya'nın temsilcisi Babil, krallık merkezlerinden biridir. Burada yönetimi elinde tutan Eski Babil Sülalesi de Amurru kökenlidir. Babil esas ününü, bu sülalenin 6. kralı olan Hammurabi'ye borçludur. Hammurabi kendi çağdaşı olan bütün krallıklara karşı üstünlük mücadelesi vermiş ve gücünü kanıtlamıştır. Siyasal eylemlerinin yanı sıra, gerçekleştirdiği toplumsal reform ve 'kısasa kısas' esaslı yasaları onun ününü günümüze kadar taşımıştır. Babil'de Hammurabi Sülalesi iktidardayken, orta Anadolu'da Kızılırmak kavsi içinde Eski Hitit Devleti kuruluşunu tamamlayarak fetihlere başlamıştı. Kısa süre sonra Önasya'daki dengeleri değiştirecek kadar güçlenen Hitit Kralı I. Murşili, 1595'te kuzey Suriye ve Fırat üzerinden ilerleyerek Babil'i ele geçirmiş ve bir dönemin kapanmasına neden olmuştur. Mezopotamya ise, bu süreçte Kassit ve Mitanni gibi yeni toplumların egemenlikleriyle tanışmıştır.

Babil Kralı Hammurabi sonrasındaki iki yüzyıl boyunca Önasya'da oldukça önemli değişiklikler yaşanmıştır. Mezopotamya'da Kassit adını taşıyan yeni bir toplum tarih sahnesine çıkmıştır. Anadolu'da Hint-Avrupa kökenli Hititler güçlenmiş, kuzey Mezopotamya'da Hurri halkı Mitannili yöneticiler önderliğinde yeni bir devlet kurmuşlardır. Doğudan Mezopotamya'ya gelen Kassitler başlangıçta tarım işçisi olarak tarlalarda çalışmışlar, nüfusları artınca da değişen dengelerden yararlanarak kentlerin yönetimini ele geçirmişlerdir. Babil ve Sümer ülkesine yerleşenler Eski Mezopotamya kültürünü benimsemiş, bir anlamda asimile olmuşlardır. Egemenlikleri süresince resmi yazışmalarda Babilceyi kullanmışlar, bu nedenle de dilleri ve kökenleri konusunda doğrudan bilgi verecek kayıtlar bırakmamışlardır. Varlıkları, şahıs ve yer adları ile bu dönemde yapıldığı anlaşılan mimari ve sanatsal eserlerdeki kimi üslup farklılıklarından sezinlenebilmektedir.

Önasya'nın siyasi tablosunda Hitit İmparatorluğu, Mısır ve Mezopotamya arasındaki topraklara konumlanan Mitanni Devleti, 1500 yıllarından 14. yüzyıl ortalarına kadar bağımsız; 13. yüzyıl ortalarına kadar da sırasıyla Hitit ve Orta Assur krallıklarına bağlı olarak varlığını sürdürmüştür. Devletin başkenti, Habur Nehri'nin kaynak bölgesi civarında olduğu anlaşılan, ancak yeri henüz bulunamamış olan Waşşukani adlı kentti. Güçlü olduğu dönemlerde Hurri-Mitanni Devleti'nin sınırları, doğuda Assur ülkesini de kapsayacak biçimde Zagros Dağları, batıda Akdeniz kıyıları, kuzeyde Toroslar ve belki de Elazığ-Malatya bölgesine kadar uzanmaktaydı. Mitanni kültürü, özellikle Mezopotamya ve Eski Suriye kültürlerini de içine alan derleme bir kültürdür. Krallığın güçlü olduğu 15 ve 14. yüzyılın ilk yarısında Doğu Akdeniz kıyıları ve Mısır ile yoğun bir ticari ilişki kurulmuş ve bu durum kültürel etkilerin sınırını genişletmiştir. Devleti yöneten Mitannili kralların Hint-Avrupa kökenli, halkın büyük bölümünün de Hurrili olmasına karşın, bu dönemde belgeler çiviyazısıyla Akkadca olarak yazılmaktaydı.

Mitanni'nin Hitit baskısında olduğu dönemde Assur, kenti yeniden böl-

Güney Mezopotamya'nın temsilcisi Babil'de yönetimi elinde tutan Eski Babil Sülalesi de Amurru kökenlidir. Babil esas ününü, bu sülalenin 6. kralı olan Hammurabi'ye borçludur. Hammurabi çağdaşı bütün krallıklara gücünü kabul ettirmiştir. Siyasal eylemlerinden başka, gerçekleştirdiği toplumsal reform ve 'kısasa kısas' esaslı yasaları, ününü günümüze kadar taşımıştır.

Tarhunpiyas katibini gösteren bazalttan yapılmış dikili taş. 8. yüzyıla tarihlenen Maraş (Gurgum) buluntusu.

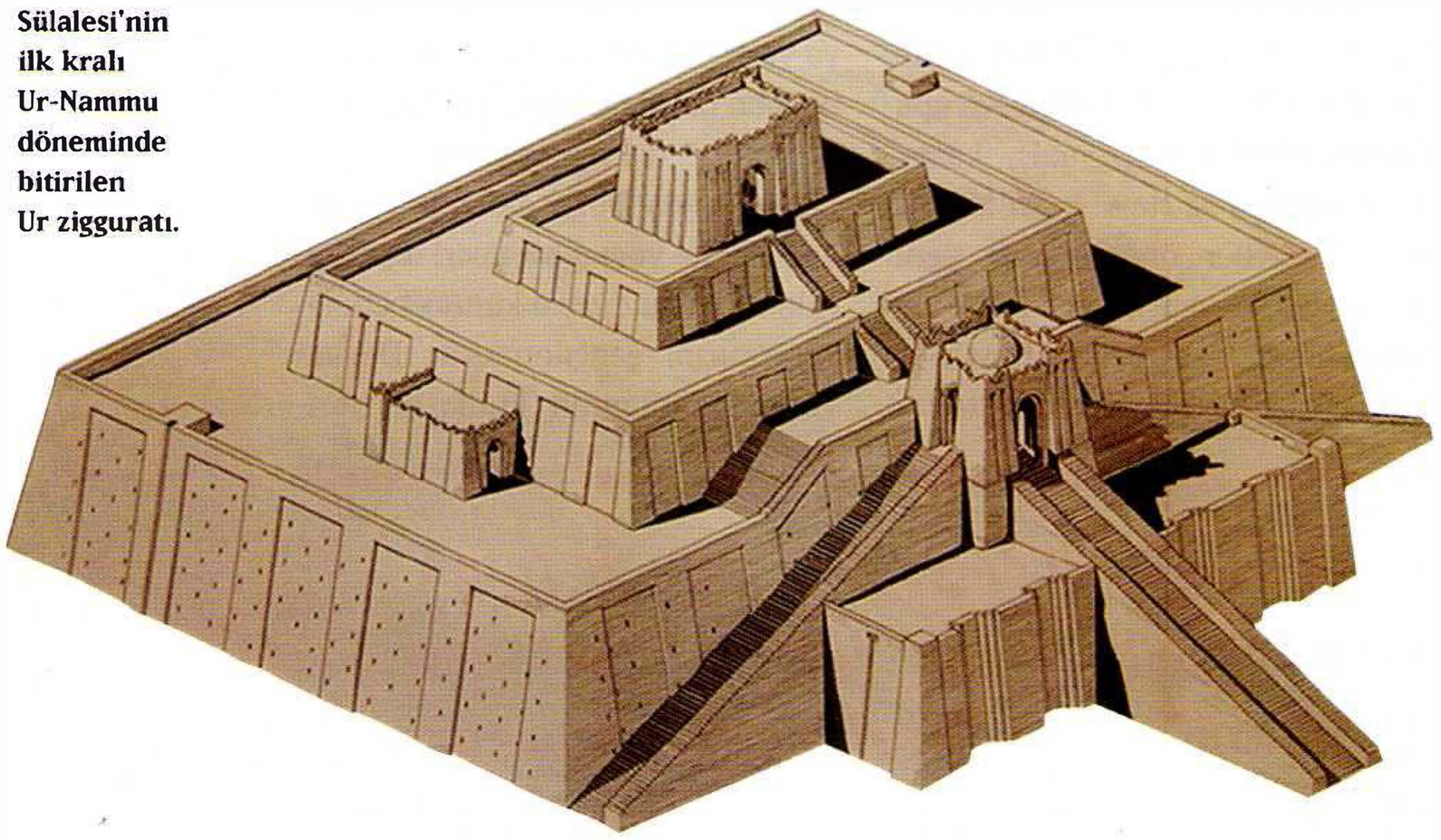

III. Ur Sülalesi'nin ilk kralı Ur-Nammu döneminde bitirilen Ur zigguratı.

dalgaları Mezopotamya'ya ulaşmamakla birlikte, burada da dengelerin bozulmasına neden oldu. Mezopotamya'da da aynı yüzyılda Babil'deki Kassit egemenliği son bulmuş, Assur ise oldukça küçülmüştür. Bütün Mezopotamya Arami göçlerinin baskısı altına girmiştir. Amurrular gibi batı Sami kökenli bir dil konuşan Aramiler de kabileler halinde bölgeye gelmekteydiler. Son güçlü Orta Assur Kralı I. Tiglatpileser (1114-1076), yazıtlarında 28 kez Fırat'ı geçerek Aramilere karşı seferler yaptığını ve onları yendiğini söylemekle birlikte, çabaları tehlikeyi önlemeye yetmemiştir. Arami göçlerine kuzeyden Alzi (Elazığ) bölgesinden gelen Muşki adlı bir başka

Dağlık bölgelerde yaşayan Uruatri ve Nairi kabileleri, kuzeye doğru genişlemek isteyen Assur kralı Şalmaneser ve ardılı I. Tukulti-Ninurta ile savaşmışlardır. Adları kayıtlarda ilk kez bu dönemde anılan Uruatri kabileleri, sonraları 9. yüzyıl ortalarında, Van Gölü çevresinde Assur'a rakip olacak güçte bir devlet kuran Urartuların atalarıdır.

Sümer Erken Hanedanlar Dönemi'ne ait, Urkagina'dan, üzerinde kral fermanı yazılı konik formlu terakota (pişmiş toprak).

gesel bir krallık merkezi haline dönüştürmeye başlamıştır. Onüçüncü yüzyıl başlarında merkezi bölgede denetimi sağlayan Assur, I. Şalmaneser (1274-1245) döneminde Hurri-Mitanni Devleti'ni tarih sahnesinden silerek bu bölgeyi Assur ülkesinin bir parçası yapmıştır. Şalmaneser ve ardılı I. Tukulti-Ninurta ilgi alanını kuzey Suriye ile sınırlamamış; doğu Anadolu'nun dağlık bölgelerinde kabileler halinde yaşayan Uruatri ve Nairi kabileleriyle de savaşmıştır. Adları kayıtlarda ilk kez bu dönemde anılan Uruatri kabileleri, sonraları 9. yüzyıl ortalarında, Van Gölü çevresinde Assur'a rakip olacak güçte bir devlet kuran Urartuların atalarıdır. Tukulti-Ninurta, güneyde Babil üzerinde de üstünlük kurarak bütün Mezopotamya'nın mirasına sahip olma iddiasını güçlendirmiştir.

I. Tukulti-Ninurta'dan sonra Assur hızla zayıfladı. 1200 yıllarından itibaren Akdeniz havzası, Ege, Anadolu ve Mısır'ı etkileyen büyük göç topluluk daha eklenmiş, Assur bu dönemde birçok cephede göçebe topluluklarla uğraşmak zorunda kalmıştır.

DEMİR ÇAĞINDA MEZOPOTAMYA KRALLIKLARI

Önasya'da meydana gelen büyük göç dalgaları dengeleri altüst etmiş; Anadolu'da Hitit İmparatorluğu son bulmuş, Mezopotamya'da 10. yüzyıla kadar istikrarı sağlayacak güçlü bir siyasal merkez gelişememiştir. 1200 yıllarından itibaren Ege ve doğu Akdeniz kıyılarını yağmalayan 'Deniz Kavimleri', Mezopotamya ile bu bölgeler arasında kurulmuş bulunan ve Mezopotamya için yaşamsal bir öneme sahip olan ticareti engellemişti. İran'daki istikrarsızlık da, başta kalay olmak üzere doğudan gelen malların bir süre bölgeye ulaşmasını güçleştirmiştir. Bu olumsuz koşullara kuraklık ve Arami göçleri de eklenince, Mezopotamya'nın büyük kentlerinde yaşam oldukça zorlaşmıştı. Ancak Anadolu'dan

farklı olarak, buradaki geleneksel kültürde büyük bir değişim yaşanmamıştır. Önasya'da 10. yüzyıldan itibaren yeni toplumlar ve farklı siyasal güç merkezleri ortaya çıkmıştır. Mezopotamya'nın batısında İsrail ve Fenikeliler; Torosların eteklerinde ve eski Mitanni topraklarının bir bölümünde Kummuh, Gurgum, Kargamış ve Sam'al gibi Geç Hitit krallıkları; kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde ise Bit Zamani, Bit Bahiyani ve Bit Adini gibi Arami devletleri bunların başlıcalarıdır. Mezopotamya'da ise kuzeyde Assur siyasal olarak güçlü bir devlet; güneyde de Babil kült ve kültür merkezi olarak öne çıkmıştır.

YENİ ASSUR KRALLIĞI (1000-612)

Sümer, Akkad, Babil, Amurru, Hurri ve Kassit gibi, Mezopotamya'ya değişik katkılarda bulunmuş toplumlarla karşılaştırıldığında, Yeni Assur Krallığı'nın kurduğu sistem, köklü mirasa sahip olma anlayışı ve propagandaya yönelik anıtsal sanat yapıtlarıyla daha baskın bir görüntü çizer. Assur, Kalhu (Nimrud), Ninive ve Dur-Şarrukin (Horsabad) gibi başkentlerde saptanan on binlerce çiviyazılı kil tabletten oluşan arşiv ve kütüphaneler başta olmak üzere, krallığa ait tüm eserler yalnızca onların değil, bütün Mezopotamya'nın gizemli geçmişine ilişkin bilgiler verir.

Karışıklık döneminde başkent ve çevresini yöneten Assur kralları 10. yüzyıldan itibaren kontrolden çıkmış olan kuzey Suriye ve güneydoğu Anadolu'ya yönelmiştir. Aramiler ve Geç Hitit krallıkları Assur'a boyun eğmeye zorlanmıştır. Bu dönemin en güçlü krallarından II. Aşurnasirpal (883-859), genişleyen ülkesini Assur'dan yönetemeyeceğini düşünerek, çevresi surlarla kuşatılmış, içinde saray ve tapınaklar olan Kalhu'yu (Nimrud) başkent olarak inşa etti. Akkad krallarının başlattığı uzak bölgelere yağma seferleri yapma geleneğini güçlü bir biçimde sürdürerek kayıtlara geçen 14 sefer yaptı. Fırat'ın batısına geçerek Akdeniz kıyılarına ulaşmayı başarmış ve silahlarını Akdeniz'in sularında yıkamakla övünmüştür. Ele geçirdiği bölgelerde eyalet merkezleri oluşturdu. Halefi III. Şalmaneser (858-824) zamanında da ülkenin batısındaki yerel krallıklara karşı güç gösterisi artırılarak sürdürüldü. Assur'un eyalet sistemine dahil ettiği bölgenin sınırları batıda Fırat Nehri'ne, kuzeyde Toroslara kadar uzayan bir alanı kapsamaktaydı. Yağma ve sindirme seferleri ise, planlı olarak kurulan üsler, yerel krallıklardan sağlanan destek ve ordunun yeniden yapılanmasıyla sınırlardan oldukça uzak bölgelere ulaşabiliyordu. Bu amaçla belirlenen yeni hedefler arasında doğu Akdeniz kıyılarındaki yerel krallıklar, batıda Çukurova ve orta Anadolu; kuzeyde ise Torosların ötesinde gelişmeye başlayan Urartu Devleti de vardı. III. Şalmaneser 34 yıllık saltanatı boyunca en az 34 sefer gerçekleştirdi. Çukurova'nın batı bölümündeki Kue, Toroslar ve kuzeyinde egemen olan Tabal ve Melid (Malatya/Arslantepe) gibi Geç Hitit krallıkları haraca bağlandı.

Assur baskı ve yağmalamalarına rağmen, ülkenin güneyinde Babil, kuzeyinde Urartu ve doğusunda da Medler, rakip güç olarak varlıklarını korumuşlardır. Urartu, III. Şalmaneser sonrasında Assur'un zayıflamasından yararlanarak 8. yüzyılın ortalarına kadar Önasya'nın büyük devletlerinden biri olmuştur. Eyalet valilerinin ve yerel krallıkların isyanıyla başlayan zayıflama ve gerileme süreci, Assur tahtına III. Tiglatpileser'in (745-727) çıkışıyla son bulmuştur.

Tiglat-pileser, yaptığı reformlarla eyalet valilerinin yetkilerini kısıtlamış; karışıklık çıkan bölgelerden çok büyük nüfus nakilleri yapmış, posta teşkilatını aktif hale getirerek güvenliği sağlama yoluna gitmiştir. Urartu kralını yenerek başkent Tuşpa'ya (Van) kadar ülkesini yağmalamıştır. İran içlerine, Medler üzerine ve Babil'e ilerleyerek gücünü hissettirmiştir. Kendisini Babil kralı ilan etmiştir. Yeni Assur Krallığı II. Sargon (721-705) sonrasında rakipsiz ve sınır tanımaz bir güç haline gelmiştir. Sınırlar daha ileri bölgelere doğru genişletilmiş, Mısır ile Assur

Çivi yazılı kil tablet.
İstanbul/Eski Şark Eserleri Müzesi.

komşu olmuştur. Sargon kendisi için Dur Şarrukin adlı bir başkent kurmuştur. Sargon'dan sonra Sennaherib (704-681), Esarhaddon ve Aşurbanipal döneminde gücünü artıran Assur Krallığı, Geç Hitit, Arami ve doğu Akdeniz krallıklarını egemenliğine almış; Mısır'ı da büyük seferlerle yağmalamıştır. Anadolu'da bu dönemde 7. yüzyıl başlarından itibaren İskit ve Kimmerlerin göçleri nedeniyle karışık bir süreç yaşanmaktaydı. Son Assur başkenti Ninive bu dönemin en büyük metropolü

Lagaş'ın II. Hanedan Dönemi. Gudea, içinde balıkların da olduğu akarsuların kaynağını elinde tutuyor.

Son Assur başkenti Ninive. Sumermerinden yapılmış yaralı aslan figürü muzaffer bir avcı olan Kral Aşurbanipal'e biat ediyor.

Assur Krallığı Horsabad Sarayı'ndaki, sumermerinden kabartma. Bir kahraman, arslanı mağlup ediyor.

haline getirilmiştir. Son güçlü Assur kralı olan Aşurbanipal Ninive'de büyük bir kütüphane oluşturmuş, Sümerce, Akkadca sözlükler, işaret ve eşanlamlı sözcük listeleri, tıbbi tanı listeleri, kehanet, dinsel tören ve büyü özetleri gibi çalışmaların yanı sıra, 'Yaratılış Destanı' ve 'Gılgamış Destanı' gibi edebiyat yapıtlarını da toplamıştır. Yeni Assur Krallığı, sınırlarının en geniş olduğu dönemde Medler, Babilliler (Kaldeliler) ve kuzeydeki İskitlerin birleşerek 612 yılında Ninive'yi ele geçirmesiyle tarih sahnesinden silinmiştir. Assur'un yıkılışı, Mezopotamya'daki geleneksel yönetim biçimi ve köklü kültürler bağlamında tümüyle bir yok olma değildi. Olay daha çok siyasi iktidar ve gücün Ninive'den Babil'e aktarılması gibidir.

Assur kralları 'Büyük Kral', 'Güçlü Kral', 'Assur Ülkesinin Kralı', 'Yukarı Deniz'den (Akdeniz) Aşağı Deniz'e (Basra Körfezi) Kadar Olan Bölgenin Hâkimi', 'Dört Bir Yanın Kralı' ve 'Evrenin Kralı' gibi unvanlarla tanıtılırdı. Bu unvanlar, kralın mutlak otoritesini göstermek amacıyla egemenlik alanı, ordunun gücü ve vergi alabildiği bölgelerin sınırlarına bakılmaksızın kullanılabilmekteydi. Tahta her ne şekilde çıkarsa çıksın, kralın Assur ülkesinin büyük tanrıları olan Assur, Enlil ve Ninurta tarafından seçildiği vurgulanırdı. Bu anlayış Mezopotamya'da Akkadlarla başlayan 'tanrı adına yönetme' fikrinin devamıydı.

Yeni Assur Krallığı'nın yıkılışı ile onun mirası güneydeki Babil'e geçmiştir. Babil kenti, ikinci binyılın ilk yarısında ünlü kanun yapıcı Hammurabi'nin sülalesine de başkentlik yapmış olmasına rağmen, esas ününü Yeni Babil olarak adlandırılan Assur sonrasındaki dönemde kazanmıştır. Günümüze ulaşan anıtsal kalıntıların çoğu bu dönemde, Kral Nabopolassar ve özellikle de Nebukadnezzar tarafından yaptırılmıştır. Babil, Fırat Nehri'nin doğu ve batı yakasında, 80 bin kişinin yaşadığı, 850 hektarlık bir alana kurulmuş, Eski Mezopotamya'nın en büyük kenti idi. Assur'un tarih sahnesinden çekilmesiyle birlikte Babil, Nabopolassar, Nebukadnezzar ve Nabonidus gibi kralların yönetiminde Assur'un bütün topraklarına egemen olmuştur. Babil kralları İsrail ve Kudüs'e yaptıkları seferler sonrası büyük grupları göçe zorlamış ve yaptıklarından dolayı Eski Ahit'te anılmışlardır. Nebukadnezzar, elde ettiği topraklardan sağladığı ganimetlerle Babil'i eski dünyanın gıpta ile baktığı görkemli bir kent durumuna getirmiştir. Yeni Yıl Şenlikleri'nde kullanılan tören yoluna açılan ünlü İştar Kapısı, Babil Kulesi ve diğer birçok yapı bu dönemde son şeklini aldı. Kenti süsleyen ve ünü dilden dile dolaşan yapılar arasında, Dünyanın Yedi Harikası arasında sayılan 'Babil'in Asma Bahçeleri' de vardı.

Yeni Babil kralları Mezopotamya ve çevresinde, eskiden Assur'un bulunduğu alanda egemenlik sürerken, Medler Urartu'ya son vermiş ve doğu Anadolu üzerinden ilerleyerek Kızılırmak'a kadar tüm orta Anadolu'yu ele geçirmişti. İran'daki iktidar değişikliği ile siyasi arenada öne çıkan Persler ise 539 yılında Babil'i ele geçirerek uzun bir tarihe son vermiştir. Babil'in tarih sahnesinden silinmesiyle birlikte, Mezopotamya'nın birikimine sahip toplumların da bu bölgedeki siyasal egemenlikleri son bulmuştur. Tüm Mezopotamya ve çevresi Hint-Avrupa kökenli Perslerin denetimine geçmiştir.

Eski Mezopotamya, uygarlığa kentleşme, devlet yapılanması, mimarlık, sanat, teknoloji ve özellikle de din gibi alanlarda büyük katkılar sağlamıştır. Akkadların ve onların soyundan gelenlerin dünyayı yönetmek savlarıyla geliştirdikleri im-

Babil'in İştar Kapısı ve Nebukadnezzar saraylarının duvarlarını süsleyen sırlı tuğlalarla yapılmış aslan, ejder, boğa ve rozet bezemeli panolardan bir bölümü İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir.

paratorluk düşüncesi Sümerlerin kutsal değerleriyle birleşmiş ve yeni bir devlet modelinin oluşturulmasına zemin hazırlamıştır. Doğu toplumlarındaki, emirleri tanrıdan alan ve yalnızca ona karşı sorumlu olan 'ulu kral' düşüncesinin kökeninde bu anlayış yatmaktadır.

Mezopotamya'nın büyük merkezlerinden birçoğu Hellenistik ve arkasından Roma döneminde silikleşmeye başlamış, tarihi başlatanların adları unutulmuş, ancak oluşmuş ortak değerler sonraki kuşakları etkileyi sürdürmüştür. Bölgedeki toplumlar, uzun tarihleri boyunca genellikle kendi ürünleri olan veya kendi birikimleriyle fazla çelişmeyen yenilikleri kabullenmişlerdir. Kökleri binlerce yıl öncesine giden yaşam biçimi ve kültür, Mezopotamya'ya yönelen yabancı saldırılara, değişime karşı direnerek karşı koymuş; çoğu zaman da fatihlerini fethetmiştir.

Obeyd kültürüne ait boya bezemeli çömlekler.

KAYNAKLAR

Bottero, J., *Eski Yakındoğu. Sümerler'den Kutsal Kitap'a*, çev.: L. Arslan, Ankara 2005.

Collon, D., *Ancient Near Eastern Art*, London 1995.

Çevik, Ö., *Arkeolojik Kanıtlar Işığında Tarihte ilk Kentler ve Kentleşme Süreci. Kuramsal Bir Değerlendirme*, İstanbul 2005.

Dinçol, B., *Eski Önasya Toplumlarında Suç Kavramı ve Ceza*, İstanbul 2003.

Frangipane, M., *Yakındoğu'da Devletin Doğuşu*, çev.: Z. Z. İlkgelen, İstanbul 2002.

Frankfort, H., *The Art and Architecture of Ancient Orient*, Harmondsworth 1954.

Gates, C., *Ancient Cities*, London 2003.

Kınal, F., *Eski Mezopotamya Tarihi*, Ankara 1983.

Kirschbaum, E.C., *Asurlular (Tarih, Toplum, Kültür)*, çev.: A. Yarbaş, İzmir 2004.

Klengel, H., *Kral Hammurabi ve Babil Günlüğü*, çev.: N. Oral, İstanbul 2001.

Köroğlu, K., *Eski Mezopotamya Tarihi: Başlangıcından Perslere Kadar*, İstanbul 2006.

Kramer, S. N., *Sümerler*, çev.: Ö. Buze, İstanbul 2002.

Kramer, S. N., *Tarih Sümer'de Başlar*, çev.: H. Koyukan, İstanbul 1999.

Kuhrt, A., *The Ancient Near East: c.3000-330 BC I-II*, London 1995.

Lloyd, S., *The Archaeology of Mesopotamia. From the Old Stone Age to the Persian Conquest*, London 1980.

Madhloom, T. A., *The Chronology of Neo-Assyrian Art*, London 1970.

Nissen, H.J., *Ana Hatlarıyla Mezopotamya. Yakın Doğu Arkeolojisinin İlk Dönemleri*, çev.: Z. İlkgelen, İstanbul 2004.

Oates, J., *Babil*, çev.: F. Çizmeli, Ankara, 2004.

Parpola, S., *Neo-Assyrian toponyms*, Neukirchen 1970.

Reade, J., *Mesopotamia*, London 2000.

Roaf, M., *Mezopotamya ve Eski Yakındoğu*, çev.: Z. Kılıç, İstanbul 1996.

Roux, G., *Ancient Iraq*, London 1992.

Sasson, J. M. (Ed.), *Civilisations of the Ancient Near East*, I-II, New York 2000.

Sevin, V., *Yeni Assur Sanatı I. Mimarlık*, Ankara 1991.

Van de Mieroop, M., *Antik Yakındoğu'nun Tarihi, İ.Ö. 3000-323*, çev.: S. Gül, Ankara 2006.

ANADOLU'DA BRONZ ÇAĞI KENTLERİ
SEVGİ AKTÜRE

Kentler, tarih boyunca en devingen öğe oldu, toplum yaşantısında belirgin izler bıraktı. Sevgi Aktüre, Anadolu'da kent ve kentleşme tarihi üzerinde yapılmış çeşitli araştırmaların sonuçlarını bir araya getirip bunlardan yeni sentezler üretti. Anadolu kentlerinde mekânsal yapı değişimi ile bu yapıyı belirleyen sosyo-ekonomik süreçler arasındaki nedensellik ilişkilerinin irdelendiği bu kitap, araştırmacılar, özellikle kent plancıları için önemli bir kaynak.

Tarih Vakfı Yurt Yayınları
ISBN-975-333-01, Ocak 1997, İnce Kapak, 12,00 YTL

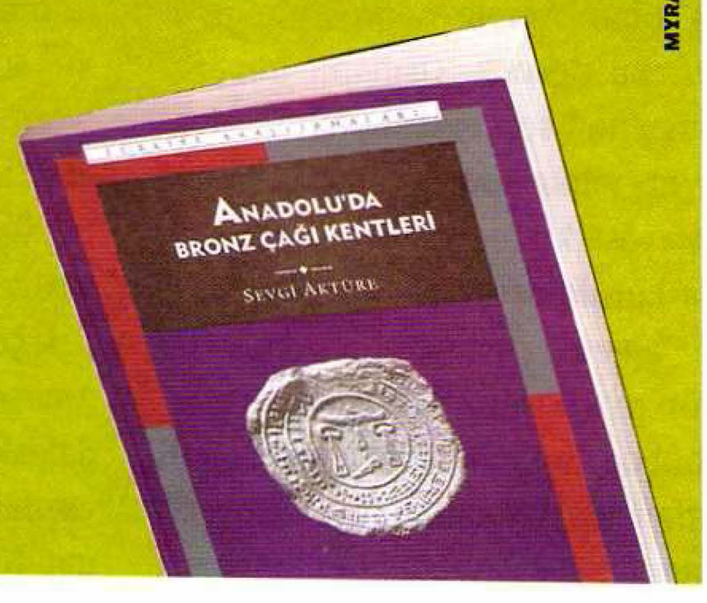

MYRA

DALGAKIRAN TAŞINDAKİ FRANSIZCA İBARE:

AMASRA'DAKİ '1 MAYIS' YAZITI

Sarkis Balyan'ın varislerinin kömür ve liman imtiyazını yeniletebilmek amacıyla başlattıkları 1911'deki liman inşaatı sırasında Amasra Kaleleri'ndeki burç ve bedenlerin üst kesim taşları sökülerek dalgakıranda kullanılmıştır. Üzerine 1 Mayıs 1911 tarihi işlenen blok taş da bu tahribat sırasında, yüzlerce yıl önce Doğu Romalı işçilerce konulduğu kale duvarındaki yerinden sökülüp, Karadeniz'in dalgalarına siper olmak göreviyle Sarkis Bey'in varislerinin çalıştırdığı işçiler tarafından şimdiki yerine konulmuştur.

Üzerinde '1911 MAI 1' ibaresi bulunan taş blok, Amasra Kalesi'nden getirilerek dalgakıran yapımında kullanılmış.

NECDET SAKAOĞLU

1 Mayıs 'Dünya İşçilerinin Dayanışma Günü'nün ABD'deki doğuşu, 1886 olarak bilinir. İşçi örgütlenmelerinin bizdeki başlangıcı ise, daha erken bir tarihte, 1871 yılında kurulmuş olan Amele-perver Cemiyeti'dir. Bu dernek, Osmanlı İmparatorluğu'nun son evresi olan II. Meşrutiyet yıllarında, yoksul işçilerle sermayesi kıt esnafa yardım amacıyla kurulmuştu.[1] O zamanlar işçilere 'amele' dendiğinden, 1909'da Üsküp'te, izleyen 1 Mayıslarda da İstanbul'da, Selânik'te ve kimi Rumeli kentlerinde yinelenen işçi gösterilerine 'Amele Bayramı' denilmiştir.

1 Mayıs 1912 günü bir araya gelen Osmanlı sosyalistleri bir fotoğraf çektirmişler. *İştirâk Mecmuası*'nın 2. sayısında yayımlanan bu resmin altına "Pangaltı'daki Belvü Bağçesinde, Efrenci (Milâdi) 1912 senesi Mayısının birinci günü Osmanlı Sosyalistleri tarafından idare edilen 1 Mayıs Bayramı" açıklaması konulmuş.[2]

Bundan bir yıl önce, 1 Mayıs 1911'de ise, ilkçağ yazıtlarından Cenova armalarına ve Türk mezar taşlarına kadar pek çok tarih belgesinin görülebildiği Amasra'da, o yıl yapılmaya başlanan dalgakıranın bir taşına '1 Mayıs 1911' yazıtı işlenmiş. Türkiye'de bir benzerinin bulunduğuna ihtimal vermediğimiz bu yazıt, işçi tarihi üzerine araştırma yapanları, taşa, kayaya kazılı belge meraklılarını ilgilendirebilir.

2005 yazında Amasra'da iken, yerel kültür değerleri konusunda duyarlı gençlerin haber vermeleri üzerine, Küçükada'nın kaya basamaklarından çıkıp Büyükliman dalgakıranının deniz tarafına inerek, alın yüzüne kazıma-kakma tekniğiyle '1911 MAI 1' işlenmiş bu taşı elimle koymuş gibi buldum; kendi makinemle fotoğrafını aldım. 1963'ten beri Amasra'nın tarihiyle içli dışlı olmama karşın, bugüne kadar nasıl görmediğime de şaşırdım!

Dalgakıran'ı Küçükada doğal tabanına bağlayan taşların ikincisi üzerindeki bu iki satırlık Fransızca ibarenin rastgele yazılmış bir tarih olmadığı, işleniş biçiminden anlaşılıyor. Büyük blok taşın denize bakan yan yüzüne, taşçı kalemiyle 10 cm boyunda, 1,5 cm eninde açılan derin yarıklara sert beyaz harç yedirilerek zamana meydan okuyabilecek dirençte, silinmez, aşınmaz bir yazıt işlenmiş. Bu Fransızca ibareyi, 1 Mayıs Dünya İşçileri Dayanışma Günü'nü bilen ve o tarihte Amasra dalgakıranında çalışanlardan birinin işlediği kuşkusuzdur.

Amasra Büyükliman dalgakıranının 1911, 1929 ve 1957'de üç ayrı zamanlı eklentilerle bugünkü 650 metrelik uzunluğuna ulaştığı; 60 metrelik ilk kesimin ise saray mimarları Balyanlar'dan Sarkis Bey Balyan'ın (İstanbul 1831-1899) varisleri tarafından 1911-1912 yıllarında, Amasra Kaleleri'nin taşları da kullanılmak (!) suretiyle yaptırıldığı biliniyor.[3] Söz konusu İşçi bayramı yazıtı da bu ilk inşaat için Sarkis Bey varislerinin Amasra'ya gönderdikleri gayrimüslim teknik elemanlardan birinin işi olmalıdır. Çünkü dalgakıran yapımında çalıştırılan yerli amelelerin Fransızca bildikleri, işçi eylemleri ve İşçi Bayramı konusunda duyarlı oldukları düşünülemez.

Konuyu kısaca başından hatırlatmak gerekirse: Dilâver Paşa Nizamnamesiyle (1869) sınırları çizilen Havza-i Fahmiye'de (Zonguldak Taşkömürü Havzası) Sarkis Bey'in de kömür ocağı açma imtiyazı elde ettiği biliniyor. Pars Tuğlacı, *Balyan Ailesi* adlı yapıtında, bu ünlü saray mimarının 1873'te 1 milyon Osmanlı altını sermayeli Şirket-i Nafia-i Osmanî'yi kurarak bazı yerlere demiryolu yapmak koşuluyla Kastamonu Vilayeti'ne bağlı Bartın ve Cide kazalarındaki kömür madenlerinin 35 yıllık işletme imtiyazını elde ettiğini; mahallinde incelemeler yaptıktan sonra 40 bin altına mal olacak bir rıhtım yapma girişiminde bulunduğunu, *Osmanlı Arşivi*'ndeki belgelere dayanarak açıklamaktadır[4]

Sarkis Bey'in Kömür Havzası'nda bir faaliyetinin olup olmadığı ayrı bir konudur. Ancak üstlendiği işlerden Amasra Limanı'na dalgakıran yapılmasıyla, limanla kömür ocağı arasına da dekovil hattı döşenmesine el atmadığı; 35 yıllık imtiyaz müddetinin 1908'de sona ermesi üzerine de - kendisi hayatta olmadığından- varislerinin yeni bir imtiyaz sözleşmesi talebinde bulundukları belgeleniyor.

Bâbıâli'nin 23 Ağustos 1913 tarihli bu yazısı, Amasra Büyükliman dalgakıranındaki 1 Mayıs 1911 yazıtıyla birlikte değerlendirildiğinde; Sarkis Balyan'ın varislerinin kömür ve liman imtiyazını yeniletebilmek amacıyla 1911'de liman inşaatına giriştikleri ve dalgakıranın 60 metrelik ilk kısmını yaptıktan sonra başvuruda bulundukları anlaşılıyor. Bu arada, olan Amasra Kaleleri'ne olmuş; yıllar önce yaşlıların bize anlattıklarına göre, burç ve bedenlerin üst kesim taşları sökülüp dalgakıranda kullanılmıştır. Hiç şüphe yok ki, üzerine 1 Mayıs 1911 tarihi işlenen blok taş da bu tahribat sırasında, yüzlerce yıl önce Doğu Romalı işçilerce konulduğu kale duvarındaki yerinden sökülüp Karadeniz'in dalgalarına siper olmak göreviyle Sarkis Bey'in varislerinin çalıştırdığı işçiler tarafından şimdiki yerine konulmuştur. İşte taşın tarihi!..

Sarkis Balyan'ın gravürü ve "Bende Ser Mimar-ı Devlet-ı Hümâyûn Serkis" ibaresini taşıyan imzası.

Bâb-ı 'âli Daire-i Sadaret Tahrirat Kalemi çıkışlı, Nafi'a Nezareti'ne yazılan 10 Ağustos 329 (23.8.1913) tarihli ve müsteşar imzalı yazı şudur:

Nâfi'a Nezâret-i celîlesine devletlu efendim hazretleri

Kastamonu Vilâyetinde Bartın ve Cide kazâlarında kâin olub mukaddemâ bâ-fermân-ı 'âli mi'mar Balyan Serkis Beg 'uhdesine ihâle kılınmış olan kömür ma'deninde müddet-i imtiyâziyesinin kırk sene daha temdîdiyle mezkûr ma'denin mumâileyhin veresesi 'uhdesine ihâlesi hakkında bi'l-istizân şeref-müte'allık buyurlan irâde-i seniyye üzerine evvelki şartnâmede münderic liman ve şimendöfer imtiyâzının bu def'a tanzîm olunan mukavele ve şartnâmede münderic olmadığı beyânıyle ashâb-ı imtiyâz tarafından kabul ve imza edilmemiş olduğuna dâ'ir Ticaret ve Zirâ'at Nezâret-i Celilesi makamından ve bu bâbda bi'l-muhabere makaam-ı devletlerinden vârid olan tezkireler üzerine Şûrâ-yı Devlet Mâliye ve Nâfi'a Dâ'iresinden i'tâ ve Meclis-i Vükelâda mutâle'â olunan mazbatada der-meyân olunduğu veçhile mezkûr kömür ma'deniyle dekovil hattı temdîdi ve limân inşâsı imtiyâzı mukaddemâ mûrisleri Serkis Beg 'uhdesine ihâle buyurulmuş olduğu hâlde kendi sun'ı ve taksîrlerinden mütevellid olmayan esbâb-ı mücbîreden nâşi mezkûr imtiyâzdan intifâ'a edemedikleri hakkında müteveffâ-i mumâileyhin veresesi tarafından vukû'u bulan istid'â üzerine zikr olunan imtiyâz kırk sene daha temdîd olunub mezkûr dekovil hattı temdîdi ve limân inşâsı imtiyâzı kömür ma'deniyle birlikde'itâ' buyurulmuş olduğuna ve mezkûr hat yalnız kömür nakline mahsus bulunduğuna ve inşâ edilecek limân dahi teshîl-i nakliyâta vâsıta olacağı gibi merâkîb-i bahriyeye de bir melce' olacağına göre bunların te'sis ve inşâsına bir gûne mahzûr olmayub mukaddemâ 'itâ olunmuş olan imtiyâz fermân-ı 'âlisinde bunlar münderic bulunduğuna ve tecdîden verilecek imtiyâz fermânına dahi bunların derci tabi'i olduğuna nazaran mukavele ve şartnâmelerde limân inşâsı ve dekovil hattı temdîdi maddelerinin derci lâzım geleceğinden inşâatdan evvel hattın güzergâhını irâe eder harita ile limânın resm ve projelerinin Nezâret-i Celîlelerine 'itâsıyle tedkîk ve tasdîk etdirilmek ve zikr olunan dekovil hattının ma'den nakliyâtı içün inşâ edilecek dekovil ve hevâî kablo hakkında mevkı'-i mer'iyete vaz' olunan 30 Eylül 325 tarihli Lâyihâ-i Nizâmiye ahkâmına tâbi' tutulmak ve limâna girecek sefâinden alınacak rüsûm ile sâ'ir şerâit hakkında diger limânlarda olduğu misillû şartnâme tanzîm olunmak şerâitiyle mezkûr dekovil ve limân inşâatı imtiyâzının dahi mukavele ve şartnâmeye derci lâzım geleceğinin Nezâret-i müşârileyhâya havâlesi ve tarâf-ı devletlerine ma'lûmât 'itâsı bi't-tezekkür ıktizâsı ifâ olunmuşdur efendim.

Fi 20 Ramazân 331- 10 Ağustos 329
Sadrı'azâm nâmına müsteşar
(imza) [5]

DİPNOTLAR

1 *D.B.İstanbul Ansk.* 8. sayfa 33/b.

2 Yaman Akbayar, *1 Yılın Kılavuzu 1974. I. Gün'ler Hafta'lar Şenlik'ler Bayram'lar Mesir'ler Fuar'lar* 1, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1975 s.137-140.

3 bkz. Necdet Sakaoğlu, *Çeşm-i Cihan Amasra* Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı yayını, İstanbul, 1999, s. 105, 118 vd.

4 Pars Tuğlacı, *Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi*, (İnkılap ve Aka Yayınevi) İstanbul, 1988, s. 237 - 239

5 Kevork Pamukciyan, *Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar. Biyografileriyle Ermeniler.* (yay. Haz. Osman Köker) Aras Yayıncılık, İstanbul, 2003, s.97-99 "Balyan, Sarkis".

II. DÜNYA SAVAŞI'NDA ALMAN İŞGALİ ALTINDA:

SELANİK YAHUDİLERİ VE YUNANİSTAN

II. Dünya Savaşı'nda Alman işgali sırasında Yunanistan'daki Yahudi nüfusun %87'sini oluşturan toplam 67 bin Yunan Yahudisi hayatını kaybeder. Sadece Atina'da Almanlar tarafından kamplara gönderilen veya değişik şekillerde öldürülen Yahudi sayısı ise, Selanik'in toplam nüfusunun beşte birini teşkil edecek şekilde 50 bine yakındır. Austchwitz Toplama Kampı'ndaki kayıtlara göre, Yunanistan'dan getirilen Yahudilerin toplam sayısı 50 bini aşmıştır. Kampa getirilenlerden çoğu ya gaz odalarında ya da başka şekillerde hayatlarını kaybeder.

Alman işgali altındaki ülkelerinde kıtlık çeken Yunanlılar yiyecek kuyruğunda bekliyorlar.

Fotoğraf: Yunanistan Yahudi Müzesi.

ULVİ KESER

II. Dünya Savaşı, 1 Eylül 1939 günü Almanya'nın Polonya'ya saldırmasıyla başlar. Öte yandan, doğu Akdeniz'de ve Balkanlar'da genişleme emelleri taşıyan İtalya da Almanya'ya özenerek Nisan 1939 tarihinde Arnavutluk'u istila eder[1] ve Balkanlar'da tehdit unsuru olarak bir köprübaşı oluşturur.[2] Savaşın başlamasının ardından tarafsız kalmayı esas alan Türkiye, savaşa katılması veya taraf ülkelerin lehine tarafsızlık politikası izlemesi yönünde baskılarla karşılaşır.[3] Yunanistan, İngiltere ve Fransa'nın tek yanlı garantisi sonrasında Türkiye de Mayıs ve Haziran 1939 tarihlerinde bu iki batılı devletle ortak deklarasyon yayınlayarak, 1939 Ekim'inde imzalanacak Türk-İngiliz-Fransız Antlaşması'nın temellerini atar.[4] II. Dünya Savaşı başladığında, Yunanistan da Türkiye gibi İngiltere'ye eğilimli bir tarafsızlık politikası izlemeye başlar.[5] Ancak savaşın devam eden günlerinde Yunanistan'ı karanlık günler beklemektedir. Önce İtalya, daha sonra da Almanya'nın işgaline uğrayan ülke savaş bittikten sonra da kan ve gözyaşından kurtulamayacaktır. Ülkede en çok acı çekenler ise Yunanlılar yanında ülke-

Alman saldırıları karşısında fazla direnç gösteremeyen Yunanistan, 24 Nisan 1941 günü teslim olur. Ülke bölgelere ayrılırken Atina, Pire, Selanik kıyı şeridi, Girit ve kuzeydeki adalardan üçü Alman kontrolünde kalır. Diğer bölgeler Bulgar ve İtalyan kontrolüne girer. Bu dönemde Yunanistan'a yardım elini ilk uzatan ülke, Türkiye olur. Türk milletinin bu konudaki sıcak ve dostane yaklaşımı o dönem Türk basınının manşetlerine de yansır.

nin dört bir yanına dağılmış bulunan Yahudilerdir ve büyük bir kısmı da Selanik'te yaşamaktadır.

İTALYAN İŞGALİ

Savaşın başında, Başbakan General Metaxas idaresindeki Yunanistan ordusunun gücü 400 bin civarındadır ve ordu, barış döneminde toplam 13 tümenden oluşmaktadır.[6] Bu arada Mussolini 15 Ekim 1939 tarihinde Yunanistan'a taarruz konusunda bir emir yayımlar.[7] Savaşla beraber Akdeniz'i İtalya'nın etki alanına bırakan Hitler, 1940 yaz döneminden itibaren İngiltere'yi Romanya petrol alanlarını tehdit etmek için cesaretlendirecek her hareketten sakınır.[8] Mussolini'nin daha fazla zafer kazanma hırsıyla 28 Ekim 1940 tarihinde ve Hitler'in bütün ikazlarına rağmen Yunanistan'a bir ültimatom vermesi, savaşın seyrini de değiştirir.[9] İtalyan diktatör Mussolini'nin planı, kolay lokma olacağını düşündüğü[10] Yunanistan'ı "pişmiş bir yemek halinde"[11] Almanya'ya vermektir ancak Yunanistan Başbakanı Metaxas bu ültimatomu sert bir şekilde yanıtlar.[12] Aynı gün İngiltere adına bir açıklama yapan Winston Churchill ise "Felaketli zamanlarda iyi dostlara malik olmak bir nimettir" diyerek Türkiye'ye övgüler yağdırır.[13] İtalyan işgali karşısında sadece Yunan ordusu değil, halk da ayaklanır. Yunanlılar böylece "İtalyan rüzgarını" ilk gören ve karşılayan millet olur.[14] Kamyon ve karayolunun olmadığı yerlerde insanlar Epinis dağlarından, sırtlarında silah ve erzak taşır.[15] Bu dönemde İtalyanları geri püskürten Yunan birlikleri, Arnavutluk'un güney kesimlerinde Koritsa, Aghioi, Saranda ve Argirokastro bölgelerini de işgal eder.[16] Ancak Yunan askerlerinin en büyük sıkıntısı, tek bir battaniye ve asker botu olmadan mücadele ettikleri kötü hava şartlarıdır.[17] Hiçbir politikacının bir araya getiremeyeceği kadar mükemmel bir bütün oluşturan Yunanlıların[18] bu askeri başarısının ardında Türkiye'nin stratejik rolü de söz konusudur. Türkiye'nin, Balkan Paktı hükümlerine göre Bulgaristan'ın dikkatini çekmesi, durumdan Alman Büyükelçiliği'ni de haberdar ederek, Yunanistan'a karşı yapılabilecek muhtemel bir Bulgar saldırısında hareketsiz kalmasının söz konusu olmadığını belirtmesi ve Bulgar sınırına askeri yığınak yapması[19] sonucunda Yunanistan özellikle doğu ve kuzey sınırları konusunda rahatlar. Ve seferberliğini tamamlayarak 16 tümenle, 26 tümenlik üstün İtalyan gücüne karşı çıkar.[20] Öte yandan, Yunan askeri malzemesi ile cephanesinin kuzey Afrika'da İngilizler tarafından mağlup edilen İtalyanlardan ele geçirilmiş stoklarla sınırlı olması ise en önemli sorundur.[21]

ALMAN SALDIRISI

Yunan direnişinin İtalyanları dağıtması üzerine tekrar ümitlenen İngiltere ise, Türkiye'nin de bu direnişe katılması sonrasında Balkanlar'da Mihver güçlerine karşı durulabileceği düşüncesindedir. Bu aşamada Yunanistan'a yardım edilmesine çok önem veren ve bunu Türk kamuoyunda İngiltere'nin saygınlığını korumak açısından zorunlu gören Winston Churchill için Türkiye, "Balkan stratejisinin kilit noktası" durumundadır.[22] Hitler'in Yunanistan topraklarında giriştiği askeri harekatı "yüzüne gözüne bulaştırması üzerine"[23] Almanya, yaptığı bir uyarıyla da muharebelerin sadece İngiliz askerlerini bölgeden kovma amacı taşıdığını ve Yunan halkıyla hiçbir ilgisi bulunmadığını belirtir.[24] Yunanistan'ın İtalyan saldırılarını durdurması sonrasında, Yeni Zelanda askerleriyle desteklenmiş İngilizler Yunanistan'a savunma için gerekli müttefik desteği sağlamayı başaramayınca[25], Alman kuvvetleri İtalyanların bıraktığı yerden saldırılarına devam ederler. Yugoslav direnişinin kırılmasıyla, 6 Nisan 1941 tarihinde -Yunanistan'a saldırı sonrasında-[26] Makedonya'nın Yunan sınırları içindeki bölümü Alman birliklerinin kontrolüne geçer. Esasında, savunma amaçlı harekete giri-

Eleftheria Meydanı'nda (Selanik) Nazi subayları tarafından yaz sıcağında bütün gün zorla spor yaptırılan Selanikli Yahudiler.

Fotoğraf: Yunanistan Yahudi Müzesi.

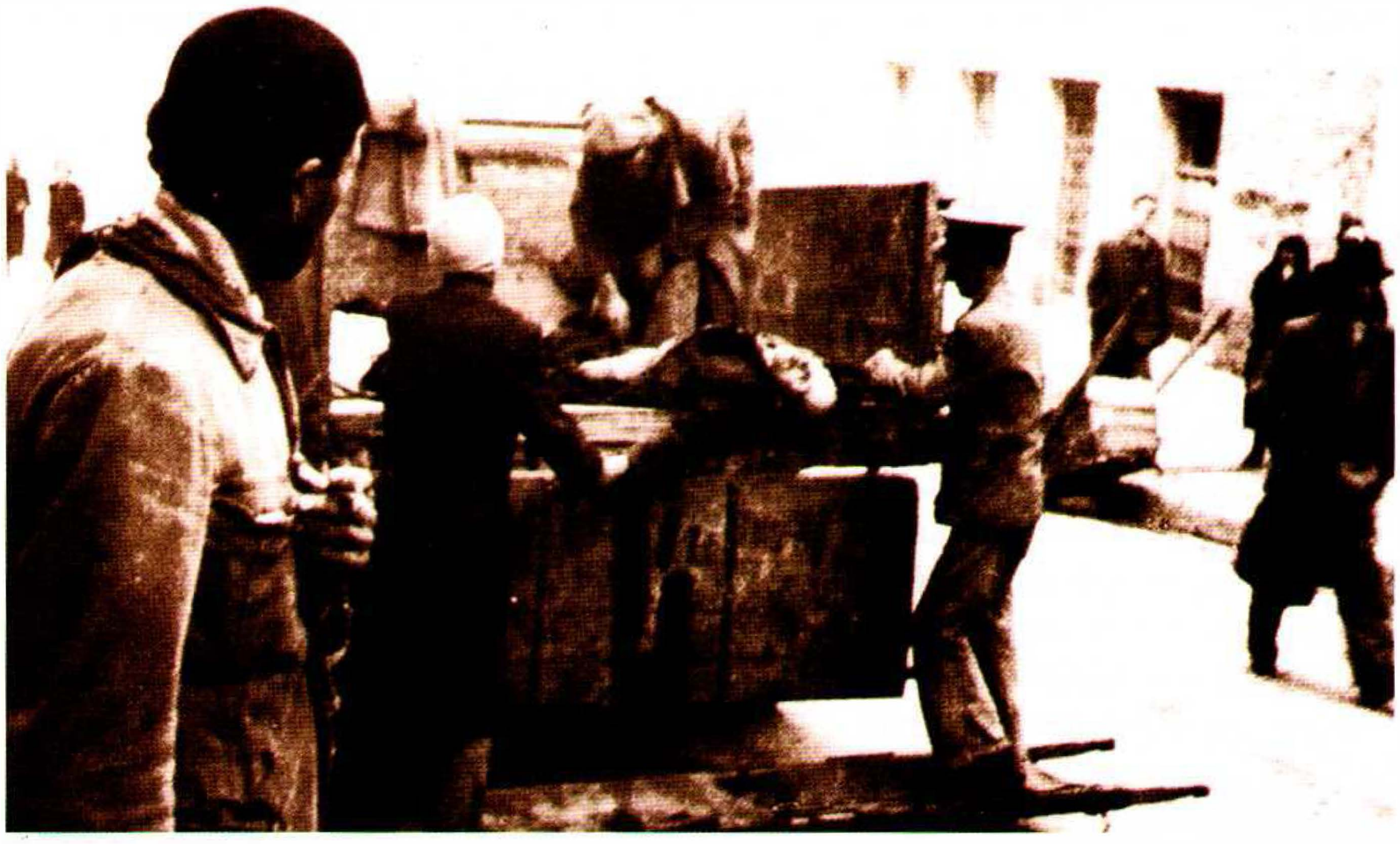

Açlık nedeniyele ölen bir Yunanlı kamyonla alınarak, toplu mezara götürülüyor.

Fotoğraf: Yunanistan Yahudi Müzesi.

İşgalle beraber Yunanistan'da 'Büyük Açlık' dönemi de başlar. Alman savaş endüstrisinin hammadde ihtiyacının da mağlupların fabrikalarından, maden ve tarlalarından karşılanması sonucu hammadde sıkıntısı ve işsizlik baş göstermesinde, ordu ve devletin gıda stoklarının tükenmesinin de etkileri vardır. Özellikle Atina ve Pire gibi büyük şehirlerde insanların durumları içler acısıdır.

günü girer.[30] General Georgios Tsolakoglou resmiyeti olmayan bir ateşkes imzalar ve daha sonra da başbakan olur.[31] Ülke bölgelere ayrılırken Atina, Pire, Selanik kıyı şeridi, Girit ve kuzeydeki adalardan üçü Alman kontrolünde kalır. Diğer bölgeler de Bulgar ve İtalyan işgaline uğrar. Başkan Roosevelt'in, "Sadece kahramanca bir iş değil muhteşem bir görev yaptınız."[32] dediği Yunanistan, yetersiz İngiliz desteği de işe yaramadığından, Almanya'nın askeri üstünlüğü karşısında ezilir.[33]

Bu dönemde Yunanistan'a yardım elini ilk uzatan ülke, Türkiye olur.[34] Türk milletinin bu konudaki sıcak ve dostane yaklaşımı o dönem Türk basınına da aynen yansır ve gazetelerde; "Bağımsızlığına, insanca yaşama hakkına canavarca saldırılmış dost bir komşuya"[35], "Ölen kardeş bir milletin ıstırabı karşısında"[36], "Felâkete uğramış komşumuz Yunanistan'ın"[37], "Dost ve müttefikimiz"[38] "İki komşu memleket, iki kardeş evi"[39] gibi ifadeler görülür.

Savaşın tarımsal rekoltede ortaya çıkardığı muazzam düşüşe paralel olarak, Yunanistan'da 'Büyük Açlık' dönemi de başlar.[40] Bunda, Alman askerlerinin daha ilk günlerden başlayarak un, peynir, ekmek, et dahil tüm yiyecek maddelerini toplamalarının, Alman savaş endüstrisinin hammadde ihtiyacının da mağlupların fabrikalarından, maden ve tarlalarından karşılanmasının sonucunda hammadde sıkıntısı ve işsizlik baş göstermesinin, ordu ve devletin gıda stoklarının tükenmesinin de etkileri vardır.[41] Açlıkla beraber sefalet ve iç karışıklıklar da yaşanmaktadır. Özellikle ülke nüfusunun neredeyse beşte birinin yaşadığı Pire, Atina ve Selanik gibi şehirlerde açlık en üst noktaya ulaşır.[42] Buna karşılık, kırsal kesimde durum nispeten daha iyi sayılabilir. Yunanistan halkı bir yandan gıda sıkıntısı, yüksek enflasyon ve karaborsa ile boğuşurken, bir yandan da ülkeyi işgalden kurtarmanın çarelerini aramaktadır. Savaşın sebep olduğu olumsuz şartlardan en çok etkilenenler ise çocuklar[43] ve evsiz barksız kalmış yaşlılar olur.[44] Verem, çeşitli mikrop hastalıkları ve deri hastalıkları gözle görülür derece artış gösterir. Özellikle Atina ve Pire gibi büyük şehirlerde insanların durumları içler acısıdır. Açlık öylesine dayanılmaz bir hal alır ki, bir dilim ekmek bulabilmek için sokaklarda dolaşan veya açlıktan hayatını kaybeden pek çok kimse tanınmaz hale gelir ve bir kenara atılır. Sokaklarda hayvanlar tarafından parçalanan cesetler, yiyecek bulma derdindeki insanlara derman olur.[45] İtalyan saldırılarının başladığı günlerde 10 drahmi olan 1 okka ekmek 34 milyon drahmi, peynirin kilosu 60 drahmi iken aynı dönem içerisinde 1 milyon 160 bin drahmi olur.[46] Karaborsaya karşı çok sert tedbirler alınacağının duyurulmasına rağmen bunun neredeyse hiç faydası olmaz. İnsanlar sahip oldukları taşınmazları yok pahasına satmaya çalışırken, ülkeden kaçmak isteyenler için kayık, sandal gibi deniz araçları bulmak da iyi bir geçim kaynağı olur. Örneğin 18 kişilik bir Yahudi grubunu Ortadoğu'da güvenli bir noktaya bırakmak için 20 milyon drahmi gibi astronomik bir ücret bile talep edilir.[47] Ancak karaborsadan büyük paralar kazananlarla daha önceden varlıklı olanlar yine de bu sıkıntılı dönemden fazla etkilenmez ve sıkıntılara maruz kalanlar sadece yoksul geniş

halk kitleleri olur. Bu yiyecek kıtlığına kışın şiddeti de eklenince, yeterince beslenemeyen insanlar arasında dizanteri ve tifo gibi salgın hastalıklar baş gösterir:

"...Yunanistan'da binlerce insan sokaklarda yatmaktadır. Anaları, babaları öldürülmüş çocuklar sokaklarda mecalsiz bir halde ekmek aramaktadırlar. Yuvasız kalmış olan bu çocuklardan birçoğu da her gün açlıktan ve soğuktan ölüyor..."

İşgal altındaki Yunanistan'da durum açlık, kış şartları ve Alman askerlerinin zulmü yüzünden o kadar kötüleşir ki, çocuklar açlık ve sefaletten kemirecek kemik bulabilmek için çöpleri karıştırmakta, cılız kadınlar günlük istihkak olarak verilen 30 gram siyah ekmeği alabilmek için saatlerce kuyruklarda beklemektedir.[49] Alman askerleri tarafından evsiz bırakılan insanlar direnişçi olarak itham edilip meydanlarda kurşuna dizilir.[50] Bu arada, Ekim 1941 tarihinden itibaren başarılı bir şekilde Pire-İstanbul arasında yiyecek yardımı taşıyan Kurtuluş gemisi 36 personeliyle 6. seferine çıkar.[51] Vapurun yükü başta lakerda, soğan, nohut olmak üzere 1800 ton yiyecek malzemesi, Türkiye'nin dört bir köşesinden binlerce koli, Türk gazetecilerin gönderdiği 350 paket yiyecektir. Ayrıca İstanbul'da Türk Basın Birliği tarafından düzenlenen balonun hasılatı da Yunanistan'a gönderilecektir.[52] Aynı günlerde Yunanistan'a gıda yardımı göndermek üzere Attila, Tavil ve Adana vapurları hazırlanır.[53] Bu arada Yunanistan "kasvetli bir cenaze evi"[54] halini alır:[55]

" (...) Ölüler kamyon dolusu olarak mezarlığa taşınır. Orada her birine ayrı ayrı mezar kazmaya, adını şanını anmaya, kimsenin hali ve vakti yoktur. Büyük bir çukur kazılır, kamyon kamyon toplanan ölüler adsız bir yığın halinde, karmakarışık oraya dökülür..."

YUNANİSTAN'DA YAŞAYAN YAHUDİLERİN DURUMU

İşgal edilmiş Yunanistan'daki bir başka sıkıntı ise, Almanlar tarafından işgal edilen pek çok Avrupa ülkesinde olduğu gibi, burada da Nazilerin Yahudi nüfusa karşı giriştiği yok etme eylemleridir. II. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Yunanistan'da yaşayan Yahudilerin %70'i Selanik bölgesinde bulunurken, geriye kalanlar ise Atina (3 bin 500), Kavala (2000), Korfu (2000), İyonya (1950), Drama (1200), Larissa (1175), Kastoria (900), Volos (882) ve küçük merkezlerdeki Yahudilerdir.[56] Savaş öncesinde, en azından 1938 yılına kadar Yunanistan'daki Yahudi toplumu hakkında yeterli bilgiyi toplayan Berlin'deki Nazi yetkilileri, savaşın patlak vermesiyle beraber Yunanistan'da nasıl bir manzarayla karşılaşacaklarını da çok iyi bilmekteydiler. Almanlara göre, Yunanistan'da 70-80 bin civarında Yahudi bulunmaktaydı. Bunların bir kısmı asimile olmuş, Yunanca konuşan Romanya Yahudileriydi ve adalarda, Atina ve orta Yunanistan'da yaşamaktaydılar. Yahudilerle ilgili ellerinde yeterince bilgi olan Nazi subayları derhal harekete geçer. Hitler'in, baş ideoloğu Alfred Rosenberg'e Almanları Yahudiler konusunda eğitmeleri için Frankfurt'ta bir enstitü açmasını emretmesiyle; önce Fransız Yahudileri, ardından da Yunan Yahudileri üzerine çalışmalar başlatılır. 8 Nisan itibarıyla Selanik artık işgalcilerin insafına kalmıştır.[57] 23 Nisan 1941 günü Hitler'in sekreteri Borman'ı arayan Rosenberg, görev verdiği ekiplerin Balkanlar'da işbaşında olduğunu, ordu ve SS güçlerine bu konuda destek vermekten zevk duyduğunu bildirir. Bölgesel askeri yetkililer de yayımladıkları emirlerle Rosenberg Sonderkommandos adı verilen bu ekiplere her türlü desteğin sağlanmasını ister. Sadece Mayıs-Kasım döneminde otuzdan fazla subay ve akademisyenden oluşan bir ekip 49 sinagog, kulüp, dernek, okul, banka, gazete, kitapevleri ve hastanelerle altmıştan fazla evi ziyaret eder. Hemen bütün arşiv kaynaklarına, el yazmalarına, paha biçilemeyen dini yazılara, işlemelere, hatıra eşyalarına ve Yahudileri ilgilendiren her türlü doküman ve koleksiyona el konulur. Bundan hemen iki yıl sonra, Rosenberg'in 'Yahudi Sorununu Keşif Kütüphanesi' yetkilileri, ellerindeki 50 bini aşkın materyal arasında 10 binden fazla doküman ve kitabın Yunanistan'dan getirildiğini açıklar. Selanik'te yaşayanların, 'İsrail'in Anası'[58] diyerek övündükleri şehrin işgal edilmesinden hemen sonra, Yahudi gazeteleri Almanlar tarafından kapatılır.[59] Almanlar ayrıca şehirdeki cafe, lokanta, dükkan ve halkın kullandığı her yere Yahudi düşmanlığını ön plana çıkaran afişler ve duyurular astırmaya başlar. Almanların Yunanistan'ı işgal etmesi ve hemen arkasından Yahudilere yönelik kıyım harekatına girişmesinden hemen sonra -bunun bir sonucu olarak- 1943 yılı başlarında Selanik nüfusunun neredeyse beşte birini oluşturan Sefardim Yahudi topluluğunun tamamı[60], yalnızca birkaç hafta içerisinde Auschwitz'deki ölüm kamplarına gönderilir.[61]Bu kamplardan neredeyse hiçbir Sefardim Yahudisi sağ çıkmayacaktır.[62] Atina'daki İtalyan yetkilileri Yahudilerin ülke dışına çıkarılmaları konusunda bir türlü ikna edemeyen Almanlar, bunun üzerine kendileri harekete geçer ve Nazi üst düzey komutanı Adolf Eichmann'ın Selanik'te kendisine yardımcı olacak uzman kişi olarak Dieter Wisliceny'i tayin etmesiyle 50 bin Selanik Yahudisinin 6-8 hafta içinde ülke dışına çıkarılması planı hız kazanır. Yunanistan'da önce Selanik'te başlatılan ve Nazi SS taburlarına mensup özel po-

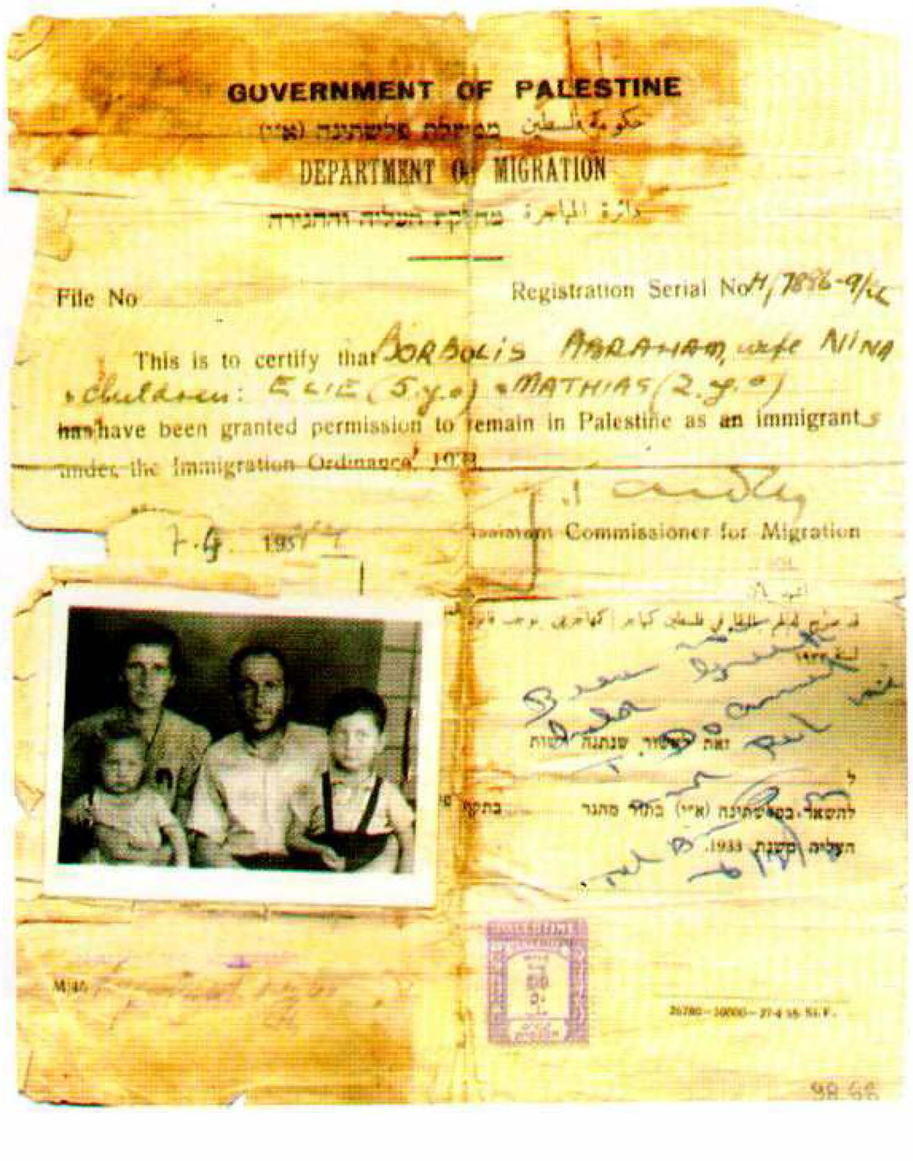

Filistin'e gönderilen Yunan Yahudilerinden bir aileye ait İngilizce, İbranice ve Arapça yazılı izin belgesi.

Fotoğraf: Yunanistan Yahudi Müzesi.

Polonya'daki Auschwitz Toplama Kampı'na götürülen Selanikli Yahudiler.

Fotoğraf: Yunanistan Yahudi Müzesi.

lis kuvvetleri tarafından toplanmaya başlayan Yunanlı Yahudilerin sayısı özellikle Haziran 1943 döneminde en üst noktaya ulaşır.[63] Temmuz 1942 tarihine kadar Yahudilere karşı toplu bir harekete girişmeyen Nazi subayları, Yunanistan'ın kuzeyinde General von Krenzski'nin şehrin Yahudi nüfusunu toplamaya ve bu insanları çalışma kamplarına göndermeye karar verdiğini açıklamasıyla yeni bir kampanya başlatır. İlk etapta, öncelikle 18-45 yaş grubundaki Selanik Yahudilerinin 11 Temmuz 1942 tarihinde Eleftheria Meydanı'nda toplanmaları ve kaydolmaları emredilir.[64] Aynı gün sabahın erken saatlerinde meydanda toplanan yaklaşık 10 bin kişi saatlerce yakıcı güneşin altında ve tepeden tırnağa silahlı Alman askerlerinin çemberinde tutulur. Güneşten korunmak için şapkalarını giymelerine bile müsaade edilmez.[65] Cumartesi olmasına rağmen dini kurallara aykırı şeyler yapmaları istenir, tekmelenir ve dövülürler. En acımasız davranışlardan birisi de, bayılıncaya kadar bu insanlara kültür fizik hareketleri yaptırılmasıdır. Pek çoğu tutuklanan, bazıları da komünist oldukları iddiasıyla kurşuna dizilen Yahudiler için artık yeni bir dönem başlar. Makedonya bölgesinde yol ve havaalanı inşaatlarında çalışmak üzere kendilerine kimlik kartı verilen bu insanlara, günlük 100 gram ekmek ve kabak çorbası verilir. Çoğu çalışma şartlarına dayanamayıp ölür, kalanlar da sıtma, açlık, güneş çarpması ve dizanteri sıkıntısı çekmeye başlar. Öncelikle Yahudi din görevlilerini aşağılayıcı davranışlarla toplamaya başlayan Nazi askerleri, daha sonra bu insanların apartman, dükkan ve fabrikaları başta olmak üzere bütün mal ve mülklerine el koyar. Bütün evler ve mağazalar yağmalanır, polis yetkilileri rüşvet karşılığı bu eylemlere göz yumar, karşı gelenler ise boş sokaklarda kurşuna dizilir. Trakya'nın değişik yerlerinden gelen Yahudilere ev sahipliği yapabilecek sinagoglar[66], kamuya ait yerler, okullar ve kütüphaneler yerle bir edilir, bütün yapıların duvarları, çeşmeler de dahil olmak üzere yıkılır ve buralarda muhtemelen saklandığı düşünülen paha biçilmez Yahudi eşyaları aranır. Alman SS subayları tarafından Selanikli Yahudilerle Polonya ve Almanya'dan getirilen Yahudilerden seçilerek görevlendirilen yaklaşık 200 görevli de hayatlarının bağışlanacağı ümidiyle kendi arkadaşlarına ve tanıdıklarına yapmadıkları işkenceleri bırakmazlar. Varlıklı Yahudiler para ve değerli eşyaları ellerinden alınıncaya kadar işkencelere tabi tutulur. Selanik'te tren istasyonunun hemen yakınındaki Baron Hirsch Kampı'nda tutulan pek çok Yahudi işkencelere maruz kalırken, kadınlar ve genç kızlar da Gestapo subaylarıyla bu sivil görevlilerin seks köleleri haline getirilir.[67] Almanların güvenilir kabul ettiği Yahudi görevliler de dahil olmak üzere askerler ve polisler de bu yağmalara katılır. Ekim 1942'ye kadar yapılan pazarlıklar sonrasında, Almanlar 3.5 milyar drahmi rüşvet karşılığında yaklaşık 7 bin civarında Yahudi'nin serbest bırakılmasını kabul eder. Ancak bu durum uzun sürmez. Aralık 1942 itibarıyla Selanik'in doğusundaki Yahudi mezarlığı Alman askerleri tarafından talan edilir ve mezar taşları, Katerini-Larissa yol inşaatında da olduğu gibi, kullanılmak üzere sökülür. Mezarlıklar öylesine talan edilmiştir ki, 1945 yılına gelindiğinde insanlar sokaklarda hâlâ mezar taşları üzerinde yürümektedir.[68] Mezarlıklardan sökülen taşlarla yol inşaatlarında çalıştırılmak üzere 9-10 bin civarında Selanikli Yahudi kamplara götürülür. Wisliceny ile Eichmann, koordinasyon halinde işgal edilen Balkanlar'daki Yahudileri "kesin çözüm"[69] için Auschwitz Kampı'na göndermeye uzun süre devam eder. Bu kampa gönderilen ilk Yahudiler ise Slovakya'dan getirilenlerdir ve hemen hepsi gaz odalarında hayatlarını kaybeder. Bu işbirliğinde görev alanlar arasında en az diğerleri kadar sadist ve acımasız olan Alois Brunner ve Dr. Max Merten isimli Nazi görevlileri de vardır. Bu arada ülkenin işgal edilmesiyle beraber ilk etapta Yunanistan'ın değişik bölgelerinden 12 bin 898 Yahudi tespit edilerek Alman işgal kuvvetlerine karşı koymak üzere askere yazılır.[70] Çoğunluğunu Selanik bölgesinde yaşayan Yahudilerin oluşturduğu 50. Alay ise bu konuda yapılan çalışmalara aktif olarak katılan ilk birlik olur. Yunan ordusuna asker olarak yazılan Yunanlı Yahudilerin 343'ü subay ve astsubaylardır. Savaşa katılarak burada hayatını kaybeden ve adını da I. Dünya Savaşı sırasında duyuran Albay Mordechai Frizis ise Yunan ordusundaki en yüksek rütbeli Yahudi subayıdır. Ancak Albay Frizis hayatını Yunanistan için veren son asker olmayacaktır.[71] Savaşın sonunda Yunan Yahudilerin kaybı 513 ölü ve 1412'si sakat olmak üzere toplam 3 bin 743 yaralıdır.[72] Özellikle Arnavutluk harekatı esnasında hayatını kaybedenler arasında İyonya bölgesinden Albay Errikos Levis, Selanik'ten Doktor Jean Allalouf, ayrıca yine İyonya bölge-

sinden Binbaşı Salvador Sarfaty, Joseph Varouth ve Leon Dosti de bulunmaktadır. Alman işgali sırasında cephelerde yaralanan ve sakat kalan Yunan Yahudileri hastanelerden alınarak Birkenau Kampı'na götürülür ancak bunlardan neredeyse hiçbirisi sağ kalmaz.

Özellikle Selanik bölgesindeki Alman tutuklamaları ve zorla göç faaliyetleri, Mart 1943 tarihinden itibaren başlar. Şehirdeki Yahudi nüfusunun teker teker evlerinden toplanarak kamplara götürülmesi faaliyetleri ise, şehirdeki Yahudi cemaatinin en yetkili kişisi olan Cevi Koretz tarafından Yahudi cemaatine ait arşivlerin Alman işgal kuvvetlerine teslim edilmesiyle gerçekleşir. Bu bağlamda Cevi Koretz işbirlikçi olarak değilse bile basitlikle suçlanır.[73] Atina'daki en yetkili Yahudi din görevlisi olan Elias Barzilai de Alman baskısı altında kalır ve kendisinden üç gün içinde bütün Yahudi cemaatiyle ilgili bilgileri yetkililere vermesi istenir. Kızılhaç görevlilerinden, kamplara götürülen Yahudilerden bir daha haber alınamadığı yönünde bilgi alan Barzilai ise, 23-25 Eylül 1943 döneminde Yunan yeraltı örgütü ELAS tarafından bilinmeyen güvenli bir yere kaçırılır. Yahudi din görevlileri tarafından ikna edilen yaklaşık 6 bin civarında aile hayatta kalma umuduyla evlerini terk eder ve evlerinin anahtarlarını Alman yetkililere vererek kalacak yer arama derdine düşer.[74] Normal şartlarda en fazla 2 bin insanın barınabileceği gettolarda 10 binden fazla Yahudi barınmak zorunda kalır. Gettoların etrafı yüksek ve kalın duvarlarla çevrilir, her tarafa makineli tüfekler ve köpekli nöbetçiler yerleştirilir. Gettolarda kalan insanların ellerinde ne kadar para ve değerli eşya varsa, hepsi Alman görevliler tarafından zorla toplanır ve yerine Polonya'da kullanılacağı ileri sürülen birer kağıt verilir. Bu gettolar, Polonya'ya sevk edilecek Yahudiler için ancak geçici barınma merkezleri olur. Polonya'ya gönderilen ilk trende, her vagonda 70 kişi olmak üzere her yaştan toplam 3 bin kişi bulunmaktadır. Vagonlara binmekte geç kalanlar, özellikle çocuklar ve yaşlılar ise Alman askerleri tarafından kırbaçla cezalandırılır. Bütün olumsuzluklara rağmen, başta küçük çocuklar olmak üzere bu insanlara yardım edenler arasında Yahudi olmayan diğer Yunanlılar da vardır. 15 Şubat 1943 tarihinden itibaren bütün Yahudilere, kollarında sarı yıldız işareti taşımaları, Yunanca ve İbranice 'Jude' ve 'Evraios' ibareleri bulundurmaları emredilir. Ayrıca bütün bölgede sıkıyönetim ve sokağa çıkma yasağı ilan edilir. Yahudilerin telefonları kullanması ve tramvaya binmesi, sinema, tiyatro gibi halka açık yerlere girmesi de yasaklanır. Bu arada Selanik Başpiskoposu Damaskinos ile polis şefi Angelos Evert de Yunan Yahudilerini içinde bulundukları kötü durumdan kurtarmak için ellerinden geleni yapmaya çalışır, ancak 25 Şubat 1943 sonrasında kısıtlamalar ve Yahudilere yaklaşım çok daha sert ve acımasız bir hal alacaktır. Yahudilerin diğer insanlarla bir araya gelmeleri ve konuşmaları yasaklanır. Alman kontrolündeki Yunan gazetesi *Apoyevmatini* ise 27 Şubat 1943 günü "Bunlardan Kurtulun" şeklinde bir başlık atarak Nazilerin nihai düşüncelerini başlığa taşır. Selanik'teki Alman konsolosu da Berlin'e gönderdiği 15 Mart 1943 tarihli mesajla, 2 bin 600 kişilik ilk Yahudi grubunun şehirden uzaklaştırıldığını bildirir. Yaklaşık 25-30 kişilik gruplar halinde arabalara bindirilen insanlar havasız ve zor koşullarda kamplara doğru yola çıkarılır. Pek çoğu da yollarda hayatını kaybeder. Altı ay devam eden Yahudilerin Auschwitz'e nakledilme süreci, özellikle Selanik bölgesinden 48 bin 974 Yahudinin diğer insanlarla bir araya gelmeleri ve konuşmaları yasaklanır. Alman kontrolündeki Yunan gazetesi *Apoyevmatini* ise 27 Şubat 1943 günü "Bunlardan Kurtulun" şeklinde bir başlık atarak Nazilerin nihai düşüncelerini başlığa taşır. Selanik'teki Alman konsolosu da Berlin'e gönderdiği 15 Mart 1943 tarihli mesajla, 2 bin 600 kişilik ilk Yahudi grubunun şehirden uzaklaştırıldığını bildirir. Yaklaşık 25-30 kişilik gruplar halinde arabalara bindirilen insanlar havasız ve zor koşullarda kamplara doğru yola çıkarılır. Pek çoğu da yollarda hayatını kaybeder. Altı ay devam eden Yahudilerin Auschwitz'e nakledilme süreci, özellikle Selanik bölgesinden 48 bin 974 Yahudinin buraya getirilmesi ve 37 bin 386 kişinin de derhal gaz odalarına götürülmeleriyle son bulur.

Hitler'in, baş ideoloğu Alfred Rosenberg'e Almanları Yahudiler konusunda eğitmeleri için Frankfurt'ta bir enstitü açmasını emretmesiyle; önce Fransız Yahudileri, ardından da Yunan Yahudileri üzerine çalışmalar başlatılır. Rosenberg Sonderkommandos adı verilen ekipler kısa bir süre içinde birçok kurumu ve haneyi gezip Yahudileri ilgilendiren her türlü doküman ve koleksiyona el koyar.

15 Mart 1943 tarihinden başlayarak Haziran ayına kadar devam eden Yahudilerin Auschwitz'e nakledilme süreci, özellikle Selanik bölgesinden 48 bin 974 Yahudinin buraya getirilmesi ve 37 bin 386 kişinin de derhal gaz odalarına götürülmeleriyle son bulur.

Fotoğraf: Yunanistan Yahudi Müzesi.

hudi'nin buraya getirilmesi ve 37 bin 386 kişinin de derhal gaz odalarına götürülmeleriyle son bulur.[75] Selanik'teki bütün konsoloslukları kapatan Almanlar sadece İtalyan konsolosluğunun açık kalmasına müsaade eder ve böylece bu konsolosluk yüzlerce Yahudinin kurtuluş ümidi haline gelir. Atina ve Selanik dışında

Alman SS subaylarının Selanikli Yahudilerle Polonya ve Almanya'dan getirilen Yahudilerden seçerek görevlendirdikleri yaklaşık 200 görevli de hayatlarının bağışlanacağı ümidiyle kendi arkadaşlarına ve tanıdıklarına yapmadıkları işkenceyi bırakmazlar. Varlıklı Yahudiler para ve değerli eşyaları ellerinden alınıncaya kadar işkencelere tabi tutulur. Kadınlar ve genç kızlar ise Gestapo subaylarıyla bu sivil görevlilerin seks köleleri haline getirilir.

pek çok bölgede de Yahudi avı devam etmektedir. Örneğin Jannina'da 1700 Yahudi, üç saat içinde ve 50 kilodan daha az özel eşyalarıyla kasaba meydanında zorla toplanır. 80 kamyonla önce Larissa, daha sonra da Atina'ya getirilen bu insanlar son yolculuklarını da trenle Austchwitz'e yapar. 2 Temmuz 1943 günü Orestiada ve Evros bölgelerinde yaşayan Yahudiler de 80-90 kişilik gruplar halinde 48 vagona tıka basa doldurularak Selanik'teki çalışma kamplarına gönderilir. Özellikle Balkanlar'da başlayan İtalyan ve Alman işgali sonrasında bu bölgede yaşayan Yahudi asıllıların Türkiye'ye kaçışları da devam eder. 1943 yılında Atina'dan İstanbul'a kaçmayı başarabilen bir Yahudi ise, Selaniklilerin kamplara değil, ölümün kaçınılmaz olduğu 'mezbahalara' götürüldüklerini belirtir.[76] Trenlerle götürülenler ise havasız ve su imkanının bulunmadığı vagonlarda hayatlarını kaybeder veya değerli eşyalarını almak isteyen askerler tarafından trenden atılarak öldürülür. 23 Mart 1944 günü Atina'da Melidoni Sokağı'ndaki sinagoğa gidenler silahlı askerler tarafından göz hapsine alınır ve yaklaşık 1000 kişi, bir gün sonra trenle Austchwitz'e götürülür. 320 erkekle 328 kadın, bizzat Dr. Mengele ve Carl Clauberg tarafından 'araştırmalar' için ayrılır.[77] Yahudilerin yanı sıra, Balkanlar'daki Çingeneler de kurşuna dizilir veya gaz odalarında katledilir. Birkenau Kadın Kampı'nda, sadece 1943'ün Ağustos ayında 438'i Yunanistan'dan getirilmiş toplam 498 kadın gaz odalarına kapatılır. Bu insanların yanmış cesetlerini toplamakla görevlendirilen genç Yahudiler de daha sonra aynı gaz odalarında öldürülürler. 2 Eylül 1944 tarihi itibarıyla Austchwitz Kampı'nda sadece 2 bin 469 Yunanlı Yahudi hayatta kalabilmiştir. Bu aşamada Türkiye'nin bu Yahudilere de yardımları olur ve söz konusu Yahudilerin bir kısmı Türkiye'ye kaçar. Bazı Yahudiler dağlardaki Yunan direniş güçlerine katılır. Diğerleri de Atina'nın Ortodoks aileleri tarafından korunur. Dağlara kaçan Yahudiler ise daha sonra bulabildikleri kayıklarla Türkiye sahillerine gelir. Kaçmaya çalışan Yahudilerle ilgili olarak Alman SS subayları tarafından yüklü ödüller verilmesine rağmen buna itibar edenlerin sayısı yok denecek kadar azdır. Ayrıca Trakya üzerinden Türkiye'ye giriş yapan insanlara da gerekli tıbbi müdahalede bulunulduktan ve yiyecek ihtiyaçları karşılandıktan sonra, taleplerine göre Kıbrıs veya Suriye'ye gitmeleri konusunda yardımcı olunur. Suriye'deki Fransız yetkililerin gelen mültecilere zorluk çıkarmamaları, mültecilerin Suriye sınırını tercih etmelerine neden olur. Suriye'ye kabul edilen Yahudilerden askerlik yaşında olanlar derhal askere alınırken, kalanlar da Filistin veya Mısır'a nakledilir.[78] Öte yandan, Berlin'deki İspanyol büyükelçilik yetkilileri Yunanistan'dan çıkarılan Yahudileri ülkelerine almaya hazır olduklarını belirtir ve Nazi subaylarıyla sert tartışmalara girerler. Aynı şekilde, Fransızlar da Atina'da Almanların Fransız asıllılara güvence vermesi yönünde girişimlerde bulunur. Almanlara göre nispeten 'daha insani' duygulara sahip olan İtalyanlar ise Almanlar tarafından rüşvet karşılığında kaçaklara göz yummakla suçlanmalarına rağmen, Yunanistan'daki Yahudilerin mümkün olduğunca ülkeyi terk etmelerine müsaade ederler.[79] Ancak Almanların 1943 yılından itibaren ülkenin her tarafında kontrolü ele almalarıyla İtalyan koruyuculuğu da son bulur.

Alman işgali altındaki Rodos, Zante, Lefkada ve Korfu adasında da Nazi politikalarını uygulamakta olan Alman işgal kuvvetleri Yahudi asıllı kişileri toplayarak kamplara sevk etmektedir.[80] Ancak bir yandan Yunanlıların Yahudilere destek vermesi, bir yandan Kızılhaç gemilerinin bu adalara geldiklerinde Yahudilerin içinde bulundukları korkunç durumu görüp bütün dünyaya duyurması ihtimali Almanları yavaş yavaş endişelendirmeye başlamıştır. Örneğin Zante belediye başkanı, adadaki 257 Yahudi asıllı Yunanlıyı Nazi subaylarına teslim etmeyi reddeder. Bu arada Türk pasaportlu Yahudi asıllı kimseler de Alman askerleri tarafından toplama kamplarına gönderilmek üzere hapse atılır. Türk konsolosluğunun girişimleri sonrasında Türk vatandaşı olduklarını belgeleyen 30 kişi bu kamplara gitmekten son anda kurtulur.[81]

SONUÇ

Savaş döneminde Polonya'da 3 milyon, Sovyetler Birliği'nde 700 binden fazla, Çekoslovakya'da 260 bin, Macaristan'da 180 bin, Litvanya'da 130 bin civarında Yahudi hayatını

kaybeder. Yunanistan'ın işgali sırasında ülkedeki Yahudi nüfusunun %87'sini oluşturan toplam 67 bin Yunan Yahudi'si hayatını kaybeder. Bu arada sadece Atina'da Almanlar tarafından kamplara gönderilen veya değişik şekillerde öldürülen Yahudi sayısı ise, Selanik nüfusunun beşte birini teşkil edecek şekilde 48 bin 974 kişidir. Austchwitz Kampı'ndaki kayıtlara göre, Yunanistan'dan getirilen Yahudilerin toplam sayısı 54 bin 533 olmuştur. Wisliceny ise bu sayının 60-65 bin civarında olduğunu belirtir.[82] Kampa getirilenlerden 12 bin 757'sinin kesinlikle gaz odalarında öldürüldüğü belirlenirken, geriye kalanlar da farklı şekillerde hayatlarını kaybeder.

Binlerce Yunanlının hayatını kaybetmesine, evinden barkından olmasına neden olan savaş 12 Ekim 1944'te Almanlar'ın ülkeden çekilmesiyle sona ererken, Yunanistan'ı 3 Aralık 1944'ten 1949'a kadar devam edecek kanlı bir iç savaş beklemektedir.

DİPNOTLAR

1 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914 - 1995)*. İstanbul, s. 407.

2 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914 - 1995)*. İstanbul, s. 407.

3 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914 - 1995)*. İstanbul, s. 407.

4 Selim Deringil, *Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul. Temmuz 1994, s. 123.

5 Şükrü S. Gürel, *Türk-Yunan İlişkileri* (1821-1939), Ankara, Eylül 1993, s. 48.

6 Edgar Schumacher'den tercüme eden Lütfullah Ecevit, *İkinci Dünya Harbi Tarihi*. Genelkurmay Başkanlığı yay., İstanbul, 1948, s. 100.

7 Hans-Adolf Jacobsen, *1939-1945 Kronoloji ve Belgelerle İkinci Dünya Savaşı*. Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, 1989, s. 31.

8 Dominique Eudes, *Kapetanios-Yunanistan İç Savaşı 1943-1949*. Belge yay., İstanbul, 1970, s. 18.

9 Dominique Eudes, age, s. 19.

10 Mark Mazower, *Inside Hitler's Greece. The Experience of Occupation 1941-1944*. Yale University Press, Londra, 1993, s. 18.

11 *Vatan*. 1 Ocak 1941.

12 Herbert Voon Moos, *age*. s. 107.

13 *Vatan*. 2 Ocak 1941

14 Stanley Casson, *Greece Against The Axis*, Hamish Hamilton Yay., Kent, 1941, s. 16.

15 Dominique Eudes, age, s. 19.

16 Richard Clogg, *Modern Yunanistan Tarihi*. İstanbul 1997, İletişim yay., s. 149.

17 *Vatan*. 12 Ocak 1941.

18 Stanley Casson, *age*. s. 24.

19 Cemil Koçak, age, s. 316.

20 Fahir Armaoğlu, age, s. 408.

21 www. armymilcmh_pgbookswwiibalkan

22 Selim Deringil, age, s. 134.

23 Dominique Eudes, age, s. 20.

24 Salih Polatkan, *age*. s. 264.

25 A. Suat Bilge, *Ankara Atina Lefkoşe Üçgeni*. Ekim 1996, Ankara, s. 19.

26 Almanya'nın Yunanistan'a karşı bir harekata geçmesinden hemen önce Türk hükümeti de sınırlarında meydana gelen bu olaylara seyirci kalmamaktadır. Konuyla ilgili olarak Arnavutluk cephesindeki muharebenin cereyan tarzlarını tetkik etmek için bir askeri heyet gönderilmesine karar verilir. BA, 030.18.01.01.94.21.12.

27 Lyn Rowland, age, s. 18.

28 Christopher Buckley, *Greece And Crete 1941*. Efstathiadis Group Yay., Atina, 1977, s. 114.

29 BA. 030.10.51.332.28 ve BA. 030.10.51.333.22

30 Mark Mazower, age, s. 5.

31 Stevan K. Pavlowitch, *A History of The Balkans 1804-1945*. Longman Yay., Singapur, 1999, s. 312.

32 Christopher Buckley, age, s. 155.

33 Selim Deringil, *age*. s. 139.

34 Orhan Türker, '1930'larda Türk-Yunan Dostluğu', *Tarih ve Toplum*. İstanbul, Kasım 1999, Sayı 191, s. 45.

35 *Milliyet*. 10 Ağustos 1974.

36 *Vatan*. 1 Ekim 1941.

37 *İkdam*. 28 Mayıs 1942.

38 *İkdam*. 31 Mayıs 1942.

39 *Vakit*. 29 Mart 1942.

40 Mark Mazower, age, s. 32.

41 Richard Clogg, *age*, s.157.

42 İtalyan ve Alman işgaline uğraması sonrasında açlık ve sefalet içinde kalan Yunanistan'a Türkiye'nin yaptığı askeri, ekonomik ve insani yardımlarla Yunan adalarından ve Yunanistan'dan kaçan insanlarla ilgili olarak Türkiye'de yapılan girişimler, aşevleri, mülteci kampları ve göçmenler konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Ulvi Keser, *Yardım Et Komşu. İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Yunanistan'a Yardım Faaliyetleri*. Kıbrıs Türk Kültür Derneği Yay., Ankara, 2005.

43 Ailesini kaybetmiş ve savaşta ortada kalmış binlerce Yunanlı çocukla ilgili en güzel çalışmalardan birisi, bizzat kendi hayatını kaleme alan Lyn Rowland'ın *The Survival of Titch* isimli kitabıdır.

44 *Kızılay* dergisi, Sayı 20, Haziran 1946, Ankara. (Makalenin yazarı belli değildir.)

45 Lyn Rowland, age, s. 18.

46 Richard Clogg, *age*. s.156.

47 Mark Mazower, age, s. 55.

48 *İkdam*. 22 Ocak 1942.

49 *İkdam*. 22 Ocak 1942.

50 Lyn Rowland, age, s. 19.

51 *Ulus*. 22 Ocak 1942 ve *Vakit*. 19 Ocak 1942.

52 *İkdam*. 21 Ocak 1942.

53 BA, 030.10.169.173.37. Dışişleri Bakanlığı'nın, Başbakanlık makamına 24 Kasım 1941 tarihli yazısı.

54 *Vakit*. 29 Mart 1942.

55 Agg, 29 Mart 1942.

56 Savaş sonuna kadar Yunanistan'da 600 binden fazla sivil insan hayatını kaybeder, ayrıca 400 bin ev ve 1800 köy yerle bir edilir. Lyn Rowland, age, s. 21.

57 Stanley Casson, age, s. 133.

58 Mark Mazower, age, s. 238.

59 Selanik, 1912 yılında Yunan Krallığı'na katıldığında şehir nüfusunun yarısından çoğu Yahudi'dir. Geriye kalan nüfus ise Türkler, Bulgarlar ve diğerlerinden oluşmaktadır. Selanik'te bulunan Sefardim Yahudileri, 1492 yılında İspanya'dan sürüldüklerinde Osmanlı İmparatorluğu'nun sığınma hakkı tanıdığı Yahudilerin torunlarıdır. Bunlar Selanik'te bulunan 30'dan fazla sinagoga gider ve İbranice yazıya geçirdikleri 15. yüzyıl İspanyolcası olan Ladino, yani Yahudi İspanyolcası konuşurlar.

60 Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği, *Tarih 2002*, İstanbul, Aralık 2002, s. 63. Yunanistan Yahudileri ile ilgili olarak ayrıca bakınız Richard Clogg, *age*. s. 161.

61 Mark Mazower, *age*. s. 238.

62 Richard Clogg , age, s. 151.

63 Bu dönemde Selanik'te iki katlı bir binayı kendisine karargâh olarak seçen Gestapo mensupları, öncelikle Yahudi cemaatinin ileri gelenlerini Rosenberg Gestapo Taburu'na teslim eder. Almanlar burada kullanmak üzere iki araba tahsis eder. Bunun hemen arkasından iki hafta sonra bütün Yunanlı Yahudilerin bu ofise gelerek kayıt yaptırmaları emredilir. Kampa gelen 3 yaşın üzerindeki herkese, üzerinde kayıt numarasının da bulunduğu sarı renkli bir bez verilir ve Alman işgalindeki bütün bölgelerde ve bütün toplama kamplarında olduğu üzere bunları kollarında taşımaları istenir. Kurulan bu ofis sayesinde, duyurulacak emirler Yunan gazeteleri tarafından değil, bu ofis aracılığıyla duyurulur. Böylece ülkede yaşayan diğer insanlar Yahudi cemaatinin başına gelenler konusunda bilgi sahibi olamaz. Hayatın giderek yaşanmaz bir hal aldığı dönemde bu insanlara en geç 4 gün içinde Selanik'te belirlenen 5 bölgede toplanmaları ve buralarda 5 kişi bir odada olacak şekilde yaşamaları emredilir. Ancak daha sonra bu evler de boşaltılır ve bu insanların evlerin bodrum katlarında ve sağlıksız şartlarda yaşamaları istenir. Yunanistan Dışişleri Bakanlığı ve Atina Üniversitesi Siyasal Bilgiler Bölümü, *Documents On The History of The Greek Jews*. (Derleyen Photini Constantopolou ve Thanos Veremis) Kastaniotis Press, Athens, 1998, s. 257.

64 Aynı uygulama Atina'da da yapılır ancak bütün tehditlere ve ölüm korkusuna rağmen 8 bin Yahudiden sadece 1200'ü Alman yetkililere giderek kayıt altına alınır.

65 Mark Mazower, age, s. 239.

66 Almanlar bu sinagoglardan birisini atlarının muhafazası için ahır olarak kullanırken, savaş sonrasında şehirdeki 30 sinagogdan geriye sadece bir sinagog nispeten sağlam kalmıştır.

67 Yunanistan Dışişleri Bakanlığı ve Atina Üniversitesi Siyasal Bilgiler Bölümü, age, s. 259.

68 Bugün bile o dönemde Almanlar tarafından inşa edilmiş yapıların duvarlarında Agios Dimitrios Kilisesi'nin duvarlarında olduğu üzere bu mezarlardan sökülmüş taşlar kolaylıkla görülebilmektedir.

69 Mark Mazower, age, s. 240.

70 Yunanistan Dışişleri Bakanlığı ve Atina Üniversitesi Siyasal Bilgiler Bölümü, age, s. 34.

71 Hayatını gaz odasında kaybeden ve ismi bilinmeyen bir Yunan Yahudisi, bıraktığı bir notta, "Sevgili arkadaşlarım Dimitrios Athanasios Stefanides, Ilias Cohen, Georgios Gounaris ve bütün arkadaşlarım, Atinalı Smaru Eframidou, diğerleri ve her zaman inançlı bir yurttaşı olduğum anavatanım Yunanistan hepinizi hep hatırlayacağım." diye yazar. Mark Mazower, age, s. 258.

72 Yunanistan Dışişleri Bakanlığı ve Atina Üniversitesi Siyasal Bilgiler Bölümü, age, s. 34.

73 Yunanistan Dışişleri Bakanlığı ve Atina Üniversitesi Siyasal Bilgiler Bölümü, age, s. 35.

74 Mark Mazower, age, s. 241.

75 Bir iddiaya göre, 1947 yılı itibarıyla Selanik'te 2 binden daha az Yahudi kalmıştır. Mark Mazower, age, s. 245.

76 Mark Mazower, age, s. 245.

77 Mark Mazower, age, s. 252.

78 Yunanistan Dışişleri Bakanlığı ve Atina Üniversitesi Siyasal Bilgiler Bölümü, age, s, 284.

79 Mark Mazower, age, s. 248.

80 Korfu'da bir Yahudiye sigara ikram eden bir Yunanlı rahibi gören Alman askeri, Yahudiyi hiç tereddüt etmeden tek kurşunla öldürür ancak rahibi öldürmesine Yunanlı polis tarafından müsaade edilmez. Alman askerine göre, öldürülen bu Yahudi adadaki 'en şanslı' Yahudidir.

81 *Yakın Tarihimiz Ansiklopedisi. Milliyet*, s. 204. İstanbul, (Yayın tarihi belli değil.)

82 Kamptan sorumlu olan Alman yetkililer başta Höss, Eichmann ve Wisliceny olmak üzere bu Yunan Yahudilerinin 'kalitesiz' olduklarına karar verince, bu insanların hiçbirisi kamplardan kurtulamaz. Mark Mazower, age, s. 256.

TÜRKİYE'DE BİR AMERİKAN OKULUNUN DOĞUŞ ÖYKÜSÜ:

İZMİR AMERİKAN KOLEJİ

American Collegiate Institute'ın (ACI) ilk kırk yılı boyunca öğrencilerin büyük bölümü Hıristiyanlar (Rum, Ermeni ve Avrupalılar) ile birkaç Museviden oluşmaktaydı. Bu dönemde okulun öğrencileri arasında az sayıda Müslüman Türk kızı bulunmaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu'nda Müslüman ailelerin çocuklarını başka dini inanca veya cemaate bağlı okullara göndermeleri yaygın değildi. Okula 1882 yılında başvuran ilk Türk kızı, 'önde gelen bir Türk subayı'nın kızıydı; ancak derslere devam edip etmediği belgelerde bulunmamaktadır.

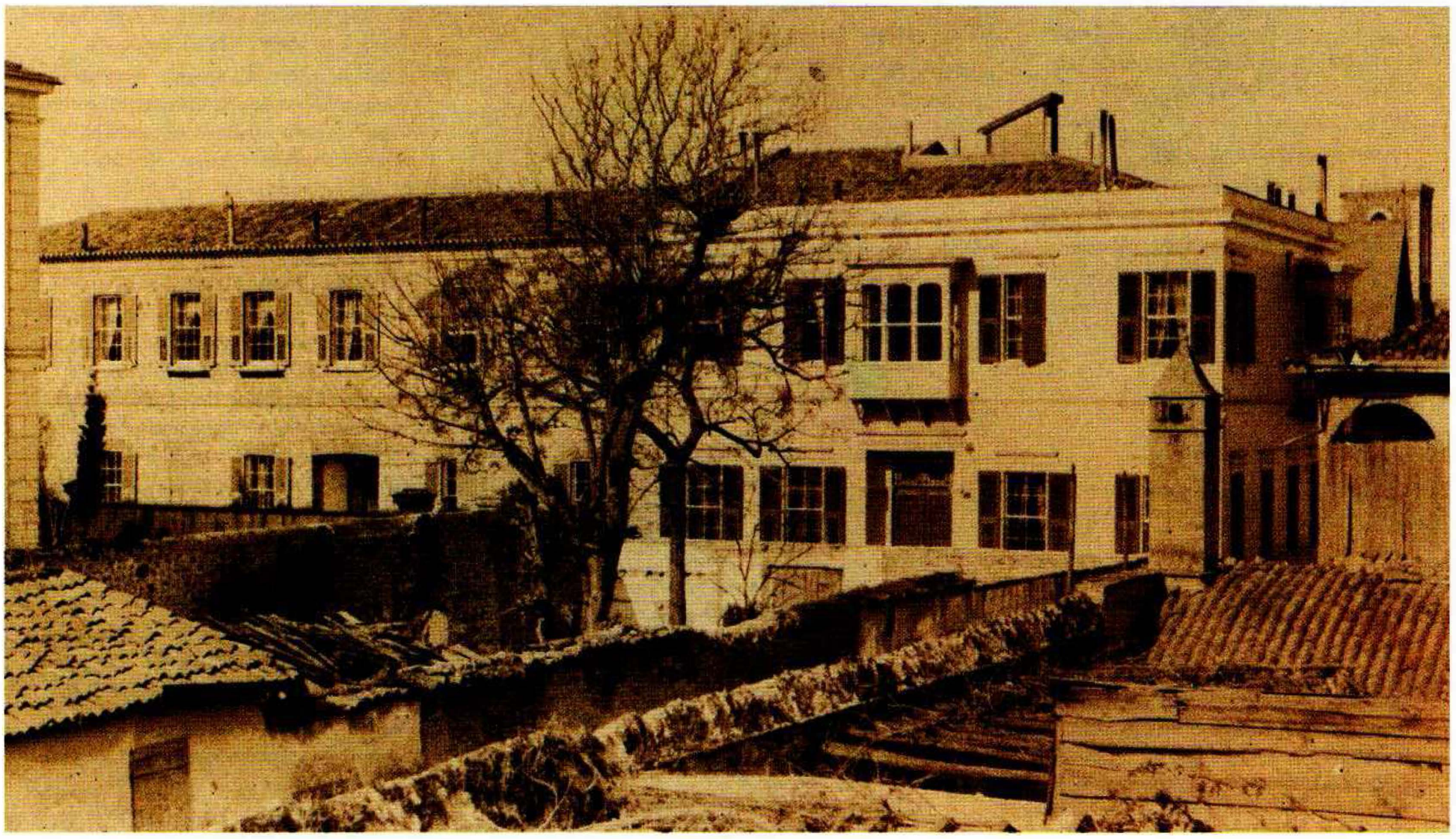

İzmir Amerikan Koleji ana bina, Basmane.

BRİAN JOHNSON
ÇEVİRİ: HANDAN CİNGİ

American Board of Commissioners for Foreign Missions'ın (ABCFM) Osmanlı İmparatorluğu'nda görev yapacak ilk üyeleri olan Pliny Fisk ve Levi Parsons Filistin'de bir misyon kurmak üzere 1819 yılının sonlarında Boston'dan hareket ettikleri zaman, aslında gitmeyi hedefledikleri ilk yer imparatorluğun ana giriş kapısı olan İzmir Limanı'ydı. 1820 yılının Ocak ayında buraya ulaşmalarıyla ABCFM'nin Anadolu'daki varlığı başlamış, İzmir de çalışmaların ilk merkezi konumuna gelmiş oldu. Çeşitli milletlerden insanların ticaret yaptığı şehir, Osmanlı İmparatorluğu'nun her köşesiyle mükemmel bir bağlantıya sahipti. İzmir'de oturan yabancılar mülk edinebilmekte, ibadetlerini kendi dinlerinde serbestçe yerine getirmekteydiler.

Ne Parsons ne de Fisk İzmir'de sürekli bir Amerikan Bord mevcudiyetini görecek kadar yaşadılar. Parsons 1822'de Filistin'e giderken yolda, Fisk ise üç yıl sonra Suriye'de öldü. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki olumsuz politik şartlar, ABCFM'nin İzmir'de sürekli olarak yerleşmesi-

En dikkat çekici husus, ACI'de belirli bir Hıristiyanlık doktrini ya da İncil eğitiminin olmamasıydı. Öğrenci ailelerinin taleplerini karşılamak üzere Ulum-i diniyye'yi bir Türk öğretmen veriyordu. Kuran okuma dersine de "Türk öğrencilerin farklı ibadetlerine mümkün olduğunca anlayış göstermek üzere" izin verilmekteydi. Öğretmenler evrensel değerleri vurgulamaktaydı. Bunlar, 'dürüstlük, düzen, barışseverlik ve kardeşlik'in yanı sıra 'Tanrı'nın yüceliği ve iyiliği' idi.

ne 1833 yılına kadar engel oldu. 1822'den beri faaliyetini Malta'da sürdürmekte olan matbaa, çalışmalarının bir bölümünü bu tarihte İzmir'e aktardı. Kent böylece ABCFM'nin 'merkez'i durumuna geldi. Bir sonraki yüzyıl boyunca İzmir, özellikle eğitim alanında, faaliyetlerin odağı olmayı sürdürecekti.

Başlangıçta ABCFM'nin eğitim girişimleri düzensiz bir şekilde sürdü. 1830'larda Bord, İzmir'de yeni öğretim yöntemlerini uygulamaya koydu. Bu yöntemler arasında hayrat okullarında çok kullanılan 'Lancasterian' sistemi bulunmaktaydı ve Rum Ortodoks Kilisesi'nin ileri gelenleri bu sistemi kendi eğitim kurumlarının bazılarında kullanmak üzere benimsediler. ABCFM kendi okullarını da açtı; bu okullarda eğitim, o yörede yaşayan öğretmenler tarafından verilmekteydi. Yerel kiliselerin din adamları kendi cemaatlerinin kurumlarına Amerikalıların yaptığı katkıları takdirle karşılıyordu ancak, Protestanlık inancının ve fikirlerinin öğretildiği bağımsız okullara, bu okullara giden çocuklar üzerindeki etkilerini kaybedecekleri korkusuyla karşı çıkmaktaydılar. Daniel Temple, merkezin 1835 yılı itibarıyla İzmir'de 200'den fazla Rum öğrencinin devam ettiği üç okula sahip olduğunu anılarında anlatmaktaydı. Ancak Rum Ortodoks ileri gelenlerinin karşı koyması sonucunda, 1836'da okulların kapatılması kaçınılmaz oldu. Yine o sıralarda, Ermeni kızlar için kurulan bir Bord okulu da açılışından bir hafta sonra Ermeni cemaatinin liderleri tarafından devralındı.

Tüm aksiliklere rağmen, takip eden kırk yıl boyunca ABCFM'nin İzmir'e atadığı üyeleri değişik aralıklarla okul açmayı sürdürdüler. Kentin Musevi halkına yönelik çalışmalara örnek olması açısından, ömrü kısa süren ve Musevi erkek çocuklar için 1854 yılında açılan bir okuldan söz etmek mümkün. Bu okulda aritmetik, okuma, yazma, Hıristiyanlık Kutsal Kitabı'ndaki tarih ve İngilizce konuşma dersleri veriliyordu. Okula yirmi öğrenci devam ederken ve yatılı kısım da açılacakken, Hahambaşı'nın Osmanlı yetkililerine, büyük olasılıkla aşikâr bir din eğitimi yapıldığı konusunda şikâyette bulunması üzerine okul kapatıldı. Bölge-

1923-24 yıllarında İzmir'in Göztepe semtinde açılan 'yeni' American Collegiate Institute'ın öğrenci ve öğretmenleri (1924-25). Olive Greene ortada oturuyor; sağda ACI'nin ilk Türk müdür yardımcısı İbrahim Taner bulunuyor.

(American Collegiate Institute, İzmir)

ACI'nin Basmane'deki ana binasının önünde öğrenciler ve öğretmenler.

(Özel Koleksiyonlar The American College of Greece, Aghia Paraskevi, Atina)

Basmane'deki kampüs 1922 Eylül'ündeki İzmir yangınında tamamen kül oldu. Öğretmen ve öğrencilerin çoğu ülkeyi terk ettiler. ACI'nin müdürü Emily McCallum, Basmane'deki okulun öğrencilerinden oluşan çekirdek bir grupla 1923 yılında Atina'da American Junior College for Girls'ı açtı. Daha sonraları Pierce College adını alan bu kurum, bugün de American College of Greece'e bağlı olarak varlığını sürdürmektedir.

deki din adamlarının sürekli direnişine göğüs germek zorunda kalmak, mali kaynak ve personel sınırlamalarıyla karşı karşıya olmak gibi nedenlerden dolayı Bord'un İzmir'deki eğitim girişimlerinin hiçbiri uzun süreli olmadı.

ACI'NİN KURULUŞU

1876 yılında ABCFM, İzmir'deki çalışmalarını canlandırmak amacıyla, 1853 yılından 1869 yılına kadar Türkiye'nin değişik bölgelerinde hizmet vermiş olan Maria West'i görevlendirdi. Maria West, 1876 ile 1879 yılları arasında özellikle İzmir'deki Ermeni halk için eğitim de dahil olmak üzere çeşitli alanlarda çalışmalar yaptı. Kente gelişinin hemen ardından bir Ermeni okulunda öğretmenlik yapmaya başlayarak haftada dört gün kız öğrencilere İngilizce, müzik ve beden eğitimi dersleri verdi. Doğrudan din eğitimi vermesini okul yönetimi engelledi, ancak derslerinde Tanrı'dan söz etmesine ve ahlaki değerler üzerine eğitim yapmasına izin verildi. Miss West'in etkisiyle müfredata ev ekonomisi ve muhasebe dersleri bile eklendi.

Sonraki iki yıl boyunca Miss West hem okula hizmet verdi hem de İzmirli Hıristiyanlar arasında Protestanlığı yaymak için çaba gösterdi. 1878 yılında, kendi eğitim kurumunun temelini atma zamanının geldiğini düşünerek kentin Ermeni nüfusunun oturduğu bölgede kiralanan bir evde gündüzlü bir okul açtı. Kendisine yardım eden iki kişi vardı; biri, Merzifon'da genç kızlar için açılmış Bord'a bağlı yüksek okulun bir mezunu, diğeri de İskoçyalı yardımcısıydı. Okula hem kızlar hem de erkekler kayıt yaptırabiliyor, öğrencilerden az miktarda bir ücret alınıyordu. Sonbaharda öğrencilerin sayısı 35'ten 50'ye çıktı. Din eğitimi ve İngilizce dersleri müfredatın ana unsurlarını oluşturmaktaydı.

Miss West okulunu açtıktan sonra İzmir'de uzun süre kalmadı. 1879 yılında, bağımsız projeler üstünde çalışmak için İstanbul'a taşındı; Bord da Maria West'in yaptığı çalışmaları üstlenmesi için Marcellus Bowen'ı İzmir'e gönderdi. Bowen, kız ve erkek öğrenciler için ayrı ayrı eğitim kurumları oluşturdu ve 1880 yılında hazırladığı raporda kız okuluna 40, erkek okuluna 25 öğrencinin kayıt yaptırdığını bildirdi. Başlangıçta öğrenciler aynı binayı paylaşmaktaydılar; ancak 1881 yılında iki kurum farklı binalarda eğitime başladı.

ABCFM ile işbirliği yaparak çalışan Woman's Board of Missions (WBM) adlı kadın yan kuruluşu 1882 yılında Mary Lyon Page'i kız okuluna müdür olarak atadı. Kurum Page'in önderliğinde çok gelişti; 1885 yılında 69'u Ermeni, 11'i Rum ve dördü İngilizden oluşan 27 yatılı ve 57 gündüzlü öğrencinin kayıt yaptırdığı bildirildi. Daha fazla binaya ihtiyaç vardı; bu

ihtiyacı karşılamak üzere okul, yıllardan beri kiracısı olduğu araziyi satın aldı. WBM'den sağlanan kaynakla, okulun ilk mezunlarını verdiği yıl olan 1886'da yeni bir binanın inşaatına başlandı. Basmane'de, yeni inşa edilen Protestan kilisesinin yanında yer alan bina 1887 yılında tamamlandı; içinde ilkokul ve daha yüksek sınıflar için dershaneler bulunmaktaydı.

Sağlığı bozulan Mary Page 1886 yazında müdürlük görevinden ayrılarak Amerika Birleşik Devletleri'ne döndü. Mary Page'den görevi devralan Agnes McCartney Lord ve daha sonra Emily M. McCallum'un yönetimlerinde, o zamanki adıyla American School for Girls (Amerikan Kız Okulu), takip eden on yıl boyunca gelişimini sürdürdü. ABCFM ve WBM'nin yaptığı sürekli yatırım, uzun sürelerle hizmet veren kendini adamış idareci ve öğretmenlerin önderliği ile dini ve ahlaki eğitimin yanı sıra üstün akademik eğitimin de vurgulanması, okulun güç kazanmasına katkıda bulundu ve okula başlıca desteği sağlayan Ermeni ve Rum cemaatlerinin ilgisinin artmasına neden oldu. 1898 yılına kadar geçen süre içinde kurum ilkokul, ortaokul ve lise olmak üzere üç ana bölüme ayrılmış ve üniversiteye hazırlık programı olduğunu belirten 'American Collegiate Institute for Girls' (ACI) adını almıştı. Dört yıl sonra Miss McCallum toplam 160 öğrencinin kaydolduğu haberini veriyordu. *Missionary Herald*'da yayımlanan bir raporunda, "Şimdi en büyük ihtiyacımız daha çok bina" diyor ve ekliyordu: "Tüm ev okul olarak kullanılıyor; yemek odalarını, koridorları hatta yatak odalarını bile bazen dershane olarak kullanmak zorunda kalıyoruz."

ABCFM'nin İzmir'deki merkezinde çalışan üyeleri yeni binalar araştırıp satın almak amacıyla 1904 ve 1907 yıllarında komiteler oluşturdular. Ancak 1910 yılına kadar yer darlığı sorunu hâlâ çözümlenememişti. Anaokulu, ilkokul, ortaokul, lise ve öğretmen okulu olarak beş bölüme ayrılmış olan ACI'nin öğrenci sayısı 302'ye yükselmişti; bu öğrenciler yalnızca 1887'de kurulan okulda değil, yakındaki üç ayrı binada da eğitim görmekteydiler. Basmane semti, ACI'nin büyüklüğü ve geleceği dikkate alındığında yetersiz bulunuyor, İzmir'in banliyösünde yeni bir tesis kurulması planları tartışılıyordu. 30 Ocak 1911 tarihinde, okul binalarından birinin üst katının harap olmasına neden olan yangın bu girişimi hızlandırdı. Tahribatın onarıldığı ve mevcut kampüsün yenilendiği sıralarda bile misyonerler yeni bir yer arama çabalarını sürdürdüler. Yangının üstünden dokuz ay geçmişti ki, Göztepe'de 2 bin 700 liraya alınacak arazinin bağlantıları yapıldı. Satış 1912 Temmuz'unda gerçekleşti. Yedi ay sonra da merkez, bitişikteki parselin 300 liraya satın alınmasını onayladı.

Arsanın satın alınması, yeni okulun inşası konusunda sadece ilk adımdı. İnşaat için ek mali kaynaklar gerekmekteydi; yalnızca idare binasının ve öğretmen lojmanlarının tahmini bedeli 52 bin dolardı. 1914 yılında başlayan I. Dünya Savaşı ile birlikte ortaya çıkan mali güçlükler ve diğer zorluklar işlerin gecikmesine neden oldu. American Collegiate Institute'ın (İzmir Amerikan Koleji - ACI) Göztepe kampüsünde çalışmaların başlaması için on yıla yakın bir süre

ACI'nin Türk öğrenciler için açılan şubesinin öğrencileri, 1920'li yıllar.

(American Collegiate Institute, İzmir)

geçmesi gerekecekti. Bu arada da okul İzmir'in başka bir semtinde tamamen farklı bir şube açtı.

YENİ BAŞLANGIÇLAR VE 'YENİDEN KURULUŞ'

American Collegiate Institute'ın (ACI) ilk kırk yılı boyunca öğrencilerin büyük bölümü Hıristiyanlar (Rum, Ermeni ve Avrupalılar) ile birkaç Museviden oluşmaktaydı. Bu dönemde okulun öğrencileri arasında az sayıda Müslüman Türk kızı bulunmaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu'nda Müslüman ailelerin çocuklarını başka dini inanca veya cemaate bağlı okullara göndermeleri yaygın değildi. Okula 1882 yılında başvuran ilk Türk kızı, 'önde gelen bir Türk subayı'nın kızıydı, ancak derslere devam edip etmediği belgelerde bulunmamaktadır. 1901-02 eğitim yılında ACI'de 'küçük bir Türk kızı' ve 'kızkardeşi' de bulunmaktaydı, fakat belirtilmeyen bir sebeple okulu bırakmak zorunda kalmışlardı. Devam kayıtlarında ACI'de 1912-13 ders yılında bir, 1913-14 ders yılında da dört Müslüman Türk öğrenci olduğu görülmektedir.

1898 yılına kadar geçen süre içinde kurum ilkokul, ortaokul ve lise olmak üzere üç ana bölüme ayrılmış ve üniversite hazırlık programı olduğunu belirten 'American Collegiate Institute for Girls' (ACI) adını almıştı. Dört yıl sonra Miss McCallum, toplam 160 öğrencinin kaydolduğu haberini veriyordu.

9. ACI'nin Türk öğrenciler için açılan şubesine erkek çocuklar da kayıt yaptırabilmekteydi, 1920'li yıllar.

(American Collegiate Institute, İzmir)

1919 yılının ilkbaharında ACI'nin eski Türk öğrencilerinden Bedia Hanım adında biri ve İzmir'deki International College (IC) mezunlarından olan erkek kardeşi Remzi Bey, American Collegiate Institute öğretmenlerinden Olive Greene'e, Amerikan Bord'un Türk çocukları için bir okul açmasını önerdiler.

Miss Greene'in notlarına göre, ACI'nin Müslüman mahallesine uzak olması ve Ermeni mahallesi içinde bulunması pek çok Türk çocuğunun okula gelmesini imkansız hale getirmekteydi. Ancak Türkler, yine Greene'in ifadesiyle, "'okullarımızın sağladığı' türden eğitimi almak için istekli" idiler. Miss Greene'in "pek çok Amerikalı kızın İzmir'de bir Türk okulunda ders vermek için seyahat etmeye ve deneyim yaşamaya can atabilecekleri"ni söylemesi üzerine Remzi Bey ve kız kardeşi bu fikre karşı çıktılar. Onların tercihi, ABCFM tarafından atanmış kişilerin çalıştığı sürekli bir okuldu, hatta bu girişimi teşvik etme ve bir binanın donanımını yapma sözü de verdiler. İzmir'deki Amerikan Bord üyeleri, böyle bir okulun ACI'nin şubesi olarak açılmasını onayladılar ve Yunan işgali ardından okulun öğrencilerinin ve

ailelerinin şehri terk etmesinden sonra bile bu projeye sadık kaldılar. 1919 yılının Ekim ayının başlarında Olive Greene müdür olarak yeni okulu, Salhane semtinde kiralanan bir binada açtı. Başlangıçta 15 civarında öğrenci kaydoldu, ancak takip eden haftalar içinde bu sayı 60'a yükseldi. Okula farklı yaşlardan kızlar ve küçük erkek çocuklar kabul edilmekteydi. Tüm öğrenciler ücret ödemekteydi; müfredat ise aritmetik, İngilizce, Türkçe, resim, dikiş, jimnastik ve müzik derslerinden oluşmaktaydı. Öğretim hem İngilizce hem de Türkçe olarak yapılmaktaydı; eğitim kadrosunda Türk öğretmenler de görevlendirilmekteydi. En dikkat çekici husus ise belirli bir Hıristiyanlık doktrini ya da İncil eğitiminin olmamasıydı. Bunun da ötesinde, öğrenci ailelerinin taleplerini karşılamak üzere Ulum-i Diniyye (İslami din dersleri) cuma günleri bir Türk öğretmen tarafından verilmekteydi. Kuran okuma dersine de "Türk öğrencilerin farklı ibadetlerine mümkün olduğunca anlayış göstermek üzere" izin verilmekteydi, ancak bunun ders dışı ve okul dışı bir etkinlik olarak düzenlenmesi velilere bırakılmıştı. Belirli dini kurallar yerine, öğretmenler günlük yaşamda yer alan evrensel değerleri vurgulamaktaydı. Bunlar, 'dürüstlük, düzen, barışseverlik ve kardeşlik'in yanı sıra 'Tanrı'nın yüceliği ve iyiliği' idi.

Salhane'deki öğrenciler yıl içinde fırsat oldukça Basmane'deki ACI kampüsünü ziyaret ediyorlardı. Olive Greene çocukların 'esas okul' ile kurdukları bağlantıdan mutluluk duyduklarını yazmaktaydı. Kısa süre sonra Türk öğrencilerin okuduğu şubeyi, o sırada kolej olma sürecindeki esas kuruluşla ACI'nin Göztepe'deki okulunda, bir kampüs içinde birleştirme çabaları başladı. Yönetim 1921 yılı yazında, yeni elde ettiği bir mali kaynağı kullanarak mevcut bir yapı olan bağ evini onarıp girişe de küçük bir bina inşa ettirdi. Böylece Olive Greene, birlikte çalıştığı arkadaşları ve Türk öğrenciler Salhane'deki kiralık yerlerinden çıkarak üçüncü ders yıllarına Göztepe'de başladılar. 1922 yılında, yeni kampüste yapımı öngörülen bir dizi büyük binadan ilkinin projesi hazırlanarak temeli atıldı. Projeyi yapanlar, binanın Basmane'den gelecek öğrenciler için bir yıl içinde hazır olacağını tahmin ediyorlardı.

Ancak savaşın neden olduğu karışıklık ve tahribat ACI'nin kaderini değiştirdi. Basmane'deki kampüs 1922 Eylülü'ndeki İzmir yangınında tamamen kül oldu. Öğretmen ve öğrencilerin çoğu ülkeyi terk etti. ACI'nin müdürü Emily McCallum Basmane'deki okulun öğrencilerinden oluşan çekirdek bir grupla 1923 yılında Atina'da American Junior College for Girls'ı açtı. Daha sonraları Pierce College adını alan bu kurum, bugün de American College of Greece'e bağlı olarak varlığını sürdürmektedir.

Olive Greene de 1922 yılında Türkiye'den ayrılmıştı. ACI'yi İzmir'de yeniden açmayı kafasına koyan Greene ertesi yılın Eylül ayında şehre döndü. Basmane kampüsü kül olmuştu, hemen hemen hiçbir maddi olanak yoktu fakat Miss Greene 1 Ekim 1923'te Göztepe'de dersleri başlattı. 16 öğrenciyle başlayan ders yılı 1924 Haziran'ında sona ererken, öğrenci sayısı 81'di. Miss Greene dört ay sonra resmi makamlardan onay aldı. Okulun Türkçe resmi adı 'İzmir Göztepe Amerikan Mektebi' olacak, İngilizce adı da American Collegiate Institute olarak kalacaktı. Takip eden yıllar boyunca Olive Grene ve halefleri yeniden kurulmuş olan ACI'yi ülkenin önde gelen özel liselerinden biri haline getirmek üzere, Türkiye Cumhuriyeti'nin laik eğitim politikalarının kuralları çerçevesinde şekillendirecekti. İzmir'in çağdaş American Collegiate Institute'ı bugün bu statüye sahip olmaktan gurur duymaktadır.

Olive Greene (1883-1966) (ortada), 1919 yılında İzmir'in Salhane semtinde Türk öğrenciler için açılan ACI şubesinin iki öğretmeni ile.

(American Collegiate Institute, İzmir)

American Collegiate Institute'ın en uzun süre görev yapan öğretmen ve yöneticilerinden biri olan Emily McCallum (1858-1956). 1923 yılında Miss McCallum'ın Atina'da açtığı, bugün Pierce College olarak varlığını sürdüren American Junior College for Girls'ın kökleri İzmir'de kurulan ACI'ye uzanmaktadır.

(ABC 78.1, Houghton Kütüphanesi, Harvard Üniversitesi, Boston)

KAYNAK

Bu makalenin büyük bölümü *Bilgiye Uzanan Patikada: American Collegiate Institute (ACI) ve İzmir'deki Bağlı Okulların Tarihçesi* (2004) adlı kitapçıktan alınmıştır. Bu kitapçık İzmir'deki American Collegiate Institute'ten temin edilebilir. Metnin dipnotlu bir kopyası da ACI kütüphanesinde bulunmaktadır.

TÜRK ULUSÇULUĞUNA 'GAYRİMÜSLİM' KATKI

AVRAM GALANTİ'NİN 'KÜÇÜK TÜRK TETEBBULAR'I

Türk ulusçuluğu üzerine önemli çalışmalarından biri olan Küçük Türk Tetebbular'ı, Avram Galanti'nin özellikle 1923-1925 tarihleri arasında yayınlanan makalelerinin derlemesidir. Kitabın amacının, "Türkiyat ve Türk dili üzerine incelemeler" olduğunu belirten Galanti'ye göre, aynı topraklarda yaşasalar da birbirlerinin dillerini konuşmayan unsurlar birbirleriyle etkileşim içinde olamayacaklardır. Gayrimüslim kesim de son 50-60 yıl içinde okudukları yabancı okullarda maruz kaldıkları propagandalar sonucunda Türk kültüründen uzaklaşmıştı.

Okullarda yabancı dille eğitime karşı çıkan Galanti, bunun gençleri ülkesinden, tarihinden ve de ulusal birliğin temeli olarak gördüğü dilinden uzaklaştıracağını savundu.

Resim: 'Yaşasın Cumhuriyet Sergileri' Albümü'nden

AYTÜL TAMER

Ulusal Mücadeleyi başarıyla sonuçlandıran Kemalist hareketin iki temel gayesi olduğu ileri sürülebilir: Ulus-devletin inşasıyla bireyleri tebaa konumundan yurttaş haline getirmek ve elde edilen ulusal bağımsızlığı, iktisadi bir bağımsızlıkla tamamlamak. Kemalist Türkiye, iki dünya savaşı arasında doğu Avrupa'da sıkça rastlanan, bir ulusun o devlet içinde yaşayan çeşitli azınlık gruplarına hâkim olduğu ulus-devlet modelidir. 1930'lu yıllara gelindiğinde, bu model devletler ulusçuluk akımından derinden etkilenip sağ siyasi kanada yönelmişlerdir.[1] Ne var ki, cumhuriyetin ilk yıllarında temel vurgu dildir, kültürdür, yurttur ve bu olgular, ortak çıkar noktasından hareketle harmanlanır. Dünyada yaşanan gelişmeler, ülkenin siyasi ve ekonomik açıdan geçirdiği sıkıntılı dönemler ulusçuluğun biçim değiştirmesine neden olur. U. Özkırımlı'nın belirttiği gibi, ulusçu söylem, toplum heterojen olmadığı için farklı şekillerde yaşanır, yeniden üretilir. Ulusçuluk son derece değişken ve esnek bir yapıya sahiptir; bulunduğu ortamın koşullarına uyum sağlar. Bir ulusçuluk akımının doğuşunu, beslendiği ve ilerlediği arkı anlamak ve yerel tarihi koşulları, alternatif oluşumları bilmek gerekir.[2] Bu noktadan hareketle, Avram Galanti'nin çalışmaları Türk ulusçuluğunun gelişimi konusunda oldukça önemli bir kaynaktır.

Galanti, İttihat ve Terakki döneminde de, cumhuriyetin ilk yıllarında da Türk ulusçuluğunun savunucusu olmuş, bu ideoloji çerçevesinde eserler vermiştir. Galanti'ye göre ulus olmanın temel dayanağı, ortak dildir. Bu nedenle, Latin harflerinin kabulü konusunda muhalif isimler arasında yer almıştır.[3] Türkçenin, tüm unsurları 'ulus' şemsiyesi altında toplayan bir özelliği olduğunu savunmaktadır. Ona göre dil aynı zamanda kültürel yapıyı da belirlemekte olduğu için Türkçe, 'Türk' olmanın gereği, ana ilkesidir. Galanti'ye göre, eğitim de Türkçeyi en iyi şekilde yayacak araçtır. Okul, Galanti açısından da temel öğedir. Ancak ulusal okullar açılır, tek dilde eğitim yapılırsa Türk ulusunun birlik olabileceğini savunur. Tek bir kültürü tüm Türkiye'ye yaymanın ulusal birlik açısından gereğini dile getirir.[4]

KÜÇÜK TÜRK TETEBBULAR

Küçük Türk Tetebbular, Galanti'nin Türk ulusçuluğu yolundaki önemli çalışmalarından biridir. Kitap, *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası* ve *Yeni Mecmua* ile *Akşam*, *Vatan*, ve *İkdam* gibi günlük gazetelerde, özellikle 1923-1925 tarihleri arasında yayınlanan makalelerin derlemesidir. Ayrıca üç yeni makalesi de kitapta yer almaktadır. Kitabın kapağında '1. cilt' yazmakla birlikte, hem bibliyografya hem de kütüphane kataloglarında yaptığımız çalışmalardan 2. cildin yayınlanmadığını biliyoruz. Galanti, 30 makaleden oluşan bu derlemenin amacının, "Türkiyat ve Türk dili üzerine incelemeler" olduğunu belirtir.[6]

'Türk' Kelimesinin Menşei Etrafında' başlıklı 1918 tarihli makalesinde Galanti'nin, Ziya Gökalp'in ulusçuluğundan etkilendiği açıktır. Galanti, Gökalp ulusçuluğunda özellikle 'millet aşkı, vatan aşkı, teali aşkı'na vurgu yapmaktadır. Ziya Gökalp'in çalışmalarında 'Türk' kelimesinin kökeni ve buradan çıkarılan 'Türkiye', 'Turan' gibi kelimelere değinmesinden dolayı, Türk kelimesi üzerine Galanti de bir inceleme yapar. İlk kitap Tevrat'tan yola çıkarak, Yafes'in oğullarından Togarma'nın Türkler olduğunu dile getirir. Tevrat'taki bir surede, Togarma'ların Yahudilere yardımcı olacağının yazıldığını belirtir.[7] Galanti bu bağlamda, Türkler ve Yahudiler arasındaki bağın, ortak geçmişin izlerini vurgulamaktadır.

Galanti, 'Tarih-i Medeniyette Mustafa Kemal ve Kumanda Ettiği Türk Ordusu' makalesinde, Mustafa Kemal'in hak ettiği yeri tarih yazarak elde edebileceğini vurgulayarak, medeniyet anlayışını Mustafa Kemal bağlamında anlatmaktadır. Mustafa Kemal'in büyüklüğünü, "Türkiye'nin haricinde yani alem-i İslam ile Asya ve Afrika'nın mazlum memleketlerinde aramak lazım" diye ifade eden Galanti, Mustafa Kemal ve ordusunun sahte medeniyete karşı gelerek, sömürge olmayarak medeniyet tarihinde önemli bir yer edindiğini vurgulamaktadır. Galanti, 'anti-emperyalist' denilebilecek bir söylem içinde Batı'yı eleştirmektedir.[8]

"Kendilerine medeniyetçi süsünü veren bu sahte medeniyetçilerin yegane gayesi 'para'dır. Bu gayeye vasıl olmak için, kendilerince her türlü vasıta meşrudur. Sahte medeniyetçilerin istimlak programı birdir. Bu programı bize tatbik etmek istediler. Sahte medeniyetçiler için cihanda pazardan başka bir şey yoktur. Maarif onları korkutur."[9]

Galanti'nin bir Türkiye coğrafya sözlüğü yazılması girişimleri önemlidir. H. Kohn, Amerikan ulusçuluğu bağlamında yapılan ilk çalışmalardan birinin dil ve coğrafya sözlüğü olduğunu; bunun ulusçuluk oluşumu açısından bir ortaklık vurgusunu dile getirdiğini belirtir.[10] Bu bağlamda, Galanti'nin coğrafya sözlüğü vurgusu Türk ulusçuluğuna bakış açısı konusunda bize ipuçları sunmaktadır. Bölgesel ortak geçmişten yola çıkarak Türkiye'nin tarih sahnesindeki eskiliğini vurgulayan Galanti, yer adlarının Türkçeleştirilmesini savunur. Galanti, büyük bir eksiklik olarak gördüğü, 'milli coğrafya'mızı öğrenebilmek için, bir 'Türkiye Coğrafya Lügati' yazılmasını teklif eder. [11] Sözlüğün faydalarını Galanti şöyle sıralıyor:

"Memleketimizi tanımaya yarar. İlme

Yaşamını Türk Yahudilerinin devlete bağlılıklarını kanıtlamaya adamış olan Prof. Dr. Avram Galanti Bodrumlu, Soyadı Kanunu ile, Bodrum doğumlu olması nedeniyle 'Bodrumlu' soyadını aldı.

Avram Galanti'nin Türk ulusçuluğu üzerine makaleleri

Galanti'nin bugüne kadar araştırmacılar tarafından dikkate alınmamış olan kitabı içerisindeki Türk ulusçuluğu açısından dikkat çeken makalelerinden başlıklar:

1. Türk Kelimesinin Menşe'i Etrafında
2. Türk Kelimesiyle Turan Kelimesi Arasında Münasebet Var mı?
3. Oğuz Han Efsanesi Etrafında
4. Eski Türk Savların Eskiliği
5. Sümerceye Benzeyen Türkçe Kelimeler
6. Padişah, Paşa, Bey, Efendi, Ağa Kelimelerinin Menşeleri
7. Türkçe'de Sağır Nun'un Telaffuzu
8. Kullandığımız Türkçe Elifba Harflerinin Menşei ve Manaları
9. Kullandığımız Türkçe Yazımın Menşei
10. Kullandığımız Türkçe Ay İsimlerinin Menşei
11. Türkçe'de İhdas Olunan Kelimat ve Istılahat Etrafında Bazı Mülahazat
12. Konuşulan ve Yazılan Türkçe
13. Avam Türkçesi
14. Arabi ve Farisi Kavaidinden Ayıklanmış Türkçe
15. Türkiye Kelimesinin İmlası
16. Türkçe'de Ümmet, Millet Kelimelerinin İstimali
17. Türkler İki 'Tarihi Devre' açmışlardır
18. Tarihi Medeniyette Musa-Mustafa Kemal ve Kumanda Ettiği Türk Ordusu
19. Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Heykeli Nerede Rekz Edilmeli ve Ne için?
20. Herkes Bir Gazi İstiyor
21. Mustafa Kemal
22. Yeni Türkiye Tarihinde Ziya Gökalp
23. Türkiye Coğrafya Lügati
24. Abdülhamid Sani Zamanında Türkiye Haricinde İntişar Eden Türkçe Gazeteler
25. Türkleşmek Yolu
26. Türk Akademisinin Tesisi Arifesinde Lisanımız
27. Museviler ve Türkçe
28. Kitab-ı Mukaddes'in Türkçe Tercümeleri
29. İspanyol Halkiyyatından Hayrettin Barbaros ve Kılıç Ali Paşalar
30. Türk Hurafatında 'Salı' Günü

hizmet etmeye yardım eder. Türk tarihiyle, Türk lisaniyat, Türk etnografya tarihlerinin gayr-i malum, müphem ve sönük cihetlerinin tenvirine hizmet eder. Cihan irfanı için çalıştığımızı ispat etmeye yarar. Çünkü metot dairesinde yapılacak olan böyle bir lügatin kıymet-i ilmiyesi olacağından, cihan muhalif-i ilmiyesinde, Türklerin ilme olan hizmetleri takdir edilecektir ki, bu cihet olarak gayet mühimdir. Türkiye Coğrafya Lügatinin tertibini deruhte eden heyet, işe başlamadan evvel, bundan 25-30 sene evvel Mısır'da Arapça ve Fransızca olarak tab edilen Mısır Coğrafyasını tetkik ederse, gerek usulünden gerek tertibinden pek çok istifade eder ve işi kolaylaşır."[12]

Galanti'nin coğrafya sözlüğü vurgusu Türk ulusçuluğuna bakış açısı konusunda bize ipuçları sunmaktadır. Bölgesel ortak geçmişten yola çıkarak Türkiye'nin tarih sahnesindeki eskiliğini vurgulayan Galanti, yer adlarının Türkçeleştirilmesini savunur. Galanti, büyük bir eksiklik olarak gördüğü, 'milli coğrafya'mızı öğrenebilmek için bir 'Türkiye Coğrafya Lügati' yazılmasını teklif eder.

1925'te Türkiye'deki tüm okullarda tedrisatın Türkçe yapılması kararının hükümetçe onaylanması üzerine Galanti, 'Türkleşmek Yolu' başlıklı makalesinde bu kararın idari ve siyasi açıdan gerekli, "memleket için birinci derecede hayati bir mesele" olduğunu belirtir. Bir ulusta birlik oluşturabilmek için gerekli yapıların "din, mesken, örf ve adet ve lisan" olduğunu savunan Galanti, Tanzimat uygulamasının yanlış olduğunu, "vahdet-i milli" olmak bir yana, Türkiye'yi azınlıklarla birlik olma ruhundan uzaklaştırdığını dile getirir. [13]

"İmparatorluğun eski hükümetleri, devletçiliği başka türlü anladıklarından vahdet-i avamilini (sebeplerini) nazar-ı itibare almamışlardır. Fakat kavanin-i tabiyenin mütebellir (billurlaştıran) düsturları olan ictimai düsturlar, zamanın kuvvetlerine tab'en, vazifelerini yapıyorlar. Tanzimat memleketteki gayr-i müslim anasıra müteaddid imtiyazlar verdikten başka, en mühimi olan serbest-i lisan ile serbest-i tedrisat bahş etmiştir; yani temin-i vahdet fikriyle yapılan bu Tanzimat anasır-ı mezlıneyi daire-yi vahdete doğru celb değil, onların vahdet-i mezkureden süratle uzaklaşmalarına yaramıştır."

Galanti'ye göre, aynı topraklarda yaşasalar da birbirlerinin dillerini konuşmayan unsurlar birbirlerine yabancı kalacaklar, birbirlerinin duygularını paylaşamayacak, dolayısıyla da etkileşim içinde olamayacaklardır. Yine Galanti'ye göre, gayrimüslim kesim yabancı okullarda okudukları son 50-60 yılda, maruz kaldıkları siyasi propagandalar sonucunda Türkçeden ve Türk kültüründen uzaklaşmış, bağlılıklarını yitirmiştir.

"Türkiye'de yaşayan ve dilleri Türk dilinden gayr-i olan anasır, bu içtimai kanundan hariç kalamazlar. Bunlar kavlen, ismen ve resmen Türk olabilirler; lakin ruhen, fikren, kalben Türk olamazlar. Çünkü Türklüğü hissedemezler. Çünkü Türklüğü hissettirecek avamilden biri olan Türkçe'den mahrumdurlar."[14]

Cumhuriyet iktidarına önerilerde bulunan Galanti, Amerika'ya göç eden Musevilerin Amerikanlaşma yolunda nasıl gayretli olduklarını, bu talebin hükümetten de geldiğini belirtir. Bunun doğal bir süreç olduğunu dile getirir.

"Her devler 'tecnis ve temsil' içtimai prensibini kabul ve tatbik etmeğe kıyam ediyor. Memleketin selametini isteyen her bir hükümet, çar ve naçar bu türlü hareket etmek mecburiyetindedir (...)Bu gün devletçilik bir ilimdir. Her bir devletin vazifesi, hududu dahilinde yaşayan gayr-i mütecanis anasırı mütecanis kılmak ve hariçten gelenlerin hüvviyetini maksatlarını tetkik etmeden duhullerine müsaade eylememektir."[15]

Yahudilerin Türkleşmek yolunda adım atmaları amacıyla diğer ülkelerden örnekler vermektedir. Lozan görüşmelerinde 44. maddenin altına imza atan Romanya'nın Yahudilere eşit davranmadığını dile getirmektedir. Böylece, Türkiye'deki Yahudilerin 'refah' durumunu ortaya koymaya çalışmaktadır. Türkiye'deki okullarda yabancı dille eğitime kesinlikle karşı çıkan Galanti, bunun çocukları, gençleri ülkesinden, tarihinden, geleneklerinden ve en önemlisi de, ulusal birliğin temeli olarak gördüğü dilinden uzaklaştıracağını savunmaktadır.[16]

'Temsil' kelimesini asimilasyon anlamında kullanan Galanti, temsil'in önemli olduğunu, Mustafa Kemal yolunda bunun takip edilmesi gerektiğini belirtir. Galanti, 'Türkleşmek Yolu' başlıklı makalesini yazmasının iki nedenini anlatırken, Türkçülük konusundaki düşüncelerini de özetlemiş olur.

"Memleketim olan Türkiye'nin yükselmesini ve harbi avamilinin tenkısını görmek... Türkiye'yi yüksek görmek demek onun her türlü gavailden azade olarak bir kitle halinde terakkiye doğru ilerlemesi demektir. Pürüzlü ve gayr-i mütecanis kitle, terakkiye engel olur.

Türkiye'de yaşayan ahaliyetler eğer kendi menfaatlerini anlarlar ise, Türkleşmeli ve kendilerini Türkleşme ameliyesine kemal-i samimiyetle tabi kılmalıdırlar. Türkleşmenin bir tek yolu vardır: Türk mektepleri yolunda kendilerinde tekil tedrisatı Türkçe yapan mektepler."[17]

Avram Galanti Bodrumlu (Abraham Galante)

Prof. Dr. Avram Galanti Bodrumlu'nun Türkiye'nin siyaset, bilim ve düşünce yaşamında ayrı bir yeri vardır.
Yaşamını Türk Yahudilerinin devlete bağlılıklarını kanıtlamaya adamış olan Galanti, 4 Ocak 1873'te Bodrum'da doğdu. İlköğretim için gönderildiği Rodos'ta İbranice, Türkçe, Ladino ve Fransızca öğrendi. Dört yılın sonunda yeniden Bodrum'a döndü ve eğitimine burada devam etti. Rodos İdadisi'nde okuyan Galanti bir süre İzmir'de kaldıktan sonra, 21 yaşında Rodos'a dönerek 'Tifaret İsrael' adını taşıyan bir okul kurdu. Dokuz yıl sonra ekonomik zorluklar nedeniyle okul kapanınca Rodos İdadisi'ne Fransızca öğretmeni olarak atandı.
Bu arada Rodos ve civarındaki okulları denetlemek ile görevlendirildi. 1902 yılında görevinden ayrılarak İzmir'e yerleşti. Darül İrfan isimli bir Türk okulunda Fransızca dersleri verdi. Bu sırada İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye oldu. Yunanca ve Almanca öğrendi. Türkçe *Hidmet*, Yahudi *Buena Esperansa*, *El Nouvelista*, *El Meserret*, *Rumca Harmonia*, Fransızca *Reforme* gazetelerinde çeşitli konularda yazılar yazan Galanti, 1904 yılında yurt dışına kaçtı. Kahire'de Fransızca *Progrés* gazetesine yazılar yazdı. *La Vara* (Sopa) adlı İbranice bir dergi yayınladı.
İttihatçı *Meşervet*, *Şuray-ı Osmani*, *Doğru Söz* gazetelerine yazı yazan Galanti, Kahire'de bulunan Türkiyeli Yahudiler ile birlikte Mısır Cemiyet-i İsrailiyesi adını taşıyan bir komite kurdu. Paris'te düzenlenen Jön Türk Kongresi'nde komite Ahmet Rıza Bey tarafından temsil edildi. II. Meşrutiyet'in ilanının ardından yurda dönmek yerine Avrupa'da incelemeler yapmak amacıyla 1909'da Londra'ya geçti. Bir yıl kadar burada kaldıktan sonra çalışmalarını Berlin'de sürdürdü. 1911'de İstanbul'a dönüşünün ardından Bahriye Nezareti'ne tercüman olarak atandı. Galanti, 1915 yılında Darülfünun'da Prof.Dr. Bargstrasser ile çalışmaya başladı. 1918 yılında, Doğu Halklarının Eski Tarihi kürsüsüne profesör olarak atanan Galanti, Sami dilleri ve Eski Çağ ve Ortadoğu Tarihi dersleri verdi.
Mondros Bırakışması'nın ardından İstanbul'daki Yunan Yüksek Komiserliği'nde tercüman olarak görevlendirildi. Her gün Yunan gazetelerinin bir özetini hazırlayan Galanti, çalışmalarının bir kopyasını da Ankara Hükümeti'nin İstanbul'da oluşturduğu gizli direniş örgütlerine veriyor; böylece istihbarat faaliyetine katkıda bulunuyordu.
Bu arada *Yeni Mecmua*, *Türk Tarih Mecmuası*, *Büyük Mecmua*, *Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, *Hilal-i Ahmer Mecmuası*, *Tanin*, *Vatan*, *Vakit* ve *Akşam*'da yazı yazmayı sürdürdü.
1933 yılında Darülfünun'un İstanbul Üniversitesi'ne çevrilmesi sırasında yapılan Üniversite Reformu sırasında Galanti üniversiteden ayrıldı. Soyadı Kanunu ile Bodrum doğumlu olması nedeniyle 'Bodrumlu' soyadını aldı. 1939 yılında Cumhuriyet Halk Partisi listesinden Büyük Millet Meclisi'nde Niğde Milletvekili seçildi. 1943'teki seçimlerde de milletvekilliği görevi devam eden Galanti, 1946 seçimlerinde kazanamadı. Kınalıada'da bilimsel çalışmalar yaparak ve cemaatinden uzak durarak geçirdi hayatını. Galanti 1961 yılında İstanbul'da vefat etti.[18]

Başlıca Eserleri

Türkçe'de Arabi ve Latin Harfleri ve İmla Meseleleri (1925)
Küçük Türk Tetebbular (1925)
Hamurabi Kanunu (1925)
Arabi Harfler Terakkimize Mani Değildir (1927)
Üç Sami Vazi Kanun: Hamurabi, Musa, Muhammed (1927)
Vatandaş Türkçe Konuş! (1928)
Türkler ve Yahudiler (1928)
Turcs et Juifs, étude historique, politique (1932)
Sabetay Sevi ve Sabetaycıların Gelenekleri (1935)
Appendice aux documents officiels Turcs concernant les Juifs de Turquie (1941)
Les Juifs suos la domination des Turcs Seldjoukides (1941)
Bodrum Tarihi (1945)
Türkçe'nin İspanyolca Üzerine Tesiri (1948)
Ankara Tarihi I-II (1950-1951)
Niğde ve Bor Tarihi (1951)
Türk Harsı ve Türk Yahudisi: Tarihi, Siyasi, İçtimai Tetkik (1953)

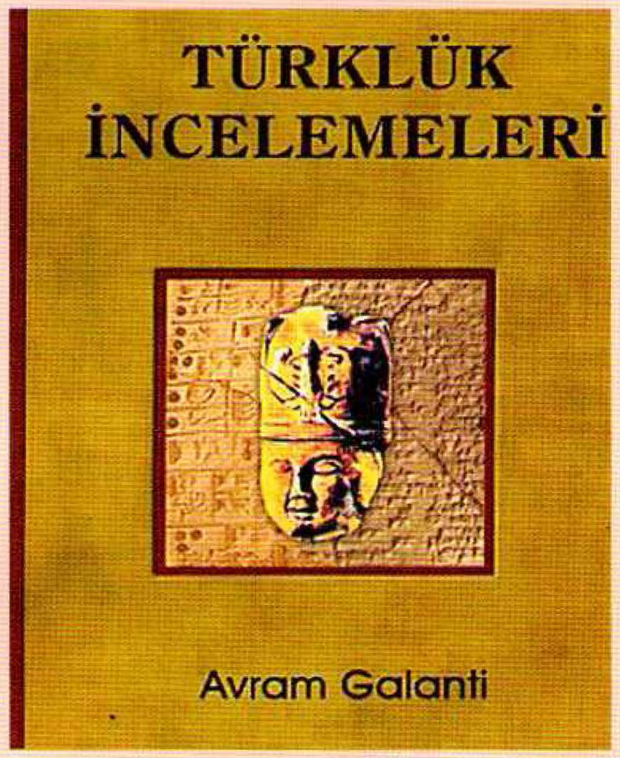

DİPNOTLAR

1 S. Çağaptay, 'Erken Cumhuriyet Dönemi Vatandaşlık Rejimi', *Toplum ve Bilim*. Güz 2003, No: 98, s. 167.
2 Umut Özkırımlı, *Milliyetçilik Kuramları* (İstanbul: Sarmal, 1999) s. 296.
3 A.Galanti, *Arabi Harfleri Terakkimize Mani Değildir*. (İstanbul: Hüsn-i Tabiat Matbaası, 1927)
4 Avram Galanti, *Vatandaş Türkçe Konuş yahut Türkçe'nin Ta'mimi Mes'elesi*. (İstanbul; Hüsn-i Tabiat Matbaası, 1928) s. 8.
5 Avram Galanti, *Küçük Türk Tetebbular* (Istanbul: Kağıtçılık ve Matbaacılık A.Ş., 1925)
6 Ibid., s. 2.
7 *Küçük Türk Tetebbular*, s. 3-8 (28 Mart 1918, *Yeni Mecmua*, No: 37)
8 Ibid., s. 96 (1 Kasım 1923, *Yeni Mecmua*. No: 87)
9 Ibid., s. 111.
10 H. Kohn, *The Idea of Natinalism*. (Toronto; Colier Books, 1969.) s. 300-305.
11 *Küçük Türk Tetebbular*. 'Türkiye Coğrafya Lugatı' s. 125 (15 Ekim 1923, *Yeni Mecmua*)
12 Ibid., s. 129.
13 *Küçük Türk Tetebbular*. 'Türkleşmek Yolu' s. 138-140 (1,3,5 Mayıs 1925, *Akşam*)
14 Ibid., s. 142-144.
15 Ibid., s.146.
16 Ibid., s.148-149.
17 Ibid., s. 150-151.
18 A. Galanti, *Türk Harsı ve Türk Yahudisi*. (İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1953.) ve (Abraham Galante), *Sabetay Sevi ve Sabetaycıların Gelenekleri*. (İstanbul: Zvi-Geyik, 2000)

KAYNAKLAR

Avram Galanti, *Küçük Türk Tetebbular*. İstanbul: Kağıtçılık ve Matbaacılık A.Ş., 1925.
Avram Galanti, *Vatandaş Türkçe Konuş yahut Türkçe'nin Ta'mimi Mes'elesi*. İstanbul: Hüsnü Tabiat Matbaası, 1928.
Avram Galanti, *Arabi Harfleri Terakkimize Mani Değildir*. İstanbul: Hüsnü Tabiat Matbaası, 1927.
Avram Galanti, *Türk Harsı ve Türk Yahudisi*. İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1953.
Avram Galanti (Abraham Galante), *Sabetay Sevi ve Sabetaycıların Gelenekleri*. İstanbul: Zvi-Geyik, 2000.
Hans Kohn, *The Idea of Natinalism*. Toronto: Colier Books, 1969
Umut Özkırımlı, *Milliyetçilik Kuramları*. İstanbul: Sarmal, 1999.
Soner Çağatay. 'Erken Cumhuriyet Dönemi Vatandaşlık Rejimi', *Toplum ve Bilim*. Güz 2003, No: 98, s. 167.

MALEK CHEBEL'DEN 'İSLAMDA BEDEN':

"DOKUZ KAPILI KALE"

Malek Chebel'e göre, Mağribi geleneğinde bedenin son derece önemli bir rolü vardır; 'kadınlık', 'erkeklik' gibi toplumsal rollerin aktarılması sürecinde mimik ve bedensel davranış kalıplarının etkisi büyüktür. "Beden hem kalıp, hem kavram, hem hamur, hem yapıdır." Mağribi toplumunun; mimarisinden geleneklerine, edebiyatından sanatına kadar tüm yaşam alanına bedenin gizi sinmiştir... "'Dokuz kapılı kale' olan beden; eğitimin, sözün, cinsel isteğin, kişisel ve toplumsal tarihin, toplumun hafızasının doğduğu ve geliştiği yerdir."

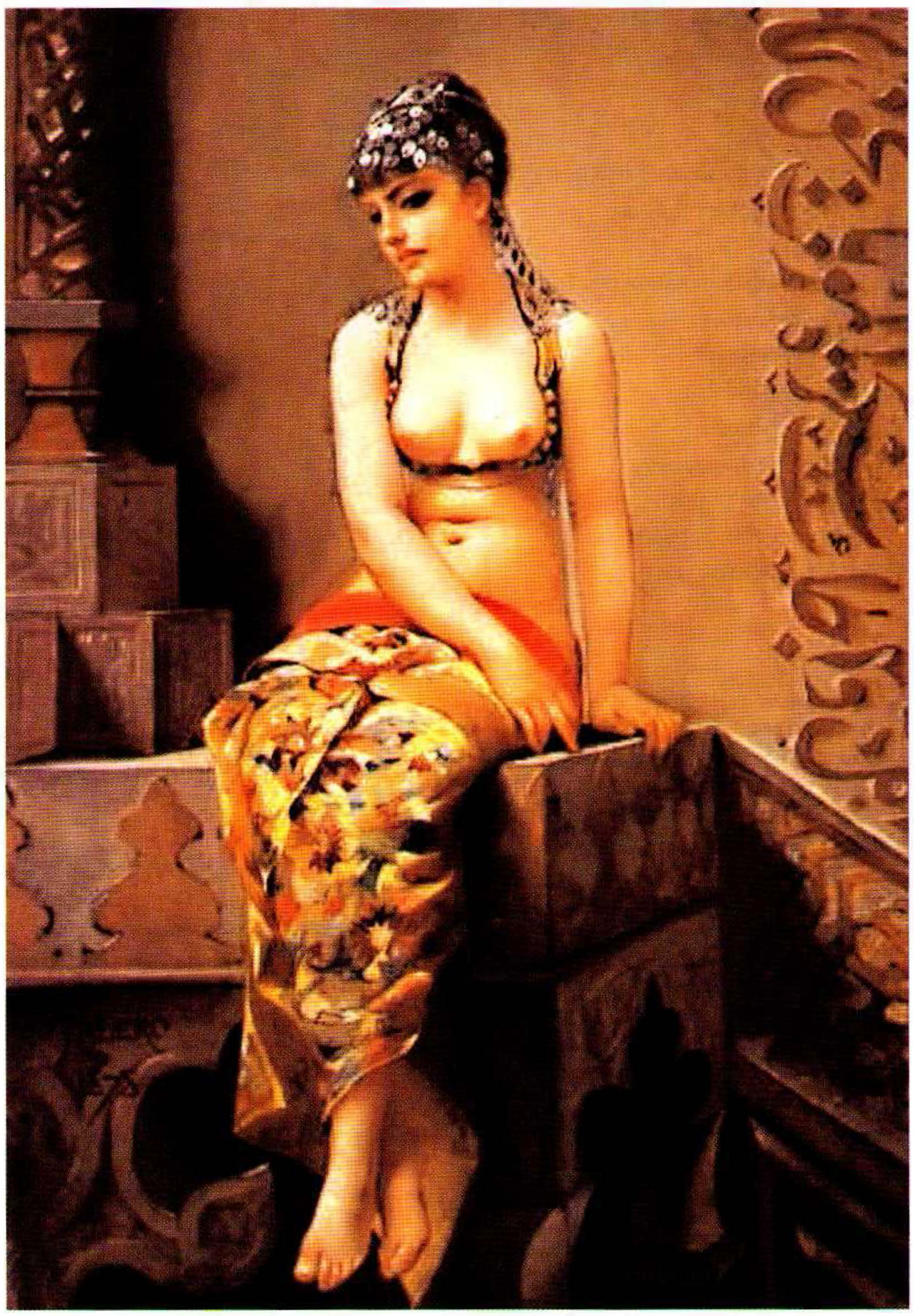

Chebel'e göre; beden de toplum gibi durmaksızın hareket eden, gelişen bir mekanizmadır.

Resim: Falero, The Enchantress.

FATMA MANSUR COŞAR

Malek Chebel, Cezayir kökenli bir Fransız antropolog ve psikiyatrdır. Genel ilgi alanı Arap-İslam dünyasındaki zihniyetler olup, *Arap Müslüman Düşgücü*, *Saray Zihniyeti*, *Müslüman Simgeleri* kitaplarından yalnızca birkaçıdır. Bu yazıda *İslamda Beden* adlı kitabını ele alacağız. Çoğunluğu Müslüman olan, tesettür ve cezm gibi nispeten 'yeni' diyebileceğimiz fenomenlerle tanışan toplumumuz bu çalışmayı aydınlatıcı bulabilir.

Araştırması için Chebel'in seçtiği saha, Medina'dır. Ona göre Fas medinasının dış etkenlerden uzak kalmış olması, çalışması için önemli bir unsurdur. Her ne kadar Levi-Strauss yeryüzünde böyle bir yer kalmamış demişse de...

Chebel kitabına başlarken şöyle bir varsayım ortaya koyuyor: "Beden toplumu betimliyor." Beden; durmaksızın hareket eden, gelişen ve değişen bir 'organizma'dır. Bu varsayımdan hareketle, yazar konuya giriş olarak İslamda bedenin kısa bir tarihçesini veriyor. Chebel, İslamda bedene bakışın beş büyük dönemde, süreç içinde nasıl değiştiğini göstermeye çalışıyor.

BİRİNCİ DÖNEM

Bu döneme 'Arınma dönemi' denebilir. Vahyi takip eden iki yüzyılı kapsamaktadır. Bu dönemde beden, hemen hemen mutlak bir arınmaya ve bunu gerçekleştirecek hareket ve davranışları içselleştirecek birtakım mecburiyetlere tâbi tutulacaktır. Kısacası, abdest almak gibi hemen her iş Allah adına yapılır ve değişmeyen belli bir ritüele bağlıdır.

İKİNCİ DÖNEM

VIII. yüzyıldan XI. yüzyıla kadar sürmüş tıp dönemidir. İslamiyet o devirlerde yayıldığından, ordulara iyi hizmet veren, kusursuz bir makine gibi bakıma ihtiyacı olan bir beden gereklidir. Dolayısıyla, dönem boyunca savaşçıların eleme ve seçimleri büyük önem kazanmıştır. Halife; çeşitli tekniklerden, eğitim ve gıda alanlarındaki gelişmelerden faydalanarak, ordularını mükemmel bir hale getirmiştir. O dönemde dinden sonra bedeni ilgi merkezi olarak alan ikinci büyük güç, tıp olmuştur. Buna mukabil, bedeni yoracak hazlar ve süsler askere men edilmiştir.

Chebel başka bir özelliğe de değiniyor. Tıp bilginlerinin üzerinde durdukları önemli konulardan biri de hamamdır. Hamamın profilaktik faydasından başka, bedeni terbiye edici bir özelliği de vardır. Bir arada olmak, çıplaklıktan sakınmak, saç, tüy, tırnak bakımı gibi işler belli ve katı kurallara bağlanmamıştır ki, bunlar dini vecibeler de içermektedir. Erkekler için de kadınlar için de hamam bir toplumsallaşma yeridir. Bedenin bakımı esnasında anlaşmalar yapılır, sırlar paylaşılır... Aynı zamanda ötekileri gözetme, gelin beğenme gibi toplumsal ritüellere birtakım kolaylıklar sağlayan hamamın yeri son derece önemlidir.

ÜÇÜNCÜ DÖNEM

Endülüs İslam yayılımcılığının son sınırı olan X. ile XIV. yıllar arasındaki döneme Chebel, 'Erotoloji Dönemi' adını veriyor. Bu süreçte zengin bir maddi hayatın yanında entelektüel hayat da doruğa ulaşmıştır. İslamın ilim ve bilim adamları, Hıristiyan ve Yahudi aydınlarıyla daima temastadır, eski Yunan metinleri Arapça'ya çevrilmektedir. Bu entelektüel iklimde, 'Aşk teologları' akımı ortaya çıkmıştır. Bu akımın takipçisi olan alimler, hukukçular, dilbilimciler, yazar ve şairler aşk ve cinsel hazlarla meşguldür.

IX. yüzyılda doğmuş olan bu akım evvela ilâhi aşkla ilgilidir. Fakat X. yüzyılda Kurtuba âlimleri konuyu geniş-

Toplumu bir arada tutmak için, yasak olmayan cinsel ilişki aleni merasimlerle ilan edilir. Nişan, nikah, düğün, sünnet, evlilik yıldönümleri bunun ifadesidir. Doğu'da ve Batı'da merasim şekilleri farklı olmakla beraber, amaç aynıdır: Bedenin cinsel faaliyetini zapturapta almak: yani erojen alanların topluma zarar vermesini önlemek.

letmiştir: Dini vecibeleri yerine getiren bedenden başka, cinsel haz duyan ve duyuran bir beden de vardır. Chebel'e göre bu akımın en önemli temsilcisi Gazali'dir. Bu dönemde cinsel teknikler anlatılır, resmedilir, dini yasağa rağmen eşcinsellik hor görülmez. Zengin bir masal, şiir, fıkra, musiki hazinesi meydana gelir. Bu literatürün etkileri, İslam dünyasının muhtelif bölgelerinde gözlenebilir: Mezopotamya'da İran, Mısır, Suriye, Bizans, Batı Magrip'te Arap-Endülüs etkileri gibi.

DÖRDÜNCÜ DÖNEM

XV. ile XIX. yüzyıllar arası ise intihat dönemidir. Endülüs'ün yenilgisiyle başlar ve tüm Müslüman memleketleri teker teker etkisi altına alır. Bu dört yüzyıl zarfında beden ile ilgili yazılar yazılmaya devam edilir. Endülüs ve Osmanlı modelleri hâlâ revaçtadır. Özellikle Osmanlı modeli hem askeri düzenlemelere, hem de yeme-içme, giyim-kuşam, saray protokollerine, hamam ve kahvehane fasıllarına yansıyarak gerçek bir Osmanlı modası doğurur. Bu akım Ermeni, Kıpti, Yahudi, Bedevi, Irak ve İran gibi tüm yakın doğu halklarıyla birlikte Avrupa'yı da etkilemiştir.

YENİDEN YAPILANMA

XX. yüzyılda Arap-Müslüman dünyasında iki model çatışmaktadır: Geleneksel model ve Batı modeli. Bu süreç aslında XIX. yüzyılın ortalarında başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu inhitası, müstemlekeleşme hareketinin zirvesine ulaşması toplumsal ve ekonomik hayata mükerrer darbeler vurmaktadır. Batılı model doğal olarak kıyafetleri ve dolayısıyla bedenin hareketlerini değişmeye zorlayacaktır: Örneğin, erkeklerin giydiği dar pantolon savaşırken, namaz kılarken, yere çökerken, ata binerken, spor yaparken hareketleri etkileyecektir. Özellikle kadınlar için Batı modeli tam bir devrim olmuştur. Beden giderek açılacak, kısa etekler, topuklu ayakkabılar, sımsıkı beller kadını yeni beden hareketlerine alışmaya zorlayacaktır. Verilmek istenen mesajları doğal olarak bu yeni dile çevirmek gerekecek ve dolayısıyla yeni bir beden dili oluşmaya başlayacaktır. Değişim evvela askerleri, sonra toplumun seçkinlerini etkileyerek, zaman içinde orta ve alt katmanlara inmiştir.

Yukarıdaki genel girişten sonra yazar asıl çalışmasına geçer. Ona göre

çalışması, Fas'ın bir tek topluluğunu incelemesine rağmen tüm Müslüman-Arap kültürlerinin temel öğelerini içermektedir.

Chebel'e göre, eğitim ve terbiye sisteminde bedenin son derece önemli bir rolü vardır: Beden "hem kalıp, hem kavram, hem hamur, hem yapı-

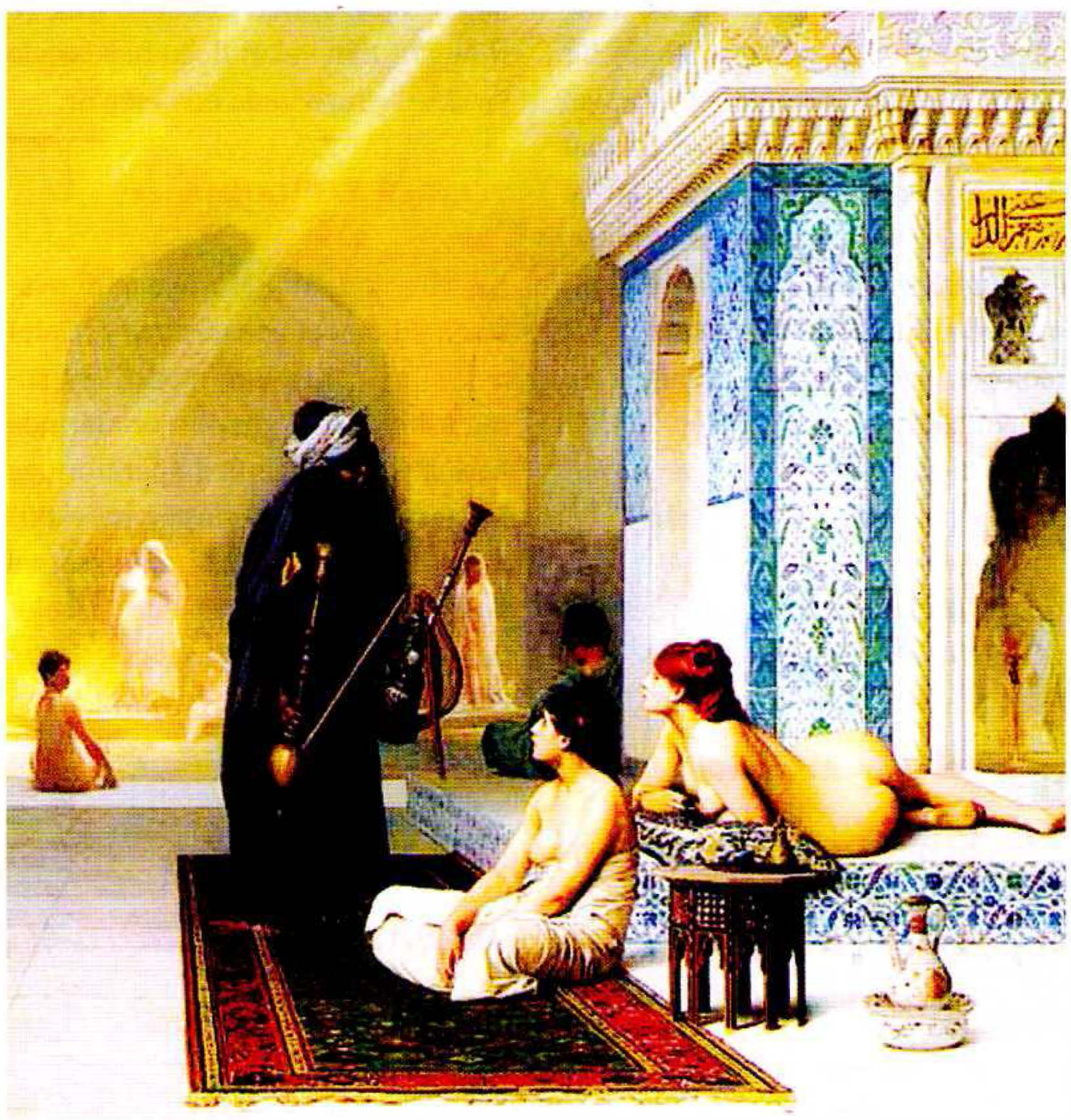

Erkekler için de kadınlar için de hamam bir toplumsallaşma yeridir. Bedenin bakımı esnasında anlaşmalar yapılır, sırlar paylaşılır...

Resim: Gerome, Piscine du Harem.

Dış dünyaya açık veya kapalı mekanlar bedenin iç ve dış organlarını simgeler: Burada gözler özel bir yere sahiptir. Doğu ve batı Arap kültüründe kentin 'gözleri' ve cinsel çekicilik arasında bir aynilik ilişkisi kurulmuştur. Medine'nin pencereleri, göz kapakları gibi açılan panjur ve kafesleri, 'çağıran beden'e benzetilir.

dır." Çocuğun bedensel eğitimi birtakım tekniklerle yapılır. Evvela anne-çocuk, sonra yakın çevre-çocuk, en son da toplum-çocuk ilişkileri çocuğa belli devrelerde, belli davranış kalıpları öğretmektedir. Bu iletişim kalıpları arasında mimik ve bedensel hareketler önemli bir yer tutmaktadır. Mağribi geleneğinin bedensel eğitim anlayışında kadın-erkek farklılığı mevcuttur: Kız çocuğu erkek çocuğundan farklı bir şekilde eğitilir. Küçük kız erkek kardeşi gibi oturmaz, yatamaz, zıplayamaz. Gelecekteki evli kadın rolü küçük yaşlardan itibaren öğretilir.

BEDENSEL SİMGELER

Bu bölümde Chebel bedenin her uzvunu ele alıp özellik ve işlevini betimliyor. Her uzvun psikolojik ve cinsel yaşamda tuttuğu yeri ayrıntılı olarak anlatıyor. Örneğin ağız, dudak, dil, diş ve damaktan ibarettir. Dil, ağzın en önemli kısmıdır. İyi ve kötü sözler söyler. Cinsel ilişkide yeri vardır. Ağzın hareketleri birçok hislere tercüman olur, açık, yarı açık, sımsıkı büzülmüş, yana kaydırılmış gibi durumlarda cinsler arasında da bir kodlama aracıdır. Dil, penisi çağrıştırdığı gibi, ağız da rahmi çağrıştırır.

Liste böylece uzamakta. Her uzuv, her salgı biyolojik, toplumsal, cinsel bir mesaj iletir. Bunu yaparak Chebel, Müslüman -Arap sembolojisini anlatmaktadır. Her Müslüman, görevi gereği bedenini temiz ve sağlıklı tutmaya, cinsler arası ilişkiler sırasında belli teknikler kullanmaya mecburdur.

Aslında cinsel hazza çok önem veren bu kültür, cinsel hazzı harfiyen de göklere çıkarmaktadır. Kişinin ulvi hazza ulaşması lazımdır. Burada okur ilginç bir çelişki sezmekten kendini alamıyor: Ulvîlikle hep bakire kalan yüzlerce huri ve gulamların ilgisi nedir? Bakireliği bu kadar önemseyen bir kültürün kökleri, başka bir yazara, Mohammed Arkoun'a göre İslam öncesine dayanmakta. 'İlkel' kabilelerde evlilik mal alışverişini düzenler. Malın bir 'yabancı'ya gitmesi önlenmelidir. Örtünme ve bakirelik bunu önleme amacını güder. Kadın böylece mülkiyet dağılımında hayati bir rol oynamaktadır. Kaldı ki, tam örtünme mevzubahis değildir. (Kuran, Al Nisa, 4:34).[1]

Uzuvlarla ilgili bir başka bölümde Chebel, 'ilaveler' olarak çevirebildiğimiz 'pharene'leri ele alıyor. Bunlar bedenin ihraç ettiği her türlü salgı, meni, son gulfe, tırnak, tüy vs. şeklindedir. Tıbbi özelliklerinden başka, büyü ile de sıkı ilişkileri vardır. Bunlar, savunma işlevleri olması dışında çevreden gelebilecek kötü niyet güden muamelelerde de önemli olduklarından, bedenden ayrıldıkları anda gömülmelidir. Büyünün temelinde yatan batıl itikatların işlevi bedeni kötülüklerden korumak ve toplumda kabul gören şeyleri gerçekleştirmektir. İbn Haldun bile büyüyle ilgili ulvi ve felsefi betimlemelerde bulunmuştur. Bunda şaşılacak bir şey yok, üstat döneminin adamıydı...

BEDEN VE ALAN

Özelliklerini yukarda sıraladığımız bu beden nasıl bir alanda hareket ediyor, dilini ve mesajlarını o alanın hangi bölgelerinde kullanma fırsatı

buluyor? Chebel bu soruların cevaplarına erişmek için kenti kullanıyor. Nasıl ki kitabın başında "beden toplumu betimler" metaforunu kullandıysa, şimdi de kent metaforunu kullanacaktır.

Bedenin alan, mimari ve zaman ile has ilişkileri vardır. Mağribi zihniyetinde cinsiyetin ayrı bölgelerde yerini bulması gibi, Mağribi alan da erojen bir alan oluverir. Cinsellik evin belli özellikler taşıyan yerlerinde gelişir. O alandan çıkıldığı zaman, başka türlü bir cinsellik meydana gelir. Chebel, bunu açmak için 'etik ilişkisi' (relation d'effet) ibaresini kullanıyor. Bu, bir kişinin, daha evvel tanımadığı bir kişinin üzerindeki cinsel etkisini betimliyor. Bu etki, belli bir alan hiyerarşisine uyarak gelişir.

'Erojen alan' az, orta veya çok cinsel kesafetler içerir. Örneğin çok kesif alanlar merdivenler, apartman girişleri, bitişik evlerin terasları, kız okullarının civarları, pastaneler, sinema salonları ve nihayet sokağın kendisidir. Böylece kentsel alan bedenin yapısına uygun olarak benzer özelliklere göre inşa edilmiştir, bedeni aksettirmektedir.[2]

Şöyle açıklayalım: Kentin fiziksel kurgusu bedenin fizyolojisini yansıtmaktadır: Nefes almak, beslenmek, dolaşımı temin etmek, fazlalıkları def etmek gibi... Aynı dış dünyaya açık veya kapalı mekanlar bedenin iç ve dış organlarını simgeler: Burada dışa açılışta gözler özel bir yere sahiptir. Doğu ve batı Arap kültüründe kentin 'gözleri' ve cinsel çekicilik arasında bir aynilik ilişkisi kurulmuştur. Medine'nin pencereleri, göz kapakları gibi açılan veya kapanan panjur ve kafesleri, iç bahçelerden çıkan çiçek kokuları, fıskiyelerin fısıltıları, haz duyan veya çağıran bedene benziyor. Bu metaforları daha da açmak için, Chebel erojen alanın mükemmel bir örneği olarak sokağı gösteriyor. Sokak, cinsel ağırlığı çok yoğun olmakla beraber, bir çözüme varamamanın da simgesidir. Toplumsal tabulara tabidir. 'Söz veya hareketle taciz' bu yoğun erojen sahanın sınırlarını çizer. Buna karşın, erojen yoğunluğu nispeten düşük olan alanlar da vardır: Örneğin kamusal binalar veya cinsel faaliyetin sınırları çok belli bir şekilde çizilmiş harem kısımları. Bu sınırlar aşılırsa kanun araya girer, olay geçici zinadan boşanmaya kadar gidebilir.

Toplumu bir arada tutmak için, yasak olmayan cinsel ilişki aleni merasimlerle devre devre ilan edilir. Nişan, nikah, düğün, ilk çocuk, sünnet, yirmi beş veya ellinci evlilik yıldönümleri bunun ifadesidir. Doğu'da ve Batı'da merasim şekilleri farklı olmakla beraber, amaç aynıdır: Bedenin cinsel faaliyetini zapturapta almak, yani erojen alanların topluma zarar vermesini önlemek.

Kentlerde ve kasabalarda alacakaranlık alanlar, cinsel faaliyet açısından resmi veya gayrıresmi bir şekilde tabuları olmayan alanlardır, yani fuhuş yapılan mekanlar. Cinsel çağrı (seduction) bir iletişim sanatıdır. Bu çağrı, değişik hareketler vasıtasıyla ancak müspet bir sonuca varmak isteniyorsa kendini belli eder; bakmak, daha çok erkeklerin başvurduğu göz kırpma, kadınlar ve kızlarda bakış ve yürüyüş tarzları, gülümsemeler, elleri ağza götürmek gibi hareketlerle yapılır. Bu hareketlerde üç türlü manevra gözlenebilir: Ön hareket, açık davet ve kabul veya red.

Arap-Endülüs erotik edebiyatının kaside denilen erotik şiirlerinde sevgilinin özellikleri teker teker sayılır ve mutad benzetmeler kullanılır. Şairin kalbi yangın yerine dönmüş, ciğeri kavrulmuş, gözlerine uyku girmez olmuştur vs. Bu beyanlardan sonra sevgilinin fiziksel tasvirine geçilir: Gül, kaymak, bal, fildişi ve sedef, bahar yağmuru gibi sıfatlar kullanılır. Buna karşın halk edebiyatı daha saf, daha açık seçiktir, daha çok doğadan alır benzetmelerini. Bütün bunlardan sonra bedenin üzerine bu kadar eğilmek, onun en ufak özelliğine bu kadar anlam yüklemek ve cinsellik üzerinde bu kadar ayrıntılı bir şekilde durmak bizi İslam hakkında yeni keşiflere götürmektedir. Doğunun bedene bakış açısı ile kadına bakış açısı son derece ilginç ve derinleştirmeye değer konulardır.

Chebel kitabına şu cümleyle son verir: "Bhagavad Gita'da kullanılan metafora göre, 'dokuz kapılı kale' olan beden, eğitimin, sözün, cinsel isteğin, kişisel ve toplumsal tarihin, toplumun hafızasının doğduğu ve geliştiği yerdir."

Kentsel alan, bedenin yapısına uygun olarak inşa edilmiştir, bedeni aksettirir.

Tornai, In The Harem (üstteki resim).

Garnier, Harem Gravürü (alttaki gravür).

DİPNOTLAR

1 Alıntı başlığı 'Arap dünyasında İran ve Türkiye'de erotizm, güzellik ve cinsellik' olan *"Encylopedie de L'amour en Islam"* adlı iki ciltlik kitabında Chebel, alfabetik sıralama ile o konularla ilgili sözleri, tıbbî terimleri; cinsel teknikleri; şiirsel benzetmeleri; batıl itikatları vs. ayrıntılı bir şekilde anlatıyor. Göze çarpan bir özellik de şudur ki, hiçbir yerde ahlaki bir görüş sergilememektedir. Chebel'in dediğine göre, aşk kelimesi için Arapçada yüzden fazla sözcük bulunuyor.

2 Chebel bu varsayımını A. Moles ve E Rohmer gibi Alman, F. Choay, G. Dongles, Sylvia Ostroelsky gibi Fransız psikiyatr ve mimarların geliştirdikleri kavramlarına dayandırmaktadır.

KAYNAK

Malek Chebel, *Le Corps en Islam*, PUF(Presses Universitaires de France), 1999

TRABZON'DA ÇETECİLİĞİN SERÜVENİNE DAİR KÜÇÜK BİR UFUK TURU

"YA DEVLET BAŞA, YA KUZGUN LEŞE"

Mustafa Suphi ve yoldaşları, Ankara'da Mustafa Kemal, Kars'ta Kâzım Karabekir ve Erzurum'da Vali Hamit tarafından koordine edilen bir plan çerçevesinde Trabzon'a gelirler. Valilik görevini vekaleten yürüten İsmail Sabri Bey, Sovyet Konsolosu Bagirof'a sokağa çıkmamasını tembihler... Suphi kafilesi Değirmendere'ye 28/29 Ocak gecesi saat 24:30'da girer. İnzibat, güya kafilenin can güvenliğini sağlamak amacıyla, kafileyi orada beklemekte olan motora bindirir. Suphi kafilesi, yanlarında on beş asker olduğu halde gece saat 01:30'da hareket eder, motor sabaha karşı 04-05:00'da iskeleye boş döner.

Yoldaşlarıyla beraber Karadeniz'de katledilen Mustafa Suphi ve Ethem Nejat.

EMRAH CİLASUN

Günün birinde Trabzon ile ilgili bir makale yazacağım aklımın ucundan geçmezdi. Fakat bu makaleyi yazmama neden olan iki nokta var: Birincisi, 'Bâki İlk Selam'[1] için araştırma çalışmalarına başladığımda, kapısını çaldığım bilimcilerin başında Eric Jan Zürcher geliyordu. Sohbetimizin bir yerinde Zürcher, Tarık Zafer Tunaya'dan bir anekdot aktardı. Vaktiyle Tunaya, Zürcher'e, "Şayet Kurtuluş Savaşı araştırılacak ise, işe Trabzon'dan başlamak lazım gelir" demiş. Bu sözlerin önemini şimdi, takriben bir buçuk senedir Mustafa Suphi ile ilgili bir çalışmanın içersindeyken daha iyi anlıyorum. Makaleyi yazmama sebep olan ikinci husus ise, son bir senedir Trabzon'da yaşanan milliyetçi/ırkçı şiddete istinaden Trabzon Valisi Hüseyin Yavuzdemir'in, "Trabzon halkında bayrak ve vatan sevgisi, Tanrı sevgisi kadar kutsaldır. PKK bu yörelere gelememişse bunun nedenlerinden biri, bu

insanların silah sevgisidir"[2] sözleri oldu. Bunu 26 Şubat 2006'da Trabzon Türk Ocağı'nda bir konuşma yapan Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) kurucusu, Güvenlik Bilimleri-Ordu Siyaset ilişkileri-Terörizm ve Etnik Sorunlar araştırmacısı Prof. Dr. Ümit Özdağ'ın şu sözleri izledi: "Trabzon, tarihine uygun bir direniş merkezidir. Trabzon ve bölge, Türkiye'nin güvenliği için hayati öneme sahiptir. Karadeniz insanının doku üstünlüğü milli güvenlik açısından çok önemlidir. Buralarda yaşayacağımız bir kriz ülkenin genelini ağır biçimde etkiler. 15 yıl önce Türk Devleti'nin güvenlik birimleri bana başvurarak Karadeniz Bölgesi'nde psikolojik operasyonlara karşı konferanslar verilmesini istedi. Bu bölge devletin güvenlik algılaması içine girmiştir."[3]

Valinin ve Özdağ'ın bu sözleri, Tunaya'nın Zürcher'e yaptığı tembihin sebeplerini güçlendiriyor. Zira valinin milliyetçi/ırkçı şiddeti kutsayarak sarf ettiği sözler, son bir sene içersinde Trabzon'da yaşanan; TAYAD'lıların linç edilmeleri teşebbüsünden Trabzonsporlu futbolcuların haraca başlanmasına, beyaz kadın ticaretinden Papaz Santore'nin ve Kürt inşaat işçisi Özkan Yıldız'ın öldürülmesine kadar varan olayların kimlerin himayesinde gerçekleştirildiğini göstermekle kalmıyor, aynı zamanda bu şehrin tarihsel perde arkasının sorgulanması için de kapıyı aralıyor. İşte bu makale, Trabzon tarihinde küçük bir ufuk turu yaparak, aralanan kapıdan serinkanlıca içeriye bakılabilmesi için bir davettir.

TRABZON TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ

Trabzon, hemen hemen İstanbul ya da Roma kadar eski bir şehirdir. Antik Yunan döneminde, tahminen MÖ 700 yıllarında kurulan bu şehrin Yunanca'daki ilk adı, 'Trapezus' idi. Perslerin egemenliği altına girdiğinde, Pers ve Yunan kültürlerinden oluşan bir sentez, bu bölgenin 'Pontus' olarak anılmasını da beraberinde getirdi. Şehir daha sonra Romalıların eline geçti. Bizans döneminde imparatorluğun bir parçası gibi görünse de, Trabzon Rum İmparatorluğu adı altında kendine has bir özerkliğe sahip oldu. Bir dönem Bizans ile savaşı bile göze alan bu yerel yapı, doğusundaki (şimdiki Gürcistan) Hıristiyanlarla ve güneyindeki Akkoyunlular gibi Müslüman kavimlerle stratejik işbirliğine girişti. 1461'de Trabzon'u ele geçirdiğinde Fatih Sultan Mehmet'in ilk işi, bu bölgedeki Ortodoks Hıristiyanların yaklaşık üçte birini sürmek ve mallarına el koymak oldu. Bu politika Fatih Sultan Mehmet'ten sonra da devam etti. Sürgünden korunmaya çalışan Ortadoks Hıristiyanların çoğunluğu, mal varlıklarını korumak ve daha az vergi ödemek için Müslümanlığı seçtiler.[4] Kimi Ortodokslar ise, 1844'de olduğu gibi, Haznedarzade ailesinin tarihindeki son valisi olan Osman Ağa tarafından cebren Müslüman yapıldı.[5] Ne var ki, bütün cebri uygulamalara rağmen bölgede yine de hatırı sayılır bir Ortodoks Hıristiyan kitlesi varlığını koruyabildi. Tütün ve fındık üretiminin yanı sıra kıyı taşımacılığı, Rusya ve İran'la yapılan ticaret, beraberinde Rum burjuvazisinin palazlanmasını getirdi.[6] Aynı durum, Ermeniler için de geçerliydi. Kaçınılmaz olarak bu azınlıkların iktisadi güçleri, bir müddet sonra siyasi emelleri de beraberinde getirecekti.

Meşrutiyetin ilanından sonra Yomra, Maçka, Tonya, Şarlı gibi nahiyelerde ve bunlara bağlı köylerde vaktiyle cebren Müslüman yapılmış Hıristiyanların 'irtidat'a başvurdukları görüldü.[7] Bu durum, Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki çelişkiyi daha da şiddetlendirdi.[8]

Balkan Harbi ile birlikte dalga dalga yayılmakta olan milliyetçilik akımları Trabzon'u da etkisi altına aldı. Dini farklılıkları ve ekonomik güçleri ile zaten göze batmakta olan ve artık siyasi taleplerini de formüle etmeye başlayan Ermenilere karşı Osmanlı Devleti tarafından uygulanan tehcir ve soykırıma Trabzon da şahit oldu.[9] İttihat ve Terakki Fırkası'na bağlı ve onun milliyetçi ilkelerini tatbik etmeye hazır olan Türk eşrafı, kendi etrafında çete teşkilatlanmasına giderek Ermenilerin (ve daha sonra da Rumların) mal varlıklarına el koydu. Bugün Trabzon'da görülen linç girişimlerinin evveliyatı bu döneme uzanmaktadır. Mesela aşağıda üze-

Abdülkadir yoldaş, Mustafa Suphi'nin eşinin Yahya Kaptan'ın evine kapatıldığını, sonra Nemlizade Ragıp Bey'in evinde kaldığını, daha sonra da Kahya tarafından Rizelilere hediye edildiğini ve orada bir zevk arasında öldürüldüğünü anlatır.

Yıllarca, adamlarıyla beraber Mustafa Kemal'in korumalığını yapan Topal Osman.

rinde durduğumuz, Ocak 1921'de Trabzon'da, Mustafa Suphi'lerin linç ortamını hazırlayanlar, onları motora götürüp, ardından da Karadeniz'de öldürülmelerini planlayanlar ve tüm bu cinayete deniz kazası süsü verenler, yörede evvelden beri böyle işlerde ihtisas sahibi olan kişilerdi. 6 sene evvelki Ermeni olaylarından beri katiller tecrübe kazanmışlardı. Bu şehirdeki eski İtalyan Konsolosu G. Gorni'ye göre, "Trabzon'da vaktiyle 14 bin kadar Ermeni vardı. Tehcir ve soykırımın ardından geriye yüz kişi bile kalmamıştı."[10]

Mondros Mütarekesi'nin beraberinde getirdiği ağır yaptırımlar altında, Trabzon'daki İttihat ve Terakki'den arta kalan eşraf ve onların himayesindeki çeteler mevcut otorite boşluğunu fırsat bilip, İtilaf Devletleri'nin himayesinde ortak bir devlet kurma çabasında olan Rum ve Ermenilere karşı saldırıya geçerek, elde ettikleri ganimet ile daha da zenginleşmiştir.

ÇETECİLİĞİN ORTAYA ÇIKIŞI

Günümüzde Alaattin Çakıcı, Oflu İsmail, Kürşat Yılmaz ve Sedat Peker gibi çete liderlerinin çıktığı Trabzon ve çevresinde, çetecilik kültürünün tarihsel perde arkasında Barutçuzade Ahmet Efendi, Yahya Kaptan ve Topal Osman gibi isimler vardır. Bugün olduğu gibi, geçmişte de çeteler ve liderleri bir dönem devletin bekası için kullanılmışlardır. Fakat bir müddet sonra devlete rağmen devlet için hareket eden çeteler, Trabzon örneğinde de görülebileceği gibi, devletin başına ilkin bela olmuşlar, sonra yine devlet tarafından hizaya getirilmişler, daha sonra tekrar bela olunca da tasfiye edilmişlerdir. Şimdi olayların seyri içinde bu durumu yakından irdeleyelim.

1916-1919 arası dönemde Trabzon tam bir kaos ortamı yaşamıştı. Çarlık Rusyası 1916'da şehri işgal etmiş, işgal ordusu ile aynı dini paylaşan yörenin gayrimüslim mağdurları (Ermeniler ve Rumlar) öç alma ve hatta ortak bir devlet kurma fırsatının çıktığı kanısına varmışlardı. Ancak 1917 Ekim'inde Rusya'da patlak veren Bolşevik İhtilali Trabzon'da da etkisini gösterdi ve Rus ordusu içerden çöktüğünde işgal kuvvetlerinin gösterdiği bu zaafı değerlendiren Türk tarafı, sekteye uğrayan barış görüşmesinin[11] sonucunu beklemeden 24 Şubat 1918'de şehri geri aldı.

30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin beraberinde getirdiği ağır yaptırımlar altında, Trabzon'daki İttihat ve Terakki'den arta kalan eşraf ve onların himayesindeki çeteler mevcut otorite boşluğunu da fırsat bilerek, geride kalan ve İtilaf Devletleri'nin himayesinde ortak bir devlet kurma çabasında olan Rum ve Ermenilere karşı saldırıya geçerek[12], elde ettikleri ganimet ile daha da zenginleşmiş[13] öte yandan, bu grup 12 Şubat 1919'da kurulan Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti bünyesinde örgütlenip, İtilaf Devletleri ile pazarlık yollarını da aramıştı.[14] Bu süre zarfında şehirde muazzam bir açlık ve yoksulluk yaşanırken[15], eşraf ve çete liderleri parasızlık nedir bilmemişlerdi.[16]

Siyasi elite gözdağı veren çete liderleri ilk başta, yeni kurulacak devletin teveccühüne de sahip oldular. Örneğin Mustafa Kemal, 25 Mayıs 1919'da Topal Osman'ı Havza'ya davet etmiş ve kendisine, "İstanbul hükümetinden aksine emir gelmiş olsa bile sen gene Pontusçularla mücadeleye devam edecek ve bunların tenkilinde bulunacaksın, işine sakın ola ki nihayet verme, bilakis hız ver" demiştir.[17]

ÇETEYE HAVALE EDİLEN CİNAYET

28/29 Ocak 1921'de böylesi bir muhtariyetin kendilerine verdiği cesaretle Mustafa Suphi ve arkadaşlarını katleden faillerden en bilineni, Yahya Kaptan'dır. Kaptan, Samsun'dan Trabzon'a kadar deniz taşımacılığında ve bilumum iskele işlerinde söz sahibi olan yegane kişidir. Trabzon'un en zenginlerindendir. Zenginliği o kadar gösterişe vurmuştur ki, vilayet makamının dahi arabası yokken, Kahya'nın arabası vardır.[18] Astığı astık kestiği kestiktir. Mesela, Hamdullah Suphi'nin (Tanrıöver) Trabzon İstihbarat Müdürlüğü'ne atadığı Feridun (Kandemir) Bey'i, "İçimizde hafiye istemiyoruz. İstihbarat Müdürü ne demekmiş lüzumu yok burada böyle işin. Gizli kapaklı işlerimiz varsa onlar bizim işlerimizdir. Ankara'ya değil ya, istersen Allah'a yaz. Trabzon Trabzonlularındır. Daha var mı bir diyeceğin senin? Çık git memleketimizden, yoksa vallahi yakarım adamı ben"[19] diye tehdit edebilmektedir. Feridun Bey bir müddet sonra, Trabzon İstihbarat Müdürlüğü'nün Tiflis'e nakli sonucu yakılmaktan kurtulmuştur. Aynı şeyi Mustafa Suphi ve yoldaşları için söylemek mümkün olmayacaktır.

Cinayetin bir diğer önemli faili, 'Deli Hamit' lakaplı, Erzurum Valisi Hamit Bey'dir. 1920'de, takriben dokuz ay boyunca Trabzon valiliği yapmıştır. Bu dönem zarfında Trabzon eşrafı ile çok iyi geçinen Hamit Bey, Meclis seçimlerinin yapılması halinde İngilizlerin Trabzon'u işgal edecekleri endişesini taşıyan eşrafla hemfikir olup, bu şartlarda Trabzon'da seçimin yapılamayacağını Mustafa Kemal'e bir telgraf ile bildirmiştir.[20] Buna rağmen Hamit Bey, kendisini birinci dönem BMM'ne Trabzon mebusu olarak seçtirmeyi de başarmıştır. Trab-

zon'daki icraatları Ankara Hükümeti tarafından beğenilmemiş ve Erzurum valiliğine atanmıştır. Ancak Hamit Bey, Trabzon'daki son günlerinde (6 Ekim 1920) önemli bir görevi ifa etmeyi de unutmamış, şehrin eşrafını Müdafa-i Hukuk Kulübü'ne toplamış ve okkalı bir anti-komünist nutuk çekmiştir.[21]

Bu dönemde, İtilaf Devletleri'ne ait uçaklardan Bolşevikler aleyhine bildirilerin Trabzon semalarından atılması[22] ve yaklaşık üç ay sonra, 3 Ocak 1921'de BMM'nin bir hayli İslami bir üslup ile yazılmış komünizm aleyhtarı beyannamesinin[23] bütün vilayetlere olduğu gibi Trabzon'a da gönderilmesi tesadüfi değildi. İşte bu ahval şerait içerisinde Suphi ve yoldaşları, Ankara'da Mustafa Kemal, Kars'ta Kâzım Karabekir ve Erzurum'da Vali Hamit tarafından koordine edilen bir plan çerçevesinde Trabzon'a geldiler.[24] Valilik görevini vekaleten yürüten İsmail Sabri Bey, Sovyet Konsolosu Bagirof'a sokağa çıkmamasını tembihliyor, Müdafa-i Hukuk'un önde gelenleri, başta Kahya Yahya olmak üzere, halkı Trabzon'un girişindeki Değirmendere'ye doğru mobilize ediyor, yağmur altında bekleyen halk gitmek isteyince inzibat ve polis tarafından engelleniyor, nihayet beklenen an geliyor ve Suphi kafilesi (28/29 Ocak gecesi saat 24:30'da) Değirmendere'ye giriyordu. İnzibat, güya kafilenin can güvenliğini sağlamak amacıyla, kafileyi orada beklemekte olan motora bindirecekti ve Suphi kafilesi, yanlarında on beş asker olmak üzere gece saat 01:30'da hareket edecek, motor sabaha karşı 04-05:00'da iskeleye boş dönecekti.[25]

O tarihlerde on yedi yaşında olan Adnan Feyzioğlu da, bunlara ilaveten önemli bir detay verek, "Gelenleri görmek için Buhti'ye gittim, ancak çok sıkı tedbir alınmış olup, kimsenin kimseyi görmesine imkan yoktu, işittiğime göre kafileden Ziganoylu Yakup ve Mustafa Suphi'nin hanımı ve karada kalmış diğerleri Miraç Işıl'ın motoru ile denize açılmışlar, açıkta bekleyen ikinci motor onları takip etmiş" der.[26] Suphi'nin eşine dair bilgi, Abdülkadir yoldaşın lahiyasında da vardır. Abdülkadir yoldaş, Mustafa Suphi'nin eşinin Yahya Kaptan tarafından kendi evine kapatıldığını, sonra Nemlizade Ragıp Bey'in evinde kaldığını, daha sonra ise Kahya tarafından Rizelilere hediye edildiğini ve orada bir zevk arasında öldürüldüğünü anlatır.[27] Suphi'nin Sovyet Rusya vatandaşı olan eşinin akıbeti hakkında Trabzon'daki Türk ve Rus makamları arasındaki yazışmadan hiçbir sonuç alınamaz. Tersine, Vali Sabri, 30 Ocak 1921'de Rus Sovyet Hükümeti temsilcisine gönderdiği cevabi yazıda, "Naciye adında, Türk pasaportu taşıyan bir kadın"dan bahsetmektedir.

Daha sonraları Mustafa Kemal'in 30 Haziran 1921'de 'Trabzon Müdafa-i Hukuk Cemiyeti Merkeziyesi Reisi Ahmet Bey'e' ve aynı gün 'Trabzon İskeleler Kâhyası Yahya Reis Zade Yahya Efendi'ye' başlıklarını taşıyan her iki telgrafında, Trabzon'daki bu çete liderlerine 'tanınmış bir muhtariyet'in izlerini görmek mümkündür. Bol miktarda iltifata yer verilen, milli vazifelerin şimdiye kadar olduğu gibi yapılmaya devam edilmesi rica edilen bu telgraflarda, vatanperverane hissiyat ve temenniler için de teşekkür edilmektedir.[28]

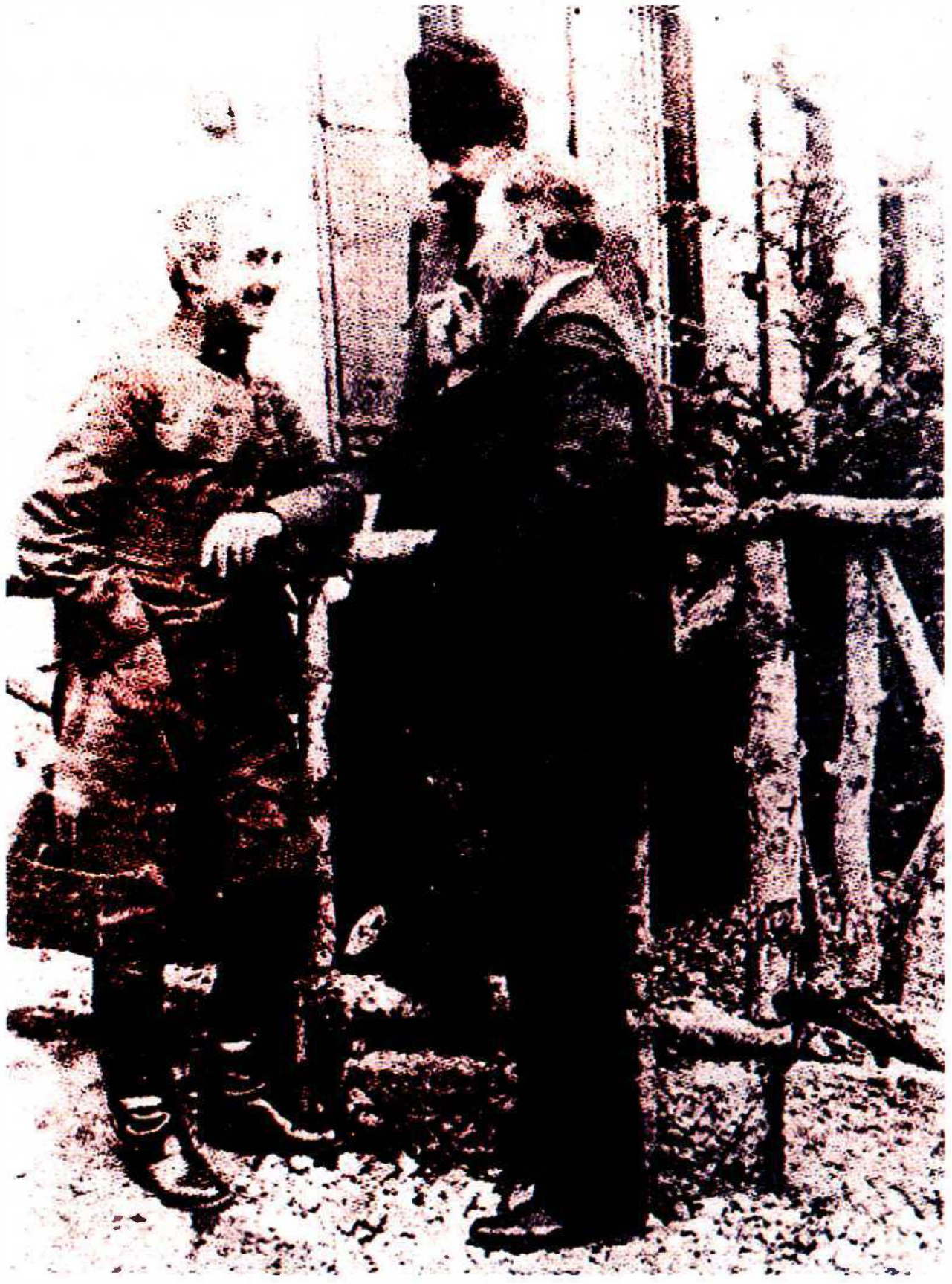

Mustafa Kemal, İsmet İnönü ve Topal Osman (ortada) bir sohbet sırasında.

İTİ İTE KIRDIRTMAK

Ne var ki, Trabzon'da cesaretlendirilen çetenin Enver Paşa ile flört etmesi devleti rahatsız edecek ve sonu kanlı bitecek bir tasfiye hareketini tetikleyecektir. Burada da devlet, 'iti ite kırdırtmak' politikasına başvuracaktır. İşe ilkin, yeni bir vali ataması ile başlanır. Oldukça derin bir devlet tecrübesine sahip Ebubekir Hazım (Tepeyran) Bey, 26 Ağustos 1921'de Trabzon valiliğine getirilir. Ardından, 22 Ekim 1921'de, Kâzım Karabekir'in, "Senden başka güvenecek arkadaşım yok, seni Enver'le uğraşmak üzere, Trabzon'daki

On üçüncü Fırka kumandanlığına gönderiyorum"[29] dediği Miralay Sami Sabit (Karaman) 7 Kasım 1921'de Trabzon'da görevinin başına geçer.

Vali ile fırka kumandanı arasında koordineli bir şekilde, esasen Enver ile olan ilişkilerinden dolayı Trabzon Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'nin yöneti-

kuk Cemiyeti yekvücut olmuştur. Vali ve fırka kumandanı tatlı-sert ikaz edilirken, Ankara'ya durumu protesto eden telgraflar çekilir. Bu arada çetenin yayın organı olan *İstikbal* gazetesi, vali ve özellikle fırka kumandanı aleyhinde yoğun bir anti propagandaya girişir. Ekibin meclisteki sözcüleri, konuyu meclise taşır-

olsun.' Babam bunun üzerine izine ayrılmayarak daha önce gelen dosyayı tetkik ederek idamlık cezası olmadığı kanaatine varıyor. Sivas Ağır Ceza Mahkemesi'ne gelen sekiz kişi Kahya Yahya da dahil olmak üzere suçsuz bulunarak beraat ettiriliyor. (...) Annelerinden dinlediklerine göre, Trabzon mebusu Ali

Trabzon ve çevresinde, çeteciliğin tarihsel perde arkasında Barutçuzade Ahmet Efendi, Yahya Kaptan ve Topal Osman gibi isimler vardır. Geçmişte de çeteler ve liderleri bir dönem devletin bekası için kullanılmışlardır. Sonraları, devlete rağmen devlet için hareket eden bu çeteler, devletin de başına bela olunca, tasfiye edilmişlerdir.

Mustafa Suphi ve arkadaşlarının katlini örgütleyen Yahya Kaptan.

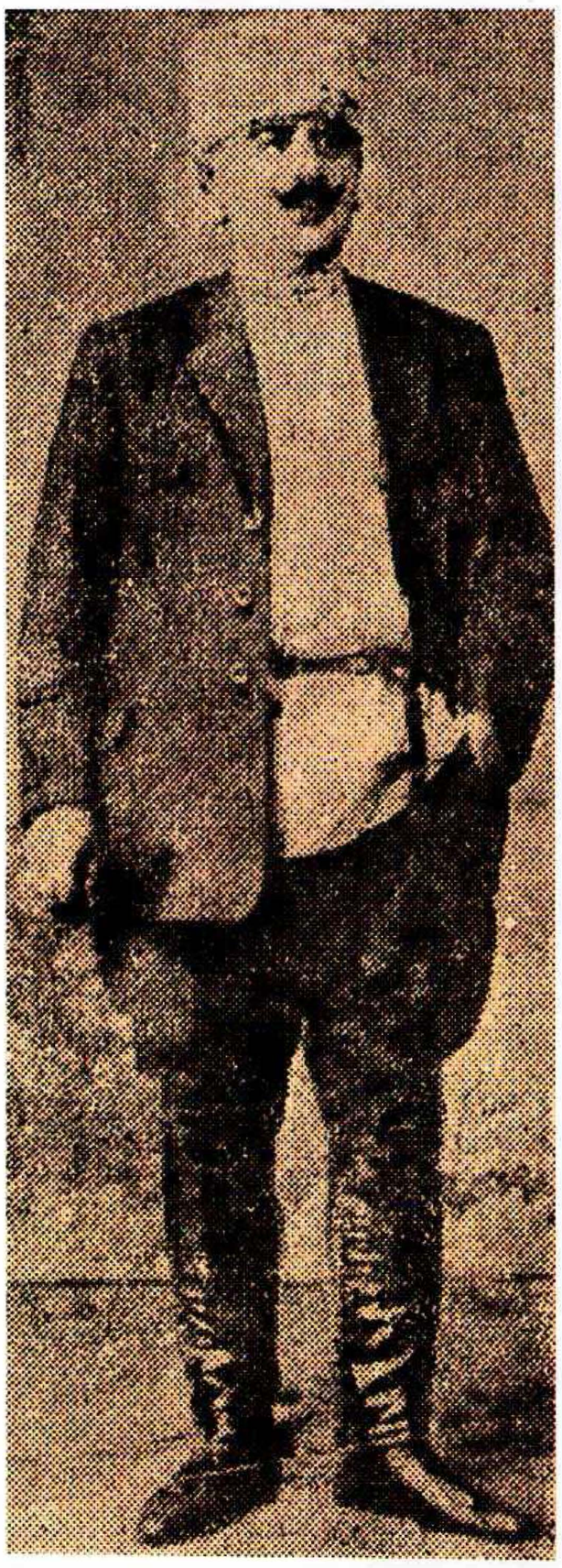

mine karşı, var olan yolsuzluk meselesi de kullanılarak harekete geçilir. Yahya Kaptan'a karşı cadı avını andıran hummalı bir arama faaliyetine başlanır. Trabzon'daki Müdafa-i Hu-

lar. Fakat nafile! Ankara geri adım atmamakta kararlıdır. Kahya teslim olur. 12 Ocak 1922'de Sivas Bidayet Mahkemesi'nde yargılanmak üzere tutuklanarak Sivas'a gönderilir.[30] Bir müddet sonra serbest bırakılır ve Trabzon'a döner. Kahya'nın mahkeme tarafından serbest bırakılmasına ilişkin Tepeyran'ın anılarında şöyle denmektedir: "Üç ay kadar sonra biz Kars'ta iken o zaman Sivas'ta bulunan Temyiz Mahkemesinin Ceza Dairesi Reisi akrabam Hasan Fehmi Bey'den aldığım bir mektupta bu duruşma ile ilgili olarak şunlar yazılıydı: '...Mahut Kahya meselesi henüz ikmal edilmemiştir. Bunun lehinde nüfuzlu bir sınıfın çalışmakta ve daima takip etmekte bulunduğunu işitiyorum. Ne yazık ki mevkiim müdahaleye müsait değildir..."[31]

1922'de Sivas Ağır Ceza Mahkemesi Reisi olan Mehmet Hulusi Kellercioğlu'nun oğulları Hikmet ve İsmet Ataman da 15.03.1989'da Cumhur Odabaşıoğlu'na şunları aktarırlar: "1921 Yılında Sivas Ağır Ceza Mahkemesi Reisi olan babamız Mehmet Hulusi Kellercioğlu, memleketine izine gitmek üzere vekaletten müsade bekliyordu, bu arada aldığı bir mektubta, Kahya Yahya şöyle yazmış: 'Talihin darbesini yemiş bedbahtlardan birisi olduğunu sizin de hemşehrimiz olduğunu duyduk, cezam idam ise idamım sizin elinizden

Şükrü Bey ile aynı köyden olduklarından bir gün köydeki evinin kapısında karşılaştığı Ali Şükrü Bey Mehmet Hulisi Bey'e, 'Hulisi Bey sende amma cesaret var, idam kararı yemiş Kahya Yahya'yı beraat ettirdin.' Mehmet Hulisi Bey de, 'ben kanun adamıyım kanuna göre hareket ettim, amma sen meclis konuşmalarında çok ileri gidiyorsun. Sen düşün' cevabını vermiş." Bu arada, Suphi'lerin öldürülmeleri meselesini de ima ederek etrafa, "Sanki bütün işlerde ben tek başıma mı idim? Daha üstüme varırlarsa herşeyi olduğu gibi ortaya dökerim."[32] denli tehditler savuran Yahya Kaptan, rakibi olan Topal Osman'ın yardımı ile İsmail Hakkı Tekçe tarafından 3 Temmuz 1922'de öldürülür.[33] Olaylar daha da alevlenir. Fırka Kumandanı Sami Sabit'in evine baskın düzenlenir. Fakat Sabit kurtulur. Devlet ile çete arasındaki çatışmanın bir başka perdesi daha böylece hem kapanmış, hem de yeniden açılmış olur. İhtilaf şimdilik, bir ölü ve iki devlet bürokratının (vali ve fırka kumandanının) tayini ile neticelenmiştir.[34]

Trabzon ile Ankara arasındaki kavga bitmiş değildir. 8 ay sonra, Trabzon ekibinin meclisteki uzantısı ve Mustafa Kemal'i çeşitli defalar kızdıracak kadar sivri dilli olan Ali Şükrü[35], Hulisi Bey'in kehanetini

haklı çıkarırcasına, tipik çete yöntemi ile ilkin kaçırılır, sonra da Topal Osman tarafından öldürülür. Bilindiği gibi, Ali Şükrü'nün Mustafa Kemal'i kızdıran birçok konuşması olmuş ve hatta Meclis'te birbirlerinin üzerlerine dahi yürümüşlerdir. Kılıç Ali, bir keresinde Keçiören'deki evinde akşam yemeği esnasında, o gün Ali Şükrü'nün mecliste yaptığı konuşmaya istinaden Mustafa Kemal'in, "Arkadaşlar böyle beyanatta bulunan adamlar cidden dövülmeye layık adamlardır" dediğini aktarmaktadır.[36]

Ali Şükrü'nün Trabzon'daki cenaze töreni ise, çetenin son elemanları tarafından devlete meydan okuyan bir gösteriye dönüşür. Barutçuzade Ahmet ve (eski Trabzon ve Erzurum Valisi) Hamit beyler, törende Ankara aleyhinde ateşli konuşmalar yaparlar. Hatta *İstikbal* gazetesinde Hamit Bey'in Mustafa Kemal aleyhtarı zehir zemberek bir yazısı yayımlanır. Trabzon Müdafa-i Hukuk Cemiyeti, merkez ile olan tüm bağlarını koparır. Devlet, son ve kati neticeyi almak üzere Trabzon'a bir heyet gönderir. Heyet, Trabzon Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'nin yönetimini görevden alır. Direnenler, başta Barutçuzade Ahmet ve Hamit Bey olmak üzere nedamet getirirler.[37] Bir daha başlarını kaldırmamaları için devlet, Trabzon'a yeni bir vali olarak İttihatçıların nüfuzlu şahsiyetlerinden (eski Maarif Nazırı) Şükrü Bey'i atar (9 Mayıs 1923). Vali Şükrü Bey'in, Trabzon'dan ayrılmakta olan heyet mensuplarına söyledikleri adeta bir teminattır: "Hiçbirisini kımıldatmam, nahoş bir hareket ihdas etmelerine asla müsaade etmem icap ederse kafalarını kırarım!"[38]

Karadeniz'de bir çete.

KAYNAKLAR VE DİPNOTLAR

1 Emrah Cilasun, *Bâki İlk Selam -yabancı arşiv belgelerinden ve kendi kaleminden- Çerkes Ethem*, Versus, İstanbul, 2006.

2 Faruk Bildirici, 'Trabzon'da neler oluyor?', *Hürriyet Gazetesi*, 11 Şubat 2006.

3 Aktaran, Ali Öztürk, *Karadeniz'den Güne Bakış Gazetesi*, 17.03.2006

4 Cüneyt Akalın, Öner Ciravoğlu, Gündaş Kayaoğlu, *Bir Tutkudur Trabzon*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1997.

5 A. Faik Hurşit Günday, *Hayat ve Hatıralarım*, Çelikcilt Matbaası, İstanbul, 1966.

6 Stefanos Yerasimos, 'Pontus Meselesi', *Toplum ve Bilim*, 43/44 Güz 1988-Kış 1988.

7 A. Faik Hurşit Günday, age.

8 Bugün Trabzon'un en önemli özelliklerinden biri olan dini tutuculuğun köklerine ilişkin birinci elden gözlemler için: 1921 senesinde Trabzon'da Valilik yapmış Ebubekir Hazım Tepeyran'ın *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları* (Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1982) çok önemli bir kaynaktır.

9 James Bryce, Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, c.1, Pencere Yayınları, İstanbul, 2005.

10 Dr. Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, c 3, İstanbul 1992; Sabahattin Özel, Milli Mücadelede Trabzon, TTK, Ankara, 1991.

11 Osmanlı Devleti'nin de katıldığı, Bolşeviklerle yapılan Brest Litovsk görüşmeleri 10 Şubat 1918'de kesintiye uğramıştı.

12 Trabzon ile ilgili yazdığı tez çalışmasında Dr. Sabahattin Özel şöyle der: "Giresun'a inen Osman Ağa Rum okuluna asılmış olan Pontus bayrağını atının ayakları dibine serdirerek parçalatmış, bayrağı asan doğramacı ustası Rumu beraberinde götürerek hakettiği şekilde cezalandırmıştı." (abç)

13 28 Mayıs 1923 tarihli *Halk Gazetesi*'nin bir makalesinde, "Bunlar hemen hemen harbi umuminin sivilttiği ve zenginleştirdiği kimselerdir" denilmektedir. Aktaran, Cumhur Odabaşıoğlu, *Trabzon –Belgelerle Milli Mücadele Yılları 1919-1923*, Trabzon, 1990.

14 Bkz. R. Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, TTK, Ankara, 1987.

15 Dr. Sabahattin Özel, age.

16 Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin Paris ve İstanbul'a göndereceği heyetler için bu süre zarfında 'üçyüz bin altın' toplanabilmiştir. Bkz. R. Salahi Sonyel, age.

17 Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1957.

18 Ebubekir Hazım Tepeyran, age.

19 Feridun Kandemir, *Enver Paşa Türkistan'da*, İstanbul, 1945.

20 *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, sayı:26'dan aktaran, Dr. Sabahattin Özel, age.

21 Bkz. age.

22 Nami Malkoç'tan aktaran Dr. Sabahattin Özel, age.

23 Bkz. Cumhur Odabaşıoğlu, age.

24 Mustafa Kemal'in 29.12.1920'de Kâzım Karabekir'e, 18.01. ve 24.01.1921'de Hamit Bey'e ve 25.01.1921'de Durak Bey'e gönderdiği telgraflar için bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.10, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003.

Kâzım Karabekir'in 02.01.1921, 03/04.01.1921, 11.01.1921, 14.01.1921 tarihlerinde Hamit Bey'e ve 02/03.02.1921'de Erkân-ı Harbiye Umumiye Riyaseti'ne gönderdiği telgraflar için bkz. Yavuz Aslan, age.

Hamit Bey'in 03.01.1921'de Kâzım Karabekir'e, 16.01.1921, 22.01.1921 ve 29.01.1921'de Mustafa Kemal'e, 22.01.1921'de Bayburt Kaymakamı'na gönderdiği telgraflar için bkz. Yavuz Aslan, age.

25 Buradaki özet anlatım, Suphi cinayetinin görgü tanığı Türkiye Komünist Gençler Birliği azalarından Abdülkadir'in Layihası'na dayanılarak yazılmıştır. Bkz. *TKP MK 1920-1921 Geri Dönüş Belgeleri-2*, Tüstav, İstanbul, 2004.

26 Cumhur Odabaşı, age. Adnan Feyzioğlu'nun sözünü ettiği Ziganoylu Yakup büyük bir ihtimalle Trabzonlu Yüzbaşı Yakup olmalıdır. Yakup, Suphi'nin kafilesine dahil değildir. Daha geniş bilgi için bkz. Yavuz Aslan, age.

27 Bkz. *TKP MK 1920-1921 Geri Dönüş Belgeleri-2*

28 Bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, age.

29 General Sami Sabit Karaman, *İstiklal Mücadelesi ve Enver Paşa*, Arma Yayınları, İstanbul, Mayıs 2002.

30 Buraya kadarki bilgilerin kaynağı için bkz. Ebubekir Hazım Tepeyran, age. ve General Sami Sabit Karaman, age.

31 Ebubekir Hazım Tepeyran, age; Cumhur Odabaşıoğlu, age.

32 Yazuz Aslan, age.

33 Dr. Sabahattin Özel, age.

34 Ebubekir Hazım Tepeyran, age.

35 Kılıç Ali, *İstiklal Mahkemesi Hatıraları*, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.

36 Ali Şükrü'nün katili Topal Osman'ın ortadan kaldırılmasına ilişkin iki önemli bilgi vardır."İsmail Hakkı (Tekçe) Bey gelince Mustafa Kemal Paşa, Osman Ağa'yı yakalamak için nereden, ne suretle hücum edilmesi gerektiğini, krokisini de çizerek anlattı ve tabur hareket etti." Rauf Orbay'dan aktaran Cumhur Odabaşıoğlu, age. "Topal Osman Ağa, yakalanışı esnasındaki müsademede mecburen veya mukavemet etmeyip çağrıldığı Çankaya'ya kuzu kuzu giderken Muhafız Kıt'ası Kumandanı Rizeli Binbaşı Fuad Bey'in emriyle sırf konuşmasını önlemek maksadıyla kasten öldürülmüştü." Bkz. Rıza Nur, age.

37 Buradaki tüm bilgiler için bkz. Cumhur Odabaşıoğlu, age.

38 Damar Arıkoğlu'ndan aktaran, Cumhur Odabaşıoğlu, age. Bu sözlerin sahibi olan Vali Şükrü Bey de, İzmir suikastı ile alakası bulunduğundan asılmıştır. Bkz. Dr Sabahattin Özel, age.

SON DÖNEM OSMANLI GARDİYAN KIYAFETLERİ

BEKİR AĞA BÖLÜĞÜ VE MAHPUSLAR

İstanbul Üniversitesi'nin Merkez Binası olarak kullanılmakta olan Harbiye Nezâreti'nin kuzey-doğusunda yer alan İstanbul Muhafızlığı Dairesi, Bekirağa Bölüğü olarak bilinir. Sultan II. Abdülhamid, Bayındırlı bir zeybek olan Bekir Ağa'yı savaşlardaki başarısından dolayı Bab-ı Seraskerî Askeri Tevkîfhânesi'ne müdür olarak atar. Bekir Ağa bu hapishaneye ait özel bir birlik kurar, 1887 yılındaki ölümüne kadar, kurduğu bu birliğe kumanda eder ve hapis yatan tutuklulara işkence ve eziyet ederek kötü bir şöhret kazanır.

Hidemât-ı müteferrika müstahdemîni kıyafeti.

YAVUZ SELİM KARAKIŞLA

Aşkın mahpusane,
içinde ben mahkum;
saçların parmaklık,
gözlerin gardiyan oldu,
içinde ben ziyân oldum...!

Osmanlı İmparatorluğu'nda da, Türkiye Cumhuriyeti'nde de, aydın olmanın bedeli hep mahpushanelerde ödendi. Mahpusluk, Türkiye'de aydın olmanın kefareti haline geldi. Mahpushaneler hep aydınlarla doldu taştı. Her devirde, Türk aydınının ikinci evi, mahpusaneler oldu.

Sultan II. Abdülhamid'in 'istibdâd' döneminde (1878-1908), Bekirağa Bölüğü "İstanbul'un en korku uyandıran tutukevi" olarak ünlenmişti.[1] Şimdilerde İstanbul Üniversitesi'nin Merkez Binası olarak kullanılmakta olan Harbiye Nezâreti'nin kuzey-doğusunda yer alan İstanbul Muhafızlığı Dairesi, halk arasında Bekirağa Bölüğü olarak anılmaktaydı. Bu kötü şöhretin bir nedeni de, askeri tutukluların yanı sıra dönemin önde gelen siyasileri, gazetecileri ve aydınlarının da Bekirağa Bölüğü'nde hapis yatmış olmalarından kaynaklanmaktaydı. İki katlı bu kagir bina, aslında başlangıçta Hassa Ordusu Komutanlığı ile inzibat bölüğü koğuşlarından oluşuyordu. Ancak, Sultan Abdülaziz'in iktidarının son yıllarında bir tutukevine çevrilmişti.[2]

Sultan II. Abdülhamid'in, aslen Bayındır'lı bir zeybek olan Bekir Ağa'yı savaşlardaki başarısından dolayı kolladığı, rütbe verip alaylı subay yaptığı ve en son Bab-ı Seraskerî Askeri Tevkîfhânesi'ne müdür olarak atadığı bilinmektedir. 1887 yılındaki ölümüne kadar, Bekir Ağa bu hapishaneye ait özel bir birlik kurmuş, kurduğu bu birliğe kumanda etmiş ve hapis yatan tutuklulara sistemli bir şekilde işkence ve eziyet ederek, kötü bir şöhret kazanmış olduğu için, resmi adı İstanbul Muhafızlığı olmasına rağmen, hapishane halk arasında Bekirağa Bölüğü olarak nam salmıştı.[3] Sultan II. Abdülhamid döneminde, okur-yazar bile olmayan Bekir Ağa ve adamları tarafından rejim muhaliflerlerine burada işkence uygulandığı, tutukluların 'ıslâh' edildiği herkesçe gayet iyi bilinmekteydi. Bekir Ağa'nın ölümünden sonra, onun yerine Bekirağa Bölüğü'nün başına getirilmiş olan Salim Bey'in de işkence uygulamaları yüzünden 'tırnakçı' lakabını hakkıyla kazandığı bilinmektedir.

II. Meşrutiyet ilan edilince, Bekirağa Bölüğü de Fransız Devrimi'ne atıfla Osmanlı İmparatorluğu'nun Bastille'i olarak anılmış ve İttihâdçılar ilk iş olarak burada bulunan bütün tutukluları sokağa salıver-

mişlerdi. Zamanla, Bekirağa Bölüğü İttihâd ve Terakki Cemiyeti karşıtlarının ve Meşrutiyet rejimi muhaliflerinin tıkıldığı bir zindan haline dönüşmüştü. 1912-1913 yıllarında Balkan Savaşları sürerken iktidara gelmiş olan İttihâd ve Terakki muhalifleri de Bekirağa Bölüğü'ne İttihâdçılar'ı doldurmaktan geri kalmayacaklardır.

Ancak, II. Meşrutiyet döneminde Bekirağa Bölüğü, İttihâd ve Terakki'nin hapishanesi olarak 'hizmet' vermiştir. Bekirağa Bölüğü'nde hapis yatmış bir muhalif olan Süleyman Sırrı, atılan dayaklardan sonra yerlerin kan gölüne döndüğü, kimi tutukluların ayaklarına Mahmudiye gemisinin zincirlerinin bağlandığı, bunları üç kişinin zorla tuvalete taşıdığı, dönemin Sadrazam ve Harbiye Nâzırı Mahmûd Şevket Paşa'nın hapishaneyi bizzat teftiş ettiği gibi abartılı ifadeler içeren, 'Bekirağa Bölüğü: Orada Neler Gördüm' başlıklı bir de ilginç risale yayınlamıştır.[4]

Yine de, Bekirağa Bölüğü'nde tutuklu kalanların anlattıklarından ve anılarından hareketle, oradaki yaşam hakkında daha gerçekçi bilgilere ulaşmak mümkündür. Buna göre: Tutuklu subay ve astsubaylar hapishanenin üst katında geniş odalarda kalmakta, hatta aylıklarını bile düzenli olarak almaktaydılar. Tutukluların uşakları veya emir erleri tutuklulara evlerinden ya da konaklarından kendilerine yemek getirebilmekteydi. Alt katlardaki koğuşlarda kalan tutuklu erler ise civarda bulunan bir bakkaldan peynir, ekmek ve zeytin aldırabiliyorlardı. 1912 yılında tutuklanarak Bekirağa Bölüğü'nde getirilen ünlü şair ve yazar Süleyman Nazif'in o günlerde idâre-i örfiyye (sıkıyönetim) komutanlığına göndermiş olduğu bir mektupta, koğuşları yağmur sularının bastığını, tutuklulardan bazılarının bu yüzden kolereya yakalandığını, bir koğuşta otuz kişinin havyan barınaklarını bile aratacak koşullarda bir arada yaşadığını yazmaktadır.[5]

Mahmud Şevket Paşa 11 Temmuz 1913 günü bir suikaste kurban gidince, Bekirağa Bölüğü de İttihâd ve Terakki muhaliflerinin uğrak yeri haline dönüşür. Ünlü yazar Burhan Felek, sonradan kendi Bekirağa Bölüğü tecrübelerini şu sözlerle anlatıyor:

"Mahmud Şevket Paşa'nın öldürülmesi (1913) sebebiyle tevkif edilenler arasında jandarma muhafazası altında Bekirağa Bölüğü'ne sevkedildik. Bizi kapıda bir liste ile ve sayarak hapisane idaresine teslim ettiler. Babamı bizden ayırıp hatırlı kimselere tahsis edilen bir odaya koydular. Yanında eski mirlivalardan İsmail Hakkı Paşa vardı. Geri kalanları Bekirağa Bölüğü'ndeki büyük koğuşlardan birine koydular. Herhalde bizimkinden başka bir koğuş daha olmalıydı. Çünkü biz Sinop'a sürüldüğümüz zaman 600 kişi kadardık. Bir koğuşa 600 kişinin yatak yorgan sererek sığacağını tahmin etmem.

Ne ise edendim... Akşama doğru bir koğuşa girdik ki bir alem! Biz içeriye girer girmez semtimizi haber verdik.

Aşçı ve hademe kıyafeti.

— Üsküdarlılar da geldi diye seslendiler... Koğuşta Fatihliler, Beyazıtlılar, Kadıköylüler, Beşiktaşlılar, Üsküdarlılar diye semt semt gruplar teşekkül etmişti.-İçeride gizli ajan var mıydı bilmem?-Ama hiçbir nöbetçi yoktu.

İtiraf ederim ki kalabalık mihnet arkadaşlığı pek de tatsız olmuyor. Herkes kendi derdinin komik tarafını anlatıyor ve ister istemez böyle hallerde muhalefetin zehirli hicvi bütün tesiriyle işliyor. Gördük ki

Hapishane Elbise Ta'lîmâtnâmesi

Hapishâne ve tevkîfhâneler me'mûrîn ve müstahdemîninin İdâre-i Dâhiliye Nizâmnâmesi'nin ondördüncü maddesi mûcibince îfâ-yı vazife esnâsında telebbüs edecekleri yek-nesak elbise hakkında ta'lîmâtnâmedir.

Madde 1- Hapishâneler me'mûrîn ve müstahdemîni vazife başında elbise-i resmiye iktisâsına mecbûrdur.

Madde 2- Elbise-i mezkûra Dersaâdet'de Hapishâneler İdâre-i Umûmiyesi'nce ve taşrada en büyük mülkiye me'mûrunun nezâreti altında mahallî hapishâneleri idâresince merbût numûne resimler vechile i'mâl etdirilecekdir.

Madde 3- Mezkûr elbiselerin bedelleri İdâre-i Dâhiliye Nizâmnâmesi'nin sâlifü'z-zikr ondördüncü maddesi mazmûnuna tevfîkan me'mûrîn ve müstahdemîn tarafından tesviye olunacakdır.

Madde 4- Azl veya isti'fâ sûretiyle me'mûriyetinden infikâk eden me'mûrîn ve müstahdemînden elbiseleri istirdâd olunacak, ancak elbise-i mezkûre hapishâne ve tevkîfhâne hâricinde alâmet-i fârik-aları ref' olundukdan sonra isti'mâl edilebilecekdir.

Madde 5- İşbu nizâmnâme'nin tamâmî-i icrâsına hapishâne ve tevkîfhâne müdürleri me'mûrdur.

fî 21 Temmuz sene 1337 [21 Temmuz 1921].
Nezâret-i Umûr-ı Dâhiliye.

bizden daha azılı muhalifler varmış... İstanbul tarafındaki gruplarda İttihatçılara ağzına geleni uluorta söyleyenler çoktu...

Ertesi gün aileler ziyarete geldiler. Yiyecek falan getirdiler. Selahhatin yatak getirtti... Benim içime doğmuş ne yatak, ne yorgan, hava zaten sıcak. Tahtaya uzanıyordum. Koğuşun bir de çepeçevre asma katı vardı. Bazı kibar ve hatırlıları ortaya almışlardı. Madrit Sefareti müsteşarı Mahmud bey adında birisi vardı ki gırtlak veremi idi. Ne yatağı ne yorganı ne de rahatı huzuru vardı. Kunduralarını çıkarıp taban tabana yapıştırdıktan sonra başının altına yastık yapıp yatardı.

— İspanya Kralı 13. Alfons'un elini sıkmış herifin şu haline bakın! Diye kendi kendine alay eden kalender bir adamdı...

Gene hatırımda kalanlardan, *İkdam* gazetesi muhabirlerinden Osman adında fakir fakat nekre bir adam. Kapıda durur, içeri giren yeni misafirleri yüksek sesle anons ederdi... Bir gün iki koluna iki kişi girmiş tirit gibi bir zatı içeri aldılar. Osman bağırdı:

— Arkadaşlar!.. Meşhur bombacı komiteci mabeyinci Macit Bey!.. Adam doksanına yakındı. Toplama listesinde yaş yazılı olmadığından onu da almışlardı." [6]

Ancak, 'bu dünya, etme bulma dünyasıdır'. Osmanlı İmparatorluğu İttihâdçılar'ın büyük ümitlerle girdiği I. Dünya Savaşı'nı kaybeder. İstanbul Mütareke Dönemi'nde İngilizler'in önderliğindeki müttefik kuvvetleri tarafından işgal edilince, Bekirağa Bölüğü bu sefer de eski İttihâd ve Terakki yandaşlarını ağırlamaya başlar. İttihâdçılar'ın yanı sıra, Kuva-yı Milliye yandaşları, direnişçiler, Ermeni tehciri ile ilgili olarak suçlanan bürokratlar, I. Dünya Savaşı yıllarında İttihadçı kabinelerde görev almış olanlar, savaş suçlarıyla suçlananlar Malta'ya sürülmeden önce hep Bekirağa Bölüğü'nde konaklamışlar, bize anılarında Bekirağa Bölüğü'ne ilişkin canlı ve ayrıntılı anekdotlar anlatmışlardır.[7]

II. Meşrutiyet ilan edilince, İttihâdçılar ilk iş olarak buradaki bütün tutukluları sokağa salıvermişlerdi. Zamanla, Bekirağa Bölüğü İttihâd ve Terakki Cemiyeti karşıtlarının ve Meşrutiyet rejimi muhaliflerinin tıkıldığı bir zindan haline dönüşür. 1912-1913 yıllarında, Balkan Savaşları sürerken iktidara alan İttihâd ve Terakki muhalifleri de Bekirağa Bölüğü'ne İttihâdçılar'ı doldurur.

Türk aydınının hapishane ile imtihanı

Son dönem Osmanlı ve erken dönem Cumhuriyet tarihi 'Türk aydınının hapishaneyle imtihanı' olarak yaşanmıştır, denilebilir. Eski bir halk türküsü, hapishane yaşamını şu etkili sözlerle betimlemektedir:

Mahpusun içinde, üç ağaç incir,
Elimde kelepçe, boynumda zincir.
Zincir sallandıkça, her yanım sancır
Düştüm bir ormana, yol belli değil,
Oy zalım zulüm, uzak dur ölüm...

Türkiye'nin hapishaneleri ve gardiyanları Oliver Stone'un ünlü 'Midnight Express' filmiyle dünya çapında bir anda üne kavuştu, ama "Açılırdı demirlerin ardında / laciverdî büyük bahçem; / aslolan hayatdır, / sakın beni unutma Hatçe'm!" diyen Nâzım Hikmet; "Demir kapı, kör pencere / Yastığım, ranzam, zincirim, / Uğruna ölümlere gidip geldiğim, / Zulamdaki mahzun resim, / Haberin var mı? / Dağlarına bahar gelmiş memleketimin!" diyen Ahmed Arif; "Bu küfür küfür değil, bu küflü rüzgâr / Bu silsilesini siktiğimin koridorlarına / Demirli dosyalar gibi sıralanmış kapılardan / Ayaklarımın dibine kadar sokularak / Ve sezdirmeden üfleye üfleye / Parmaklarımın ucunu kemiren / Bu kılları ağarmış fare / Ne bilir, ne anlar ki bana çocuklardan haber vere! / Hem verse de ne umurum! / Ben ki müebbet muhabbete mahkûmum, / Çocuklardan haber değil, / Çocukları güneş kokan enselerinden koklıya / koklıya öpüp ısırmak istiyorum / ... / Bu damsız damda, / Bu Havva'sız havada / 'Saf şair' olamıyor adam, / Sökmüyor sırf şiirsel yorum. / Hani / Ben artık şarkı dinlemek değil, şarkı söylemek / istiyorum diyor ya Nâzım. / Ben de artık şiir düzmek değil, şiiri düzmek istiyorum..." diyen Can Yücel ve Büyük Gözaltı'nda mahpusluğun ruh halinin inceliklerini bir bir anlatan Çetin Altan, hep hapishaneler sayesinde unutulmaz oldular...

KAYNAKLAR VE DİPNOTLAR

1 Necdet Sakaoğlu. 'Bekirağa Bölüğü', *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt. 2, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1994, s. 126-128.

2 Cengiz Can. 'Bekirağa Bölüğü: Mimari', *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt. 2, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1994, s. 128-129.

3 Ahmed Hamdi Tanyeli. 'Meşhur Bekir Ağa ve Bölüğü', *Tarih Hazinesi*, Cilt. I, No: 3, Aralık 1950; Ahmed Hamdi Tanyeli. 'Meşhur Bekir Ağa ve Bölüğü III', *Tarih Hazinesi*, Cilt. I, No: 4, Ocak 1951.

4 Süleyman Sırrı. *Bekirağa Bölüğü: Orada Neler Gördüm?* (İstanbul, 1335).

5 Feridun Kandemir. 'Eski Politikacıların Korkunç Tevkifhânesi: Bekirağa Bölüğü', *Resimli Tarih Mecmuası*, Cilt. VI, No: 66, Haziran 1955, s. 3882-3885.

7 Hüsamettin Ertürk. İki Devrin Perde Arkası, İstanbul, 1957, s. 201-207; Hüseyin Kazım Kadri. *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım*, (ed.) İsmail Kara, İstanbul, 1991), s. 134-135; Dr. Reşid. *Sürgünden İntihara: İttihad ve Terakki'nin Kurucularından Dr. Reşid Bey'in Hatıraları*, İstanbul, 1993, s. 17-18; Hüseyin Cahid Yalçın. *Siyasi Anılar*, İstanbul, İş Bankası Yayınları, 1976, s. 176f.

Fotoğraflar: Bâbıâli Dâhiliye Nezâreti Mebânî-i İnfâziyye ve Hapishâneler Müdüriyeti. *Hapishâneler ve Tevkifhâneler Me'mûrîn Kıyâfet-i Resmiyye Mecmûası*, (Dersaâdet: Hilâl Matbaası, 1337), 22 s.

Hapishâne ve tevkîfhâneler me'mûrîn kıyâfet-i resmiyesi

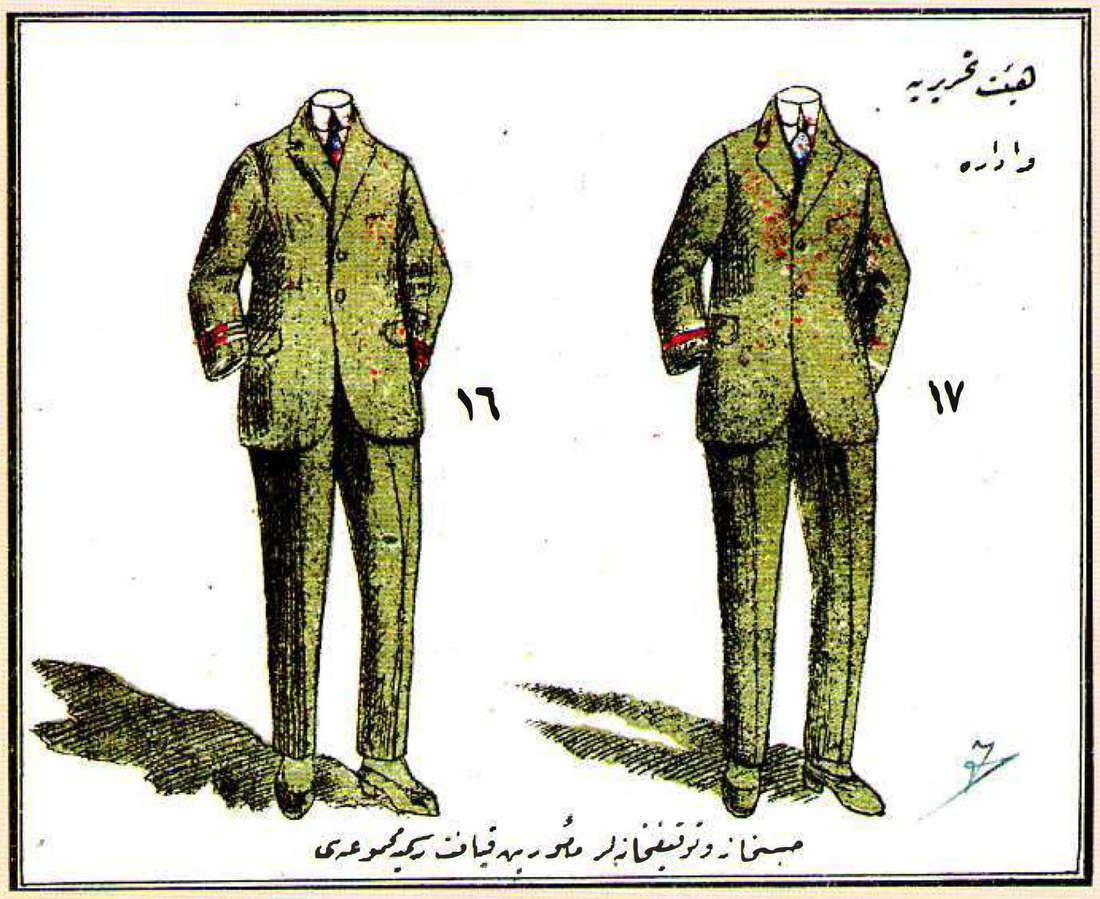

Hey'et-i tahrîriye, Hey'et-i idâre

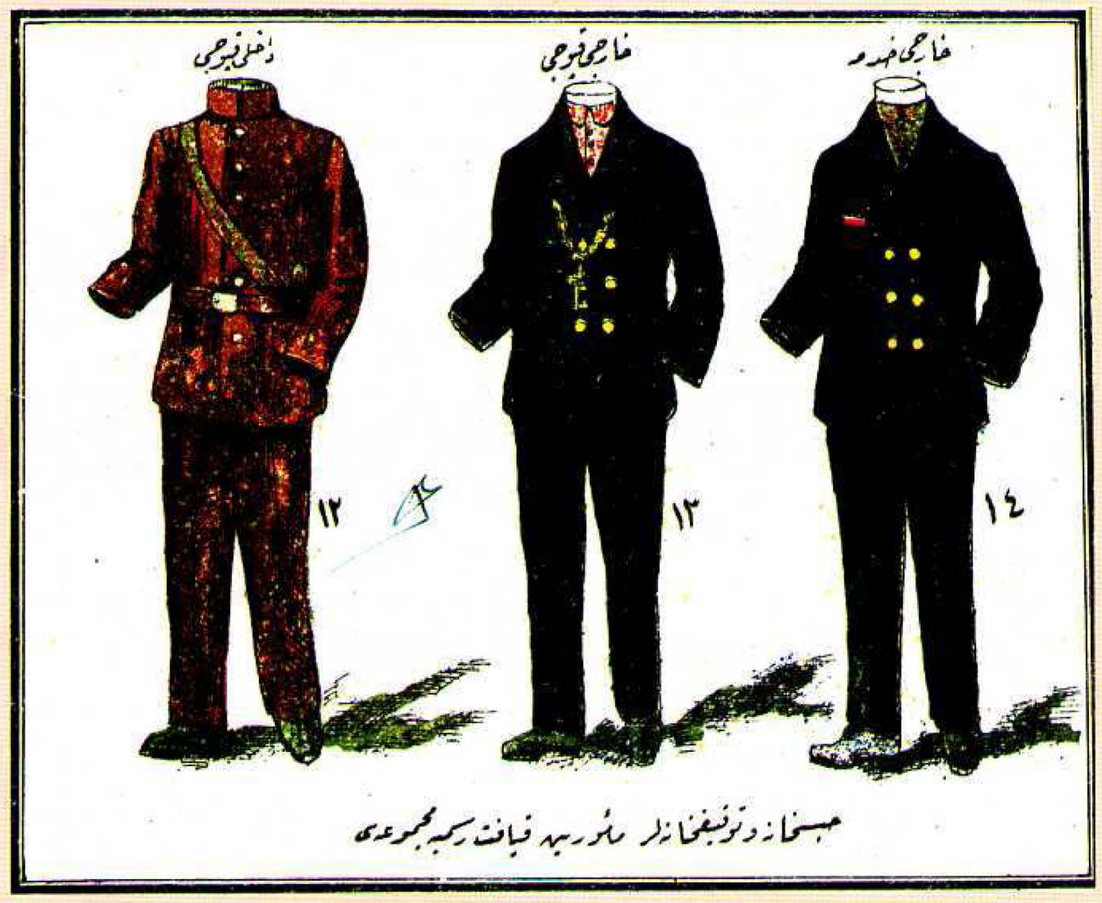

Dâhili kapıcı, Hârici kapıcı, Hârici hademe

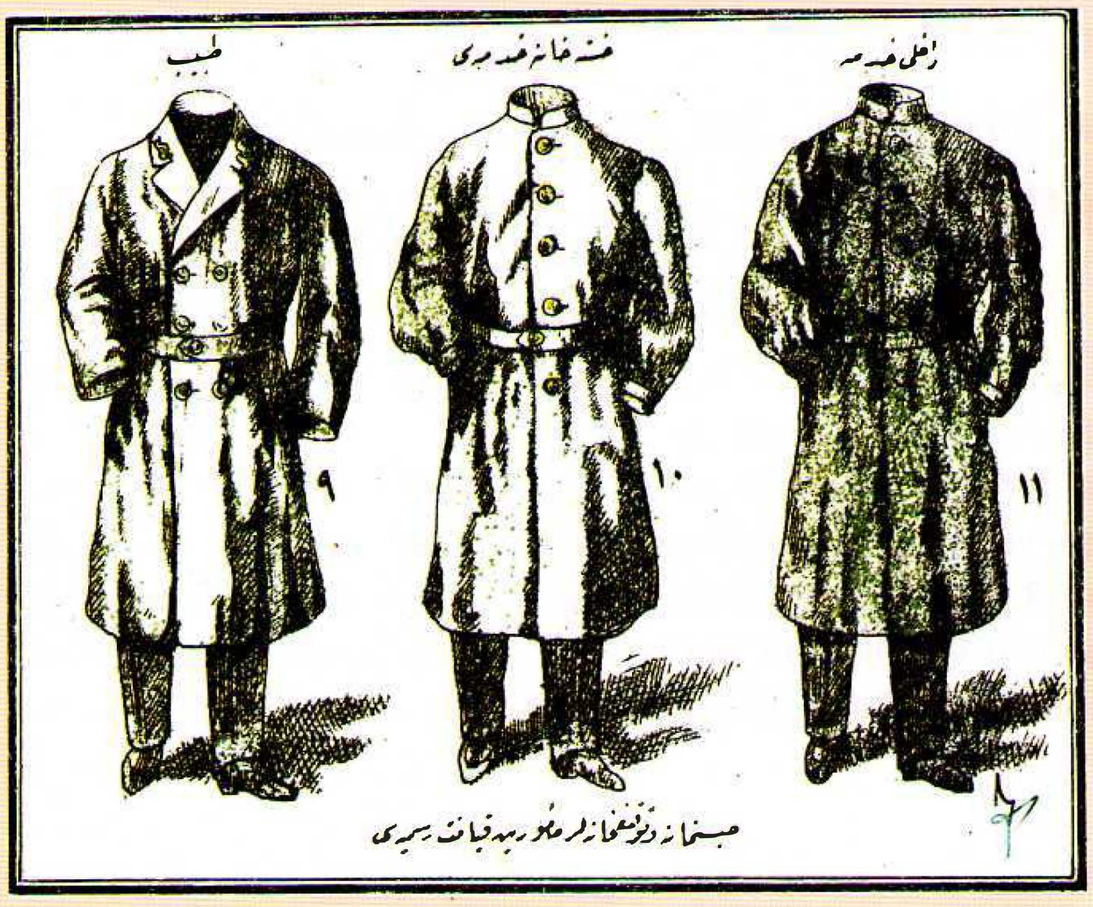

Tabîb, Hastahane hademesi, Dâhili hademe

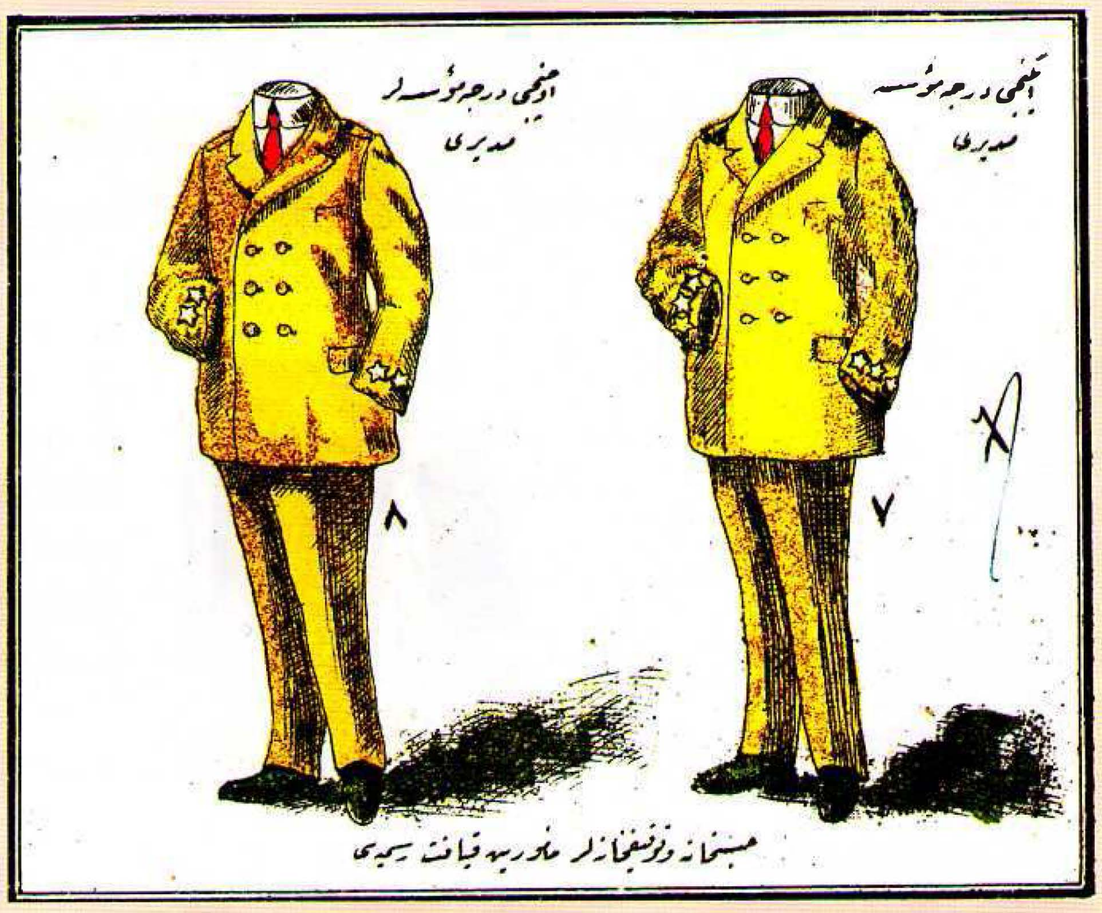

İkinci derece müessese müdürü, Üçüncü derece müessese müdürü

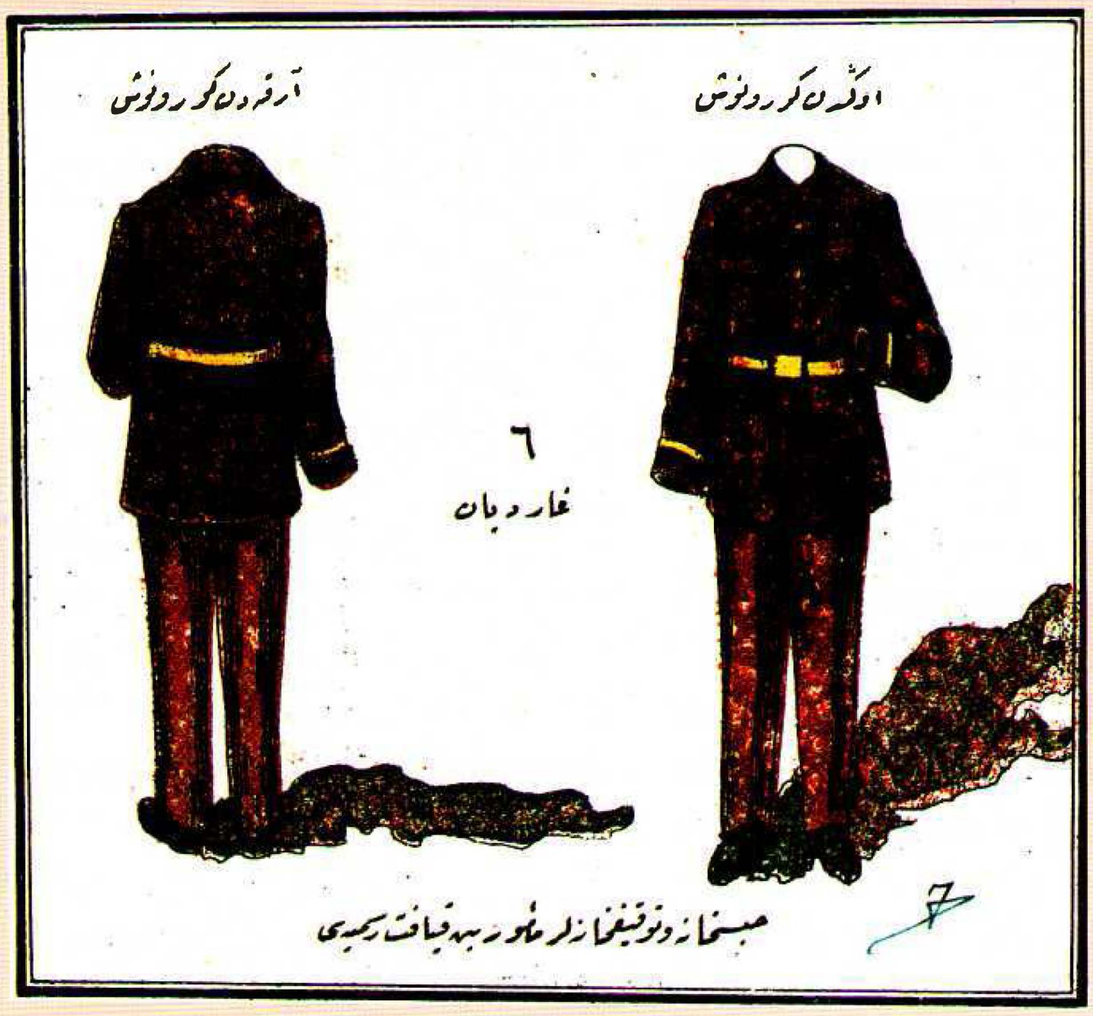

Gardiyân (önden ve arkadan görünüş)

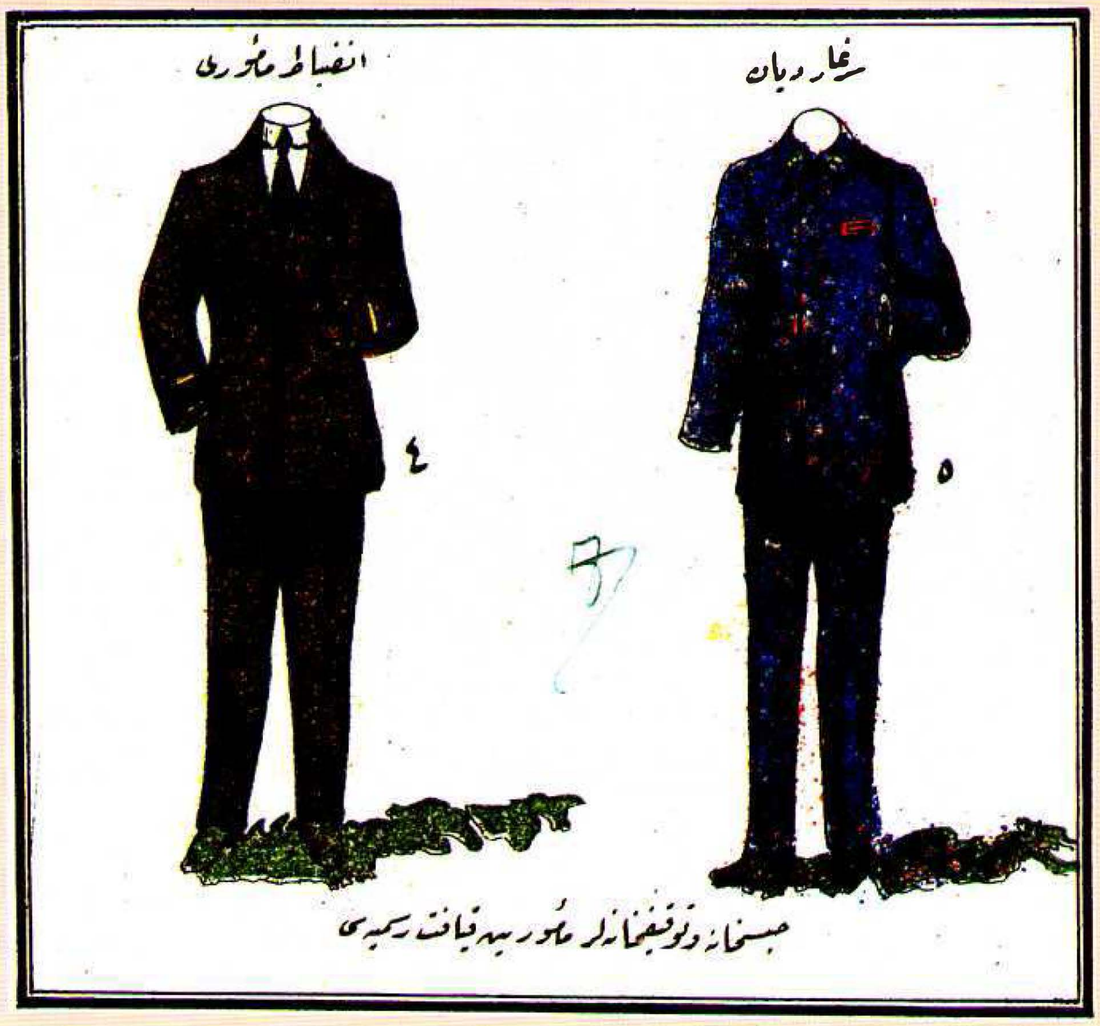

İnzibât me'mûru, Ser-gardiyân

GEÇMİŞİMİZİ ANLAMLI KILAN MEKANLAR;

OSMANLI KENTİNDE 'MAHALLE'

Osmanlı kentinde 'mahalle' fiziki değil, toplumsal bir birimdir. Tahrir defterlerini hazırlayan Osmanlı bürokratları için 'vergilendirme' birimi, merkezi yönetim açısından "tek tek bireylerle ilişki kurulabilmesini sağlayan bir örgüt"tür. Mahalleliler için ise, "toplumsal bütünlüğün sağlandığı yegâne birimidir". Kişilerin birey olarak değil, etnik dinsel gruplar içinde bir 'üye' olarak var olabildikleri Osmanlı düzeninde 'mahalle', bu gruplaşmalar içinde bir alt-birim gibi işlev görmektedir.

Osmanlı mahallesini sembolize eden bir gravür.

MUTLU ÖZGEN

Kültürel özellikler, yaşayış tarzları, inançlar, alışkanlıklar ve iklimsel şartlar toplumların yerleşme dokularını etkileyen unsurların başında gelmektedir. Bu nedenledir ki, geleneksel Türk kent dokusu içinde yaşayanlar, kültürel ve ekonomik yapılarını dışa vuran hayat alanları oluştururlar. Bu alanlardan biri de, toplumumuz için önemli olan 'mahalle' ve buna bağlı olarak gelişen 'mahalleli' kavramıdır.

Osmanlı kentinde 'mahalle' kavramı fiziki değil, toplumsal bir birim olarak kentin tarihsel araştırması içinde geniş yer tutmaktadır. Tahrir defterlerini hazırlayan Osmanlı bürokratları için 'mahalle', 'vergilendirme' birimidir. Bunun ötesinde, merkezi yönetim açısından "tek tek bireylerle ilişki kurulabilmesini sağlayan bir örgüt", yani bir "bağlantı kurumu" niteliği taşımaktadır.[1]

Mahalleliler için, "toplumsal bir bütünlüğün sağlandığı yegâne birim" olan 'mahalle', bu özelliğini çok yakın dönemlere kadar sürdürmüştür. Kişilerin birey olarak değil, etnik dinsel gruplar içinde bir 'üye' olarak var olabildikleri Osmanlı düzeninde 'mahalle' bu gruplaşmalar içinde bir alt-birim gibi işlev görmektedir.

Türk kent dokusunun şekillenmeye başladığı en erken dönemlerde 'mahalle', kentin belirli bir kesimini adlandırmak için kullanılmıştır.[2] Sokak adı ve parsel numarası kullanılmayan bir kentte mahalle, 'adres belirleyici' olma işleviyle toplumsal yaşamda yer bulmuştur. Geleneksel Türk kent dokusunda 'adres ya da yer belirleyici' özelliğiyle öne çıkan 'mahalle' kavramı, Türk toplumunda 'sahiplenme', 'birlik olma' duygularının açık ifadesine dönüşmüştür. 'Mahallenin namusu', 'mahallenin çocuğu', 'mahallenin bakkalı', 'mahallenin delikanlısı' gibi ifadeler 'birlik olma' duygusunu doğrular niteliktedir.

Bu nedenledir ki, geleneksel Türk mahallesinde herkes birbirini tanır ve yardımına koşar. 'İyi bir komşuya sahip olmak', toplumun önem verdiği bir husustur. Yardımlaşma duygusunun baskın bir olguya dönüştüğü Türk mahalleleri dar sokaklar etrafında, birbirine destek vererek ayakta duran insanların yaşadığı, iki katlı, cumbalı ve bitişik konutlardan oluşur. Bu nedenle Osmanlı kentinde 'mahalle' birbirini tanıyan, birbirlerinin davranışlarından mesul ve birbiriyle dayanışma içindeki ki-

şilerin yaşadığı mekan olmuştur.

Osmanlı'da 'mahalle'nin sınırları genellikle cadde veya sokakla belirlenmiş olup, şehrin merkezinde bulunan 'mahalleler'de mutlaka cami veya mescit yer almaktadır. Diğer bölgelerde yaşayan insanlar da ibadet için bu alanlara gelirler. Cami çevresinde ayrıca pazar gibi alışveriş mekanları kurulur.[4] Bu yolla haftanın belirli günlerinde şehirdeki insanlar burada toplanarak hem haftalık ihtiyaçlarını temin eder, hem de sosyalleşir.

Osmanlı kentinde 'mahalle' hem asayiş, hem de sosyal hayat bakımından kolektif bir anlayışa dayanır. İmam, bölgede asayişle ilgili olup bitenlerden birinci derecede sorumlu kişidir. Öldürme, yaralama, hırsızlık gibi inzibati ve zina, fuhuş, taciz, sarkıntılık gibi 'gayri ahlaki' olayları takip edip güvenlik kuvvetlerine bildirir. Mahalleyle ilgili bütün işlerde devletle muhatap olur ve mahalleyi temsil eder. Şehrin idarecisi olan kadı, bulunduğu kurumun en üstdüzey yetkilisi tarafından atanırken, imam bizzat padişah tarafından bir beratla tayin edilmektedir.[5] Bu da 'imamlık' kurumunun devlet ve halk nazarında ne derece büyük bir öneme sahip olduğunun göstergesidir. Padişah fermanları imam tarafından halka duyurulur ve takibi yapılır. Bu şekilde imam devlete karşı haklar ve ödevler konusunda mahalleliyi temsil ederken, mahalle de padişahı temsil etmektedir.

Osmanlı mahallerinde, imam kadar mahalleli de birbirinden sorumludur. 'Mahalle'de meydana gelen öldürme, yaralama gibi olayların faili bulunmadığı takdirde tüm mahalleli bu durumdan mesul kabul edilir ve mağdur tarafa ödenmesi gereken 'kan parası' sakinler tarafından paylaşılır. Hatta Yavuz Sultan Selim döneminde çıkarılan kanunnameye göre, meydana gelen hırsızlık olaylarından ve zararın ödettirilmesinden dahi "mahalle halkı mesuldür".[6] Bu sebeple, mahallede bir asayiş sorunu olmaması için gayret gösterilmesi sağlanmıştır. Aynı durum ve mesuliyet, ahlaki hususlarda da söz konusudur. İmam ve mahalle ileri gelenlerinin bu amaçla evlere baskın düzenleme hakkı vardır. 'Gayr-i ahlaki davranışları olan' kimseler mahalleli tarafından istenmeyen kişi ilan edilir ve görevlilerce sürülmesi istenir. Ancak imam ve mahallelinin zanlılara ceza verme yetkisi yoktur. Sadece suçlu veya zanlıyı güvenlik görevlilerine bildirirler.

'Hayırlı işler'de de mahalleli kolektif şuurla hareket etmiştir. Bu tür işler için her mahallede Avarız Vakfı[7] kurulmuştur. Mahalle sakinlerince oluşturulan yönetim kurulu tarafından idare edilen bu vakfın gelir kaynağı, yine mahallelinin aynî-nakdi bağış ve hibeleridir. Avarız Vakfı bir nevi 'sosyal yardımlaşma sandığı' gibidir. Vakfın gelirleri mahalledeki hastalara, fakir ailelere yardımda kullanılır. Vakıf sandığından cami, mescit gibi ortak kullanım mekanlarının onarımı ve bu mekanların ısınma aydınlatma gibi giderlerinin sağlanması için de faydalanılır. Mahalledeki bu resmi dayanışmanın yanında, zengin olanlar da mahallelerindeki fakirleri gözetirler.

Osmanlı kent yapısında, Müslüman ve gayrimüslimler arasında sonsuz bir hoşgörü ve sıkı komşuluk ilişkileri söz konusudur. Mahallelerde Müslüman nüfus hâkim unsur olmasına rağmen, gayrimüslim komşulara karşı her zaman hoşgörülü davranılmıştır. Din, örf, adet, giyim-kuşam gibi temel konulara toleransla yaklaşılmıştır. Buna karşılık, Musevi ve Hıristiyanlar da özellikle Ramazan gibi 'özel zamanlarda' Müslümanların inançlarına saygı göstermiş, açıktan bir şey yiyip içmemişlerdir. Osmanlı kentinde, bir mahallede hem cami hem kilise hem de havra olabilir.

Kendi ritmi, kendi hususi zevkiyle Osmanlı mahalleleri, geçmişini arayanların başvuracağı temel bir kaynak olmuştur. Osmanlı kenti kendi kuralları, iç dinamikleri ve kendine has özellikleriyle bünyesinde 'bir mahalle medeniyetinin' oluşmasına ortam hazırlamıştır.

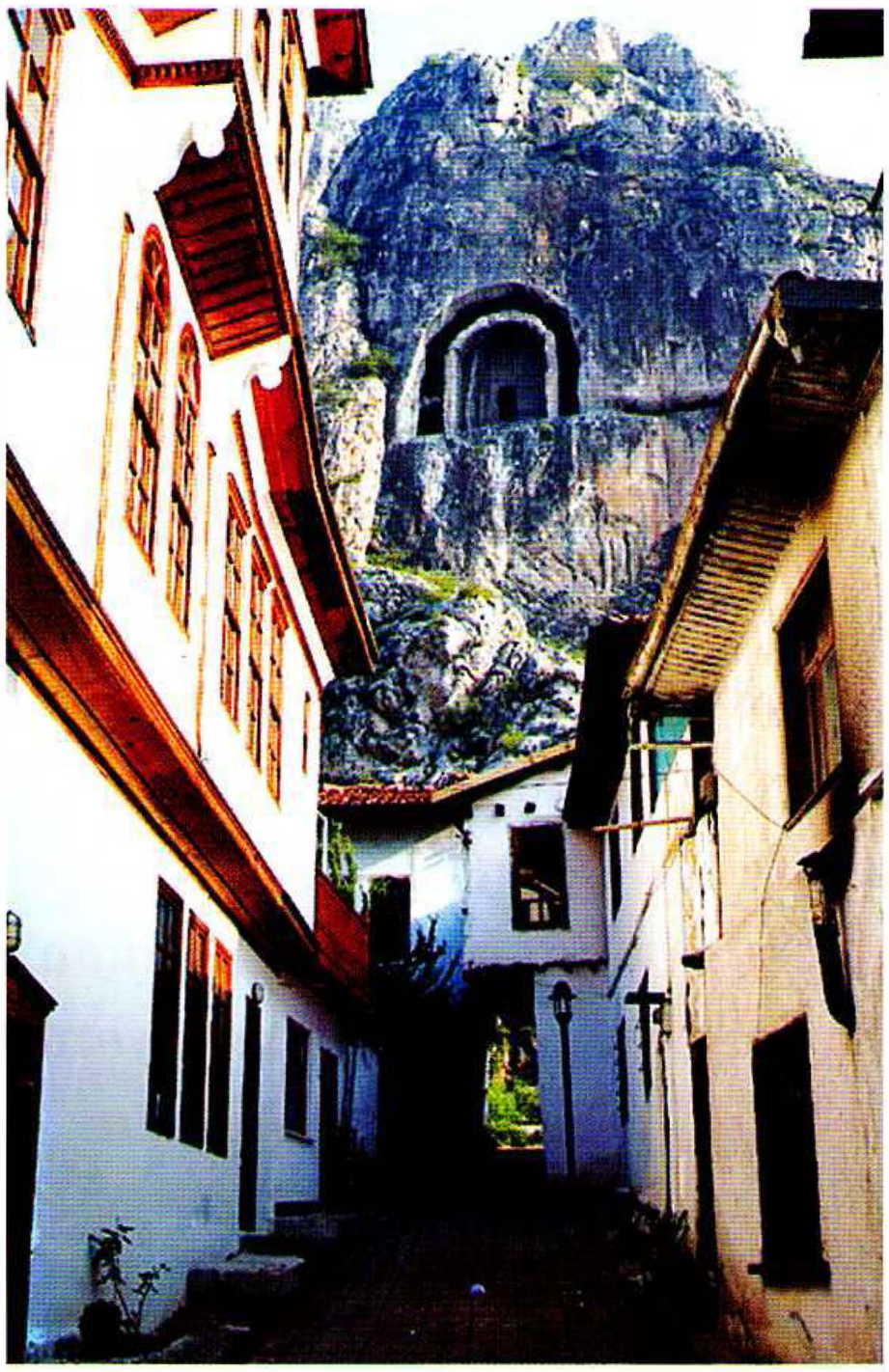

Türk mahalleleri dar sokaklar etrafında, birbirine destek vererek ayakta duran insanların yaşadığı, iki katlı, cumbalı ve bitişik konutlardan oluşur.

(Amasra-Kale altı)

DİPNOTLAR

1 Özgen, Mutlu. 'Geleneksel Anadolu Konutunun Oluşumu Kapsamında Tokat Latifoğlu Konağı'nın Halkbilimi Açısından Değerlendirilmesi' Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (Basılmamış Lisans Tezi) II. Bölüm, Ankara 2002, s. 58.

2 Kuban, Doğan. 'Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler', *Vakıflar Dergisi VII.*, Ankara 1990, s. 55.

3 Özgen Mutlu, 'Tokat Evlerinde Mimariye Bağlı Görülen Süslemeler', *Tokat Kültür Dergisi*, Yıl: 9, Sayı: 16, Tokat. 2001, s. 76.

4 Kuban, Doğan. 'Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler', *Vakıflar Dergisi VII.*, Ankara 1990, s. 71.

5 Ergin, O.N., *Türk Şehrinin Tarihi İnkişafı*, İstanbul 1939, s. 116.

6 Anhegger, R.- İnalcık, H., *Kanunnâme-i Sultânî ber muceb-i Örf-i Osmani*, TTK Yayınları, Ankara 1956.

7 Pakalın, M.Z., *Osmanlı Tarihi Deyimleri Sözlüğü*, 'Avarız Akçası', 'Avarız Vakfı', 'Avarız Sandığı' terimleri. İstanbul 1946-56.

KAYNAKLAR

Can, Yılmaz. *İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.

Ergenç Özer, 'Şehir Tarihi Hakkında Bazı Düşünceler', TTK Konferansları, 11 Mart 1988, Ankara.

Özgen Mutlu, 'Mimarlıkta Simgeler', 7. Tarihi Kentler Birliği 'Tokat Buluşması', Tokat 2002. (Basılmamış Bildiri Metni)

Tanyeli, Ugur. *Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11. 15. yy)*, İstanbul 1987.

OSMANLININ SON DÖNEMİNDE ASKER RESSAMLAR:

FAHRİ KAPTAN'IN DENİZLERİNDE...

İstanbul'u konu alan deniz peyzajlarını, Osmanlı donanma gemilerini ve önemli deniz savaşlarını gerçekçi bir ifade tarzı ile ele alan 'Bahriyeli ressam' Fahri Kaptan klasik tarzda çalışmış, konuları büyük bir titizlik ve ayrıntıyla işlemiştir. Sanatçı, yapıtlarında fotoğraf, kartpostal ve basılı her türlü kaynaktan da geniş ölçüde yararlanmıştır. Bu kaynaklara Abdülhamit'in fotoğraf albümleri de dahildir.

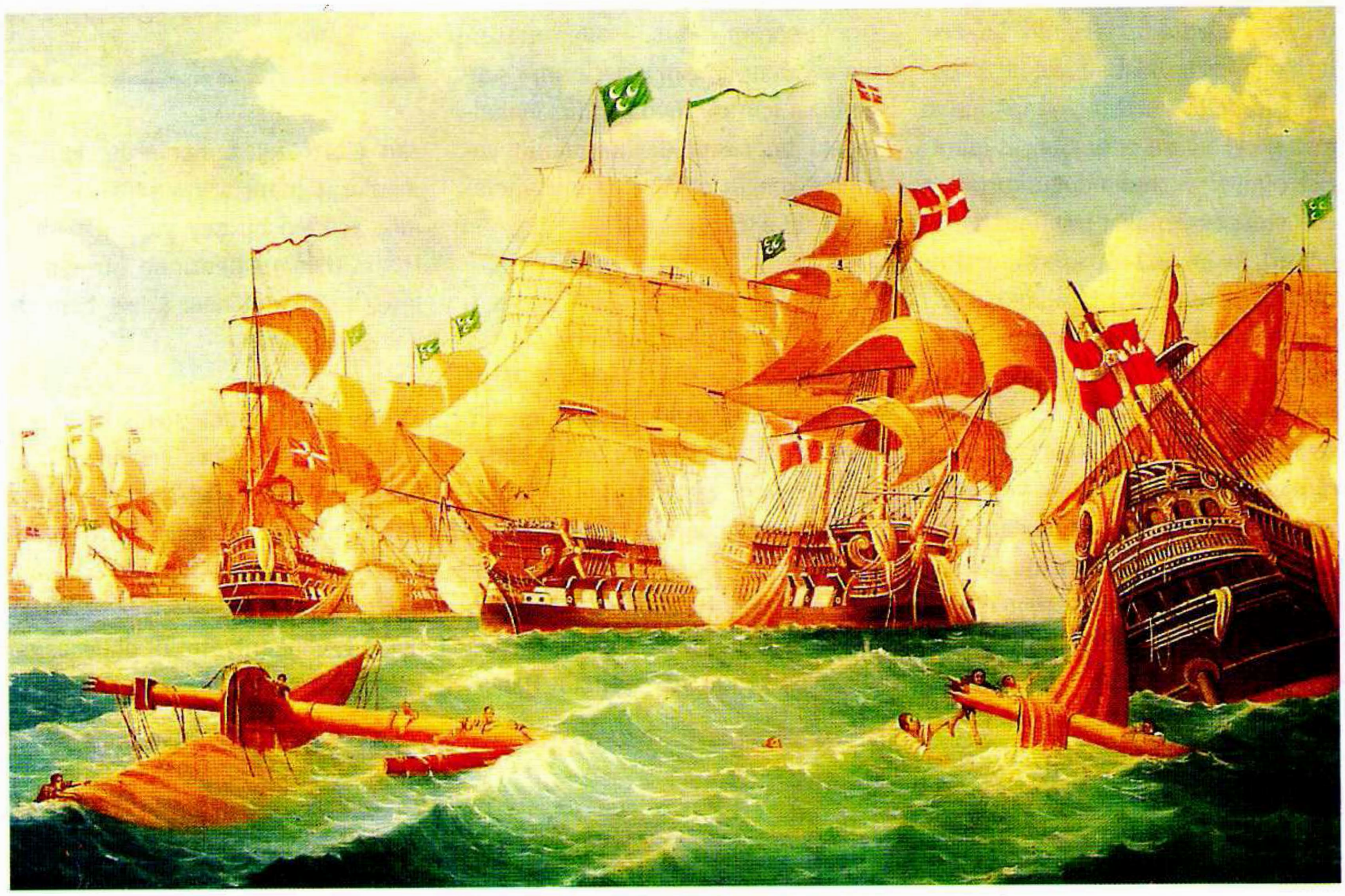

Dramatik yaklaşımla tasvir edilmiş bir deniz savaşı: Kalyonların bordalarından ateşlenen toplar, alev ve duman bulutları, parçalanan direkler, yelkenler; yana yatmış batmakta olan gemiler ve dalgaların ortasında hayatta kalmak için çabalayan denizciler.

Resim: Fahri Kaptan

SERDAR BAŞARAN

Bu dünyadan bir Fahri Kaptan geçti
Fırçasıyla fırtınalar estirip geçti
Yelken açıp ummanlara,
Köpük köpük dalgalara
Mavinin türküsünü söyletip geçti...

Kaya Özsezgin, 'Türk Ressamları' adlı çalışmasının 'Deniz Konulu Resimler' başlıklı bölümünde şunları yazar: "Deniz konulu resimleri, her ne kadar çağdaş sanatımızdaki genel manzara kavramından ayırma olanağı yoksa da, büyük çoğunluğu Bahriye çıkışlı ressamlarımızın bu konu çevresinde özel ve dikkate değer bir ilgi alanı oluşturdukları, böylece salt deniz resimlerini içeren güçlü bir eğilime yöneldikleri de bir gerçektir. Denizlerin göz alabildiğine uzanan görüntülerinden duygulu kompozisyonlar çıkarmış küçük bir azınlığın yanında, deniz daha çok zaferle sonuçlanan büyük tarihsel savaşlarımızın geçtiği bir ortam olarak görülmüş ve yaşamları boyunca bu konuya eğilim duyan sanatçıların bir tür okul oluşturmalarını kolaylaştırmıştır. 1835'te Bahriye Mektepleri'ne resim dersinin konulmasıyla, bu okullardan çıkan bir bölük asker ressamın kendi mesleklerinin gerek-

tirdiği bir uzmanlık görüşüyle, konusu deniz olan resimlere büyük ilgi duymaları, çağdaş resmimizde, 'deniz ressamları' olarak anılan bir grup sanatçının etkinliğini de doğal olarak genişletmiştir."[1]

Bahriye ressamımız Hüsnü Tengüz; *Sanat Hayatım* adlı eserinde, isimleri sanat tarihimize geçmeye layık deniz mesleğine mensup ressamları şöyle sıralar: Kaymakam Şükrü Bey (Beybaba), Fahri Kaptan, Hasan Rıza Bey, Miralay (Albay) Haşim Bey, İsmail Hakkı Bey, İnşaiye Yakup, Baha Bey, Halit Naci, Mustafa ve Muazzez, Ali Cemal, Ruhi, Hikmet ve Ali Sami beyler.[2] Türk deniz ressamlığının büyük ustalarından Bahriyeli Hüsnü Tengüz Bey'in resim sanatı tarihimizde ayrı bir yere sahip olduğunu da belirtelim.

Bu çalışmamızda Fahri Kaptan'ın deniz ressamlığı sürecini, bugüne dek ulaşabildiğimiz bilgiler ışığında kısaca incelemeye çalışacağız. Dileğimiz, resim sanatı tarihimize gönül vermiş değerli araştırmacılarımızın, Türk deniz ressamlığı konusunda yapacakları ileri araştırmalarla bu alana da gereken katkıyı sağlamalarıdır.

Ressam Sami Yetik, *Ressamlarımız* adlı kitabının I. cildinde, deniz ressamlarının sanat tarihini yazan Veyran'ın deniz ressamı olmak isteyen genç artistlere tavsiyelerini şöyle açıklar: "Deniz nakliye vasıtalarını bütün teferruatı ile öğrenmek ve çizebilmek, dalgaların anatomisini, hareket karakterlerini, kayaların jeolojik teşekküllerini fırça ve boyaya söyletebilmek için uzun deniz seyahatları yapmak, hava ve sudan ibaret bir alem içinde zaman geçirerek tulular, guruplar, mehtaplar, sakin, sisli, fırtınalı havaların tatlı ve korkunç anlarını yaşamak ve hissetmek..."[3]

Fahri Kaptan, Bahriye Mektebi'nin güverte bölümünden mezun olması nedeniyle denizi ve gemileri oldukça iyi tanımaktadır. Mektepte resim de dahil olmak üzere gemicilik, seyir, coğrafya, topçuluk ve benzeri dersleri görmüştür. Mektep gemisiyle yapmış olduğu seyirlerde, açık denizlerde uzun süre kalma olanağı bulmuş, fırtınalı havalarda yelken basıp dümen tutmuş; aynı zamanda denizi bir sanatçı gözüyle etüt etmiştir. Bu anlamda Veyran'ın ölçütlerine uyan teorik ve pratik bir eğitim sürecinden geçmiştir.

Bahriye Mektebi'nde resim eğitimine de özel bir önem verildiğini görmekteyiz. Ali Sami Boyar resim konusunda yaptığı konuşmalarında bu önemi her fırsatta dile getirmiştir.

Bahriye Mektebi'nden mezun deniz ressamlarımızdan adını saygıyla andığımız Ali Sami Boyar (1880-1967), 1945 yılında Şişli Halkevi'nde verdiği konferansta Bahriye Mektebi'ndeki resim derslerinden şöyle söz etmektedir: "Topçu Mektebi ile Harbiye Mektebi'nde ilk devirlerde resim dersinin nasıl verildiğini bilmiyorum ama bizim Bahriye Mektebi'ndeki ders usulümüz, bugün en son metotlara hiç aykırı değildi. Resim dersi resim dershanesinde verilirdi. Talebenin oturduğu sıralar tam bir daire şeklinde, iç içe, birbirinden yüksek üç sıra üzerine tertip edilmişti. Böylece ön sıradakiler arkadakileri hiç rahatsız etmeden iç dairenin merkezine konulan model herkes tarafından kolayca görülebilirdi. Modeller; küçük mikyasta yapılmış evler, kışlalar, köprüler, değirmenler, bazı bahri aletler vesaire idi. İdadi birinci sınıflarda, talebe takozlar, kübik şekiller, mahrutlar gibi tahta modellerle çizgili, gölgeli kurşun kalem resim yapmaktan mesuldü. İkinci ve üçüncü sınıflarda daha zor modellere geçilir ve bunlar sulu boya ile de yapılırdı. Menazır dersini ameli olarak görürdük.

Fahri Kaptan'ın tablolarında gemiler savaş durumunda, seyir halinde, demirli bir konumda ya da fırtınalarda batarken resmedilmiştir. Gemilerin üzerinde bulunan tüm yapısal ayrıntılar büyük bir dikkat ve titizlikle işlenmiştir. Bu gemilerin gönderlerinde dalgalanan sancağın kırmızısı, izleyende farklı bir coşku ve heyecan yaratır.

Fahri Kaptan'ın deniz peyzajlarında; Boğaz'ın Üsküdar, Ortaköy, Arnavutköy, Aşiyan, Kızkulesi gibi çeşitli kesimlerinden seçilmiş görünümleri göze çarpar.

Yukarıda Fahri Kaptan'ın resimlediği Arnavutköy tablosu.

Yağlı boya resme büyük sınıflarda geçtiğimiz vakit hususi olarak çalışırdık, ama istidadı olanlar daima himaye görür, hatta resim hocaları bu gibi talebeye kendi odalarını verirdi. Nitekim merhum Ruhi ile ben, kaymakam Şükrü Bey'in, diğer iki arkadaş'ta Haşim Bey'in odasında çalışırdık. Resim Hocalarımızın üç sınıf için, iki Kaymakam (Yarbay) ile bir Mülazim'den (Üsteğmen) teşekkül ettiğini söylemek, Mekteb-i Bahriye'de bu derse ne kadar ehemmiyet verildiğini izaha kafidir sanırım."[4]

Bahriye Rüşdiyesinde Fahri Kaptan'ın talebesi değerli bahriye ressamımız Hüsnü Tengüz anılarında ondan şöyle söz eder: "Rüşdiye Mektebi'nde iken resim muallimimiz Fahri Kaptan adında halim selim bir zat idi. O zaman talebe Avrupa baskısı kara kalem basılmış modellerden 1'den 4 numaraya kadar Faber kurşun kalemleriyle resimler yapar, imtihanlık levhalar hazırlarlardı. Derslerde muallim bu resimleri düzeltirdi. Bu işe ben de çabuk alışmış ve talebenin resimlerini düzeltmeye başlamıştım."

"Bir gün muallimin odasında sulu boya ile yelkenli bir gemi resmi yaptığını gördüm. Tabii ki Emin Baba'nın tarzında çalışıyor, deniz ve havayı büyük bir hız ve ustalıkla işliyordu."

"Talim gemisi Nüvid-i Fütuh'un dalgalı bir havada seyrini gösteren bir resimle renkli işlere başladım. Fahri Kaptan'ın yardımıyla resmi bitirdim."

"Mesudiye'nin, Ertuğrul Fırkateyni'nin resimlerini daha birçok gemi resimleri yaptım, muallime beğendirdim ise de onun gibi sulu boya resmi, deniz ve havasını hafiften başlayarak üst üste işlemekle resim geç ve güç meydana geliyordu."[5]

Hüsnü Tengüz'ün açıklamalarından, Fahri Kaptan'ın yaşamında deniz ve gemi resimlerinin önemli bir yer tuttuğunu anlıyoruz. Bu açıklamalar aynı zamanda, Fahri Kaptan'ın sanatının oluşumunda Emin Baba etkisine de vurgu yapıyor.

Ressam Sami Yetik (1878-1945), Emin Baba'yı şu sözlerle anmaktadır: "Deniz ressamlığını İstanbul'da ilk tanıttıran – Hulusi Efendi Matbaası'nın halk kütlesine hitab eden resimlerinden evvel – bu mesleğin ilk mübeşşiri Emin Baba (1835-1905) dır. Yarım asır evvel Unkapanı'ndaki bekar kahvelerinin duvarlarını Türk yelkenlileri, Türk kalyonları ile süsleyen Emin Baba ismi, fırçasını ummanlarda gezdiren ihtiyar bir ressamın ismidir. Hayatını bu san'ate vakfeden Emin Baba, Türk denizcilerinin kahramanlıklarını tasvir eden levhaları ile halkın ruhuna hitab etmiş, kendini sevdirmiştir. Emin Baba, eski saz şairleri gibi milletimizin şecaat ve zafer destanlarını söyleyen ve dinleten tam bir halk ressamıdır. Kütleleri kendine çekerek benliklerine gurur aşılayan Emin Baba'yı unutmamaklığımız lazımdır."[6]

Fahri Kaptan klasik tarzda çalışmış, konuları büyük bir titizlik ve ayrıntıyla işlemiştir. İstanbul'u konu alan deniz peyzajlarını, Osmanlı donanma gemilerini ve tarihimize mal olmuş deniz savaşlarını gerçekçi bir ifade tarzı ile ele almıştır. Tabloları dikkatle incelendiğinde kişisel üslubunun ayırt edici özellikleri göze çarpar. Sanatçı, yapıtlarında fotoğraf, kartpostal ve basılı her türlü kaynaktan da geniş ölçüde yararlanmıştır. Bu kaynaklara Abdülhamit'in fotoğraf albümleri de dahildir. Saray için yaptığı bazı gemi ve manzara resimlerinde Abdülhamit'in albümlerinde yer alan fotoğraflardan yararlanmıştır. Sanatçı, Sultan II. Abdülhamit'in yağlıboya bir portresini de yapmıştır. Bu çalışma, Harbiye Askeri Müzesi koleksiyonlarında yer almaktadır. Ressamın yapıtları aynı zamanda belgesel bir nitelik taşımakta ve tarihimize ışık tutmaktadır.

Sanatçının bugün Deniz Müzesi'nde bulunan bazı eserleri Yıldız Sarayı'ndan Dolmabahçe Sarayı'na, buradan da İstanbul Resim ve Heykel Müzesi'ne getirilmiş, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi'nin koleksiyonlarında bulunan deniz konulu tabloları İstanbul Deniz Müzesi'ne verilmiştir.

Fahri Kaptan'ın denize ve gemilere tutku derecesinde bağlı bir ressam olduğu, bu konuda büyük bir sevgi ve sebatla ürettiği eserlerinden anlaşılmaktadır. Gerek Fahri Kaptan, gerekse diğer 'primitifler', yaşadıkları dönemin saray, bahçe ve köşklerini de resmetmişlerdir. Bu resimlerde işlenen geniş havuz görünümlerinin deniz temasını aratmayacak kadar büyük bir yer tutmuş olması da ilginçtir.

Sanatçının deniz temalarını (deniz peyzajları, gemiler ve deniz savaşları) işlediği tablolarında duyarlı bir üslup hâkimdir. Özellikle mavinin insan ruhuna huzur veren tonları deniz ve gökyüzüne mükemmel bir uyum içinde dağıtılmıştır. Bu dağılımda, tonlar arasındaki geçişler adeta şiirsel bir dile gelişin renksel ifadeleridir.

Genellikle kar beyazı renginde küresel bulut kümeleri gökyüzüne hâkimdir. Bazı kompozisyonlarda, denizle birlikte gökyüzüne de yansıtılan fırtına etkisi koyu kahve ve koyu gri tonlara bürünmüş bulutlarda ifadesini bulur. Güneşin yumuşak sarı

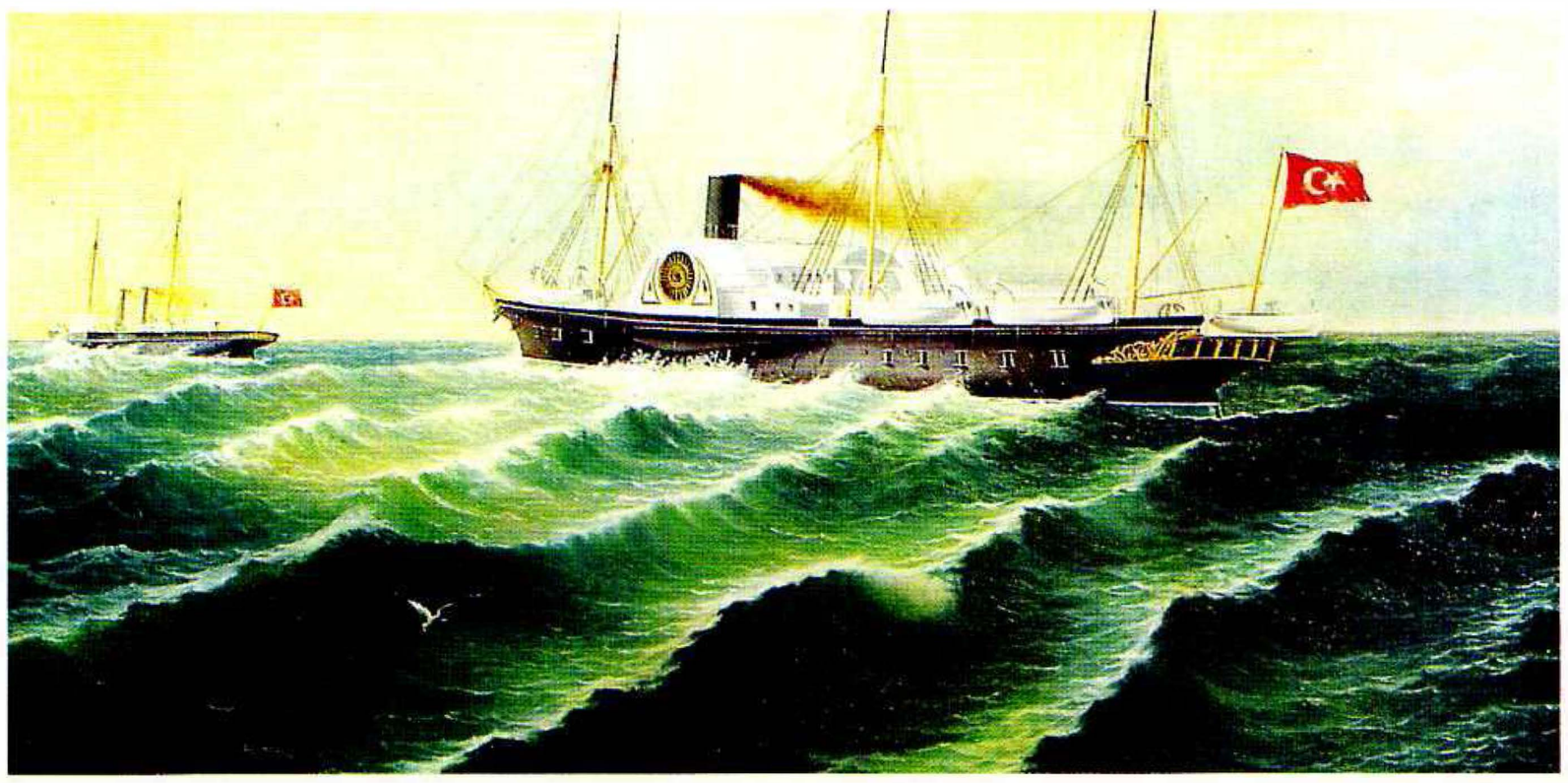

Fahri Kaptan, tablolarına denizin fiziki koşullarını olabildiğince gerçekçi bir biçimde yansıtır. Fırtınalı havalarda ressamın keskin sırtlı iri dalgaları diyagonal bir hat boyunca devinerek konuya dinamik bir yorum katar.

Resim: Fahri Kaptan

Yarım asır evvel Unkapanı'ndaki bekar kahvelerinin duvarlarını Türk yelkenlileri, Türk kalyonları ile süsleyen Emin Baba ismi, fırçasını ummanlarda gezdiren ihtiyar bir ressamın ismidir. Hayatını bu san'ate vakfeden Emin Baba, Türk denizcilerinin kahramanlıklarını tasvir eden levhaları ile halkın ruhuna hitab etmiş, kendini sevdirmiştir. Emin Baba, eski saz şairleri gibi milletimizin şecaat ve zafer destanlarını söyleyen ve dinleten tam bir halk ressamıdır. Kütleleri kendine çekerek benliklerine gurur aşılayan Emin Baba'yı unutmamaklığımız lazımdır."[6]

Fahri Kaptan klasik tarzda çalışmış, konuları büyük bir titizlik ve ayrıntıyla işlemiştir. İstanbul'u konu alan deniz peyzajlarını, Osmanlı donanma

ışıkları göğün bir bölümünde, bulut yüzeylerinde, kimi zaman da ufuk çizgisi boyunca yansır.

Sanatçı, tablolarına denizin fiziki koşullarını olabildiğince gerçekçi bir biçimde yansıtır. Fırtınalı havalarda ressamın keskin sırtlı iri dalgaları diyagonal bir hat boyunca devinerek konuya dinamik bir yorum katar. Dalga çukurlarının üzerlerinde de minik kırılmalar gözlenir. Hafif rüzgarlı havalarda ise, yine keskin sırtlı ve birbiri ardınca akan eşit boylu dalgacıklar göze çarpar. Sakin havalarda deniz pürüzsüz, ipeksi bir dokuyu andırır.

Ressamın deniz peyzajlarında; Boğaz'ın Üsküdar, Ortaköy, Arnavutköy, Aşiyan, Kızkulesi gibi çeşitli kesimlerinden seçilmiş görünümleri göze çarpar. Denizin üzerinde gemi ve kayık gibi hareketli unsurlara da yer verilir. Toplam beş adet Türk sancağının gururla dalgalandığı 'Kızkulesi' adlı tablosunda Barbaros ve Turgut Reis zırhlıları birbirlerinin peşi sıra Boğaz'a Marmara yönünden giriş yaparken tasvir edilmiştir. Bu tablo İstanbul Modern'in koleksiyonları arasında yer almaktadır.

Fahri Kaptan'ın tablolarında gemiler savaş durumunda, seyir halinde, demirli bir konumda ya da fırtınalarda batarken resmedilmiştir. Gemilerin üzerinde bulunan tüm yapısal ayrıntılar büyük bir dikkat ve titizlikle işlenmiştir. Bu gemilerin gönderlerinde dalgalanan sancağın kırmızısı, izleyende farklı bir coşku ve heyecan yaratır. Sanatçının tablolarına konu olan gemilerin çoğu Osmanlı Donanması'na aittir. Bunların içinde, Mahmudiye ve Hamidiye gibi deniz tarihimize mal olmuş efsane gemiler de vardır.

Osmanlı İmparatorluk Donanması bir dönem cihan hâkimiyeti adına denizlerde sancak gezdirmiş ve gözüpek denizcilerinin kazandıkları sayısız zaferler sayesinde bu sancağı hep yükseklerde dalgalandırmıştır. Batı resim sanatını benimseyen 'Asker Ressamlar Kuşağı'nın doğuşu, Osmanlı İmparatorluğu'nun son nefeslerini alıp-verdiği yıllara rastlar. Bu yıllar, Osmanlı'da geçmiş zaferlere ve kaybedilen topraklara duyulan özlemlerin de yaşandığı yıllardır. Bu kuşağın ilk temsilcilerinden olan Bahriyeli Fahri Kaptan ve yazımızın başında adlarını andığımız diğer bahriyeli ressamlarımız böyle bir ortamda, deniz zaferlerimizi konu alan yapıtlarıyla özlem dolu bu milli hislere tercüman olmuşlardır.

Fahri Kaptan'da, Türk deniz tarihinin şeref sayfalarını oluşturan zafer sahneleri, dramatik bir anlayışla yansıtılır. Fırtınalı havalarda kıyasıya girilen bir çatışmada kalyonların bordalarından ateşlenen toplar, lombar kapaklarından gökyüzüne firar eden alev ve duman bulutları, parçalanan direkler, yelkenler; bir yana yaslanıp batan gemiler ve coşkun dalgaların ortasında hayatta kalmak için çabalayan denizciler bu dramatik izlenimlerde göze çarpan unsurlardır. Kompozisyonlarda yaratılan bu kaotik ortam, izleyicide hayranlık uyandıran duygu yüklü bir manzara anlayışını da içinde barındırır. Renk tonlamalarının ustaca yapıldığı bu vakur resimlerin tümüne gerçeküstü bir atmosferik doku da hâkim kılınmıştır.

Hüsnü Tengüz hatıralarında: "Pek ünlü olan deniz tarihimizi göz önünde canlandıracak yazıdan ziyade resimdir."[7] der.

Fahri Kaptan'ın Osmanlı donanma gemilerini ve deniz savaşlarımızı konu alan tabloları milli tarih bilincimizin kuşaktan kuşağa aktarılmasında önemli bir görsel işlevi de yerine getirmekte ve Türk Bahriyesi'nin tarihi bu yapıtlarda yaşamaktadır.

Bahriyeli Fahri Kaptan

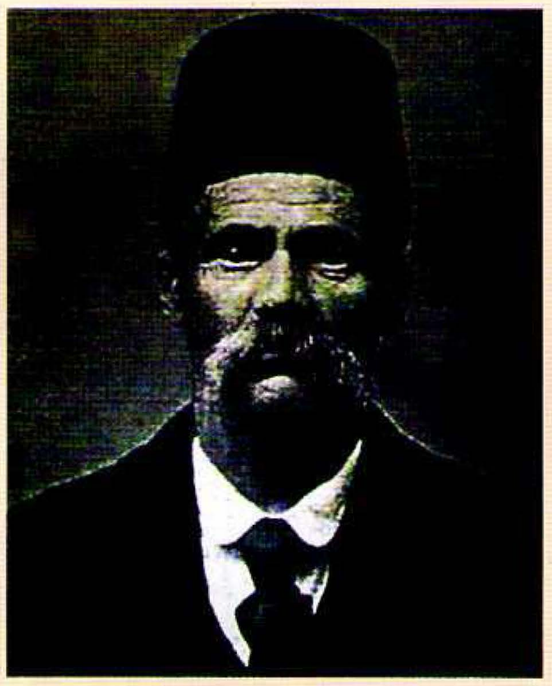

Batı anlayışına dayalı Türk deniz ressamlığının öncülerinden Bahriyeli Fahri Kaptan'ın doğum tarihi ve yeri hakkında elimizde kesin bir belge olmamasına karşın, aile bilgilerinden hareketle ressamın 19. yüzyılın ilk yarısında İstanbul'da doğduğu düşünülmektedir. Mekteb-i Bahriye'nin Güverte Bölümü'nden mezundur.[8] 1908 yılına kadar Kasımpaşa'da öğretime devam eden Fahri Kaptan Bahriye Rüşdiyesi'nde asli, Darüşşafaka Lisesi'nde ise 1879-1903 yılları arasında fahri resim öğretmenliği yapmıştır.[9] II. Abdülhamit'in hizmetinde Yıldız Sarayı'nda da bir süre çalışmıştır.[10] Resim eğitimini ülke içinde tamamlayan sanatçı, bu süreçte bir grup bahriyeli ressamla birlikte Türk deniz ve manzara ressamlığının ilk yağlıboya örneklerini de vererek, öncü-asker ressamlarımız arasındaki yerini almıştır. Resim sanatı çevrelerimizde, Türk deniz ressamlığına getirdiği anlayış 'Fahri Kaptan Ekolü' olarak bilinir. Resim sanatı tarihimizde 'efsaneleşmiş' bir asker ressam olarak da anılan ünlü sanatçı, Osmanlı Bahriyesi'nden 'kolağası' (kıdemli yüzbaşı) rütbesiyle emekli olmuştur. Üsküdar Nüfus Müdürlüğü kayıtlarına göre, Fahri Kaptan 2 Mart 1917 günü İstanbul'da vefat etmiştir.

DİPNOTLAR

1 Kaya Özsezgin; Türk Ressamları, *Milliyet Sanat Dergisi* eki, tarihsiz.

2 *Bahriye ressamı Hüsnü Tengüz'ün Hatıraları, Sanat Hayatım*. Çeviren-Hazırlayan Müge Kılıçkaya, Deniz Basımevi Müdürlüğü, Kasımpaşa İstanbul, Nisan 2005, s. 20, 21.

3 Sami Yetik; *Ressamlarımız. Cilt.1*, Marifet Basımevi, 1940, Güzel Sanatlar Birliği Resim Şubesi Neşriyatından, s. 128.

4 Bedi N. Şehsuvaroğlu; *Ressam Ali Sami Boyar*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1940, s. 81.

5 Hüsnü Tengüz; age s. 9,10.

6 Sami Yetik; age s. 130.

7 Hüsnü Tengüz; age s. 59.

8 Kadıköy Askerlik Şubesi tarafından Fahri Kaptan'ın kızı Adına düzenlenen 'Deniz' damgalı, 9340/997-031 no'lu Sağlık Muayene Fişi.

9 *Darüşşafaka Türkiye'de İlk Halk Mektebi*, Cemiyyet-i Tedrisiyye-i İslamiyye Azasından Mehmed İzzet, Mehmed Esad, Osman Nuri ve Ali Kami Beyler tarafından yazılmıştır. Cemiyyet-i Tedrisiyye-i İslamiyye tarafından tab' ettirilmiştir. İstanbul Evkaf-ı İslamiyye Matbaası 1927. Yayına hazırlayan Prof.Dr. Mehmet Kanar, İstanbul 2000. s.83,91.

10 Celal Esad Arseven; *Türk Sanatı Tarihi. Menşeinden Bugüne Heykel Oyma ve Resim. C.III. Fasikül. I.* Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul, Tarihsiz, s.138.

17. YÜZYIL SONLARINDA OSMANLI DONANMASI'NDA SAVAŞ KALYONLARI

Topun bir silah olarak gemilere monte edilmesiyle birlikte tüm dünyada büyük tonajlı gemi sayısında artış görülür. Osmanlılar da büyük tonajlı gemilere 15. yüzyılın son çeyreğinden itibaren donamalarında yer verirler. 1680'de bir Trablus kalyon filosunun Fransız ticaret gemilerine saldırıp arkasından Sakız Adası'na sığınmasıyla başlayan kriz sırasında Osmanlı Devleti elindeki kadırgalarla duruma müdahele edemez. Bu krizin bitmesinden sonra Osmanlılar kendi tersanelerinde kalyon inşa etmeye başlarlar.

İBRAHİM BAŞAK DAĞGÜLÜ

Akdeniz bölgesinde yer alan uygarlıklar, liman kentleri ve kıyılarda yaşayan halk çok büyük tonajlı ve yuvarlak gövdeli teknelerle günümüzden binlerce yıl önce karşılaştı. MS ikinci yüzyılda 1200-1300 tonluk gemilerin var olduklarını bilmekteyiz.[1] Muhtemelen bu tür gemiler daha erken dönemlerde de vardı ve daha büyük örnekleri de bulunmaktaydı. İskenderiye'den Roma kentine tahıl taşımak için kullanılmaktaydılar ve bir yaz sezonunda, az gelişmiş yelken donanımları nedeniyle çoğunlukla sadece tek bir sefer yapabilmekteydiler. Topun bir silah olarak gemilere monte edilmesiyle birlikte büyük tonajlı gemiler daha sık görülür oldu. Osmanlı Donanması, bu çok büyük tonajlı ve top taşıyan gemilere yaygın olarak 15. yüzyılın son çeyreğinde yer vermeye başladı.

Osmanlı Donanması da çağdaşı diğer Avrupalı ulusların donanmaları gibi büyük tonajlı gemileri iki ana amaç için inşa etti ve kullandı. Nakliye ve savaş. İmparatorluk deniz kuvvetlerinde 15. yy sonlarından itibaren kalyonların sürekli olarak kullanılmalarına karşın (14. yüzyıl-

Erken dönemde (1500'lerin başları) bir Osmanlı Donanma gemisi. 'Barça' dan 'Kalyon'a geçişin aşamalarından biri. İki gemi 16. yy boyunca donanmada varlıklarını sürdürmelerine karşın, 'Barça' zamanla tarih sahnesinden çekilerek, yerini 'Kalyon'a bırakmıştır.

dan beri büyük tonajlı gemiler olmasına rağmen konsept anlamında kalyon olarak sınıflandırabileceğimiz ilk gemilere 15. yy sonlarında rastlamaktayız) hiçbir zaman ana savaş gemisi sınıfını oluşturmamışlardı. Bunun son derece mantıklı güncel nedenleri vardı. 15. yy sonlarında ve 16. yy boyunca kalyonlar donanım olarak az gelişmişlerdi. Sadece rüzgarı arkalarına alarak ya da kıç omuzluktan her iki yönde 30 derecelik bir tolerans sınırı içinde gelen rüzgarlarla hareket edebiliyorlar, özellikle büyük tonajlı olanları hem güçlü hem de neredeyse tam arkadan gelen rüzgara gerek duyuyor, sadece birkaç kertelik tolerans gösterebiliyorlardı. Rüzgara karşı gitmek ise düşünülmesi bile imkansız bir şeydi. Bu gemiler sefer yapmak için rüzgarların uygun estiği ve denizin izin verdiği mevsimleri kolluyorlardı. Çok sayıda top taşıyabilmelerine karşın, bu toplar omurgaya dik bir doğrultuda yerleştirildiğinden ve yana ateş ettiklerinden boyları çok uzun değildi. Pratikte bunun anlamı, kadırgalara oranla taşıdıkları topların sayıları fazla olsa da menzillerinin kısa olmasıydı. Kadırgalarda az sayıda, ancak çok uzun menzilli toplar geminin önüne ve omurga eksenine paralel olarak yerleştirilmekteydi. Bu ise direkt düşmanın üzerine gidilirken ekstra bir manevraya gerek duymaksızın ateş edilebilmesine olanak sağlamaktaydı.

Yanlara doğru ateş eden ilk kalyon topları, geminin denge problemleri nedeniyle çok büyük çaplı ve çok ağır olamıyordu. Akdeniz'in kendine özgün iklim koşulları, sualtı topoğrafyası, akıntılar ve özellikle sefer mevsimi olarak kabul edilmiş olan yaz aylarında belli bölgelerde uzun süren rüzgarsız süreçler kalyonların işlerini zorlaştırmaktaydı. Çok sayıda asker, silah ve malzeme taşıyabildikleri için son derece pahalıydılar. Kayıplar ise sadece deniz savaşlarından kaynaklanmıyor, yeri tam olarak bilinmeyen sualtı kayalıkları ve fırtınalar da ciddi kayıplara neden oluyordu. Yazılı kaynaklarda ilk kez 17. yüzyılda rastlanan, ancak kesinlikle çok daha eski dönemlere ait bir denizci sözünde, "Adalar denizi gemi kanarasıdır" (Ege denizi gemi mezarlığıdır) denmekteydi.[2] 15. yy sonlarında donanmaya ait bir gökenin 2000 tonluk bir büyüklüğe ulaşabildiğini ve 1500'den fazla personel ve savaşçı taşıdığını düşünürsek, bu tür birkaç geminin kaybının imparatorluğun kaynakları ve bütçesi üzerinde oluşturacağı yük anlaşılabilir.

Tüm bu olumsuzluklar yüzünden kalyonlar 15 ve 16. yüzyıllar boyunca donanmada sürekli olarak hizmet vermeye devam etmelerine karşın ana savaş gemisi sınıfında değerlendirilmediler. Çoğunlukla asker ve malzeme nakliyesinde, hatta özel sektör tarafından yük ve yolcu taşımacılığında kullanıldılar. Ama bu gemiler aynı zamanda çok ciddi sayıda top da taşıyan savaş ve nakliye gemisi karışımı gemilerdi. Çok amaçlı inşa edilmişlerdi, barış koşullarında yük ve yolcu taşıyor, ancak korsan gemilerine karşı kendilerini savunabilecek ağır bataryalara sahip olduklarından tehlikeli denizde kendi güvenliklerini sağlayabiliyorlardı. Bu gemiler özel sektör tarafından İstanbul-İzmir-İskenderiye hattında kullanılmaktaydılar. Savaşlarda asker ve donanım nakliyesi görevi alıyor, kürekli donanma tarafından korunmalarına karşın acil durumlarda tek tek ya da gurup olarak savaşma yeteneği de gösterebiliyorlardı.

Ancak denizlerde bir şeyler yavaş yavaş değişmeye başlamıştı. Atlantik kıyılarında yer alan, özellikle doğuya giden yolları ararken Amerika kıtasına ve Afrika'nın güneyinden

İlk Osmanlı kalyon filosu 10 gemiden oluşur. Altı tanesi 60, dört tanesi 80 tunç top taşıyacaktı. 60 topluların iki güverteli, 80 topluların üç güverteli olduğu anlaşılmaktadır. Sayının yetersiz olacağı ortadadır, ancak bu küçük filo sadece bir savaş filosu olmakla kalmıyor, bir kalyon filosu geleneğinin yerleştirilmesi ve personel yetiştirilmesi görevini de üstleniyordu.

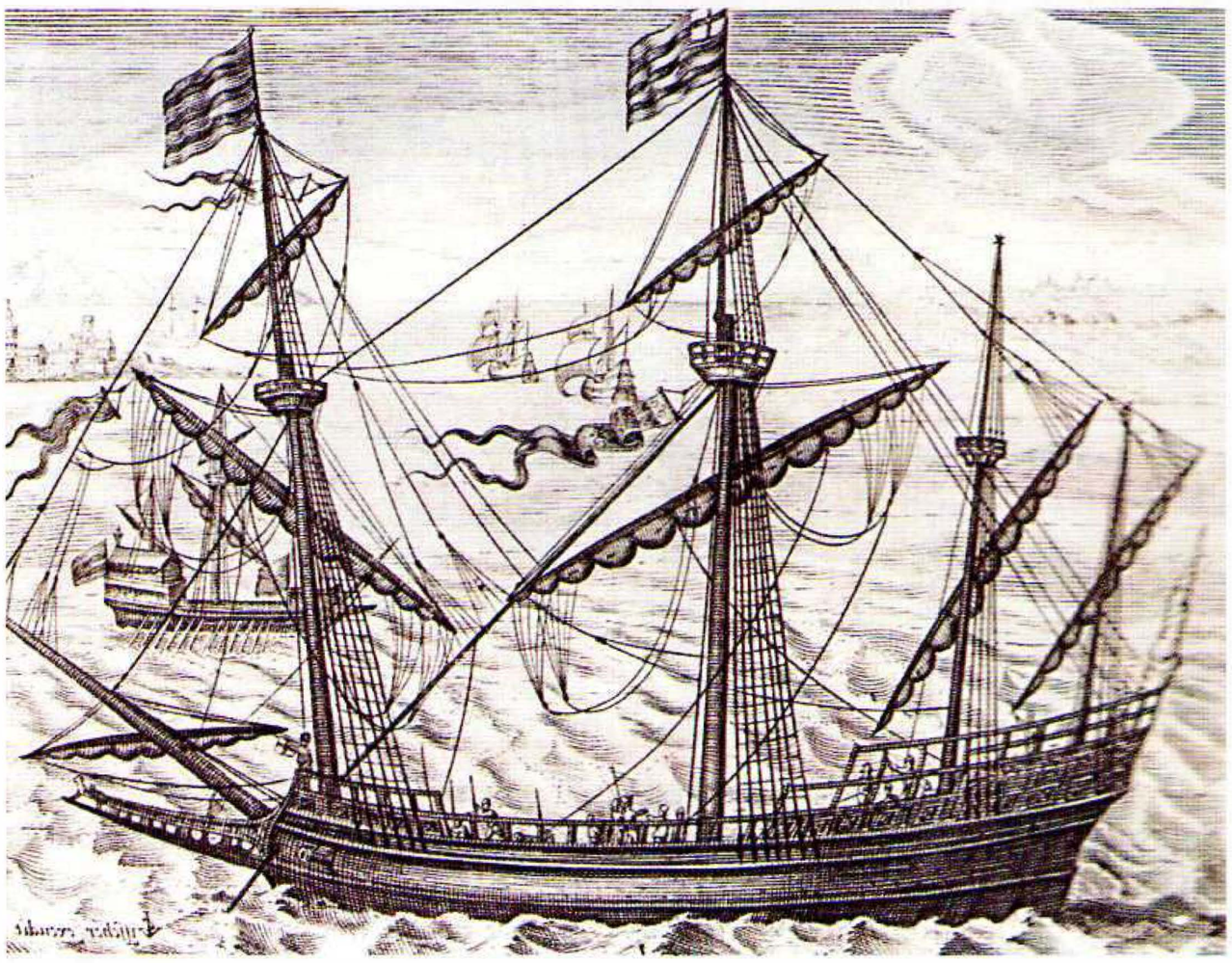

Gravürde 1550'lerden bir İngiliz 'Kalyon'u görülmektedir.

Modelde 1690-1700 yıllarında Osmanlı Donanması'nda kullanılmış olan bir üç ambarlı kalyonun seren donanımından, döneminin diliyle adları bilinenler görülmektedir.

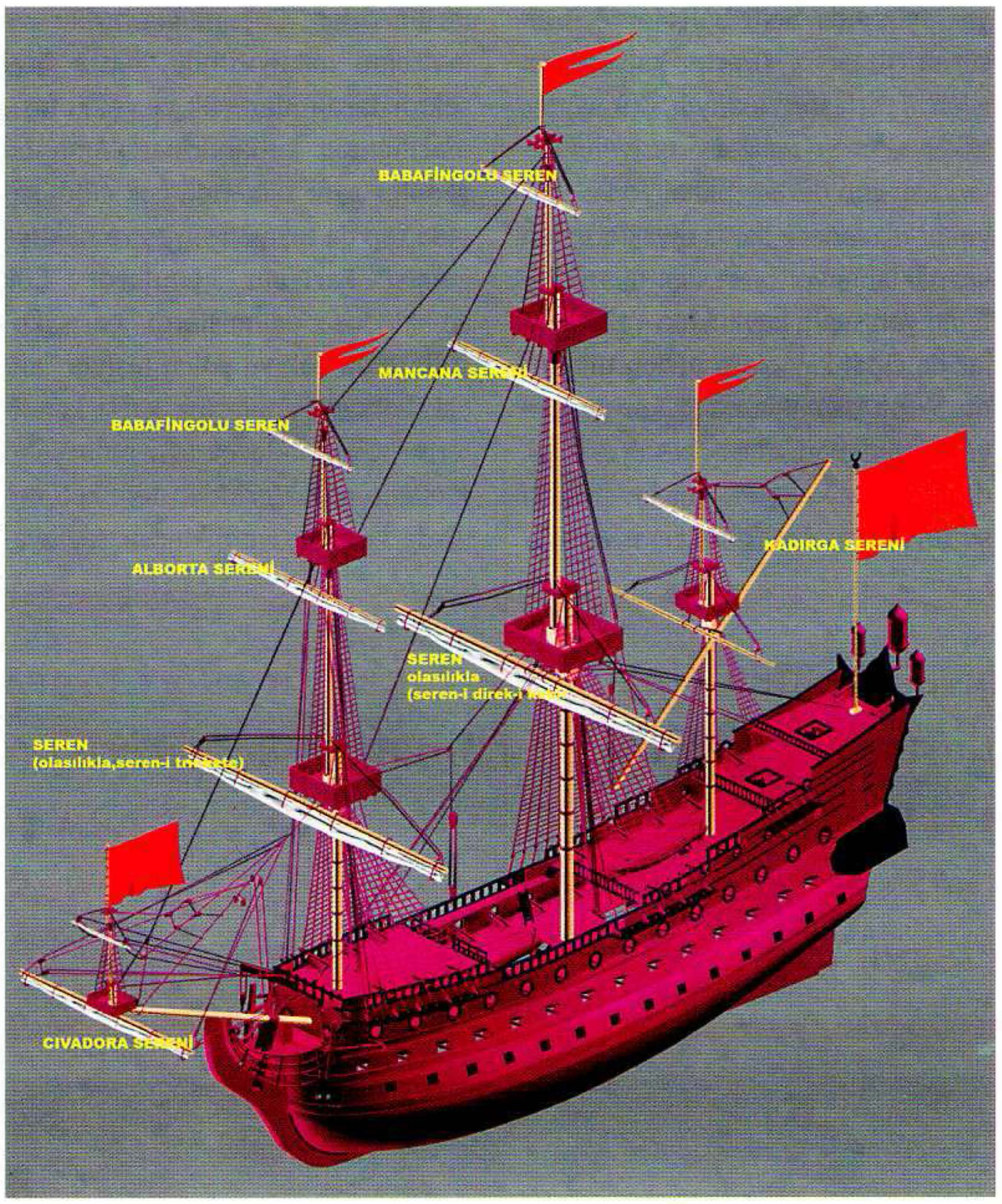

Osmanlı kalyonlarının altın çağında gemi mimarları tasarım sırasında şu ölçütlere dikkat ediyorlardı: Gemiler olabildiğince özgün olmalı ve geleneksel çizgiler taşımalıydı. Herhangi bir Avrupa devletinin donanmasında kullanılan kalyonlar hiçbir biçimde taklit edilmemeliydi.

dolaşarak Hint Okyanusu'na ulaşan ülkelerin donanmalarında önemli gelişmelerin başlaması kaçınılmaz olmuştu. Artık gemiler sadece kıyılara yakın sularda seyretmiyor, açık denizlere çıkmak zorunda kalıyorlardı. Akdeniz ile kıyaslanmayacak zorlu hava ve deniz koşullarıyla karşılaşıyorlardı. 17. yy başlarından itibaren gerek gemi mimarlığında gerekse yelken donanımlarında devrim sayılabilecek atılımlar yaşanıyordu. Bunun nedeni, klasik tekne tasarımlarının açık denizler ve uzun yolculuklar için yetersiz oluşuydu. Özellikle kürekli tekneler okyanuslarda hiçbir işe yaramıyordu. 17. yy başlarında birçok ulusun donanmasında yer alan çekirdek savaş filolarındaki gemilerin dışındaki tekneler hem top taşıyor, hem de barış döneminde silahlarını sadece korsanlara karşı kullanarak yolcu ve yük taşımacılığı hizmeti veriyorlardı. Osmanlı Donanması da 17. yy başlarında aynı yöntemi benimsemişti. Donanmanın sahip olduğu ve taşımacılıkta kullanılan miri kalyonların dışında gemiye gereksinim duyulduğunda Mısır, Tunus, Cezayir kalyonları kiralanıyor, bu da yetersiz kaldığında, limanlarımızda çokça bulunan Hollanda ticaret kalyonlarının kiralanması yoluna gidiliyordu.

Ancak Girit Savaşı Osmanlı Donanması'nda çok şeyi değiştirdi. Büyük miktarda asker ve donanımın o günler için küçümsenemeyecek bir uzaklığa taşınması gerekmişti. Donanmada ana savaş gemisi sınıfı hâlâ kadırgalar ve mavnalar, yani kürekli teknelerdi. Bu gemilerle çok büyük sayıda askerin ve donanımın Girit'e ulaştırılabilmesi olanaksızdı. İkmal yolları sürekli olarak düşman donanmasının tehdindeydi. Düşman, tüm varlığını ve ticari gücünü Akdeniz ve Ege'de elinde tuttuğu adalara borçlu olan ve bu varlığını korumak için olağanüstü bir deniz gücüne sahip Venedik Cumhuriyeti'ydi. Kürekli tekneler yetersiz kaldığından adaya ikmal yapılması çok büyük sıkıntılarla gerçekleşmekteydi. Savaşın uzaması ve Venedik Donanması'nın ikmalini engellemek için Çanakkale Boğazı'nın birkaç yıl abluka altında tutulması girişimi bardağı taşıran son damla oldu ve kalyonlardan oluşan bir filonun kurulması kararlaştırıldı. 1650'li yıllarda donanma kuruluşunda 30 kadar kalyon da ana savaş unsuru olarak yer aldı. Bu yıllarda filo kalyonlar, mavnalar ve kadırgalardan oluşmaktadır. Bu kriz döneminde yaşamış Katip Çelebi'ye göre, Devlet-i Ali için sorun kalyon yapmak ve donatmak değil, bu kalyonları kullanacak yeterli ve deneyimli personel bulmaktı.[3] Çok kısa sürede bunun yapılabilmesi olanaksızdı. 3-5 bin tecrübeli yelkenci sağlanması başlı başına büyük bir problemdi. Aceleyle toplanan, küçük teknelerde çalışarak az çok yelken deneyimi kazanmış olan denizciler, üstünkörü bir eğitim aldıktan sonra gemilere dağıtılmaktaydı. Yapılacak başka bir şey yoktu çünkü Venedik filosu Çanakkale Boğazı'nı abluka altında tutmaktaydı ve bu problem uzun yıllar süren ihmaller sonunda doğmuştu, birkaç ayda çözümlenmesi olanaksızdı. Doğal olarak, kalyon donanmadaki tüm personel tecrübesiz değildi çünkü çok büyük sayıda olmasa da donanmaya ya da şahıslara ait savaş ve ticaret amaçlı kalyonlar bulunmaktaydı. Ayrıca kuzey Afrika filolarından bir miktar personel de kiralanmıştı ancak sorun uygun biçimde çözülememişti. Bu durumdaki filo zaman zaman büyük başarılar kazanmasına rağmen büyük yenilgilere de uğradı.[4]

İnanması güç ama, zaten Devlet-i Ali'de kalyon filolarının yapılmasına karşın büyük bir muhalefet vardı.

Halk ve kürekli donanma erbabı 'kalyon kafir'in gemisidir', bize yaramaz diye ayak diretmekteydiler. Kalyon yapımı için şeyhülislamdan fetva alınması gerekmişti. Şeyhülislam ise zamanın tanınmış bir bilginine geçmişte Osmanlı kaptanlarının kalyon kullanıp kullanmadığını sormuş ve geçmişte kürekli teknelerlerden oluşan donanmalarımızın kalyonlardan oluşan düşman filolarını yendiği, bunun yine mümkün olduğu, ancak bunun için çok yüksek nitelikli ve tanınmış amirallere sahip olunması gerektiği cevabını alır. Eleştirel olmasına karşın sonuç olarak olumlu sayılabilecek cevap üzerine, şeyhülislam da olumlu fetva verebilmişti.[5] Uzayan savaşlarda önceleri birçok zafer kazanılsa da son olarak 1656 yazında kalyon filosunun uğradığı büyük başarısızlık muhaliflerin güç kazanmasına neden oldu ve Girit Savaşı'nın da bitmesiyle donanmada kalyonların ana savaş gemisi sınıfı olarak kullanılmalarına son verilerek az sayıda, ancak mükemmel donanımlı kadırgaların oluşturacağı bir filo kurulmasına karar verildi. Bunun anlamı, deniz egemenliğinin stratejik rakiplerimize terk edilmesiydi.

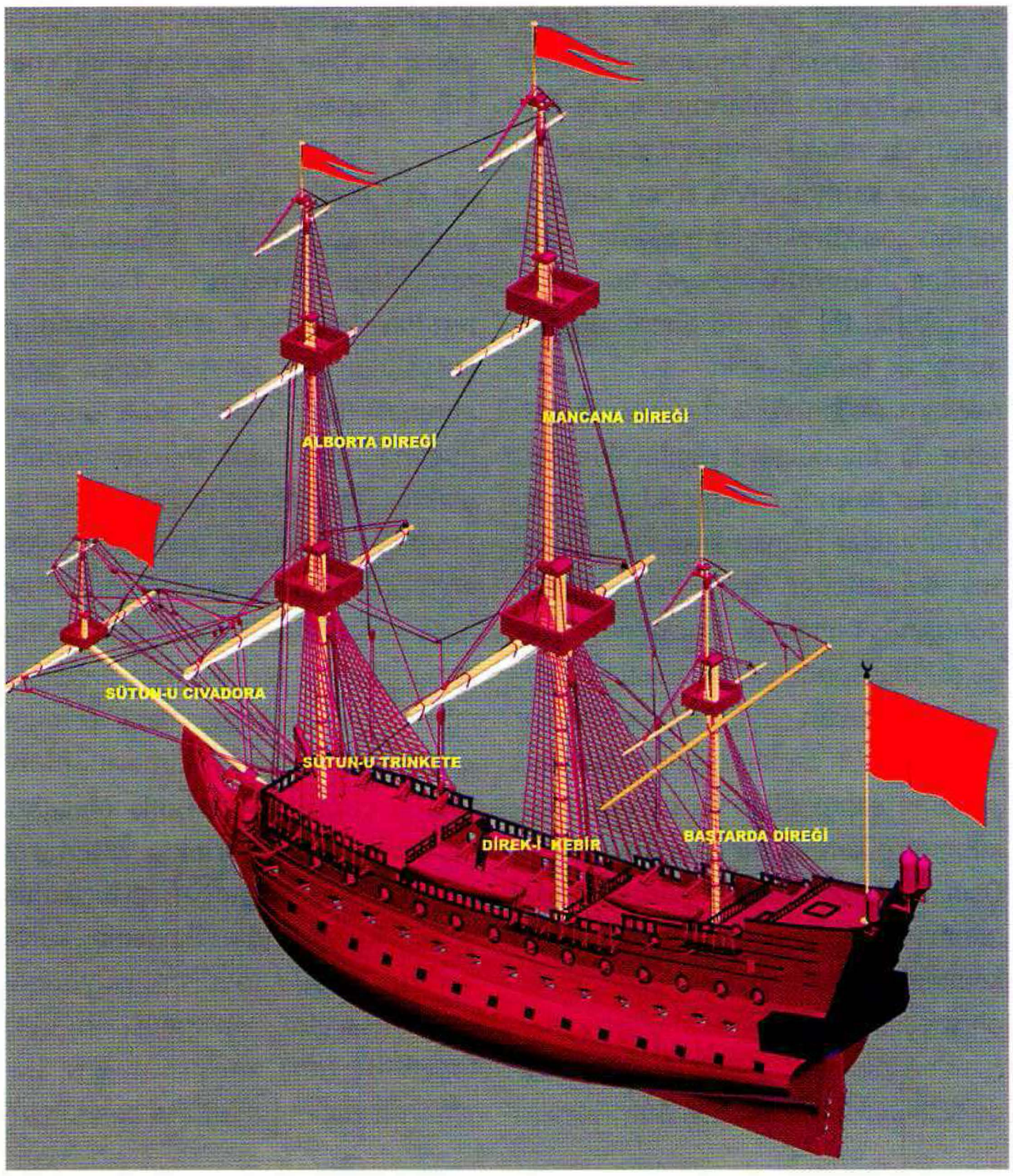

1690-1700 yıllarına ait bu gemi döneminin 'Kaptana', 'Patrona' ya da 'Riyale' kalyonu olarak hizmet veren üç ambarlılarına denk güç ve büyüklüktedir.

Bu durum 1680'lerin başlarına kadar böyle devam etti. Girit Savaşı'nın bitişinden sonra yaklaşık olarak yirmi yıl kadar imparatorluğu denizlerde ciddi olarak rahatsız edecek bir şey olmadı. Ancak donanmada savaş gemisi olarak kullanılmamasına karşın Osmanlı kıyıları gerek kendi vatandaşlarına, gerekse yabancı armatörlere ait sayısız kalyonla doluydu. Dönemine ait yazmalarda Osmanlı vatandaşlarına ait bu filolardan bazıları İskenderiye kalyonları, Trablus kalyonları ve Cezayir kalyonları olarak anılmaktaydı. Tahmini olarak sadece Kuzey Afrika kıyılarındaki kentlerde üslenen ve gerek ticaret, gerekse korsanlık için kullanılan 50 kadar büyük kalyon bulunmaktaydı. Orta ve küçük boy gemilerin de katılımıyla bu sayı birkaç yüze ulaşıyor olmalıydı. Ayrıca adalar, Anadolu ve Rumeli kıyıları, Karadeniz, İstanbul ve İzmir limanlarına bağlı ticaret amaçlı kullanılan çok sayıda kalyon bulunmaktaydı. Ancak bu kalyonlardan kuzey Afrika kıyı kentlerinde üslenen belli sayıdaki bir gurup sadece savaş gemisi olarak inşa edilmişti. Geri kalanların tümü belli sayılarda top taşısalar da aslında kendini koruma yeteneğine sahip ticaret gemileriydi. İmparatorluk gerek duyduğunda bir çağrı yayınlayarak 30 kadar savaş kalyonu toplayabilme yeteneğine sahipti. Ancak bu çağrılara olumlu yanıt almadığı zamanlar da oluyordu.

Her şey 1680 yılında Fransız deniz ticaretine önemli zararlar veren bir Trablus kalyon filosunun Sakız Adası'na gelip iç limana girerek yağa yatmaya hazırlanması ile başladı. Bu gemiler kendilerini arayan Fransız filosuna karşı sahile toplar çıkararak korunaklı bataryalar kurdular. Beklenen oldu ve Fransız filosu abluka amaçlı olarak liman girişini kuşattı. İlk ateşin kıyıya kurulan Trablus korsanlarının bataryalarından açıldığı söylenir. Fransız filosu da ateş açtı ve birkaç topla korunan ve yağa yatmaya hazırlandıklarından savaşacak durumda olmayan Trablus filosuna ve arkadaki şehre büyük zarar verdi. Dört ay boyunca abluka devam etti. Osmanlı yönetimi dört ay boyunca olayı görmezlikten geldi. Bazı tarihçilere göre padişah olaydan haberdar edilmemişti. Derken olay bir krize dönüştü, ancak eldeki 40 kadırgayla bu gemilere karşı harekat yapılması olanaksızdı. Fransa'ya bir ültimatom verilerek hemen filonun çekilmesi ve şehre verilen tüm zararın karşılanması, aksi takdirde Osmanlı İmparatorluğu'nun Fransa'ya savaş ilan edeceği bildirildi. Filo hemen çekildi ve tüm zararlar fazlasıyla tazmin edildi. İki ülke karada sınırdaş olmamasına karşın iki şey Fransa'yı korkutmuştu. Bunlardan birincisi, elde etmiş oldukları kapitülasyonları ve imparatorlukla yaptıkları büyük oranda tek yönlü, kârlı ticari bağlantılarını kaybetmek, ikincisi ise Osmanlı Donanması'nda kadırgalar olmasına karşın düşman devlet olarak açıklandıklarında bütün kuzey Afrika korsan filolarının (ki bu filolar büyük oranda kalyonlardan kuruluydu) Akdeniz bölgesinde Fransız ticaret filosuna yasal olarak acımasızca saldıracak olmasıydı. Fransız Donanması'nın tüm ticaret filolarını koruması imkansız olacağından, deniz ticaretleri Akdeniz bölgesinden silinecek

bu bölge ticari potansiyellerini diğer Avrupalı uluslara kaptıracaktı. Söz konusu korsan filolarının, böyle bir fırsatı kaçırmak istemeyen maceracıların da katılımlarıyla 30-50 kalyon ve 100-200 kürekli gemiye kadar ulaşabilmesi kuvvetle olasıydı. Bu gemiler tabii ki tek bir filo olarak dolaşmayacak, bunun yerine ağırlıklı olarak batı Akdeniz'e konuşlanacak olsalar da tüm bölgeye yayılacaklar ve guruplar halinde dolaşacaklardı. İşte bu olasılıklar Fransız kralı ve üst düzey yöneticiler için bir kabusa dönüşmüş olmalıydı. Ancak olay her ne şekilde sonuçlanırsa sonuçlansın, imparatorluğun zayıf karnını herkes görmüştü. On binlerce kilometre kıyı şeridine sahip olan ve milyonlarca kilometre karelik bir ülkeyi yöneten Osmanlı İmparatorluğu'nun ana donanması, Akdeniz bölgesinde 'mükemmel donanımlı' 40 kadırgadan oluşuyordu. Bu filo kesinlikle caydırıcı değildi, sınırlı taktik başarılar elde edebilirdi ancak. Osmanlı Devleti'nin 15. yy sonlarında sahip olduğu donanma bile bu filonun yanında büyük armada gibi kalmaktadır.

Bu kez mesaj çok netti ve dikkate alınmaması mümkün değildi. İmparatorluğun bürokrasisinin tüm dişlileri harekete geçti. İşin içine sanayi casusluğu bile karıştı. Gemi satın alınması fikrinin de düşünülmüş olduğuna dair ciddi teoriler bulunmakta. Tüm kalyon tipleri incelendi, modeller getirtildi, imparatorluğun en iyi gemi mimarları toplandı ve en başarılı kalyon filosu kaptanları bir araya gelerek bir prototip tasarlanması için çalıştılar. Yeni gemiler korsan filolarında kullanılanlara oranla çok daha gelişmiş olacaktı. Sonunda imparatorlukta zaten var olan mimari geleneğin ve birikimin geliştirilerek kullanılmasına karar verildi. İlk filo 10 savaş kalyonundan oluşacaktı. Altı tanesi 60, dört tanesi 80 tunç top taşıyacaktı. Kayıtlarda geçen boyutlara bakıldığında 60 toplu ların iki güverteli, 80 toplu ların üç güverteli olduğu anlaşılmaktadır. Bu filonun sayı olarak yetersiz kalacağı ortadadır. Ancak bu küçük filo sadece bir savaş filosu olmakla kalmıyor, devlet donanmasında bir kalyon filosu geleneğinin yerleştirilmesi ve 'personel yetiştirecek' personelin yetiştirilmesi görevini de üstleniyordu.

Filo her yönden hızla gelişti, katıldığı bütün savaşları kazandı. Kuruluştan on beş sene sonra amiral gemisi 130 toplu ve 1500 personelli dev bir kalyondu. Bunun anlamı, en üst düzeyde yetişmiş personele sahip olunduğu ve kalyon donanma ile ilgili geleneklerin, yöntem ve kuralar bütününün artık oluşmuş ve yerleştirilmiş olduğudur. Korkunç kütlesi ve korkunç ağırlığı ile sadece rüzgarı kullanarak hareket edebilen bir üç ambarlı, beş güverteli deniz savaş aracından verim almak çabası günümüzdeki hiçbir güçlükle kıyaslanamaz. 1710 yıllarında savaş kalyonlarının sayıları 40'a çıkmıştı ve Osmanlı Donanması'na ait, özel taktik gereksinmeleri karşılamak için özgün prototipler yaratılmıştı. Acil durumlarda Trablus ve Cezayir korsan kalyonların katılımıyla imparatorluk savaş gemilerinin sayıları gerektiğinde 601 buluyor, ayrıca 50-60 tanesi donanmaya ait olmak üzere 150 kadar kürekli savaş gemisi de varlığını sürdürüyordu.

Osmanlı Donanması'nda kalyonların bu altın çağında tasarımcılar, bazı ölçütleri uygulamaya özellikle dikkat ediyorlardı: Gemiler olabildiğince özgün olmalı ve geleneksel çizgileri taşımalıydı. Hiçbir biçimde herhangi bir Avrupa devletinin donanmasında kullanılan kalyonları taklit etmek istemiyorlardı. Bu öylesine özel bir dönemdi ki, eşi görülmemiş gemi türleri birbiri ardına denize indirilmeye başlandı. Savaş kalyonu kavramı konsept olarak ele alındığında, yapılan gemilerin bu güncel-küresel konsepte uygun olduklarını, ancak detaylarda ve estetikte önemli ölçüde farklılaşabildiklerini görmekteyiz. Ayrıca güncel-küresel konseptin çok dışında yeni savaş gemisi konseptleri de yaratılmıştı.

Üç ambarlının direk ve seren donanımı şu şekildeydi:

DİREKLER:

Günümüzde bilinen adı	Orijinal adı	Sayısı, boyutu	Fiyatı
Cıvadıra	Sütun-u Cıvadora	1 32 z- (24.25 m)	50 kuruş
Ana Direkler:			
Pruva direği	Sütun-u Trinkete	1 33 z- (25.00 m)	60 kuruş
Grandi direği	Direk-i Kebir	1 37 z- (28.00 m)	130 kuruş
Mizana direği	Baştarda direği	1 30 z- (22.75 m)	20 kuruş
Gabyalar:			
Pruva gabya	Alborta direği	1 30 z- (22.75 m)	20 kuruş
Grandi gabya	Mancana direği	1 30 z- (22.75 m)	20 kuruş
Mizana gabya	Bilinmiyor[I]	1 24 z- (18 m) yazarın öng.	
Babafingolar:			
Pruva babafingo	Bilinmiyor[II]	1 16 z- (12.10 m) yazarın öng.	
Grandi babafingo	Bilinmiyor[III]	1 18 z -(13.65 m) yazarın öng.	
Mizana babafingo	Bu erken dönemde henüz kullanılmadığı bilinmektedir.		
SERENLER:			
Ana serenler:	Pruva ve grandi serenleri Seren[IV]	2 32 z- (24.50 m)	40 kuruş
Mizana sereni	Kadırga sereni	28 z- (21.20 m)	5 kuruş
Gabya Serenleri:			
(önden arkaya)			
Pruva gabya sereni	Alborta sereni	1 28 z- (21.20 m)	5 kuruş
Grandi gabya sereni	Mancana sereni	1 28 z- (21.20 m)	5 kuruş
Mizana gabya sereni	Bilinmiyor[V]	1 22 z- (16.65 m) yazarın öng.	
Babafingo Serenleri:			
Pruva ve grandi babafingo ser.	Babafingolu serenler	2 20 z- (15.16 m)	1 kuruş
Cıvadıra Serenleri:			
Cıvadıra sereni	Cıvadora sereni	1 24 z- (18.00 m)	2 kuruş
Cıvadıra üst sereni	Bilinmiyor (Alborta Cıvadora ?)	1 20 z- (15.16 m) yazarın öng.	

I,II,III, V Tersane yazışmalarındaki gemi, orta büyüklükte bir kalyondur, görselleştirme ise daha etkili olması amacıyla bir üç ambarlıda yapılmıştır. Bu nedenle modelde bir üç ambarlı kalyonda bulunan ekstra direk ve serenler de yer almaktadır.

IV Bu iki seren büyük olasılıkla 'trinkete sereni' ve 'direk-i kebir sereni' olarak adlandırılmaktaydı.

Bu dönem Osmanlı denizciliği için çok önemli olmasına karşın hiç de iyi belgelenememiş, kültürel birikimimiz açısından kayıp bir dönemdir. Kalyonlarda kullanılan silah, direk, yelken donanımları, gemicilik terimleri hakkında çok az bilgi vardır. Bu çalışma, eldeki bilgi birikimini yorumlayarak dönemin savaş gemilerinin direk ve yelken donanımlarını çözümlemeyi ve orijinal arma terminolojisini orijinal kaynakların izin verdiği oranda ortaya koymayı amaçlamaktadır. Böylece daha önce bu alanda yapılmamış bir şey yapılarak en gelişmiş teknoloji kullanılıp bilgisayardan destek alınacak ve açıklamalar bir dönem gemisinin bilgisayar destekli modeli üzerinde yapılacaktır.

Her şeyden önce şunu belirtmekte yarar vardır: Aynı döneme ait el yazmalarında direk donanımının aynı bölümleri için zaman zaman farklı isimlerin kullanıldığı gözlemlenebilmektedir. Bunu doğal karşılamak gerekir çünkü denizcilik camiası içinde bu eserleri yazan insanlar, özellikle kuruluş yıllarında birçok farklı ekolden gelmişlerdir. Günümüz Türkçesinde bile bir nesneye anavatan topraklarının farklı köşelerinde farklı adların verilebilmesi söz konusu olabildiğine göre, kalyon filosunun kuruluş yıllarında büyüklüğü milyonlarca kilometrekareyi bulan ve yirmiden çok farklı halkın yaşadığı Osmanlı İmparatorluğu topraklarının farklı köşelerinden gelen gemi mimarları, ustalar ve sanatçıların kendi alışık oldukları terminolojiyi yaşatmaya çalışmaları ya da en azından ürettikleri el yazmalarında kullanmaları doğal görünmektedir. Bu durumda zaten çok az olan belgelerin ele alınmasında imparatorluğun kullandığı resmi dili daha çok yansıtan Tersane-i Amire defter ve yazışmalarının esas kabul edilmesinin daha doğru olacağına inanmaktayım.

KALYON ARMASI

Günümüzde denizcilik ve yelkenle ilgilenenler, Osmanlıların kullandığı yelken dönemi, son dönem denizcilik dilinden günümüze ulaşan gelenekle, bir yelkenli geminin direklerinin baştan kıça doğru 'pruva', 'grandi' ve 'mizana' olarak adlandırıldığını bilir. Ancak bu terimler 19. yy başlarında kullanılmaya başlanmış olup, görece yenidir. Genelde tüm denizci uluslarda yelkenli gemilerin, bazı istisnalar dışında en fazla üç direkleri olmuştur. Belli dönemler ve belli gemi sınıfları dışında büyük gemiler genellikle üç direk taşımışlardır. Sözünü ettiğimiz 17. yy sonları ve 18. yüzyılın hemen başlarında büyük gemiler üç direkliydi. Çok ender olarak bu dönemin gemilerinde 'Kontra Mizana' direğine rastlanmaktaydı. Bu direk, 'mizana' direğinin de arkasında daha küçük boyda dördüncü bir direkti. Ancak sözü edilen dönemde, bizim donanmamızda bilinen örnekler içinde hiçbir gemi türünde kullanılmadığı bilinmektedir. Bizim gemilerimizde kullanılan direkler ise günümüzde bildiğimiz gibi 'pruva', 'grandi' ve 'mizana' direkleri olarak adlandırılmıyordu. Bu dönemde Osmanlı Donanması'nda daha özgün ve Osmanlıcadan daha fazla kelime taşıyan bir denizcilik dili kullanılmaktaydı. Tersane-i Amire'nin resmi yazışmalarda kullandığı dil ve direk bileşenlerinin boyları dikkate alındığında, tahminen 800-1000 ton civarında ve su hattında uzunluğu 40 m civarında olan bir kalyonun direk donanımı ve bileşenlerinden yola çıkılarak, bir üç ambarlının direk ve seren donanımı şu şekildeydi (Bkz. yan sayfadaki tablo).

Bu listede de görüleceği gibi, bazı direk parçalarının adları ve seren adları ile ilgili bilgi orijinal belgede yer almadığından eksik kalmıştır. Orjinal belge, tersanenin kalyon donanımında kulanacağı malzemeleri sıraladığı, 1681 yılına ait bir gereksinim listesidir.[6] Bu gibi durumlarda, gereksinimin doğuş nedeni tam olarak bilinmediği gibi, bazen birden fazla gemiye bakım ve onarım yapılması ya da yeni yapılan bir gemiye kullanılması gereken malzemelerden bir miktarının zaten stoklarda var olması gibi durumlardan kaynaklanan sayıların artması ya da azalması belgelerin anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Bu örnekte de benzer çözüm zorlukları bulunmaktadır. Örneğin büyük olasılıkla, 'Alborta cıvadora sereni'nin iki adet yazılması, bunlardan biriyle cıvadıra sereninin, diğeriyle ise cıvadıranın ucunda yer alan direğin (alborta cıvadora) kastedildiğini düşündürmektedir. Yine 20 z boyunda 8 adet 'Babafingolu seren gümüş' sözcüğüyle tanımlanan parçaların ise, pruva ve grandideki üçüncü çarmıhlarla, cıvadıranın ucundaki direğin üstünde bulunan seren ve mizana direğinin ikinci çarmıhı ve sereninden oluşan takım olması ihtimali vardır. Bu bileşenlerin o dönemde kullanılan kalyonlarda çok yakın boyda olması ve tek parçadan oluşması, listede pratik biçimde gereksinimini anlatmaya çalışmış bir tersane çalışanının tümünü aynı standartla ifade etmiş olabileceğini de düşündürmektedir.

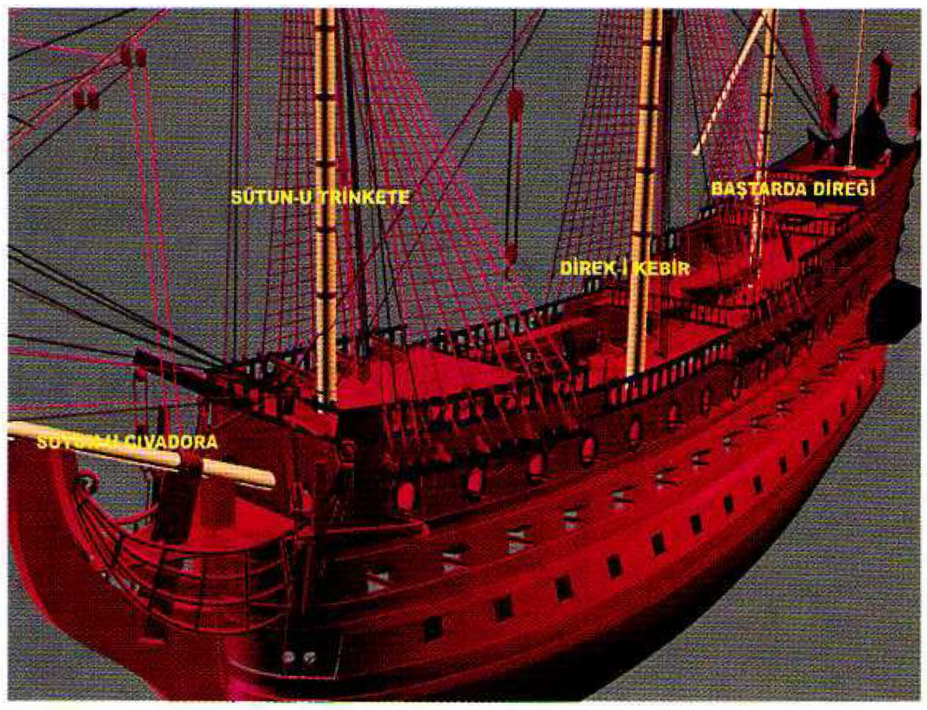

Bilgisayar destekli canlandırmada 1690 -1700 yılları arasında Osmanlı Donanması'nda kullanılmış olan üç ambarlı kalyonlardan birinin ana direk donanımı ve döneminin orjinal adlandırılmasıyla, cıvadıra görülmektedir.

DİPNOTLAR

1 Lionel Casson, *Antik Çağda Denizcilik ve Gemiler*, çeviren Gürkan Ergin, Homer Kitabevi, s. 132-134, İstanbul, 2002.

2 Katip Çelebi, *Tuhfetü'l Kibar Fi esfari'l bihar*, Tercüman 1001 Temel Eser, no: 146 , İstanbul, 1980.

3 Katip Çelebi, age.

4 Afif Büyüktuğrul, *Osmanlı Deniz Harp Tarihi ve Cumhuriyet Donanması*, T.C. GNKUR.BŞK.Deniz Kuv. Kom., T.C.Deniz Basımevi, İst.1982.

5 Katip Çelebi, *Tuhfetü'l Kibar Fi esfari'l bihar*, Tercüman 1001 Temel Eser, no: 146 , İstanbul, 1980.

6 İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. yüzyılda Tersane-i Amire*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi-Sa.101, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s.120 . Ankara, 1992.

7 B.W.Bathe 'Les Grand Voilers du XV au XX Siecle', Edita Lausanne.

AFGANİSTAN'DAN KAÇIRILAN HAZİNE

İKİ YAĞMA ÖYKÜSÜ

Nümizmat Bopearachchi ve gazeteci Flandrin'in serüvenlerini anlattıkları kitapta; bir yandan tanıklıklar aracılığıyla polisiye bir anket sürdürürlerken, öte yandan bir su kaynağının dibinde bulunan eşsiz bir hazine sayesinde unutulmuş bir tarih sayfası yeniden canlanıyor. Afganistan'ın Hindu Kuş bölgesindeki Mir Zakah köyünde yıkıcı bir taşkının ortaya çıkardığı otuz-kırk bin sikkelik bir definenin, bir yağmadan ötekine uzanan öyküsüyle karşılaşıyoruz.

MÖ 1. yy sonu yeniden bulunan hazineden gümüş ve altın kaplama, içecek saklamaya yarayan boynuz (rhyton). Bu boynuz Japonya Miho Müzesi'nde bulunmaktadır.

PİERRE CHUVİN
ÇEVİREN: AKSEL TİBET

Steven Spielberg bile Indiana Jones için böyle bir senaryo yazmaya cesaret edemezdi... Bu öyküde ne ararsanız var: Yoksul bir köyde (Afganistan'ın Hindu Kuş bölgesindeki Mir Zakah) ortaya çıkan bir define (dört tonu aşkın değerli metal ve obje), güncel şiddet ortamı (Afganistan'daki iç savaş, uluslararası terör bağlantıları, savaş derebeylerinin ya da sade haydutların vurguncuları), son derece zengin bir koleksiyoncu kadın ve tarikat gibi işleyen bir özel müze... Kimi bilim adamları teşhirdeki objelerin hileli kökenlerini gizleyen müsamahakâr yazılar kaleme alırken, kimileri de dikkat çekmeye çabalıyorlar.

Bu tehlikeli yolda ilerleyenler en ileri silahlara ve techizata sahip James Bond'lar değil. Tek silahları gülümsemeleri ve tek korumaları da araziyi ve insanları iyi tanımaları: Bir nümizmat, Osmund Bopearachchi ve bir gazeteci, Philippe Flandrin. Serüvenlerini anlattıkları kitapta bir yandan tanıklıklar aracılığıyla polisiye bir anket sürdürürlerken, öte yandan unutulmuş ama Antikçağda Yunan-Hint ilişkileri için çok önemli olan bir tarih sayfasını yeniden canlandırıyorlar.

Peşaver çarşısıyla Londra'nın 'Pakistanlı' semtlerindeki dükkanların arka bölmeleri arasında yaptığı yolculuklarda, İskender'in sağlığında yapılmış ve günümüze ulaşan yegane portresi olabilecek altın bir sikkeyle temas ettiğinde nümizmatımızın parmakları titremiş, yüreği hızla çarpmıştı. Bundan iki bin küsur yıl önce günümüz Pakistan'ı, Afganistan'ı ve Tacikistan'ının bir bölümüne yayılan bir krallığın Yunanlı hükümdarlarının sikkelerdeki tasvirlerinde zamanla ortaya çıkan yaşlanma izlerini onun deneyimli gözleri fark edebilmişti çünkü sikkelerin bir de siyasi işlevi vardı. Bunlar, krallığın refahını sağlayan hükümdarların yüz hatlarını halka tanıtıp yaymaya da yarıyorlardı...

Gelin işi en başından alalım. İskender büyük bir fatih olduğu kadar, büyük bir yağmacıydı. Ordularından emekli olan askerleri, günümüz Orta Asya'sına ve Pencab'ına kadar uzanan bir alanda kurduğu Yunan sitelerine yerleştirdi. MÖ 323'teki ölümünden sonra, ardılları bu bölgelerdeki egemenliklerini sürdüremediler. MÖ 250'ye doğru yeni bir bağımsız Yunan krallığı olan Baktria ortaya çıktı.

Savaşçı ve tüccar olan Baktria kralları altın ve değerli taşlar bakımından çok zengindiler. Ne var ki, onlar da MÖ 145'e doğru bozkırlardan gelen 'Yue-che'lerin istilasına uğradılar, ancak eski topraklarının güney kesiminde yeni bir krallık kurmaya fırsat bulabildiler. Bundan böyle 'Hint-Yunan' adını alan ve İran kökenli 'Hint-İskit' (MÖ 85'ten itibaren) ve 'Hint-Parth' (MS 10'dan itibaren) sülalelerince tehdit edilen bu krallık, MS 40 yıllarında Orta Asya'da ortaya çıkıp, sonra Kuzey Hindistan'a da yayılan 'Yue-che' kökenli Kuşan İmparatorluğu'na dahil edildi. Kuşan İmparatorluğu MS III. yüzyıla (227'ye) dek varlığını sürdürecekti.

Bu tarihin şematik de olsa yeniden canlandırılmasında sikkeler üzerine yapılan incelemeler temel bir rol oynar çünkü Yunan ve Roma antik yazarları bu uzak diyarlar üzerine, MÖ III. yüzyılda Parth İmparatorluğu'nun kurulmasıyla soydaşlarından coğrafi olarak ayrılan bu Yunanlılar üzerine pek fazla bilgi vermemişlerdir. Halbuki bunların zengin ve ihtişamlı bir sikke kesme faaliyeti olmuştur: Örneğin Kral Eukratides MÖ 171-150 yıllarında, 5.8 cm çapında, 169 gramlık bir altın sikke kestirmiştir ki, bu sikke bugün Paris'teki Cabinet des Medailles'da bulunuyor. Bütün bu zenginliklerin önemli bir bölümü bugün Afganistan topraklarında yatmaktadır.

Afganistan'da önemli bir ulaşım ekseni olan Gazne-Peşaver yolu üzerindeki Peştun kabilesi Mangallar'a ait Mir Zakah köyünde ele geçen define buna iyi bir örnektir. 1947-1948 yıllarında yıkıcı bir taşkının ortaya çıkardığı otuz-kırk bin sikkelik ilk definе, Kabil Müzesi Müdürü Ahmed Ali Kohzad ve Fransız arkeolog Raoul Curiel tarafından kısmen kurtarılabilmişti. 1992 baharında yoğun yağmurlar sonucu, bir kez daha köyün su kaynağı civarında altın sikkeler açığa çıkmış. 20 m derinlikte yatan olağanüstü zenginlikte bir definenin varlığı bu şekilde saptanabilmiş ve burada 1992-1994 arasında, 4 ton sikke ve 350 kilogramı aşkın ağırlıkta değerli obje açığa çıkarılmış.

Bir su kaynağının dibinde bu kadar fazla miktarda buluntunun yer almasının anlamı nedir? Bunun hangi koşullarda gerçekleştiğinin saptanması için tam bir detektif gibi çalışmak gerekir. Buluntular üzerindeki günümüze ulaşan dokuma kalıntılarına bakılırsa, bunlar çuvallara konduktan sonra tek bir seferde suya atılmışlar. Definede Ahemeni (Pers) sikkelerinin bulunmamasına karşın, İskender'in gelişinden hemen önce Hindu Kuş'un güneyinde para olarak kullanılan kavisli çubuklar yer alıyor. Sayıca en fazla olan sikkelerin göreceli olarak geç döneme ait olduğu düşünülmekte: Birinci definede Hint-İskit Kralı II. Azes'e ait (MÖ 25'e doğru) 4 bine yakın sikke bulunurken, ikincisinde bunların sayısı 137 bin 500'e çıkıyor! Buna karşılık, en yenileri Vasudeva dönemine (191-227) tarihlenen çok az sayıda Kuşan sikkesi var. Buddha kültüyle ilişkili objeler ise hiç yok, buna karşılık Zerdüşt dini iyi temsil ediliyor.

Bopearachchi bundan şu sonucu çıkarıyor: Bu define muhtemelen bir savaş ganimeti; Kuşanlar MS 225 yıllarında yaptıkları bir sefer sırasında yağmaladıkları hazineleri belki de bu kuyunun dibine atmak zorunda kalmışlar ya da saklamışlar. Definede Buddhacılıkla ilgili hiçbir eşyanın bulunmaması, yağmacıların, Kuşanlılar'ın koruması altındaki Buddhacı ülke Gandhara'ya (İslamabad'ın kuzeyindeki bölge) dokunmadığına işaret ediyor.

Neredeyse iki bin yıl sonra Peştun savaş derebeylerinin ülkesine gidiyoruz. 1992-1994, Afganistan'da Mücahitler'in gücünün doruğa ulaştığı yıllar. Parsayı on iki komutan paylaşıyor. Bunlardan beşi öldürülüyor. Geri kalanların en açgözlüsü olan Can Baz, Hizb-i İslami'nin başı ve Şah Mesud'un baş düşmanı Gülbeddin Hikmetyar hesabına çalışıyor. Hikmetyar, dönemin Afganistan cumhurbaşkanı Rabbani'yi geride bırakıyor. Can Baz, kamyonlara yüklediği defineyi Pakistan'daki Peşaver'e onun hesabına gönderiyor. Define daha sonra Londra'ya, ardından Basel Havaalanı'nın gümrüksüz bölgesine ulaşıyor ve orada koleksiyoncu-lara satışı başlıyor.

Tarihin şematik de olsa yeniden canlandırılmasında sikkeler üzerine yapılan incelemeler çok temel bir rol oynar. Büyük bir fatih olduğu kadar büyük bir yağmacı da olan İskender'in sağlığında yapılmış ve günümüze ulaşan yegane portresini ancak o döneme ait altın bir sikkenin üzerinde görebiliyoruz.

Resimdeki sikkede, İmparator Büyük İskender kafasının üstünde fil başı taşımaktadır.

Sikkelerin en iyilerinden bir bölümü, İngiliz bir aracı tarafından Japonya'daki Miho Müzesi hesabına satın alınıyor. Müze bu sikkeleri teşhire koyuyor ve lüks bir katalogda yayımlıyor. Mimar Pei'nin tasarladığı Miho Müzesi, aslında milyarder Bayan Mihoko Koyama'nın kurduğu İlahi Aşk Örgütü adlı bir tarikatın merkezi, Bayan Koyama da adeta onun 'tanrıça'sı. Örgüt, güzellik deneyimi yoluyla mutluluğa ulaşmayı savunuyor. Definenin kalan bölümüne gelirsek... Halihazırda üç ton sikke Basel Havaalanı'nda yatıyor.

KAYNAKLAR

L'Histoire Kasım 2005

HÜSEYİN KÂZIM'IN LONDRA, VİYANA VE ALMANYA SEYAHATNAMELERİ*

PROTOKOL İLİŞKİLERİNDE HEDİYENİN ROLÜ

Hediye ilişkisinin tarihi, arkaik toplumlarda klan şefinin yiyecek ve nadide mallardan en fazla miktarda vermek suretiyle ötekilerden daha cömert olduğunu göstermeye çalıştığı, 'kendini mahrum etme' olarak adlandırabileceğimiz potlaç'tan, tanrılara kurban sunmaya kadar uzanır. Toplumsal yapının değişimiyle feodal sisteme geçiş, hediyenin çehresini değiştirir. Devletlerarası ilişkilerin güvencesi, barışın devamlılığı için elçilere veya elçiler aracılığıyla imparatorlara, prenslere, devletin önemli mevkilerinde bulunan memurlara verilen 'hediye' geleceğin garantörü olarak karşımıza çıkar.

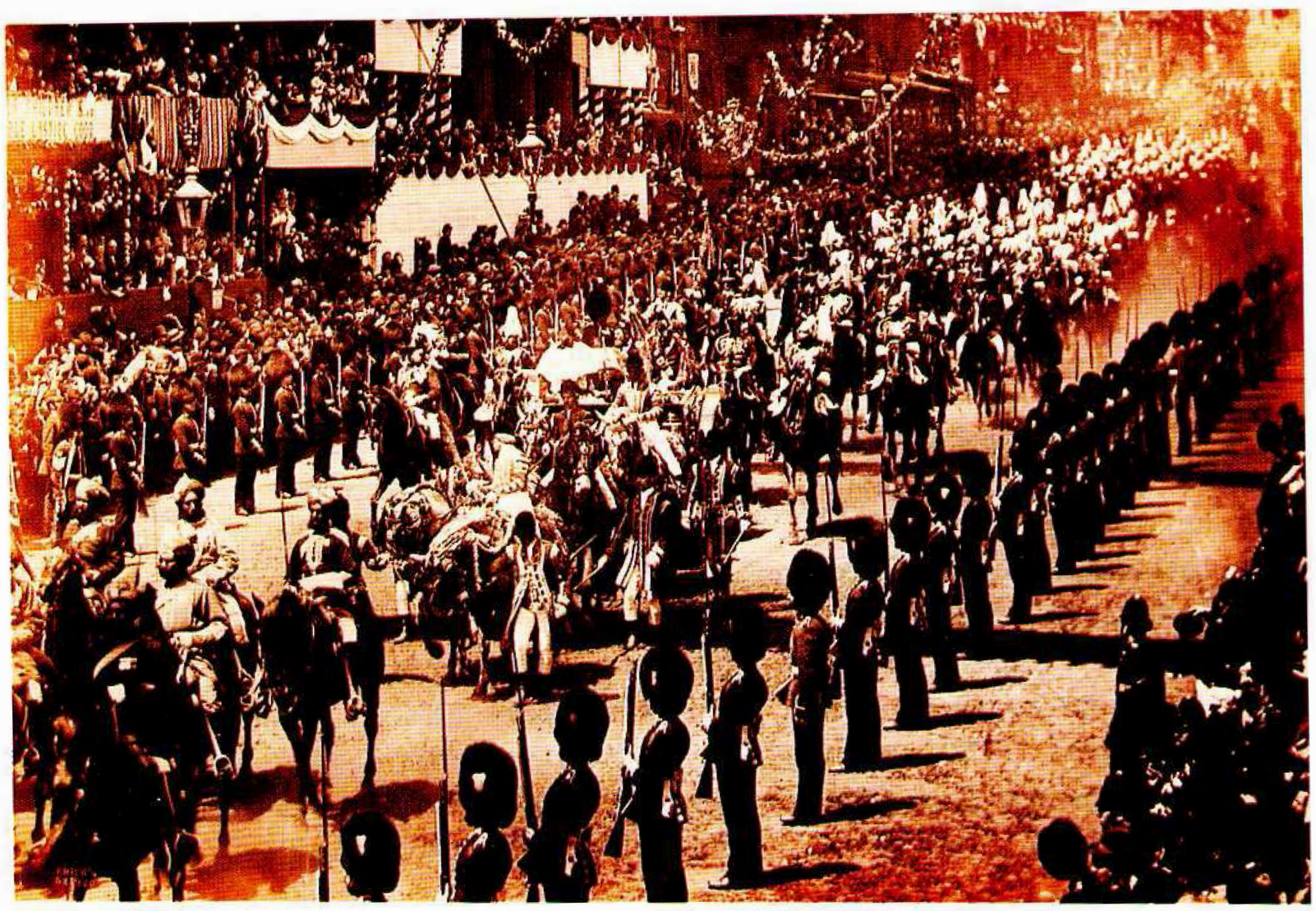

Kraliçe Victoria'nın Piccadilly'e girişi.

Londra Seyahatnamesi'nden.

BANU ÖZTÜRK

Hediye toplumsal yapının temelini, toplumsal ilişkinin sürekliliği oluşturur. Bu anlamda hediye ilişkisi, geçmişi arkaik toplumlara dayanan ve günümüze kadar devam eden bir sürekliliğe sahiptir ve toplumsal ilişkinin devamlılığına hizmet eder. Sosyolog Marcel Mauss'un *Sosyoloji ve Antropoloji* adlı eserinin bir bölümünde ortaya koymaya çalıştığı gibi, hediye isteğe bağlıdır ama aynı zamanda bazı yükümlülükleri de beraberinde getirir.[1] Her ne kadar formel bir sözleşmeye bağlı olmasa da hediyenin karşılığı vardır. Bu karşılık gelenek, güven, şeref gibi toplumsal kurallara bağlı olabildiği gibi güç, yarışma, diğerine üstün çıkma amaçları da taşıyan onur ve saygınlık arayışından kaynaklanan bir zorunluluk da olabilir.[2] Marcel Mauss'un "verme, alma ve karşılık verme" olarak adlandırdığı hediye döngüsü toplumsal ilişkide bulunma zorunluluğu olarak görülebilir çünkü istesek de istemesek de çoğu kez hediyenin maddi ya da manevi bir karşılığı vardır.

Hediye ilişkisinin tarihi, arkaik toplumlarda klan şefinin yiyecek ve nadide mallardan en fazla miktarda vermek suretiyle ötekilerden daha cömert olduğunu göstermeye çalıştığı, 'kendini mahrum etme'[3] olarak adlandırabileceğimiz potlaç'tan, tanrılara kurban sunmaya kadar uzanır. Toplumsal yapının değişimiyle feodal sisteme geçiş hediyenin çehresini de değiştirir. Artık savaş ganimetleri askerler arasında 'hediye' olarak dağıtılmaya başlanır, vergi ve cezalar 'hediye' olarak ödenir, hizmetkârlara 'hediye' verilir.[4] Devletlerarası ilişkilerin güvencesi, barışın devamlılığı için elçilere veya elçiler aracılığıyla imparatorlara, prenslere, devletin önemli mevkile-

* Bu yazı, Marmara Üniversitesi'nde 16-17 Kasım 2005 tarihlerinde düzenlenen 'Türk Kültüründe Hediye' konulu uluslararası sempozyumda bildiri olarak sunulmuştur.

rinde bulunan memurlara verilen 'hediye', geleceğin garantörü olarak karşımıza çıkar. İki devlet arasındaki protokol ilişkilerini belirleyen bu tür hediyeler, devletlerin birbirlerine karşı bazen güçlerini göstermek ve saygınlıklarını artırmak, bazen de ekonomik, siyasi, kültürel yakınlaşmalarını ve toplumlararası ilişkilerin devamlılığını sağlamak üzere kullandıkları simgesel araçlardır. Bu bağlamda, Osmanlı İmparatorluğu'nun protokol ilişkilerinin, simgesel bir araç olarak gördüğümüz protokol hediyelerinin izini sürmenin sosyal, politik ve diplomatik ilişkilerdeki değişimler çerçevesinde Osmanlı tarihine farklı bir bakış açısı sağlayacağı düşüncesindeyiz. Böyle bir amaç doğrultusunda, Hüseyin Kâzım'ın seyahatnamelerindeki örneklerden yola çıkarak, Osmanlı İmparatorluğu'nu temsilen yurtdışına gönderilen heyetlerin belli bir protokol geleneği içinde sundukları hediyelerin çeşitlerini, veriliş biçimlerini ve amaçlarını bu tür bir okumayla ortaya koymaya çalışacağız.

Protokol ilişkilerinin ve toplumlararası ilişkilerin kurulmasında ve devamlılığında, simgesel bir rol üstlenen protokol hediyelerinin etkisi kendini göstermektedir. Bir geleneğin devamı olarak karşılıklı alınıp verilen bu hediyeler, devletlerin birbirleri nezdinde saygınlık arayışlarının, güçlerini gösterme çabalarının izdüşümü gibidir.

HÜSEYİN KÂZIM VE SEYAHATNAMELERİ

Roma elçiliği sırasında kendi isteği ile emekliye ayrılmış ve bir süre Avusturya-Macaristan, Fransa ve İtalya gibi Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde yaşamıştır. İstanbul'a döndükten sonra, 1920 senesinde talihsiz bir kaza sonucu hayata gözlerini yummuştur.

Fransızca, Almanca, İngilizce ve Romence konuşan Hüseyin Kâzım, Bâlârütbesine kadar yükselmiş, bunun dışında Osmanlı Sarayı'nda ve yurtdışı görevlerinde elde ettiği başarıların karşılığı olarak birçok madalya ve nişânla ödüllendirilmiştir. Otuz iki senelik iş hayatındaki başarılarının yanı sıra sosyal çevresi ile de dikkat çeken Hüseyin Kâzım'a Abdülhak Hâmid, Halit Ziya Uşaklıgil gibi edebiyatçıların anılarının satır aralarında rastlamak mümkündür.

Viyana, Berlin, Petersburg, Paris, Madrid gibi Avrupa'nın belli başlı şehirlerine ikamet elçileri ancak 18. yüzyılın sonunda atanır. Bu daimi elçilikler oluşturulduktan sonra da, Osmanlı Devleti bir meselenin hallini görüşmek ve danışmak, cülusu tebrik etmek, yurtdışından gelen bir davette padişahı temsil etmek, barış akdi ve devletlerarasındaki dostlukları kuvvetlendirmek maksadıyla hediye sunmak için yurtdışına heyetler göndermeye devam eder. Gerek daimi elçilerin, gerek bu heyetlerin yurtdışında kaldıkları süre boyunca yaptıklarını, gördüklerini ve izlenimlerini kaleme aldıkları sefaretname veya raporlar Osmanlı İmparatorluğu'nun dış politikasına ve protokol ilişkilerine ışık tutması bakımından önemlidir.

Hüseyin Kâzım, Mâbeyn-i Humâyûn kâtipliği esnasında, 1882 ile 1887 tarihleri arasında, çeşitli nedenlerle yurtdışına gönderilen heyetler içinde yer almıştır. Bu heyetlerle birlikte yaptığı seyahatleri, görevi gereği dönemin padişahı II. Abdülhamid'e sunmak üzere Viyana Seyahatnamesi, Almanya Seyahatnamesi ve Londra Seyahatnamesi başlıkları altında müstakil birer eser olarak kaleme almıştır.[7] Yolculuklarda çekilen sıkıntılardan Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa devletlerinin gündemini meşgul eden Mısır, Ermeni ve Balkan meselesi gibi konularda yüksek rütbeli devlet memurlarıyla yapılan görüşmelere, gidilen ülkenin imparator, imparatoriçe ve prenslerinin olağanüstü kabullerinden onurlarına tertip edilen şaşaalı davetlere, karşılıklı olarak alınıp verilen hediyelerden bunların takdim merasimlerine kadar birçok ayrıntının yer aldığı seyahatnameler, her ne kadar seyahatname başlığı altında kaleme alınmış olsalar da, daha çok resmi bir dille yazılmış raporlar niteliğindedirler. Yazarın kendi düşüncelerini, izlenimlerini anlatmaktan çok olan biteni, yapılan görüşmeleri tüm açıklığı ve ayrıntısıyla ortaya koyma çabası eserlerde kendini hissettirmektedir. İzlenen güzergâhın ve yaşanan olayların tarih ve saatlerine kadar ayrıntılı olarak belirtilmesi seyahatlerin adım adım izlenmesine olanak sağlasa da anlatımı tekdüzeleştirmekte, edebi bir anlatımdan uzaklaştırmaktadır. Bu anlamda Hüseyin Kâzım'ın eserlerinin edebi bir tür olarak seyahatnameden çok sefaretnameye yaklaştığını görmekteyiz.

Londra Seyahatnamesi kapağı.

Hüseyin Kâzım'ın seyahatlerine denk düşen XIX. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı İmparatorluğu Avrupa devletleri karşısında ekonomik, politik, diplomatik ve askeri üstünlüğünü çoktan kaybetmişti. 1878 yılında Bismarck'ın başkanlığında ve İngiltere, Fransa, Almanya, Avus-

turya-Macaristan gibi devletlerin katılımıyla Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya arasında imzalanan Berlin Antlaşması Ayastefanos Anlaşması'nın koşullarını Osmanlı İmparatorluğu lehine değiştirmiş olsa da, imparatorluk üstündeki politik baskıların ve müdahalelerin artmasına neden olur. Bu durum, imparatorlu-

Hüseyin Kâzım'ın seyahatnamelerindeki örneklerden yola çıkarak, XIX. yüzyılın son çeyreğinde Batı'da piştov, kılıç, saat, değerli kumaş gibi geleneksel hediyelerin yerine porselen kahve takımı ve kâhse, portre/tablo gibi daha çok kültürle bağlantılı zevk ve beğeniye hitap eden hediyelerin varlığından bahsedilebilir.

ğun eski müttefiki Fransa'nın 1881 senesinde Tunus'u kontrolü altına almasını ve XIX. yüzyılın başından beri yakınlaştığı İngiltere'nin 1882 yılında, karışıklıkları bahane ederek belirsiz bir süre için Mısır'ı işgalini beraberinde getirir. Bu siyasi gelişmeler sonrasında, 1882 ve 1883 tarihlerinde Viyana ve Almanya'ya heyetler ve birtakım hediyeler gönderilmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa devletleri nezdinde itibarını yeniden kazanma, diplomatik ve politik olarak hâlâ güçlü olduğunu gösterme maksadını taşımakla birlikte, yeni bir müttefik bulma girişimleri olarak değerlendirilebilir. 1887'de Londra'ya giden heyet ise her ne kadar İngiltere Kraliçesi Victoria'nın tahta çıkışının elinci yıl kutlamalarına iştirak etme maksadıyla gönderilse de, dönemin sadrazamı Kâmil Paşa'nın İngiltere ile yeniden yakınlaşma politikasının bu seyahatte etkili olduğunu düşündürmektedir. Bilindiği gibi, Kâmil Paşa Mısır sorununun çözümünün İngiltere ile ılımlı ilişkiler kurulmasıyla gerçekleşeceğini düşünmekteydi. Bu çerçeveden bakıldığında, heyetlerin yaptığı seyahatler ve bu heyetler aracılığıyla gönderilen protokol hediyeleri, var olan asıl amaçların dışında, yazımızın başında da belirttiğimiz gibi simgesel bir rol üstlenmektedirler.

VİYANA SEYAHATNAMESİ

Hüseyin Kâzım'ın kaleme aldığı ilk seyahatname, Viyana Seyahatnamesi'dir ve iki bölümden meydana gelmektedir. Bu seyahat, bir grup Alman subayının Albay Kaehler'in emri altında İstanbul'a gelişinden yaklaşık bir ay sonra gerçekleştirilir. Seyahatname'nin ilk bölümünde, 9 Haziran 1882'de deniz yoluyla Trieste'ye doğru başlayan yolculuk ve oradan trenle Viyana üzerinden Berlin'e yapılan seyahat anlatılmaktadır. Bu seyahatin amacı, başında Origalski Paşa'nın[8] bulunduğu Osmanlı heyetinin Almanya İmparatoriçesi Auguste-Viktoria ile imparatorluğun veliahtı III. Friedrich'e II. Abdülhamid'in gönderdiği hediyenin sunulmasıdır (bilindiği gibi, III. Friedrich 1888'de tahta geçmiş fakat 90 günün sonunda yerini II. Wilhelm'e bırakmıştır). Bu hediye, Hüseyin Kâzım sayısını belirtmese de birden fazla olduğunu anladığımız koşumlu atlardan oluşmaktadır. Seyahatnamede, hayvanatla yapılan meşakkatli yolculuk ayrıntısıyla anlatıldıktan sonra, 1880 yılında İstanbul'da Almanya büyükelçisi olarak bulunan ve daha sonra dışişleri bakanı olan Kont Hatzfeld tarafından kabul edilişleri, hediyenin yanı sıra nâme-i humâyûnun takdimi için Prens III. Friedric'in Postdam'daki sarayına gidişleri, sarayın girişinde bir askeri birlik ve askeri bando ile karşılanışları, III. Friedrich'in hususi dairesinde Nişân-ı Alî-yi Osmanî'ye hâmil olarak resmi kıyafeti içinde heyeti kabul edişi anlatılmaktadır. Hüseyin Kâzım, bu ziyafette ve gösteride dönemin Alman dışişleri ve savaş bakanının yanı sıra birçok önemli devlet adamının da hazır bulunduğunu belirtmektedir. Heyet daha sonra, İmparator I. Wilhelm'i resmi ziyaret için Ems şehrine gider. Heyeti, Nişân-ı İmtiyaz kordonuna hâmil bir şekilde karşılayan imparatora nâme-i humâyûn takdim edilir ve birçok davetlinin de yer aldığı yemekte Osmanlı İmparatorluğu nezdinde önemli bir sorun teşkil eden Mısır meselesi hakkında konuşulur. Dönemin önemli devlet adamlarından Bismarck ile Dışişleri Bakanı Kont Hatzfeld aracılığıyla görüşme talebinde bulunan heyet, Bismarck'ın Vartzinin'deki malikânesinde bulunması nedeniyle bu görüşmeyi gerçekleştiremez. Bundan sonra İmparatoriçe Auguste-Viktoria'yı ziyaret için Koblenz şehrine gidilir. İmparatoriçeye nâme-i humâyûnun verilişinden başka Nişân-ı Osmanîye ve Mecîdîye taşıyan yüksek rütbeli askerlerin de katıldığı ziyafetten bahsedilir.

Hediyelerin sunumu ve resmi görüşmelerin yapılmasının ardından Osmanlı heyeti İstanbul'a döner. Fakat Hüseyin Kâzım, Mareşal Fuat Paşa eşliğinde Avusturya-Macaristan İmparatoru Franz Josef'e Nişân-ı Alî-yi İmtiyaz'ı takdim amacıyla Viyana'ya doğru 31 Ağustos 1882'de yola çıkan başka bir heyette görevlendirildiğinden, oraya gider. Viyana'ya yapılan bu seyahat, Seyahatname'nin ikinci bölümünü oluşturur ve daha az ayrıntıya girilmiş olunmasına rağmen Seyahatname'ye adını verir. Avusturya'da da ilk olarak Dışişleri Bakanı Kont Kalnoky tarafından karşılanan heyet, imparatora hediyesini ve nâme-i humâyûnu sunmak üzere Viyana Sarayı'na[9] gider. Burada Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun soylularından ve birtakım silahlı askerden oluşan büyük bir kalabalık tarafından muhteşem bir seremoniyle karşılanan Osmanlı heyeti, imparator tarafından hususi dairesinde kabul edilir. Daha sonra Schönbrunn Sarayı'nda heyetin şerefine büyük bir şölen verilir. Hüseyin Kâzım'ın, imparatorun bu şölene kendisine hediye edilen nişânı takarak geldiğini ve bu şölende, Alman imparatorunun Viyana'ya en son gelişinde kullanılan altın yemek

takımlarının kullanıldığını ve heyettekilere hediye edilen nişânları özellikle belirttiğini görmekteyiz. Ayrıca dışişleri bakanı, Schönbrunn Sarayı'nda bulunan özel dairesinde birçok yüksek rütbeli askerin de katıldığı bir yemek tertip eder. Seyahatnameden ayrıca Fuat Paşa'nın Kont Kalnoky'nin verdiği yemeğe teşekkür mahiyetinde, heyetin kaldığı Hotel Imperial'de birçok yüksek rütbeli devlet memurunun katıldığı bir yemek verdiğini öğrenmekteyiz.

Yaklaşık bir ay süresince Viyana'da kalan ve bu süre boyunca kendilerine imparator tarafından özel olarak tahsis edilmiş Büyük Opera'daki localarda birkaç opera ve tiyatro izleme olanağı da bulan Osmanlı heyeti görevini tamamlayıp Varna üzerinden İstanbul'a avdet eder.

ALMANYA SEYAHATNAMESİ

Hüseyin Kâzım'ın ifadesiyle, "Almanya İmparatoriçesi hazretleriyle Prens II. Wilhelm hazretlerine ihdâ buyurulan nişân-ı humâyûnların resmi teslîminde ve Almanya askeri manevralarında bulunmak üzere Almanya'ya vuku bulan" ikinci seyahate 16 Eylül 1883'te çıkılır. Osmanlı heyetinin başında bu kez Ahmet Muhtar Paşa vardır. Hamburg'da altı gün boyunca devam eden askeri manevralara Osmanlı heyetinin dışında birçok yabancı davetli katılmıştır. Otuz bin nüfuslu on birinci kolordunun resmigeçit ve tatbikatları ayrıntılı bir şekilde anlatılır. Almanya'nın dünyaya bir güç gösterisi mahiyetinde olan bu askeri manevraların sonunda diğer davetlilerin Hamburg'dan ayrılmasına karşın, Osmanlı heyeti imparatorluk sarayında şereflerine tertip edilen yemeğe katılmak üzere bir gün daha kalır. Ayrıca Hamburg'da kalınan süre boyunca İmparator I. Wilhelm'e nâme-i humâyûn, İmparatoriçe Auguste-Viktoria'ya Nişân-ı Âlî-yi Şefakat ve Prens II. Wilhelm'e Nişân-ı Âlî-yi İmtiyaz takdim edilir ve yine Osmanlı heyeti adına tertip edilen birçok yemek ve şölene katılınır. Bu ayrıcalık, Almanya ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki siyasi yakınlaşmanın bir işareti olarak düşünülebilir. Diğer bir işaret ise, heyetin ünlü Krupp Top Fabrikası'nın sahibi Mösyö Krupp'un davetlisi olarak Essen kasabasına gidip bu fabrikayı gezmesidir. Dışişleri Bakanı Kont Hatzfeld ve Berlin'e gidildikten sonra onun vekili ile Mısır, Bulgaristan ve Ermeni meseleleri hakkında resmi görüşmelerde bulunulur. Bir sene evvel gerçekleştirilemeyen Bismarck görüşmesi Ahmet Muhtar Paşa tarafından yerine getirilir ve Viyana seyahatinden önce Ahmet Muhtar Paşa, ürettiği zırhlı kulelerle meşhur Gruson Fabrikası'nı ziyaret eder. Daha sonra Viyana'ya doğru yola çıkan heyet, diplomatik prosedüre uygun bir şekilde önce Dışişleri Bakanı Kont Kalnoky ile görüşür ve arkasından İmparator Franz Josef'e resmi ziyarette bulunur. Birçok davetlinin hazır bulunduğu Schönbrunn Sarayı'nda büyük bir şölen düzenlenir. Kont Kalnoky ile de Mısır, Bulgaristan ve Ermeni meseleleri üzerine görüşülür. Osmanlı heyetinin ziyaretinden duyduğu memnuniyetin ifadesi olarak Avusturya-Macaristan imparatoru, heyette bulunanlara çeşitli derecelerde nişanlar hediye eder. İstanbul'a dönerken Bükreş'ten geçen Osmanlı heyeti burada Romanya kral ve kraliçesinin misafiri olarak Sinaya adlı şatoda kabul edilir. Gösterişli bir yemekten sonra, heyette bulunanlara Kral Charles ve Kraliçe Elisabeth tarafından şatonun desenlerinin işlenmiş olduğu madalyalar hediye edilir.

Tanzimatla birlikte sosyal, kültürel ve politik alanlarda yoğun bir şekilde hissedilen Batılılaşma hareketi geleneksel protokol hediyelerinde de değişimlere yol açar. Batılı örneklerden yola çıkılarak her biri diğerinden üstün birçok nişân tasarlanır.

Kronenordenme daille (Prusya Tacı Nişanı).

LONDRA SEYAHATNAMESİ

1887 senesinde İngiltere Kraliçesi Victoria'nın tahta çıkışının ellinci yıldönümü kutlamalarına katılmak ve Sultan II. Abdülhamid tarafından buyrulan nâme-i humâyûnu, kraliçeye takdim için Londra'ya giden heyetin başkanlık eden Mareşal Ali Nizami Paşa bulunmaktadır. Tarihe 'Altın Jübile' olarak geçen bu kutlamalar, her ne kadar İngiltere kraliçesinin tahta çıkışının ellinci yıl kutlamaları olarak anılsa da, aslında Büyük Britanya'nın son yarım yüzyıl zarfında ekonomik, politik ve askeri gelişme-

lerinin bütün dünyaya gösterilmesi amacıyla düzenlenmiştir. Asya ve Avrupa'dan birçok kral ve kraliçenin, prens ve prensesin, soyluların ve önemli devlet adamlarının davet edildiği kutlamalar, kalabalık bir izleyici topluluğu arasında büyük bir askeri törenle başlar ve Westminster Katedrali'ndeki gösterişli ayinle devam eder. Jübile kutlamaları sırasında Osmanlı heyeti birçok protokol ziyaretinde bulunur, balolara, şölenlere, resepsiyonlara katılır. Bütün bu kargaşanın ve gösterişin arasında Lord Chamberlain aracılığıyla Buckingham Sarayı'nda kraliçe ile görüşme ve nâme-i humâyûnu kendisine takdim etme fırsatı bulunur. İstanbul'a dönmeden önce, kutlamaların son günü Windsor Sarayı'na davet edilen heyete kraliçe, nâme-i humâyûnun cevabını sunar.

Berlin'de ünlü Unter den Linden Caddesi.

Viyana Seyahatnamesi'nden.

SEYAHATNAMELERDE BAHSİ GEÇEN PROTOKOL HEDİYELERİ

Hüseyin Kâzım'ın seyahatnameleri imparatorluğun dışişleri politikasını, Avrupalı güçlerin imparatorluk karşısında takındıkları tavır ve yaklaşımları, Osmanlı aydınının protokol ilişkilerinde gösterdiği tutum ve davranışları ortaya koyması bakımından dönemin diğer seyahatnamelerinden farklılık gösterir. Gezip gördükleri Avrupa ülkelerini egzotik bir tatla ve 'öteki'nin farklılıklarıyla ortaya koyan, kimi zaman 'modernleşme', 'Batılılaşma' çerçevesinde Batının bazı karakteristiklerini eleştiren ve/veya olumlayan seyyahlardan farklı olarak, aydın bir devlet görevlisi sıfatıyla Hüseyin Kâzım görevinin ehemmiyetini göz önünde bulundurarak politik ve diplomatik gözlemlerini, girip çıktığı Avrupa saraylarındaki protokolü, resmi davetleri, seremonileri, hediye alışverişlerini canlı bir tablo kıvamında gözler önüne sermektedir. Hüseyin Kâzım'ın bakışı gündelik yaşamdan, ziyaret edilen yerlerden çok devlet merciine, saray yaşamına odaklanmıştır.

Bir sene arayla Almanya ve Avusturya'ya yapılan seyahatler, bu seyahatlerde Osmanlı heyetine gösterilen itina ve itibar, Osmanlı İmparatorluğu nezdinde önem arz eden sorunlara karşı gösterilen ilgi ve alaka, Osmanlı heyeti üyelerine sunulan hediyeler, verilen yemekler, davetler Osmanlı İmparatorluğu ile bu iki devlet arasında I. Dünya Savaşı'na kadar süregelen politik ve diplomatik yakınlaşmanın başlangıcının bir göstergesidir. Londra seyahati ise Mısır sorunu nedeniyle İngiltere ile bozulan ilişkilerin tamiri ve Mısır meselesinin çözümü için zorunlu olan görüşmelerin tekrar başlaması için bir vasıta gibi görünmektedir. Bu yakınlaşmalarda, protokol ilişkilerinin ve toplumlararası ilişkilerin kurulmasında ve devamlılığında simgesel bir rol üstlenen protokol hediyelerinin etkisi kendisini göstermektedir. Bir geleneğin devamı olarak karşılıklı alınıp verilen bu hediyeler, devletlerin birbirleri nezdinde saygınlık arayışlarının, güçlerini gösterme çabalarının izdüşümü gibidir. Hüseyin Kâzım'ın, Osmanlı heyetleri şerefine tertip edilen gösterişli yemeklere ve şölenlere katılan davetlilerin kendilerine daha önce hediye olarak verilmiş Osmanlı nişânlarını takarak gelmelerini özellikle belirtmesi, kendilerinin Alman imparatoruna eş tutularak altın yemek takımlarıyla ağırlanmalarını anlatması, heyette bulunanlara hediye edilen çeşitli rütbelerdeki nişânlardan ve İngiltere kraliçesi tarafından Buckingham Sarayı'nda kendilerine nâme-i humâyûnun cevabının takdimi için özel olarak kabul edilişlerinden bahsetmesi bu çabalara bir örnek olarak gösterilebilir.

Hüseyin Kâzım'ın seyahatnamelerinde rastladığımız hediye değiş tokuşu, yazımızın başında değindiğimiz Marcel Mauss'un "verme, alma ve karşılık verme" olarak adlandırdığı hediye döngüsüne ve karşılık verme yükümlülüğüne güzel bir örnek oluşturmaktadır. Ayrıca, hediyelerin maddi karşılıklarının yanı sıra çok çeşitli manevi karşılıklar içerdiklerini göstermesi bakımından da önemli görünmektedir: Değiş tokuş edilen şeyler sadece mal ve zenginliğin ifa-

desi olan ya da ekonomik değeri yüksek eşyalardan ibaret değildir. Her şeyden önce karşılıklı nezaket gösterileri, şölenler, ayinler, askeri karşılamalar, kadınlar, çocuklar, eğlenceler de gösterilen minnet ve takdir duygularının ifadesi olarak bu hediye döngüsü içinde yerini alır. Bu anlamda, seyahatnamelerde bahsi

misekiz Çelebi Mehmet'in, İstanbul'dan ayrıldığı günden dönüşüne kadar olan hatıra ve intibâlarını kendine has, zarif ve orijinal bir üslupla kaleme aldığı *Fransa Sefaretnamesi*, götürülen hediyelerin belirtilmesi bakımından dikkate değerdir. Yirmisekiz Çelebi Mehmed'in Fransa Kralı XV. Louis'ye götürdüğü

kültürel ve politik alanlarda yoğun bir şekilde hissedilen Batılılaşma hareketi geleneksel protokol hediyelerinde de değişimlere yol açar. Batılı örneklerden yola çıkılarak her biri diğerinden üstün birçok nişân tasarlanır. Hatta II. Abdülhamid döneminde Rusya'nın Sainte Catherine ve Prusya'nın Louise nişanların-

XIX. yüzyıl sonuna gelindiğinde, her ne kadar Hüseyin Kâzım'ın Viyana Seyahatnamesi'nde gördüğümüz koşumlu atlar gibi geleneksel hediyelerin verilmesine nadiren devam edilse de, artık alternatif bir ödüllendirme şekli olarak nişânlar kabul görmektedir.

sıkça geçen, heyetlerin yanlarında gönderildikleri ülke hükümdarına sunmak amacıyla götürdükleri nâme-i humâyûnlar da bir çeşit protokol hediyesi olarak kabul edilebilir.

Hüseyin Kâzım'ın seyahatnamelerinde karşımıza çıkan diğer bir protokol hediyesi, Osmanlı nişânlarıdır. Osmanlıların yabancılara, Osmanlı nişânlarının atası sayabileceğimiz çelenk gibi objelerin dağıtımından Batı tarzındaki taltif araçlarına geçmesi XIX. yüzyıl başlarına rastlar.[10]Osmanlı İmparatorluğu'nda madalya imal edilmeye ve dağıtılmaya Sultan I. Mahmud devrinde, 1730'larda başlanmasına rağmen, ilk Osmanlı nişânlarının tarih sahnesinde görülmeye başlanması, Napoléon Bonaparte'ın Mısır işgali (1791) karşısında gösterdiği başarıyı tebrik etmek maksadıyla Lord Nelson'un şahsına verilen çelenk ile olur ve yaygın olarak kullanılmaya başlanması, Sultan II. Mahmud ile Sultan Abdülmecid dönemlerine rastlar.[11] Bu zamana kadar verilen hediyeler, Osmanlı geleneğinde önemli bir yere sahip olan koşumlu atlardan, değerli kumaş, kürk, ziynet eşyalarıyla çeşitli kokulardan oluşmaktadır. 1720 senesinde Sultan III. Ahmet tarafından, Fransa ile dostluk münasebetlerinin geliştirilmesi için 'olağanüstü elçi' sıfatıyla, beraberinde Divan Kâtibi oğlu Mehmet Sait Efendi ve kalabalık bir mâiyetle Fransa'ya gönderilen Yir-

hediyeler şunlardır: "Üstü ve takımları kilimle döşenmiş, son derece kıymetli, renkli sırmalarla işlenmiş, beyaz dibâ kesme süslü, üzengisi gümüşle donanmış bir midilli, bir tane de yelkendest. Okları ve yayları oldukça değerli, kendisi süslü ve sırmayla işleme küçük bir okluk. Dokuz top dibâ-yi Rûmi, altı top Hindî ağabâni. Bir takım kürk, sekiz şişe de halis koku"[12] ve vezir mevkiinde olan Archevèque de Chambrau'ya götürdüğü hediyeler ise, "Vezire yakışacak bir şekilde donatılmış mükemmel bir at. Altı top dibâ-yi Rûmi, bir takım kürk ve dört top Hindî ağabâni ve üç adet sofra havlusu, altı şişe de halis koku"[13] şeklindedir. XVIII. yüzyılın sonu ve XIX. yüzyılın başında geleneksel hediyelerin verilmesine bir müddet daha devam edilir. 1793 senesinde Rusya'ya elçi olarak gönderilen Mustafa Rasih Efendi'nin Kraliçe Katerina'ya, başvekile, General Zubof'a sunduğu hediyeler arasında "bermutât ağır takımlarla süslenmiş birer atla onar parça şal ve kumaştan tertip olunmuş birer bohça" bulunmaktadır.[14] 1802 senesinde Paris elçiliğine atanan Halet Efendi, yanında Bonaparte ve Talleyrand'ın eşlerine verilmek amacıyla yine kumaşlar, takılar ve kokulardan oluşan iki bohça ve bakanlara verilmek üzere incili yağlık, incili ve sırmalı çevreler, şallar, çeşitli kumaşlar, gülyağı ve ıtırdan oluşan hediyeler götürmüştür[15]. Tanzimatla birlikte sosyal,

dan yola çıkılarak sadece kadınlara verilmek üzere Nişân-ı Alî-yi Şefakat çıkarılır. XIX. yüzyıl sonuna gelindiğinde, her ne kadar Hüseyin Kâzım'ın Viyana Seyahatnamesi'nde gördüğümüz koşumlu atlar gibi geleneksel hediyelerin verilmesine nadiren devam edilse de, artık alternatif bir ödüllendirme şekli olarak nişânlar kabul görmektedir. Önemli siyasal, sosyal ve ekonomik olayların göstergeleri olarak savaşlar, anlaşmalar, yenilik hareketleri, yasal düzenlemeler, seyahatler, ziyaretler, sosyal yardımlar sonucunda verilip alınan nişânlar resmi simgeler olarak karşımıza çıkmakta ve bir devletin ve o ülkede yaşayan toplumların kültürlerinin, sanatlarının, teknolojilerinin, zevk ve beğenilerinin göstergesi olması bakımından önemli görünmektedir. Genellikle kıymetli metallerden ve elmas, yakut, zümrüt gibi değerli taşlardan gösterişli bir şekilde imal edilen ve bunları taşıyan kişiler tarafından dolaylı olarak devletin zenginliğini etrafa gösteren nişânlar, maddi değerlerinin yanı sıra devletin gücünün ve saygınlığının simgesidirler aslında. Görülen o ki, Hüseyin Kâzım'ın seyahatleri sırasında kendilerine daha önce hediye edilmiş Nişân-ı Osmanîye ve Mecîdîye taşıyan birçok yüksek rütbeli asker ve devlet adamıyla karşılaştığından bahsetmesi ve Viyana Seyahatnamesi'nde Avusturya-Macaristan İmparatoru Franz Josef'e Nişân-ı Âlî-yi

İmtiyaz'ı, Almanya Seyahatnamesi'nde İmparatoriçe Auguste-Viktoria'ya Nişân-ı Âlî-yi Şefakat ve Prens II. Wilhelm'e Nişân-ı Âlî-yi İmtiyaz'ı takdimlerini ayrıntılı olarak anlatması önemli bir değişimin altını çizmektedir: Artık nişânlar devletin nüfuzunun bir göstergesi olarak protokol hediyeleri içinde yerlerini almışlardır.

Hüseyin Kâzım'ın seyahatnamelerini protokol hediyeleri bakımından dikkate değer kılan diğer bir özellik, - her ne kadar daha ayrıntılı bir incelemeyi gerektirse de- XIX. yüzyılın son çeyreğinde Batılı devletlerin protokol geleneği ve hediyelerine ışık tutmasıdır. Avrupa'da ilk örnekleri Roma Devleti'nde görülen madalyalar yeni çağın başlamasıyla yaygınlaşmış, XX. yüzyıla yaklaşıldığında madalyayı ve onun bir türü olan nişânı kullanmayan devlet kalmamış gibidir.[16] Buna rağmen Batıda da geleneksel hediyelerin protokol hediyeleri arasında uzun süre önemli bir yer teşkil ettiği görülmektedir. II. Mahmud devrinde, 1838 tarihinde Berlin'e elçi olarak gönderilen Kâmil Paşa'dan öğrendiğimiz, Prusya Devleti tarafından sefaret elçilerine ve bizzat padişaha verilen hediyeler, XIX. yüzyıl başında Batılı devletlerin verdiği hediyeler konusunda bir fikir vermek yönünden oldukça aydınlatıcıdır. Buna göre, sefaret görevlilerine verilen hediyeler "çifte demirli piştov, kılıç, envâi renk çuka parça, kadife top, atlas top, çekmece saati, (...), muzıkalı altın enfiye kutusu" şeklindedir. Prusya Kralının Padişah II. Mahmud'a gönderdiği hediyeler ise "kebîr ayna, çifte demirli piştov, tek demirli piştov, seyf, kırmızı kadife (2 top), açık yeşil kadife (2 top), elvan renk atlas (3 top), beyaz atlas (3 top), üzerinde beş nefer Prusya krallarının tasvirleriyle sekiz köşeli fağfûrî trebeze"den oluşmaktadır.[17] Verilen hediyeler arasında, Osmanlı geleneksel hediyeleri içinde yer alan koşumlu atlar, piştov ve kılıç gibi silahların bulunması güç gösterisinin bir başka boyutu olarak dikkat çekicidir. Diğer ilgi çekici bir hediye olan saat, teknolojik gelişmelerin bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hüseyin Kâzım'ın seyahatnamelerinde Almanya imparatoriçesinin Origalski Paşa'ya verdiği Koblenz şehrinin desenlerinden oluşan kâhse, veliaht tarafından hatıra maksadıyla verilen kendi portresi, yine Almanya imparatoriçesi tarafından Hüseyin Kâzım'a verilen Koblenz şehrinin desenlerinden oluşan bardak ve III. Friedric tarafından verilen Berlin porselen fabrikasında yapılmış Postdam ve çevresindeki sarayların desenleriyle dekore edilmiş kahve takımı gibi hediyelerle karşılaşılmasına rağmen, asıl dikkati çeken protokol hediyesi nişânlardır.

Hüseyin Kâzım'ın Viyana Seyahatnamesi'nden öğrendiğimize göre, Origalski Paşa'ya Alman imparatoru tarafından birinci dereceden Couronne Royale de Prusse Nişânı (Prusya İmparatorluk Nişânı), Hüseyin Kâzım'a da aynı nişânın ikinci derecesi hediye edilmiştir. Seyahatnamenin ikinci bölümünde Avusturya-Macaristan imparatorunun Fuat Paşa'ya Franz Josef Nişânının birinci derecesini, Hüseyin Kâzım'a ikinci derecesini ve yine Osmanlı heyetinde yer alan Binbaşı Nâzım ve Zeki beylere de üçüncü derecesini hediye ettiğini görmekteyiz.

Almanya seyahati sırasında ise Alman imparatoru, Ahmet Muhtar Paşa'ya birinci dereceden Roter Adler Orden (Kırmızı Kartal Nişanı), Hüseyin Kâzım'a aynı nişânın ikinci derecesini ve heyette bulunan Nuri ve Şevki beylere de Kronenordenmedaille (Prusya Tacı Nişanı) üçüncü derecesini hediye eder. Ayrıca Hüseyin Kâzım'dan Avusturya-Macaristan İmparatoru Franz Josef'in Ahmet Muhtar Paşa'ya Leopold Nişânı'nın büyük kordonunu, kendisine birinci dereceden Franz Josef Nişânı'nı, Şevki Bey'e aynı nişânın üçüncü ve Mazhar Bey'e de beşinci derecesini takdim ettiğini öğreniyoruz.

Hüseyin Kâzım'ın seyahatnamelerindeki örneklerden yola çıkarak, XIX. yüzyılın son çeyreğinde Batıda piştov, kılıç, saat, değerli kumaş gibi geleneksel hediyelerin yerini porselen kahve takımı ve kâhse, portre/tablo gibi daha çok kültürle bağlantılı zevk ve beğeniye hitap eden hediyelerin aldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Fakat imparatoriçe ya da veliaht gibi ikinci dereceden kişiler tarafından verilen bu tür hediyelerin yanı sıra bizzat imparator tarafından hediye edilen nişânların hem güç ve iktidarın hem de zenginliğin ifadesi olarak daha önemli bir yere sahip olduğu açıktır.

KAYNAKLAR

1 Marcel Mauss, *Sosyoloji ve Antropoloji*, Çeviren: Özcan Doğan, Doğu-Batı Yayınları, Ankara, 2005, s. 215-236.

2 Ahmet İnsel, 'Armağan Sorunsalının Açtığı Ufuk', *Armağan Dünyası* (Jacques T. Godbout), İletişim Yayınları, İstanbul: 2003, s. 11.

3 Jacques T. Godbout, *Armağan Dünyası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 312.

4 Ahmet İnsel, agy, s. 17.

5 Banu Öztürk Bayramoğlu, 'Les Voyageurs Ottomans en Europe au XIX siècle' (XIX. yüzyılda Avrupa'da Osmanlı Seyyahları), Yüksek Lisans Tezi, INALCO (Institut National des Langues et Civilisations Orientales&Paris-Doğu Dilleri ve Medeniyetleri Enstitüsü), 2004.

6 Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Mars Matbaası, Ankara, 1968-69, s. 71-72.

7 Hüseyin Kâzım, 1884 senesinde Rus Çarı III. Alexandre'ın taç giyme törenine Osmanlı padişahını temsilen gönderilen heyetin içinde yer almış ve bu vasıta ile başka bir seyahatname daha kaleme almıştır ki, bu Moskova Seyahatnamesi'dir. Nüshaların elimize geç ulaşması nedeniyle bu seyahatnameyi yüksek lisans tezimizin dışında bırakmak zorunda kalmıştık. Fakat yakın bir zamanda yayınlamayı düşündüğümüz diğer üç seyahatnameye bunu da ekleyeceğiz.

8 Yaptığımız araştırmalar sonucunda Origalski Paşa'nın kim olduğu hakkında herhangi bir bilgi elde edememekle birlikte, Ali Çankaya'nın *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler* adlı çalışmasında heyetin başında Origalski Paşa'nın bulunduğunu belirttiğini gördük.

9 "Mösyö De Granneville delaletiyle Viyana Sarayı namıyla maruf Saray-ı Atika gidildi." Hüseyin Kâzım, Varak 21, Viyana Seyahatnamesi, 29 Varak, İstanbul Üniversitesi, Nadir Esereler Kütüphanesi, No: 5095

10 Edhem Eldem, *İftihar ve İmtiyaz: Osmanlı Nişan ve Madalyaları Tarihi*, İstanbul, 2004, s. 55.

11 Metin Erüreten, *Osmanlı Madalyaları ve Nişanları*, Kansu Matbaası, İstanbul, 2001, ss. 13-14.

12 *Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi Sefaretnamesi*, Haz. Abdullah Uçman, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1975, s. 46.

13 agy, s. 48.

14 Faik Reşit Unay, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1968, s. 166.

15 Hadiye Tuncer-Hüner Tuncer, *Osmanlı Diplomasisi ve Sefaretnameler*, Ümit Yayınları, Ankara, 1997, s. 25.

16 Metin Erüreten, agy, s. 12.

17 Bak. Betül Demir, II. Mahmud Devrinde Berlin Sefarethanesi'nin Yeniden Açılması ve Elçi Olarak Atanan Kâmil Paşa'nın Faaliyetleri, İ.Ü. Tarih Bölümü Yüksek Lisans Tezi, 2000, s. 55-60.

TARİH ÖĞRETMENLERİNİN GÖZÜYLE

TARİH DERSLERİNDE YEREL TARİH

Okullarda tarih eğitiminin bir parçası olarak yerel tarihin öğretilmesi birçok ülkede giderek artan bir önem kazanmaya başlamıştır. Kasaba, kırsal veya kenar mahalleler ya da küçük toplulukların tarihini ifade etmek için kullanılan yerel tarih, okul eğitiminde genellikle öğrencilerin kolaylıkla ulaşabilecekleri tarihi mekan veya materyallerle ilgili çalışmalar yapabilmeleri için kullanılır. Ülkemizde müfredata yeni giren 'yerel tarih' eğitiminde karşılaşılabilecek problemler ve çözüm önerilerini öğretmen görüşlerini de dikkate alarak tartışmak gerekir.

SEMİH AKTEKİN

Okullarda tarih eğitiminin bir parçası olarak yerel tarihin öğretilmesi birçok ülkede giderek önem kazanmaya başlamıştır. Kasaba, kırsal veya kenar mahalleler ya da küçük toplulukların tarihini ifade etmek için kullanılan yerel tarih (Stephens, 1977), okul eğitiminde genellikle öğrencilerin kolaylıkla ulaşabilecekleri tarihi mekan veya materyallerle ilgili çalışmaları ifade etmek için kullanılır (IAAMSS, 1975). Yerel ve bölgesel tarihin önemi, yerel ve milli tarih ile Avrupa ve dünya tarihi arasında denge kurulması gerektiği Avrupa Konseyi'nin tarih eğitimiyle ilgili değişik konferanslarında da dile getirilmiş ve yerel tarih aktif eğitimin en iyi aracı olarak tanımlanmıştır (Slater,1995). ABD ve İngiltere'de yerel tarih konuları tarih ve sosyal bilgiler derslerinde yaygın olarak kullanılmaktadır (Metcalf and Downey, 1982; Douch, 1967; Aktekin, 2001). Yerel tarihin ancak aktif bir şekilde uygulayarak ve araştırarak öğrenilebileceği yönündeki varsayım, öğrenci merkezli aktif eğitim metodunu savunan eğitimciler için yerel tarihi cazip kılmıştır (Lomas, 1988). Preston (1969), yerel tarihin müfredata dahil edilmesiyle birlikte yerel dokümanların analiz ve incelemesinin, harita inceleme ve çiziminin, kütüphane, müze ve tarihi binalarla yaşlıların ziyaretinin tarih derslerini sınıfın dar mekanından ve sınırsız not tutma sıkıntısından kurtaracağını söylemiştir. Yerel tarihi cazip kılan diğer bir yön ise, içerikle ilgilidir. 1970'li yıllardan beri tarihçilik alanındaki yeni gelişmeler ve yaklaşımlar, 20. yüzyılın başlarına kadar tarihçiler arasında yaygın olan siyasi tarih ağırlıklı yaklaşımdan vazgeçilip toplumların sosyal ve ekonomik yönden de incelenmesini, ayrıca önemli olaylar yanında sıradan insanların, kadınların, işçilerin, kölelerin ve azınlıkların da tarihi olaylar içindeki yerinin anlatılmasını savunarak içerik konusunda tarih derslerine yeni açılımlar getirmiştir (Himmelfarb, 1987; Claire, 1996). Dünyadaki gelişmelere paralel ola-

Ankara ve Bitlis/Ahlat'taki dört lisede son sınıf öğretmenleriyle, yarı yapılandırılmış mülakat tekniğiyle görüşme yapılmış, yerel tarih eğitimiyle ilgili fikirleri alınmıştır.

Fotoğraflar: Cumhuriyet'in Aile Albümleri

Ankara'da öğretmen K'nin uyguladığı 'ailelerin tarihinden Cumhuriyetin tarihine bakış' konulu proje yerel tarih konusunda uygulanan güzel projelerden biridir.

Ankara genel görünüm.

rak yerel tarih konusu son yıllarda Türkiye'de Tarih Vakfı'nın da çabalarıyla yeniden gündeme gelmiş ve yerel tarihin tarih derslerindeki yerinin artırılması tavsiye edilmiştir (Çelebi, 2001, Danacıoğlu, 2001).

Türkiye'de mevcut yerel tarihi kaynakların ve eserlerin tarih derslerinde kullanımı Milli Eğitim Bakanlığı tarafından okullara tavsiye edilmiş, ancak bu tavsiyelerin genellikle boş zaman etkinlikleri olarak görüldüğü ve uygulamaların öğretmenlerin inisiyatifine bırakıldığı görülmüştür (Safran, 2002; Aktekin, 2004). Son yıllarda Milli Eğitim Bakanlığı'nın yeni program hazırlıkları ve ders kitaplarının öğrenci merkezli ve yapılandırmacı yaklaşıma göre hazırlanması yerel tarih konusunu yeniden önemli hale getirmiştir. İlköğretim ve lise öğretim programlarını değiştirme çalışmaları sırasında yerel tarih konusunun önemi tartışılmış ve sosyal bilgiler ve tarih derslerinde yerel tarih konularının daha sık işlenmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu makalenin amacı, tarih derslerinde yerel tarihin yerinin nasıl artırılabileceğini, yerel tarih konularının öğretilmesi esnasında karşılaşılabilecek muhtemel problemler ve çözüm önerilerinin neler olabileceğini öğretmen görüşlerinden hareketle tartışarak bu konudaki değişim çalışmalarına katkıda bulunmaktır.

Bu makalede sunulan çalışma, daha geniş çaplı bir doktora tezinin sadece bir bölümüdür (Aktekin, 2004). Türkiye'de tarih derslerinin durumu ve yerel tarihin müfredata dahil edilmesi konusunda tarih öğretmenleri, lise öğrencileri ve müze yöneticilerinin görüşleri alınarak hazırlanan söz konusu çalışma için, 2001–2002 eğitim yılında Ankara ve Bitlis/Ahlat'taki dört lisede son sınıf öğrencileri ve çalışma yapılan okullardaki tüm tarih öğretmenleriyle, yarı yapılandırılmış mülakat tekniğiyle görüşme yapılmıştır (Silverman, 2000). Bunun dışında, bu şehirlerde kişisel bağlantılar yoluyla gönüllü tarih öğretmenleri de çalışmaya dahil edilmiş ve anket çalışması yapılan okullarla birlikte sekiz ayrı okulda görev yapan 6'sı bay 10'u bayan olmak üzere toplam 16 tarih öğretmeniyle mülakat çalışması yapılmıştır. Mülakatlarda öğretmenlere mevcut tarih dersleri ve yerel tarih konularının öğretilmesiyle ilgili sorular sorulmuştur. Bu makalede, öğretmenlerin sadece ta-

Yerel tarih çalışmasının sadece tarihi yerleri ziyaret etmek olmadığı, sınıf ortamında da çeşitli yerel tarih aktiviteleri düzenlenebileceği vurgulanmalıdır. Öğretmenler tarih derslerinde ödev konusu saptarken yerel tarihle ilgili konuları seçmeye teşvik edilmeli, böylece öğrencilerin bireysel yerel tarih çalışmaları yapması sağlanmalıdır.

rih derslerinde yerel tarih konularının öğretilmesiyle doğrudan ilgili sorulara verdikleri cevaplar analiz edilip tartışılmıştır. Mülakata katılan öğretmenlerin en az tecrübeli olanının 2 yıllık, en tecrübeli olanın ise 31 yıllık hizmeti bulunmaktadır. Mülakat yapılan öğretmenler Türkiye'deki sekiz farklı üniversiteden mezun olmuşlardır.

Yerel tarihle ilgili olan ödev konuları genellikle okulun bulunduğu şehirdeki bir müze, tarihi kalıntı veya binayla ilgili ödevlerdir.

Anonim Kümbet, Ahlat.

ÖĞRETMENLERİN YEREL TARİH TANIMI

Mülakat yapılan öğretmenlere yerel tarih deyince ne anladıkları sorulmuştur. Öğretmenlerin verdikleri cevaplar üç şık halinde sınıflandırılmıştır.

1. Milli tarih veya dünya tarihinin yerel düzeyde örneklendirilmesi

Öğretmenlerin çoğunluğu (n=9, %56.25), yerel tarihin belli bir bölge veya şehrin milli tarih veya dünya tarihi içinde yeri ve önemi olduğunu düşünmektedir. Belli bir tarihi dönemden kalma bina ve kalıntılar, o bölgede doğup yaşamış ulusal kahramanlar, ünlü devlet adamları veya o bölgede olmuş savaşlar yerel tarihin konusu olarak görülmüştür: "Yerel tarih, bulunduğumuz bölgenin tarihi özelliğinin, Türk tarihi açısından önemi ve konumunun incelenmesidir. Anadolu Selçuklu devletini işlerken Ahlat'ın önemiyle ilgili veya kümbetlerle ilgili kısa bir bilgi veriyoruz."

Öğretmenlerin yerel tarih tanımları farklı yaklaşımlar içermektedir. Mesela öğretmen A'nın yerel tarih tanımı, önemli tarihi eser ve binalarla ve büyük çaplı tarihi olayların varlığıyla sınırlıdır. Bu yaklaşıma göre, görece küçük kasaba veya şehirler ile sıradan insanların hayatı tarihin konusu değildir. Ankara'da bir lisede görev yapan bu öğretmene göre, Ankara'da yerel tarih açısından pek de önemli bir şey bulunmamaktadır. Ona göre, tarihi yer deyince çok eski tarihi kalıntıların bulunduğu şehirler anlaşılmalıdır, oysa Ankara görece yeni bir şehirdir ve Ankara Kalesi ziyaret edilebilecek birkaç tarihi mekandan biridir. Öğretmen S'nin yerel tarih anlayışı ise, yereli global ve evrenselin karşıtı olarak tanımlamasına dayanmaktadır. Bu öğretmene göre, yerel tarih deyince Türklerin dünya tarihi içindeki yeri ve evrensel uygarlığa katkısı anlaşılmalıdır: "Yerel tarih, bir ülkenin geçmişten geleceğe kendi değerlerinin aktarılması, bunların değerlendirilmesidir. Mesela Türklerin nereden geldiğini ve nerelere yayıldığını, uygarlık alanındaki gelişmelerini siyasi ve kültürel açıdan ele alabiliriz. Yerellik derken, bizim dünya içindeki yerimiz diye düşündüm."

Beş öğretmen (%31.25), yerel tarihi halen okullarda ve kitaplarda egemen olan, tarihi sadece önemli ulusal olaylar ve kişilerden ibaret gören anlayışa alternatif bir yaklaşım olarak gördüklerini belirtmişlerdir. Bu öğretmenlerin yorumları tarih eğitimi alanında ülkemizde yapılan tartışmalara da ışık tutmaktadır: "Yerel tarih dediğimizde sadece siyasi ve yönetenlerle ilgili olan, sadece devlet kademesiyle ilgili olan olayları anlamayacağız. Tarihi olayların bir de yönetilenler boyutu var. Yerel tarihte halkın yaşadığı olayları da değerlendirmek gerekir." (Öğretmen H)

Yerel tarihin ancak aktif bir şekilde uygulayarak ve araştırarak öğrenilebileceği yönündeki varsayım, öğrenci merkezli aktif eğitim metodunu savunan eğitimciler için yerel tarihi cazip kılmıştır.

2. Günlük hayat, küçük olaylar ve sıradan insanların tarihi

Öğretmen D, günlük hayata dair her

Mülakatların başlangıcında, öğretmenlerin çoğu yerel tarihten bahsederken bölgelerindeki önemli olaylardan bahsetmiştir. Ancak sorular ilerledikçe öğretmenler her tür konunun yerel tarih içine girebileceğini belirtmişlerdir.

Yerel tarih konusu son yıllarda Türkiye'de Tarih Vakfı'nın da çabalarıyla yeniden gündeme gelmiş ve yerel tarihin tarih derslerindeki yerinin artırılması tavsiye edilmiştir.

ayrıntının yerel tarih çalışmalarının konusu olabileceğini düşünmektedir: "Bu civardaki, Çukurambar'daki gecekondu semti bile yerel tarihtir bence. Oradaki insan yer minderinde oturuyordur, tepside yemek yiyordur. Bizim bir geleneğimizdir, o da bir tarihtir ama çok modern bir yaşam da bir tarihtir. Günlük yaşamımız da bir tarihtir. Bunu öğrenmek için 50 yıl, 100 yıl geçmesi gerekmiyor."

Mülakatların başlangıcında, öğretmenlerin çoğu yerel tarihten bahsederken bölgelerindeki önemli olaylardan bahsetmiştir. Ancak sorular ilerledikçe öğretmenler her tür konunun yerel tarih içine girebileceğini belirtmişlerdir: "Örneğin, Ahlat'a komşu olan Tatvan'ın bulunduğu güzergâhın bir geçiş bölgesi olduğunu göz önünde bulundurursak, oranın da bir tarihi olduğunu söyleyebiliriz. Tatvan'da tarihi eser yok diye oradaki insanlar tarihi geçmişimiz yoktur diyemez çünkü oraya bir göç yoluyla gelmişler o da bir sosyal ihtiyaçtır. Bu göç hareketlerinin birçok sebebi var." (Öğretmen N)

3. Bölge tarihinin tüm açılardan incelenmesi

4 öğretmen (%25) yerel tarihin, bulundukları şehrin ilk çağlardan bugüne kadar olan tüm tarihini kapsadığını belirtmişlerdir. Buna göre yerel tarih o şehirde yaşanan tüm önemli tarihi olayları ihtiva etmelidir: "İnsanların ilk dönemlerinden, tarih öncesi devirlerden alıp günümüze kadar gelmeli. Mesela geçmişte İç Anadolu Bölgesi'nde yaşamış topluluklar ve onların bıraktıkları kalıntılar gibi. Siyasi tarihten çok, onların kültür ve medeniyet tarihi öğretilmeli." (Öğretmen B)

YEREL TARİHİN ÖDEV KONUSU OLARAK KULLANILMASI

Öğretmenlere, dersleri esnasında ve ödev verirken yerel tarih konularını kullanıp kullanmadıkları sorulmuştur. 14 öğretmen (%87.5) yerel tarih konularını zaman zaman kullandığını söylemiştir. Yedi öğretmen (%43.75) değişik nedenlerden ötürü bugüne kadar yerel tarihle ilgili ödev veremediklerini ancak yerel tarih konularının gerekliliğine ve faydasına inandıklarını belirtmişlerdir.

Araştırma sonuçları, öğretmenlerin yerel tarihi çoğunlukla Selçuklular, Roma uygarlığı, Osmanlı tarihi gibi ders kitaplarındaki konuları örneklendirmek için kullandıklarını göstermiştir. Öğretmenler, öğrencilerin genellikle notlarının düşük olduğu dersten dönem ödevi seçtiğini söylemiş ve her sınıftan yaklaşık 4 veya 5 öğrencinin dönem ödevi seçtiğini de belirtmişlerdir. Ödev konularını genellikle öğretmenler belirlemektedir. 9 öğretmen (%56.25) yerel tarihle ilgili bir ödev verdiğini söylemişken, 7 tanesi (%43.75) bu konuda bugüne kadar herhangi bir ödev vermediğini belirtmiştir. Yerel tarihle ilgili olan ödev konuları genellikle okulun bulunduğu şehirdeki bir müze, tarihi kalıntı veya binayla ilgili ödevlerdir. Ancak öğretmenler, bu ödevlerde genellikle ziyaret edilen mekanın fotoğrafının çekilip, orayla ilgili ansiklopedik bilgi vermekle yetinildiğini söylemiştir.

Bazı öğretmenler yerel tarihe dayalı daha çok ödev vermek istediklerini belirtmişler, ancak öğrencilerin kaynak bulmakta sıkıntı çektiğinden bahsetmişlerdir. Öğretmen C bu zorluğu aşmak için öğrencilerini sözlü kaynaklar kullanmaya teşvik ettiğini söylemiştir. Öğretmen G ise, kredisinin düşük olması nedeniyle çoğu öğrencinin dönem ödevi için tarih dersini seçmemesinden yakınmıştır. Öğretmen C, "her dersten ödev verilip, ödevlerin de puanlamaya katılması durumunda işlerinin daha kolaylaşacağını" belirtmiştir.

Ankara'da öğretmen K'nin kendi okulunda uyguladığı 'ailelerin tarihinden Cumhuriyetin tarihine bakış' konulu proje de bu konuda uygulanan güzel örneklerden biridir. Lise 1 ve lise 2 öğrencilerine yönelik olan ve yıllık plana da alınan bu proje farklı ders öğretmenlerinin işbirliğine dayanmakta ve öğrencilere aile tarihlerini araştırma şansı vermektedir. Tarih, edebiyat ve resim öğretmenleri bu ödevi ortak vermektedirler. Ödevi seçen öğrencilerden aile şecerelerini çıkarmaları ve ödev

için aileleriyle ilgili mümkün olduğu kadar çok bilgi toplamaları istenmektedir. Tarih öğretmeni, öğrencilere tarihi bilgilerin nasıl toplanıp derleneceği ve analiz edileceğiyle ilgili bilgi vermekte, edebiyat öğretmeni toplanan bilgilerin Türkçe kompozisyon kurallarına uygun olarak yazılması konusunda yol göstermekte, resim öğretmeni de soyağaçlarının değişik grafik, resim, tablo ve şekillerle sunumu ve görsel güzellik konusunda yardımcı olmaktadır.

YEREL TARİH ÖĞRETİLİRKEN KARŞILAŞILAN PROBLEMLER

Çalışma esnasında, öğretmenlerin yerel tarihi derslerinde zaman zaman kullandığı görülmüştür. Öğretmenlere yerel tarih kullanımı sırasında ne tür sorunlarla karşılaştıkları, ayrıca yerel tarih konuları müfredata dahil edilirse ne tür sorunlarla karşılaşabilecekleri sorulmuştur. Verilen cevaplar yedi madde halinde sınıflandırılmıştır (Bkz. aşağıdaki tablo).

Öğretmenlerin tümü, haftada iki saatlik sürede ayrıntılı bir programı bitirmek zorunda olduklarını ve bu yüzden müze ve tarihi yerleri ziyaret etmek gibi yerel tarih aktivitelerine vakit bulamadıklarını söylemiş ve sınıf içinde bile yerel tarih konularında konuşmaya vakit bulamadıklarından şikâyetçi olmuşlardır. Öğretmenler yerel tarih aktivitelerinin hazırlığı için ilave zamana ihtiyaç duyacaklarını belirtmiş ve mevcut şartlarda bunun kendilerine ilave yük getireceğini söylemişlerdir.

Öğretmenlerin yarısı, bürokratik işlemlerin tarihi yerlere ve müzelere gezi düzenlemenin önündeki en büyük engel olduğunu düşünmektedirler. Her ne kadar öğretmenlerin çoğunluğu bürokratik işlemlerden şikâyetçi olmakta ise de, öğretmen E'nin açıklamaları bazı resmi düzenlemelerin öğrencilerin ve öğretmenlerin güvenliği açısından gerekli olduğunu göstermektedir: "Mesela Erzurum'da görev yaparken öğrencilerime bölgenin önemi, Türklerin o bölgeye gelmesi, ondan önce o bölgedeki Urartular hakkında araştırma yapmalarını istedim. Terör yüzünden şartlar uygun değildi o zaman, kaymakam izin vermedi."

Öğretmenler bu süreçteki işlemlerin azaltılmasını ve daha pratik ve çabuk bir şekilde yapılmasını istemektedirler: "Örneğin bu hafta güncel bir konu varsa, çocukları 2 gün önceden izin alıp geziye götürebilmeliyim. Bu, güvenlik açısından doğru olabilir ama bunu daha pratik bir hale getirebiliriz." (Öğretmen D)

Beş öğretmen (%31.25), mevcut kitapların çoğunun genel tarih konularıyla ilgili olduğunu, oysa yerel tarihle ilgili çok az kaynak olduğu belirtilmiştir. Var olan yerel tarih kitapları da okulların ihtiyaçlarına göre yazılmadığı için, öğretmenlerin ve öğrencilerin ihtiyacına cevap vermemektedir. Kaynak güçlüğünü aşmak için öğretmen C şehir civarında bulunan doğal kaynakların kullanılmasını önermektedir. Dört öğretmen (%25), yerel tarih etkinliklerinde karşılaştıkları maddi sorunlardan bahsetmiştir. Bu öğretmenler yerel tarihi öncelikle tarihi yerlere veya müzelere gezi düzenlenmesi olarak algılamaktadır. Bazı velilerin ve okulların maddi durumu öğrencilerin bu tür gezilere katılımını engellemektedir.

Dört öğretmen (%25), yerel tarih etkinliklerini olumsuz etkileyen sosyal faaliyetlerden ve velilerin tepkisinden bahsetmiştir. Velilerin olumsuz yaklaşımları ve eleştirileri bazı öğretmenleri yerel tarih kullanmaktan caydırmaktadır: "Ahlat'ta çocukları alıp, kümbetlerin oraya gidip ders yapmak istesen yapamazsın. Bazı veliler der ki, öğretmen de işini biliyor, dersten kaçmak için götürüyor çocukları oraya."

Kalabalık sınıflar bu konudaki bir diğer problemdir. Bir sınıfta bazen 50-60 civarında öğrenci olması, kalabalık sınıfları geziye götürmenin zorluğu ve sorumluluğunun fazla olması caydırıcı bir unsur olmaktadır.

İki öğretmen (%12.25), yerel tarih çalışmalarının resmi tarih yorumlarıyla çelişebileceğini ve bu durumun bazen probleme yol açabileceğini belirtmiştir: "Yerel tarih konusu bence Doğu Anadolu Bölgesi'nde sorun olabilir. Ermeni veya Kürt olaylarıyla ilgili farklı şeyler olabi-

203

Öğrencilerin, tarihin sadece çok büyük çaplı siyasi olaylardan ibaret olmadığını, insan hayatının her boyutunun da tarihin konusu olduğunu görmeleri sağlanmalıdır.

Yerel tarih konuları öğretilirken karşılaşılan problemler

Problemler	f	%
Zaman problemi	16	100
Bürokrasi	8	50
Kaynak problemi	5	31.25
Maddi sıkıntılar	4	25
Toplumsal etki	4	25
Kalabalık sınıflar	4	25
İdeolojik problemler	2	12.25

Ahlatlı öğretmenler yerel tarih öğretilirken bazı sorunlarla karışlaşılabileceğini söylüyor: "Ahlat'ta çocukları alıp, kümbetlerin oraya gidip ders yapmak istesen yapamazsın. Bazı veliler der ki, öğretmen de işini biliyor, dersten kaçmak için götürüyor çocukları oraya."

Ahlat.

lir. Ama bunlardan da korkmamalı. Eğer bir şeylere bilimsel olarak yaklaşılacaksa, öğrenciler de bilgilenmeli, onun bunun söylediğine, popülist laflara göre bilinçleri oluşmamalı." (Öğretmen H)

"Halktan veya atalarından bir şeyler öğrendiğinde yanlış yönlendirmeler de olabiliyor çocuklarda. Mesela İnkılap Tarihi'nde çocuk Atatürk'le ilgili dedesinin söylediğini gündeme getiriyor. Ama getirmesi de güzel; en azından, yavrum o öyle değil, bakın birinci kaynaktan şudur, şöyledir diye yanlışları düzeltme açısından da güzel." (Öğretmen C)

AYRI BİR ÜNİTE OLARAK YEREL TARİH

Her ne kadar bazı öğretmenler zaman zaman yerel tarih konularını derslerinde kullanmakta iseler de 15 öğretmen (%93.75) bu derslerin çok küçük bir örnek olduğunu ve yerel tarihin tarih derslerinde daha çok yer alması gerektiğine inandıklarını belirtmişlerdir. 15 öğretmen (%93.75) ayrı bir yerel tarih ünitesi olmasının faydalarına inandıklarını belirtmiştir. Öğretmenler bir yerel tarih ünitesi hazırlamanın ilave zaman gerektirdiğine ama öğrenci ve öğretmenlerin bu üniteden kazançlı çıkacağına değinmiştir. Bir öğretmen ise yerel tarihin sadece ayrı bir ünite olarak değil ama yıl boyunca okutulacak ayrı bir ders olarak müfredata dahil edilmesinin daha faydalı olacağını savunmuştur. Yerel tarih hakkında konuşurken, çoğu öğretmen yerel tarihi aynı zamanda öğrencileri işin içine katan, aktif öğrenmeye dayanan bir yöntem olarak görüp öyle yorum yapmıştır. Öğretmen H, yerel tarih öğretilirken uygulanabilecek eğitim metodunun öğrenci merkezli olması gerektiğini, öğretmenin bakış açısını empoze eder bir şekilde olmaması gerektiğini vurgulamıştır.

Bir öğretmen ise yerel tarihin müfredatın parçası olması fikrine sıcak bakmadığını belirtmiştir: "Yerel tarihin bir ders konusu olarak ortaya konmasını gerekli bulmuyorum. Çocuk gerekli bir tarih nosyonu alırsa, bunu her yerde kullanabilir diye düşünüyorum. Önemli olan, çocuğa tarih nedir, tarih nosyonu verebilmek. Bunun değerlendirmesini çocuk çeşitli şekillerde, kendi özel meraklarıyla uygulayabilir."

ÖĞRETMENLER YEREL TARİH KONULARINI ÖĞRETMEYE HAZIR MI?

Öğretmenlere, mevcut durumda yerel tarih konularını öğretmeye kendilerini ne derece hazır hissettikleri ve üniversite eğitimleri boyunca yerel tarih konusunda ders alıp almadıkları sorulmuştur. Mülakat yapılan öğretmenler sekiz farklı fakülteden mezun olmuşlardır. Bu öğretmenlerin hiçbiri, öğretmenlik eğitimleri döneminde yerel tarihin nasıl kullanılacağıyla ilgili herhangi bir ders almamıştır. Öğretmenlerin yarısı yerel tarih öğretimi konusunda mevcut birikimlerine güvendiklerini belirtirken, diğer yarısı bu konudaki mevcut bilgilerinin yetersiz olduğunu ve ilave eğitim ve hazırlığa ihtiyaç duyacaklarını söylemişlerdir. Mülakat yapılan öğretmenlerin tümü tarih zümre öğretmenleri arasında ve diğer bölüm öğretmenleriyle aralarında işbirliği olduğunu ve program hazırlarken diğer öğretmenlerin tecrübelerinden de yararlandıklarını söylemişlerdir. Yıllık planlar, sınav soruları, ödev konuları, yapılacak diğer etkinlikler düzenli olarak yapılan zümre toplantılarında görüşülmekte ve karara bağlanmaktadır. Bu işbirliği her ne kadar faydalı olsa da her zaman etkin ve verimli bir şekilde işlememektedir.

Görüşü alınan öğretmenlerin %93.75'i yerel tarih konularına derslerinde çok az yer verdiklerini ama yerel tarihin tarih derslerinde daha çok yer alması gerektiğini belirtmişlerdir. Bu öğretmenler aynı zamanda bir yerel tarih ünitesi olmasının faydalarına inandıklarını ifade etmişlerdir.

TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Öğretmen mülakatlarından elde edilen verilerin ışığında, okullarda yerel tarih öğretimi sırasında aşağıdaki konulara dikkat edilmesi gerektiği söylenebilir:

Yerel tarih çalışmasının sadece tarihi yerleri ziyaret etmek olmadığı, sınıf ortamında da çeşitli yerel tarih aktiviteleri düzenlenebileceği vurgulanmalıdır. Öğretmenler tarih derslerinde ödev konusu saptarken yerel tarihle ilgili konuları seçmeye teşvik edilmeli, böylece öğrencilerin bireysel yerel tarih çalışmaları yapması sağlanmalıdır. Öğrencilerin, seçilen konuyla ilgili olarak ulaşabileceği yazılı kaynakların sınırlılığı, konunun bir veya birkaç kaynak aracılığıyla işlenmesine yol açabilir. Bu yüzden, öğretmenler konu seçiminde hem kendi okullarının ve çevrelerinin imkanlarını hem de öğrencilerin kaynaklara ulaşma imkanlarını göz önünde bulundurmalıdır. Bölgedeki arşiv, resmi kurum veya okuldaki mevcut tarihi belge ve dokümanların, eski gazete veya dergi koleksiyonlarının, mevcut hatıra veya belgesel kitaplarındaki ilgili metinlerin incelenmesi, bunların birlikte ele alınıp o konuda sonuçlar çıkarılmaya çalışılması gibi etkinliklere ağırlık verilebilir. Yerel tarih çalışmalarında öğretmenlerin, görev yaptığı bölgenin ekonomi, yerleşim ve konut, eğitim, boş zaman geçirme biçimleri, kültür hayatı gibi farklı konuları seçmesi, öğrencilerin tarihin sadece çok büyük çaplı siyasi olaylardan ibaret olmadığını, insan hayatının her boyutunun da tarihin konusu olduğunu görmelerini sağlayacaktır. Verilecek ödevlerle öğrencilerin farklı tarihi araştırma yöntemlerinin neler olduğunu öğrenmesi ve tarihsel delilleri keşfetme, gözleme, toplama, değerlendirme, sınıflandırma ve bu delillerden sonuç çıkararak bulduğu sonuçları başkalarıyla paylaşmayı öğrenmesi hedeflenmelidir. Kullanılacak tarihi malzeme ve seçilen konunun tarih ve sosyal bilgiler dersindeki diğer konularla ilgili olmasına dikkat edilmelidir. Böylece öğrenci tarih biliminin coğrafya, ekonomi, sosyoloji, vb. bilimlerle ilişkili olduğunu öğrenir ve tarihle ilgili bilgilerini diğer bilim dallarından öğrendikleriyle birleştirerek değerlendirmeyi öğrenir. Ödev verilirken ezberci bir yönteme sapmamak için, hazırlanan ödevler ve sunular farklı kaynak ve bilgilerin ne derece bir araya getirildiği ve analiz edilip sonuç çıkarıldığı yönlerinden değerlendirilmelidir. Öğrencilerin yaptığı çalışmalara değer verildiğini göstermek ve yeni çalışmaları teşvik etmek için çalışmalar okul panosu, belediye binası, kültür merkezi vb. yerlerde sergilenmeli ve yerel basında yayınlatılmaya çalışılmalıdır.

Bu araştırma, okullardaki tarih bölümü öğretmenleriyle diğer bölümlerdeki öğretmenler arasında işbirliği kültürü olduğunu, bu işbirliğinin, yerel tarihle ilgili materyal hazırlama ve geliştirme aşamalarında da gerçekleştirilmesi durumunda kaynak ve zaman tasarrufu yanında daha kaliteli materyal ve etkinlik hazırlanmasını sağlayacağını da göstermiştir.

Öğretmenlerin yarısı, yerel tarih konularının öğretilmesi için eğitime ve ilave hazırlığa ihtiyaç duyacağını söylemiştir. Bu durum, üniversitelerdeki mevcut tarih öğretmeni yetiştirme programlarında yerel tarih öğretimi konusunun gerekliliği yanında, okullardaki tarih öğretmenlerinin de bu konuda hizmet içi eğitime ihtiyaç duyduğunu göstermektedir.

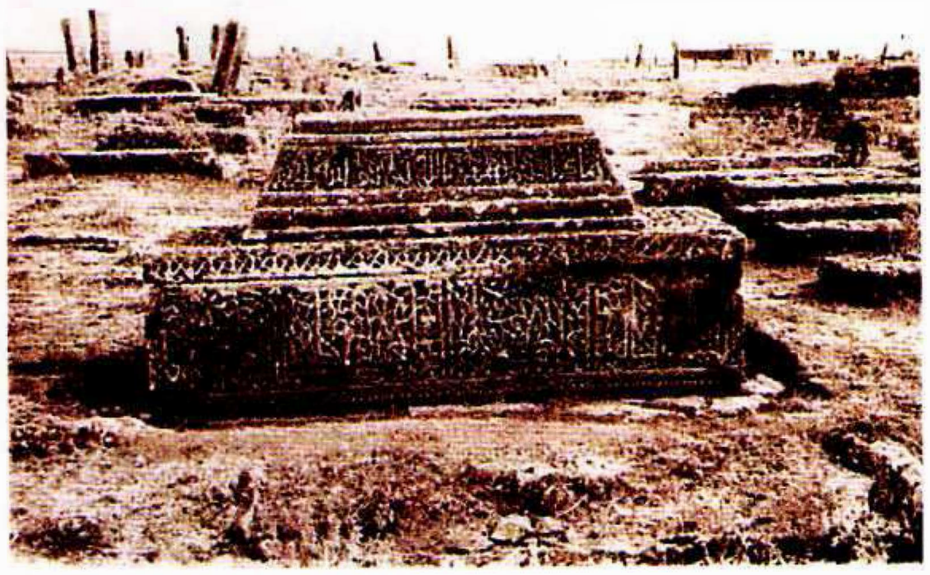

Not: Bu makale, 28-30 Eylül 2005 tarihleri arasında Denizli Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde düzenlenen XIV. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi'nde sunulan, 'Tarih Öğretmenlerinin, Tarih Derslerinde Yerel Tarih Konularının Öğretilmesiyle İlgili Görüşleri' başlıklı bildirinin kısaltılmış halidir.

Araştırma sonuçları, öğretmenlerin yerel tarihi çoğunlukla Selçuklular, Roma uygarlığı, Osmanlı tarihi gibi ders kitaplarındaki konuları örneklendirmek için kullandıklarını göstermiştir.

Selçuklu Mezarları, Ahlat.

KAYNAKLAR

Aktekin, S. (2001) İngiliz Tarih Eğitiminde Yerel Tarihin Yeri. Çelebi, F. (ed.) *Yerel Tarihçilik. Kent. Sivil Girişim.* İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, s. 205-212.

Aktekin, S. (2002) 'Çevremizdeki Tarihi Öğretmeliyiz.' *Toplumsal Tarih.* Mayıs, Sayı 101, s. 28-29.

Aktekin, S. (2004) 'The Inclusion of Local History in the Secondary History National Curriculum in Turkey: Problems and Potential.' Yayınlanmamış doktora tezi. University of Nottingham. School of Education.

Claire, H. (1996) *Reclaiming Our Pasts.* London, Trentham Books Limited.

Çelebi, F. (ed.) (2001) *Yerel Tarihçilik. Kent. Sivil Girişim.* İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları.

Danacıoğlu, E. 2001. *Geçmişin İzleri.* İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Douch, R. (1967) *Local History and the Teacher.* London, Routledge and Kegan Paul.

Hawkey, K. (1995) 'History Teaching and the Council of Europe.' Teaching History, 78, pp.17-19.

Himmelfarb, G. (1987) *The New History* and the Old. (s.l.), The Belknap Press of Harvard University Press.

IAAMSS. (1975) *The Teaching of History in Secondary Schools.* Cambridge, Cambridge University Press.

Lomas, T. (1988) The Teaching of Local History in Schools. *The Local Historian.* 18(4), pp.174-182.

Metcalf, F.D., and Downey, M.T. (1982) Local History in American Education. *The Local Historian.* 15(4), pp. 204-211.

Preston, G. (1969) 'The Value of Local History in the School Curriculum.' *Teaching History,* Volume 1, pp. 87-91.

Safran, M. (2002) 'Orta Öğretim Kurumlarında Tarih Öğretiminin Yapı ve Sorunlarına İlişkin Bir Araştırma.' *Türk Yurdu.* Mart 2002, Sayı 175, sayfa.73-79.

Silverman, D. (2000) *Doing qualitative research: a practical handbook.* London, Sage.

Slater, J. (1995) *Teaching History in the New Europe.* London, Cassell.

Stephens, W.B. (1977) *Teaching Local History.* Manchester, Manchester University Press.

ÇOKPARTİLİ YAŞAM VE SOL

Ülkemizin çokpartili yaşama geçiş tarihi olarak 1946 seçimleri kabul edilir. Cumhuriyet'in ilanından sonra kurulan ilk yasal sol partiler. Esat Adil Müstecaplıoğlu'nun önderliğinde 15 Mayıs 1946'da kurulan TSP (Türkiye Sosyalist Partisi) ve 20 Haziran 1946'da Dr. Şefik Hüsnü Değmer'in önderliğinde kurulan Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'dir (TSEKP). Her iki parti de, altı aylık bir faaliyetten sonra 16 Aralık 1946'da kapatılmıştır.

ERDEN AKBULUT

Tek partili rejimden çıkışla sol, siyaset sahnesine alabildiğine geniş bir çevrenin birlikteliğiyle çıkmayı öngörmüştü. Nitekim 1947 davasına da konu olan Demokrat Cephe'nin programı, 1945'te İstanbul Belediye Başkanlığı seçimlerinde bağımsız aday olan Faris Erkman tarafından 'Programım' başlığıyla broşür olarak yayımlanmıştı. Bu çerçevede yürütülen parti kurma hazırlıkları, elbette iktidardaki Cumhuriyet Halk Partisi'nin dikkat odağında 'önemli işler' arasında yer alıyordu. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi'ndeki 030/10/79.524.18 numaralı bu belge, T.C. İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü Önemli İşler anteti altında İçişleri Bakanı Hilmi Uran'ın 4 Haziran 1945 tarihinde Başbakan Şükrü Saracoğlu'na gönderdiği ve Başbakanlık Hususi Kalem Müdürlüğü kaydına 10.6.945 tarihinde 628 numarayla kaydedilen bir istihbarat raporudur. Rapor aynen şöyle:

Sayın Şükrü Saracoğlu
Başbakan

İkinci bir parti kurmak üzere Dr. Tevfik Rüştü Aras, Dr. Adnan Adıvar, M. Zekeriya Sertel, Sabiha Zekeriya Sertel, Sabahattin Celâl ve Esat Adil'in toplantı yaptıkları hakkında İstanbul'dan alınan bir yazı örneği ilişik olarak sunulmuştur.

Yüksek bilgilerinize saygılarımla arzederim.

İçişleri Bakanı
Hilmi Uran

Birkaç günden beri bazı gazeteler tarafından kurulacağı haber verilen Demokrat Partisi hakkında şu malumatı aldık:
Bu partinin müteşebbis ve kurucularının son haftalar içinde (Tan) Matbaası'nda sürekli toplantılar yaparak partinin program ve esaslarını hazırladıkları ve bu toplantıda Dr. Tevfik Rüştü Aras, Dr. Adnan Adıvar, M. Zekeriya, Sabiha Zekeriya Sertel, Sadrettin Celâl, Esat Adil ile isimleri öğrenilememiş olan bazı zevatın iştirâk ettikleri haber verilmektedir.
Dört beş gün evvelki toplantıdan sonra bu zatların Tan Matbaası'ndan otomobillere binerek Park Oteli'ne gittikleri ve birlikte yemek yedikleri bildirilmektedir.
Tan muharrirlerinden ve Anadolu Ajansı memurlarından (Hikmet Bil)in almış olduğu bir gazete imtiyazını (Parti) adına kullanacakları ve Tan Matbaası'nda ikinci bir gazete neşredecekleri de öğrenilmiştir. Diğer taraftan eski Yarın gazetesi sahibi Arif Oruç'un da günlük bir gazete çıkarmak için Tasvir Matbaası'ndan izahat istediği haber alınmıştır. Bu konular etrafında tamamlayıcı bilgi alındığında arzedilecektir.

(T.C. İç İş. B. Emniyet G. Müdürlüğü Önemli İşler Md. Kalemi)

6 aylık süreç içinde birçok ilde örgütlenme çalışmaları yürüten iki sosyalist parti, aşağıdaki beyannamelerinde de görüleceği üzere, aynı tutumu benimsemişlerdi. Türkiye'de sosyalist partiler arasında ileriki yıllarda da tanık olduğumuz birlik görüşmelerinin ilk örneklerini yaşayan TSP ve TSEKP, ayrı siyasal varlıklarına rağmen, iktidar tarafından tek bir siyasi davaya konu edilmiştir.

Seçimlerle ilgili olarak Türkiye Sosyalist Partisi'nin, Genel Sekreteri Esat Adil Müstecabi imzasıyla yayımladığı protestosu şöyle

Yurttaşlar,

Türkiye Sosyalist Partisi Merkez İcra Komitesi aşağıda yazılı sebeplerle MİLLET VEKİLİ seçimine iştirak etmemek kararı vermiş ve bu kararından Türk milletini haberdar etmeyi lüzumlu görmüştür.

1- Parti programımızın 32'nci maddesi seçim hakkında şu ana prensibi ihtiva etmektedir: "Seçim, 18 yaşından yukarı bütün yurttaşların, Subay ve Erler de dahil olmak üzere devlet idaresine bilvasıta iştirakini temin eden demokratik bir sistemdir." Halbuki seçim kanunu rüştüne ermiş ve her türlü medeni ve hukuki ehliyete kavuşmuş 18-22 yaş arası yarım milyondan fazla yurttaşın siyasî haklarını tanımamakta, aynı zamanda yüz binlerce subay ve eri Türk vatandaşlık sıfatının en yüksek, en şerefli ve en demokratik vazifesini görmekten mahrum etmektedir.

2- Parti programımızın 33'ncü maddesi seçimlerde 'Nisbi Temsil' sistemini kabul etmiştir. Nisbi temsile dayanmayan bir seçimden demokratça neticeler beklenemez: Seçim dairelerinin nisap harici kalmış reyleri için -ki hepsi bir araya getirilince milyonlar tutar- seçim kanunu hiçbir tedbir ve usulü ihtiva etmemektedir.

3- Bununla beraber yine parti programımız seçimlerin mutlak bir serbestlik ve hürriyet içinde yapılmasını amirdir. Partimiz bu serbestlik ve hürriyetin maddi manevi sebeplerle ihlal edilmiş olduğuna kanidir. (...)

4- Milletvekili seçimi demek, Türk Milletinin kendi mukadderatı üzerindeki selâhiyetlerini dört yıl müddetle birkaç yüz yurttaşa devretmesi demektir. Bu, uzun bir müddetli araştırma, soruşturma, teşkilâtlanma işidir.

Millet, tek parti sisteminin uzun yıllar süre gelmiş olan tazyik ve itisafından henüz kurtulmuş gibidir. Kendini toparlamağa, teşkilâtlandırmağa vakit bırakılmamıştır. Büyük Millet Meclisi seçimin müstacelen yapılması kararını vermiş, Cumhuriyet Halk Partisi de bu işi tertiplemiş olmakla müttehemdirler.

Partimiz, tarih önünde ve millet önünde bu ittihamı yaparken bu hareketin Türk Demokrasisini sık boğaz etmekten başka bir şey olmadığını açıklamağı da vazife sayar.

5- Türkiye Sosyalist Partisi, Millet vekili seçimlerine iştirake karar vermiş olan diğer siyasi partilerin, Cumhuriyet Halk Partisinin ve hükümetinin maksatlı arzusuna bile bile uyduklarını ve böyle iştirak kararı vermiş olmakla, Türk Demokrasisinin gelişmesine engel olduklarını beyana mecburdur. (...)

Türkiye Sosyalist Partisi bütün bu mülahazalar ve haklı sebeplerle seçimine ademi iştirak kararını vermiş ve bu kararıyla halk kitlelerinin ölmez ve inkâr edilemez haklarına, gerçek demokrasiye bağlılığını teyit etmiştir.

Türk milletinin topyekun saadet ve selameti zümrelerin refah ve iktidarına değil, en geniş manasıyla, emeğinin karşılığını henüz elde edememekte olan büyük halk kütlelerinin refah ve iktidarına bağlıdır. Partimizin mevcudiyet ve faaliyeti bu idealimizin teminatı olacaktır.

Yaşasın gerçek demokrasi.
Yaşasın Büyük Türk Milleti.

Türkiye Sosyalist Partisi
Genel Sekreteri
Esat Adil Müstecabi

Seçimlerle ilgili Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'nin, Reisi Dr. Şefik Hüsnü Deymer imzasıyla yayımladığı beyannamesi şöyle

Kol ve kafa emekçilerine!
Yoksul ve orta halli köylülere!
Demokrasiye susamış bütün vatandaşlara!

Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi siyasi savaş meydanına çıkışı vesilesiyle herşeyden evvel sizi selâmlamağa ve size olan sevgi ve güvenini bildirmeğe lüzum görür. Zira o; girişeceği faaliyetlerden ve teşebbüslerden ancak sizin yardımınızla ve beraberimizde yürümenizle faydalı sonuçlar alınabileceğine kuvvetle inanmaktadır.

T.S.E.K.Partisinin kuruluşu genel seçim mücadelelerinin başlamasile aynı zamana rastladı. Bu bir tesadüf olmaktan ziyade, memlekette siyasi şartların sür'atle değişme ve gelişmesinin zaruri bir neticesidir. Demokrasi hürriyetlerinin elde edilmesine doğru ilk adımlar atılırken, beliren siyasi faliyet imkânlarından şehir ve köy emekçilerinin hak ve menfaatlerini korumayı üzerlerine almış bizim gibi sosyalist mücahitlerin de faydalanmakta acele etmelerinden daha tabii ne olabilirdi. (...)

Partimizin bu sırada faaliyete atılması sebebini önümüzdeki seçimlerde birkaç mebusluk elde etmek hevesinde arıyanlar tahminlerinde yanılıyorlar. (...)

Normal bir seçim karşısında bulunsaydık muhakkak surette aday listeleri ileri sürecek ve görüşlerde ve savaş konularında bizimle beraber olan ve faaliyetlerimizde bizi desteklemek azminde bulunanların ve çevrelerindeki müterediddit seçmenlerin oylarını bu listelerde gösterilen T.S.E.K.P. azalarına vermelerini sağlamak için, geniş bir propaganda faaliyetine girişecektik. Halbuki bu ilk, tek dereceli seçim mücadelesine karışmak istemiyoruz. Niçin?

Çünkü kanaatimizce temmuz sonlarında yapılacak seçimi normal bir seçim saymak imkânı yoktur. Hükümet partisi, işi aceleye getirerek, halk henüz daha çok partili rejime alışmadan serbest ve gizli oy verme mekanizmasını kavramağa vakit bulmadan, bir seçim devresi boyunca daha iktidarda kalmağı emniyet altına almak istiyor gibi hareket etmiştir. Bu tefsirin doğru olmadığı iddia edilse bile, kanunî vadeleri kısaltma teşebbüsünün yerinde ve millî menfaatlere uygun olmadığını belirten en az üç türlü delil vardır:

1- Memlekette henüz serbestçe yaralarımızı deşmeğe ve oy vermeğe elverişli kanuni şartlar mevcut değildir. (...)

2- Muhalefet partilerinin hemen hepsi yeni kurulmuş, henüz daha teşkilâtlanma devresini geçirmemiştir. (...) Böyle bir seçimden temsil bir meclis çıkmasını mümkün görmüyoruz.

3- Bu acele seçimi haklı göstermek için, Halk Partisi yüksek makamlarının ileri sürdükleri, dış siyasete dayanan iddia da doğru ve cihan olaylarının gidişine uygun olmaktan çok uzaktır. (...)

Millî idarenin kendini belli etmesine elverişsiz şartlar altında seçimlerin yapılmasında ısrar edilmesini protesto makamında T.S.E.K.P. kendisine oylarını vermek arzusunda olan vatandaşlara muhakkak surette sandıklara gitmeyi ve eş ve dostlarını da gitmeye teşvik etmeyi ve seçim zarflarına evvelden hazırladıkları beyaz boş birer pusula koyarak sandıklara atmayı tavsiye eder. Bu tarzda hareket etmekle arkadaşlarımız hem iktidardaki partinin aldığı oyların umum verilen oylara nisbetini küçültmüş, hem de bize olan yakınlıklarını göstermiş olacaklardır.

Yaşasın gerçekten serbest seçim!
Yaşasın Nisbî temsil!

Türkiye Sosyalist Emekçi
ve Köylü Partisi Reisi
Doktor Şefik H. Deymer

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI'NA BİR ELEŞTİRİ

'6-7 EYLÜL OLAYLARI'

Almancadan çevrilip basılmış eserde; yazardan mı, çevirmenden mi, editörden mi kaynaklandığını tam anlayamadığımız birçok hatayla karşı karşıyayız ancak bu konuda asıl sorumluluk, elbette ki yayınevine ait.

ELÇİN MACAR

Tarihini yeni yeni hatırlamaya başlayan ülkemizde, 6-7 Eylül Olayları'nın 50. yılını anmak amacıyla 2005 yılında bir dizi etkinlik düzenlendi. Tarih Vakfı bu konuda öncü bir rol üstlenerek, Fahri Çoker arşivinden çeşitli belge ve fotoğraflar yayınladı ve bu fotoğraflarla bir sergi düzenledi. Vakfın aynı konudaki yayınlarından biri de Dilek Güven'in 2004 yılında Almanya'da, Bochum Üniversitesi Tarih Fakültesi'nde kabul edilen '6-7 Eylül Olayları' isimli doktora teziydi.

Bu kadar kısa süre önce yaşanmış olduğu halde pek cahil olduğumuz bu konuda ciddi bir arşiv çalışması yapan Güven iyi bir iş başarmış. Alman, İngiliz, Amerikan, Fransız arşiv belgelerini tarayarak, 'nedense' kendi arşivlerimizde pek belgesi bulunmayan bu konuda bize aydınlatıcı bir çalışma sunmuş.

Kitap yayınlandığında hem çok ses getirmiş, hem de Tarih Vakfı'nın prestijini daha da artırmıştı. Ancak vakıf yayını olarak Almancadan çevrilip basılmış bu eserde, ülkemizde maalesef sık yaşadığımız; yazardan mı, çevirmenden mi, editörden mi (kitabın kapağının içinde yer alan bilgiye göre bir 'redaktörü' var) kaynaklandığını tam anlayamadığımız birçok hatayla karşı karşıyayız. Aslında bu hataların tek tek kime ait olduğuyla uğraşmanın gereği yok çünkü bu konuda asıl sorumluluğun yayınevine ait olması gerekir.

Bir çalışmanın yayınlayıp yayınlanmayacağına karar vermek için, yayınevleri bir değerlendirme yaparlar. Eğer çalışma hata içeriyorsa, bunların tespit edilip yazara düzelttirilmesi gerekir. Aksi halde, yayınevinin titizliğinin tartışma konusu olması kaçınılmazdır. Hatalar çevirmenden kaynaklanıyorsa, o zaman da yayınevinin iyi bir çevirmen seçemediği ya da 'ucuza kaçtığı' iddia edilebilir. Her şeyin ötesinde, Türkiye'de ciddi bir editörlük kurumunun bulunmaması, birçok örneğini gördüğümüz bu nahoş durumun temel nedenidir.

Aşağıda, sayfa numaraları da belirtilen alıntı ve ifadelerin hatalı ya da tartışmalı yanları gösterilmeye çalışılacaktır:

"...Yunanlıların, Sırpların, Rumların ve Bulgarların bağımsız devletlerinin kuruluşuna sahne olmuştu" cümlesindeki Yunan ve Rum ayrımı anlaşılamamaktadır. (s. 1)

Türkiye'deki Hıristiyan azınlıklardan söz edilirken Rumlar ve Ermeniler denilmektedir. Bu ifade aslında Türkiye'de yaygın olan bir yanlış bilgiye dayanmaktadır. "Lozan'da Hıristiyan azınlık olarak yalnız Rumlar ve Ermenilerden söz edildiği" bilgisi, ısrarla sürdürülen bir politikanın gereğidir ve kamuoyu da bunu benimsemiştir. Lozan Antlaşması'nda grup adı zikredilmediği gibi, Türkiye'de bunların dışında: Bulgar, Süryani, Keldani, Levanten gibi kadim gruplar da mevcuttur. (s. 3)

Kıbrıs'ta "Yunan-Ortodoks" çoğunluktan söz edilmektedir. Kıbrıslı Rumların -Türkçe literatürde böylesi yaygındır- nasıl adlandırılması gerektiği bir sorun olarak kabul edilebilir. Ama onlara "Yunan" denmesi ile ilk kez karşılaşıyoruz. Batı Trakya'da pek savunduğumuz "insanlar kendilerini nasıl tanımlıyorlarsa öyle adlandırılmaları gerekir" tezinin Kıbrıs'ta da geçerli olması gerektiği; Kıbrıslıların bizim Rum dediğimiz kesiminin kendilerine "Kıbrıslı Yunan" dediğinden atıfla, bu kullanım açıklanabilirdi. (s. 6 ve 8)

Yunanistan'daki bazı araştırma merkezlerinin adları kitapta nedense; Center for Macedonian History and Documentation, Historical Archive of Hellenic Refugees, Institute for Balkan Studies ve Centre for Asia Minor Studies gibi, İngilizce olarak yer almış. (s. 9)

6-7 Eylül Olayları sırasında çekilmiş bir fotoğraf.

Fahri Çoker arşivinden.

Mustafa Muğlalı'nın 33 kişiyi kurşuna dizdirmesi olayı için 1945 tarihi verilmiş, oysa bu olay 1943'te gerçekleşmiştir. (s. 30)

"St. Sinai Manastırı"ndan -Türkçede kullanıldığı şekliyle 'Sina' denilebilirdi- İstanbul'da sahip olduğu söylenen üç manastır vesilesiyle söz edilmiş ve bu manastırların adları üç kez "Ayios Yeonyios" şeklinde yazılmış. Oysa bu isim 'Yeorgios' olmalıydı ve daha önemlisi, bu manastırlar Sina Manastırı'na değil, Kudüs Patrikhanesi'ne bağlıdır. (s. 36)

Heybeliada'daki Megali okulu (?), Hasköy, Edirnekapı, Bakırköy, Galata, Taksim ve Arnavutköy'deki Rum liselerinden söz ediliyor. Ancak bu tarihte, sayılan yerlerden Taksim dışında hiçbir yerde Rum lisesi yoktu. (s. 36)

Üsküdar metropoliti, Boyacıköy metropoliti, Arnavutköy piskoposu gibi şahıslardan bahsediliyor. Ancak bu unvanı taşıyan metropolit ve piskoposlar yoktu. Bunlar ancak ve ancak o bölgede görevli fakat başka unvanlı metropolit ve piskoposlar ya da daha alt rütbeli ruhaniler olabilir. (s. 39)

Tan Matbaası baskını 1947'de değil, 1945'te gerçekleşmiştir. (s. 59)

Ayhan Aktar'a atıfla 1934 yılında İstanbul'dan göç eden Rum ve Yunanlardan söz edilmekte ve rakamlar verilmektedir. Ancak Aktar'ın bu konuda atıf yaptığı kaynağın, Güven'in de kullandığı kaynaklar arasında olan Alexandris'in kitabı olduğu düşünülürse, Güven'in bu ilk kaynağa gönderme yapması gerekirdi. (s. 87)

1930 yılında komisyon tarafından kaleme alındığı belirtilen "Türk Tarihinin Esasları" kitabının ismi Türk Tarihinin Ana Hatları olsa gerek... (s. 90)

Hilafetin 1923 yılında kaldırıldığı yazılmış, oysa 1924 olması gerekirdi. (s. 93)

İçişleri bakanı "Cemi Uyaydın" şeklinde geçen isim M. Cemil Uybadın olmalıdır. (s. 94)

"İstanbul'dan, Devlet Departmanına" gönderilen Amerikan belgelerine çeşitli atıflar mevcuttur. Bu vahim çeviri diğer sayfalarda da tekrar edilmektedir. "Devlet Departmanı" denilen şey, ABD Dışişleri Bakanlığı'dır! (s. 101)

"Hahambaşılık, İçişleri Bakanlığı tarafından resmi bir kurum olarak tanındı. Bu yasal zemin, Hahambaşılık'ın mülk edinmesine olanak tanıyordu." Doğru olma ihtimali çok zayıf olan bu iddianın belgelendirilmesi gerekir. (s. 119)

"Yunan Patriği"nden bahsediliyor. Biz bunun Rum Patriği olduğunu anlıyoruz. "Rum cemaatinin ilk defa ruhanî bir temsilciyi seçebil[mesi]" mümkün olmuş. Bu cümle ile ne kastedildiği anlaşılamıyor. Athenagoras'ın patrik seçilmesi kastediliyorsa, ondan öncekileri kim seçiyordu? Patriğe ikinci bir dinî gazete çıkarma izni verilmiş. Apostolos Andreas'a Orthodoksia eklenmiş. Tersi olmalıdır, *Orthodoksia* 1926'dan beri yayınlanıyordu. *Apostolos Andreas* ise 1951'de yayınlanmaya başlayacaktır. (s. 120)

İstimat Zihni Özdamar'a "Rum milletvekili" demek ne kadar doğrudur acaba? Özdamar, Türk Ortodoks Patriği Papa Eftim'in çok yakınıydı, onun yardımıyla Balıklı Rum Hastanesi'nin tek mütevelllisi olmuştu. Ortodokstu ancak Rumluğu reddeden ve kimlik olarak Türklüğü benimseyen bir çizgideydi. (s. 121)

"Türk gizli servisinin çok sayıda polisi" olamaz. Gizli servislerin ajanları ya da görevlileri demek gerekir. (s. 125)

1959 yılı için, "Yunanistan Cumhurbaşkanı Karamanlis" ifadesi doğru değil, Karamanlis bu dönemde başbakandır. (s. 129)

"Dodekanes adaları"ndan söz edilmektedir, ki başka sayfada da geçmektedir, böyle bir yazılış muhtemelen hiçbir dilde yoktur. 'Onikiada' denmek istenmektedir. (s. 134)

"Orgeneral Tunaboylu'nun rütbesinin ise genelkurmay başkanlığına yükseltildiği duyuruldu." Genelkurmay Başkanlığı bir rütbe değil, makamdır. Genelkurmay başkanının rütbesi orgeneraldir. (s. 158)

"Dodekanese adalarının Yunanistan'a geri verilmesi" ifadesi mevcuttur ancak Onikiada daha önce hiç Yunanistan'a ait olmamıştır. 1947'de ilk kez Yunanistan'a geçmektedir. (s. 161)

Kaynakçada "Bay Pipo-Bir MİT Görevlisinin Yasadışı Yaşamı" olarak geçen kitaptaki 'yasadışı' sözcüğü 'sıra dışı' olmalıdır, zira kitabın adı böyledir. (s. 196)

Kitapta, Yunanca adların yazımında da birçok hata mevcuttur. Bunların kontrol ettirilmesi gerekirdi. Bütün bu hatalar, içeriği değerli bu kitaba hiç yakışmıyor.

Sonuç olarak, yayınevlerinin kitap yayınlarken daha özenli davranmaları gerekiyor. Hele de bu, Tarih Vakfı gibi güzide bir kurumumuzun yayınevi ise çok daha fazla...

99 SAYFADA İSTANBUL DEPREMİ

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
99 SAYFA

'99 Sayfada' isimli dizinin ilk kitabı olan 'İstanbul Depremi', gazeteci Sefa Kaplan'ın Prof. Dr. Celal Şengör ile yaptığı söyleşiyi aktarıyor. Kitapta İstanbul depreminin ne zaman olacağı, hangi bölgeleri etkileyeceği, ne kadar bir kayıp olmasının beklendiği ve depremden sonra neler yapılması gerektiği gibi sorulara yanıt aranıyor. Prof. Şengör beklenen depreme ilişkin bilgiler verirken, bu depremin Türkiye'nin bağımsızlığını bile tehlikeye atabileceği görüşünü savunuyor.

OSMANLI'DAN CUMHURİYETE YAŞAM VE MODA

TRUVA YAYINLARI
480 SAYFA

Türkiye'de yaşanan Batılılaşma projesinin bazı boyutlarının 19. yüzyılın ortalarından itibaren gerçekleşmeye başladığı, hatta Tanzimat öncesine dayandığı söylenebilir. Ama bunun radikal bir Avrupalılaşma projesi olarak uygulanması ve önceden temelleri atılan veya düşünülen birçok yenilik hareketinin isminin konup geliştirilmesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla gerçekleşmiştir.

Osmanlı-Cumhuriyet bağları açısından baktığımızda, 'Toplumsal yaşam ve oluşan düşüncelerde ne tür bir benzerlik ve değişim yaşanıyor?' veya 'Bu sürekliliğin tarihi süreç içerisinde ölçüsü ne kadar?' soruları bu çalışmanın temelini oluşturmuştur.

TUHAF ZAMANLAR

ÇEVİREN: SALİHA NİLÜFER
İLETİŞİM YAYINLARI
549 SAYFA

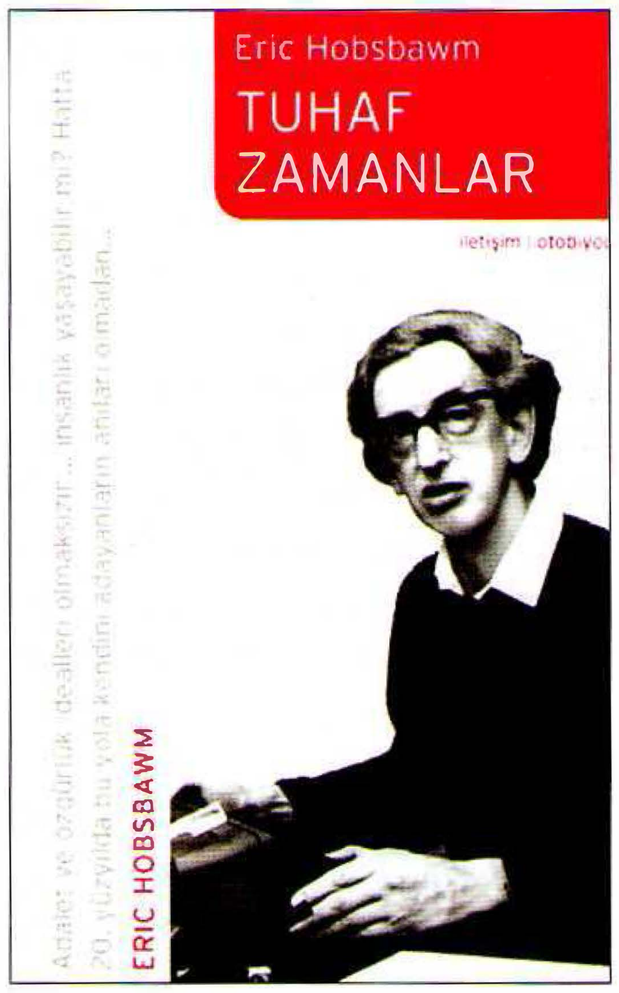

"... Bu kitap, yazarının bir resmi savunması niteliğinde değil. 20. yüzyılı anlamak istemiyorsanız, kendi kendini aklayanların, kendisinin avukatlığına soyunanların ya da tam tersi nedamet getiren günahkârların otobiyografilerini okuyun. Bunların hepsi de ölüm nedenini bizzat cesedin araştırdığı otopsilerdir. Bir aydının otobiyografisi, düşüncelerini, eylemlerini, duruşunu içermeli ama bir savunma dosyası olmamalıdır. Ömür boyu komünizme bağlı kalan, sıra dışı 'Marksist teorisyen Hobsbawm'la ilgilenenlere bu kitap yanıtlar içeriyor. Gerçi hedefim bunları yanıtlamak değildi. Tarih, siyasî hayatımı yargılayacaktır -ki zaten bunu doyurucu bir şekilde yerine getirmiştir- ve okurlar da kitaplarımı değerlendirecektir. Peşinde olduğum tarihsel idraktır, onaylanmak, hemfikirlik ya da duygudaşlık değil." Hobsbawm

20. yüzyıl tarihini diğer asırlardan ayıran belirgin izler; tarihe damgasını vuran dünya savaşları, siyasal devrimler, imparatorluklardan ulus-devletlere geçişler, kültürel alt üst oluşlar, toplumsal çatışmalar, iktisadi düzenler ve düzensizlikler olmuştur.

Bu yüzyılın değişimlerine adeta ilk elden tanık olan Eric Hobsbawm, tarihsel değişimlerin insanlar üzerindeki etkilerini bizzat yaşamış önemli Marksist tarihçilerden biridir. 'Tuhaf Zamanlar'; Viyana'dan Berlin'e, Londra'dan São Paulo'ya, Moskova'dan Küba'ya, Manhattan'dan Brezilya sokaklarına kadar pek çok insanın hikâyesini büyük bir tarihçinin hayatına dahil ediyor. İspanya İç Savaşı'ndan LSE'ye, caz kulüplerinden müzisyenlere, Komünist Partiler'den İngiliz Marksist Tarihçileri'ne, faşizmden demokrasiye, sokaklardan üniversite anfilerine kadar uzun ve dolu dolu yaşanmış bir hayatın mahir bir tarihçinin kaleminde nasıl bir araya geldiğine şaşıracak, Hobsbawm'ın yaşam öyküsünü zevkle okuyacaksınız.

MÜZİKAL NAKIŞLAR

EDWARD SAİD

ÇEVİREN: GÜL ÇAĞALI GÜVEN
AGORA KİTAPLIĞI
133 SAYFA

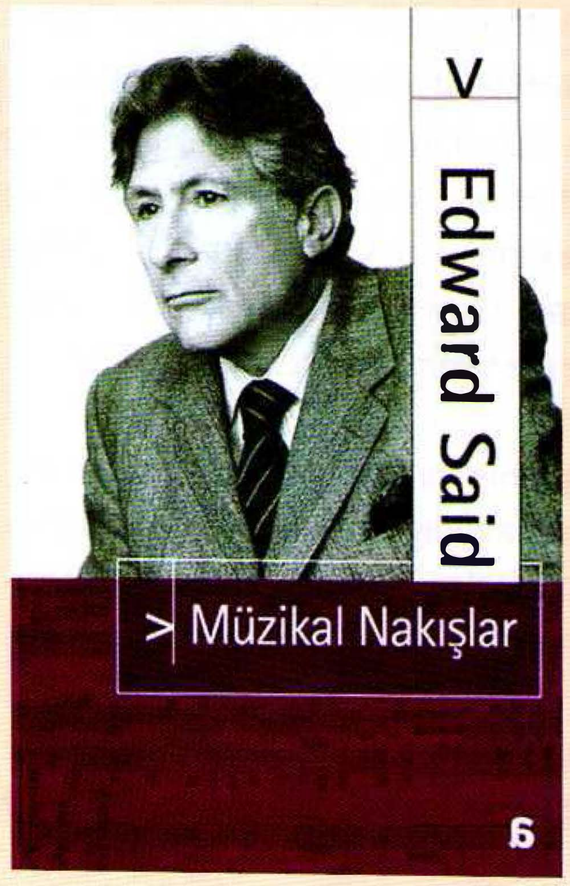

Geçtiğimiz yüzyılın en etkili düşünürlerinden Edward Said, bu sefer Batı klasik müziğinin nasıl inşa edildiğine bakıyor. Kendisi de -Adorno gibi- bizzat iyi bir piyanist olan Said, Adorno'nun açtığı yoldan onun izini sürüp, bazen de onunla tartışarak modern müziğin ve modernitenin dinamiklerini arıyor 'Müzikal Nakışlar'da. Müzik sadece müzik değil, Said'e göre, aynı zamanda büyük bir paradigmanın, toplumsal değişkenlerin parçası. Üstelik, Beethoven'dan itibaren toplumsallaşmanın -ya da toplumdan kaçmanın- aracı...

Klasik müziğe sonsuz sevgi duyan Edward Said bu kitabı oluşturan üç konferansında, günümüzde pek çok kişiye uzak, soğuk ve eski gelen bu müziği sevilir kılmanın ipuçlarının, kitlesel gösterilerin gizlediği bir hazzın ve mahremiyetin peşine düşüyor - frak giymeden.

WEB'DE KENT MÜZELERİ

21-22 Nisan'da Antalya'da Tarih Vakfı, Antalya Büyükşehir Belediyesi ve Antalya Kültür Sanat Vakfı tarafından 'Kent Müzeleri Uluslararası Sempozyumu' düzenlendi. Sempozyuma yurtiçinden ve dışından kent müzeleri yöneticileri ile uzmanları katılarak deneyimlerini aktardılar. Antalya Kent Müzesi'nin Tarih Vakfı danışmanlığında kurulmasına yönelik çalışmaların ilk aşamasını oluşturan sempozyum nedeniyle bu sayıda web'deki kent müzelerini ele alacağız.

Türkiye'deki başlıca kent müzeleri Kayseri, İzmir ve Bursa'da bulunuyor. Bunlardan Bursa Kent Müzesi'nin bir *web* sitesi yok, ama Internet üzerinde bu müzeyle ilgili pek çok sayfaya erişilebiliyor. Kayseri'deki müzenin tam adı, Kayseri Kent ve Mimarsinan Müzesi. 2003 yılında açılan müze sanal olarak http://www.kayseri-kentmuzesi.gov.tr/online.htm adresinden ya da Büyükşehir Belediyesi'nin web sitesinde (http:// www.kayseri.bel.tr) 'Online Müze' düğmesi tıklanarak gezilebiliyor.

İki katlı bir binada yer alan müzedeki sanal gezinti de iki kata ayrılmış. Gerçek müzede olduğu gibi sanal müzede de birinci kat Kayseri'nin tarih, coğrafya ve ekonomisi ile kültürüne, ikinci kat ise Mimar Sinan ve yapıtlarına ilişkin bilgileri içeriyor.

2004'te İzmir'de, restore edilen eski İtfaiye Binası'nda açılan kent müzesinin tam adı Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi. Müzenin http://www.apikam.org.tr/index.php?p=1 adresindeki *web* sitesi teknolojik açıdan Kayseri Kent Müzesi kadar gelişkin değil. Sitede sanal müze gezintisi yapılamıyor. Buna karşılık müzenin zengin arşivinde araştırma yapılabiliyor.

Antalya'da ele alınan yurtdışı müzelerden biri de Londra Müzesi (Museum of London). Aslında bu müze Docklands Müzesi (Museum in Docklands) ile birlikte Londra Müzesi Grubu'nu oluşturuyor. Her iki müzeye de grubun http: //www.molg.org.uk/english/ adresindeki *web* sitesinden ulaşılabiliyor. Docklands Müzesi (http://www.museumindocklands.org.uk/English/) koleksiyonunun büyük bölümünü, Londra Limanı Yönetimi'nin koleksiyonunda yer alan belge ve nesneler oluşturuyor. Ama gruptaki asıl önemli birim Londra Müzesi (http://www.museumoflondon.org.uk/English/). Tarihöncesinden günümüze uzanan dönemi kapsayan müze koleksiyonu, büyüklük ve kapsam bakımından dünyadaki kent müzeleri arasında ilk sırayı alıyor.

İngiltere'deki, Liverpool'da Yaşam Müzesi'nde de (Museum of Liverpool Life) kentin tarihi ve ekonomisi ile insanlarının ve kültürlerinin öyküsü anlatılıyor. Müzenin http:// www.liverpoolmuseums.org.uk/liverpoollife/ adresindeki sitesinde sergiler ve müze koleksiyonları hakkında bilgiler ve görsel malzemeler yer alıyor. Müze koleksiyonu kentsel yaşam, kentli askerler, geçimini sağlamak, işçi ve kadın hakları hareketleri gibi

başlıklar altında düzenlenmiş.

Almanya'da, Essen'deki Ruhrland Müzesi (Ruhrlandmuseum) özellikle Ruhr bölgesinin tarih, arkeoloji ve jeolojisiyle ilgili zengin bir koleksiyona sahip. Müzedeki geçici ve sürekli sergilere ve koleksiyonunun bazı bölümlerine web sitesinden erişilebiliyor (http://www.ruhrlandmuseum.de/index02.jsp).

Antalya'da sempozyumda ele alınan müzelerden sonuncusu, İsrail'deki Kudüs Davud Kulesi Kent Tarihi Müzesi (Tower of David Museum of History of Jerusalem). Müzenin web sitesinde (http://www.towerofdavid.org.il/eng/) geçici ve sürekli sergilerin yanı sıra eski kent hakkında da ayrıntılı bilgi ve görsel malzeme var. Sitenin İngilizce, İbranice ve Arapça sürümleri bulunuyor.

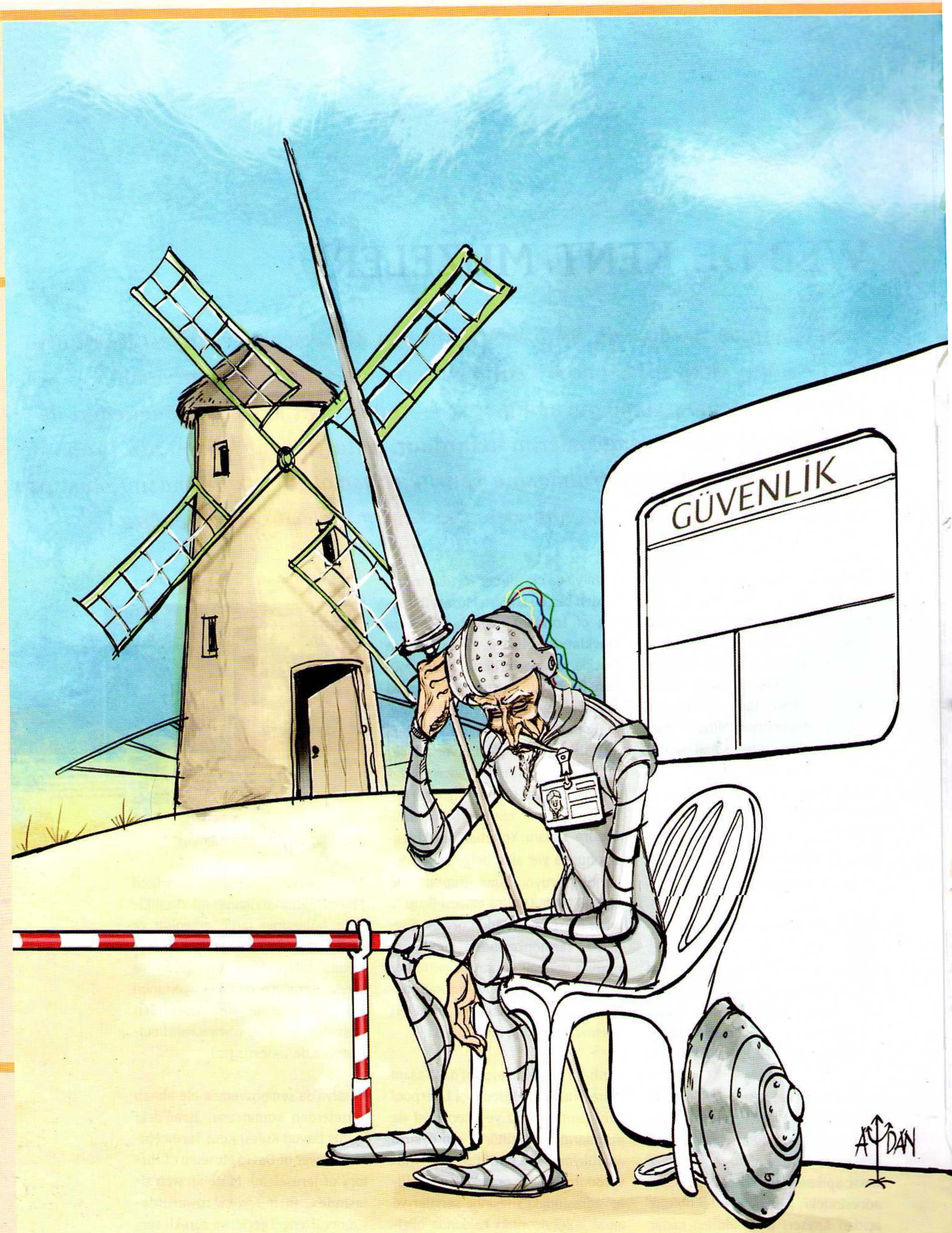
GÜVENLİK
AYDAN

VIP'le öncelik sizde!

VIP'le gönderileriniz önceliklidir.
En hızlı ve en güvenli şekilde yerine ulaşır.

444 99 99
alo yurtiçikargo

www.yurticikargo.com

yurtiçikargo
Söz verdiğimiz gibi

Huzurunuzu hiçbir şeyin bozmasına izin vermeyin.

Ray Sigorta'ya güvenin.

Geç olmadan evinizi **Ray Sigorta**'ya emanet edin.
Hırsızlığa, su basması ve yangın gibi kazalara,
sizi zarara uğratacak, keyfinizi kaçıracak aksaklıklara
karşı hazırlıklı olun.

Huzurunuz kaçmasın.
Zararınız çabuk ve eksiksiz karşılansın.

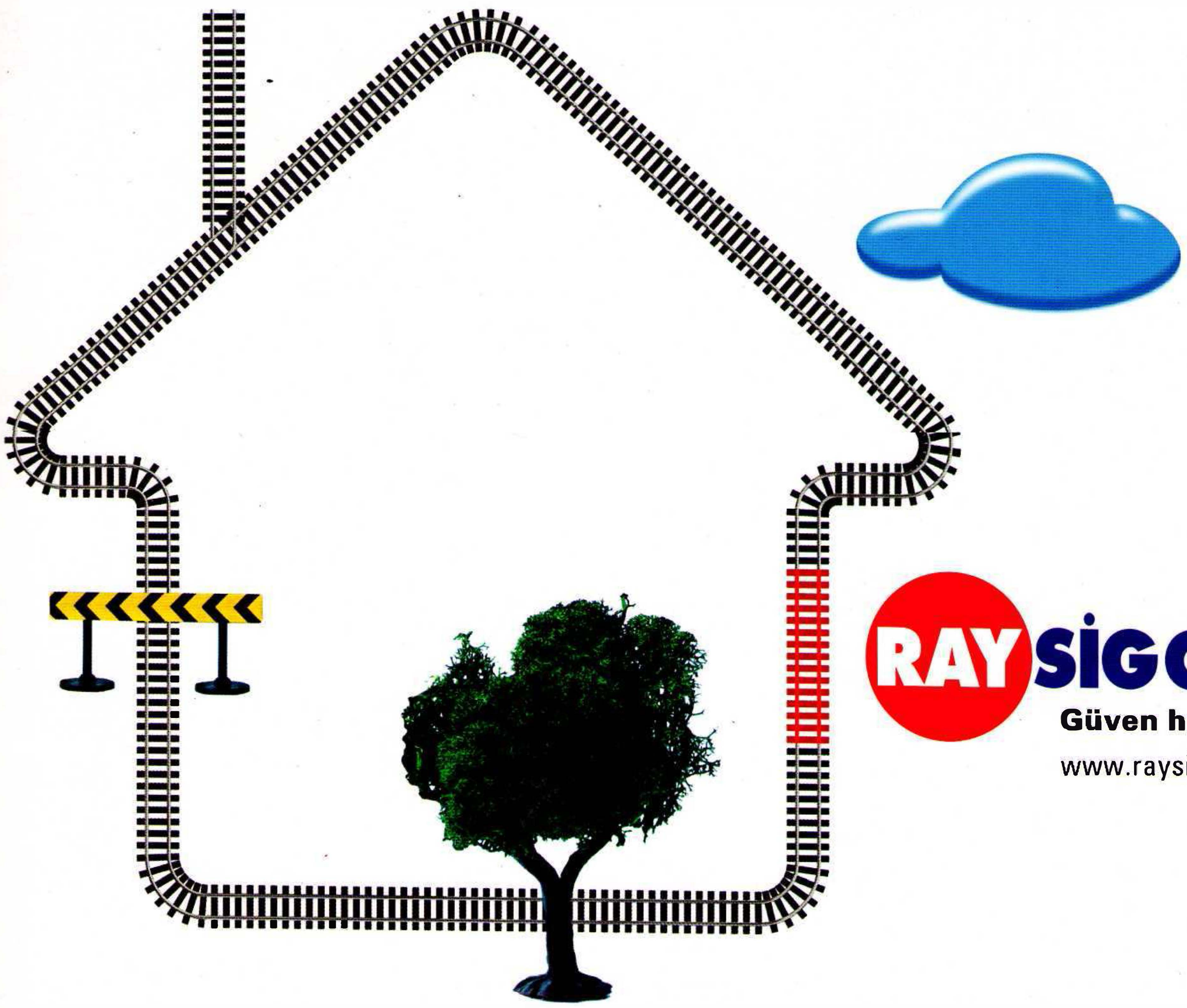

RAY SİGORTA
Güven huzur verir.
www.raysigorta.com.tr